

Avrupa Birliği'nde Vergi Kaçakçılığı Suçu ile Mücadelede İspanya Örneği <i>The Case of Spain in the Fight Against Tax Evasion Crime in the European Union</i>	<i>Erdem Utku EKE</i> <i>Mustafa Balkan DEMİRDAL</i>
İktisadi Büyüme Teorilerini Yeniden Düşünmek: Avustralya ve Bangladeş Örneği <i>Rethinking Economic Growth Theories: The Case of Australia and Bangladesh</i>	<i>Baybarshan Ali KAZANCI</i> <i>Taner TÜMER</i> <i>Hacer Özlem ÜLKER</i> <i>İbrahim AYTEKİN</i>
Fotoğraf Eserinin Temsili Sanat Olarak Tanınma Olanağı Üzerine Kısa Bir İnceleme <i>A Brief Investigation on Recognition of a Photographic Work as Representational Art</i>	<i>Burçak İSMET</i>
R&D and Productivity in Manufacturing for OECD Countries <i>OECD Ülkeleri için İmalatta Ar-Ge ve Verimlilik</i>	<i>Dilek ÇETİN</i> <i>Bayram Veli DOYAR</i>
Türkiye'de Hanehalkı Kültür ve Eğlence Harcamalarını Etkileyen Faktörlerin Analizi <i>The Analysis of Factors Affecting Culture and Recreation Expenditures of Household in Turkey</i>	<i>Fatih Hakan DİKMEN</i>
Covid 19 Küresel Salgınının BIST 100 Endeksi Üzerindeki Etkileri <i>The Effects of Covid 19 Global Epidemic on BIST 100 Index</i>	<i>İlyas İlker İŞLER</i> <i>Aytekin GÜVEN</i>
Küreselleşme Çağında COV-19 Salgınının Ekonomik Yansımaları <i>Economic Reflections of the COV-19 Outbreak in the Age of Globalization</i>	<i>Mustafa Caner TİMUR</i>
Machiavelli'in Güncelliği <i>Machiavelli's Timeliness</i>	<i>O. İnan ŞENSES</i>
Covid-19 Salgını ve Servet Vergisi İhtiyacı <i>The Covid-19 Outbreak and the Need for Wealth Tax</i>	<i>Mustafa DURMUŞ</i>
Stajyer Öğrencilerin Emek Süreçleri: Meslek Liseleri Üzerine Niteliksel Bir Araştırma <i>Labour Processes of Internship Students: A Qualitative Research on Vocational High Schools</i>	<i>Sebiha KABLAY</i>
Turizm Sektörü Üzerine Bir İnceleme: Pandemiden Yansımalar <i>An Investigation on The Tourism Sector: Reflections from The Pandemic</i>	<i>Sinem Gözde BEŞBALLI</i>

POLİTİK EKONOMİK KURAM

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

E-ISSN: 2587-2567

Yıl: 2021

Cilt: 5

Sayı: 1

İmtiyaz Sahibi/ Published by

Doç. Dr. Ahmet Arif EREN

Editörler/Editors

Doç. Dr. Ahmet Arif EREN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Kerem GÖKTEN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Editör Yardımcıları/Associate Editors

Arş. Gör. Emre ATSAN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Yayın Kurulu/Publishing Board

Prof. Dr. Aziz KONUKMAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Arif EREN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Çağatay Edgücan ŞAHİN (Ordu Üniversitesi)
Doç. Dr. Dilek BAŞAR DİKMEN (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Eren ÇAŞKURLU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Kerem GÖKTEN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan ŞİMŞEK (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Doç. Dr. Onur POLAT (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Doç. Dr. Saadet AYDIN (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Şükrü APAYDIN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Yavuz YILDIRIM (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Yeliz Sarıöz GÖKTEN (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emek Aslı CİNEL (Giresun Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf MURATOĞLU (Hitit Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zehra DOĞAN ÇALIŞKAN (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörü/Foreign Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Özhan DEMİRKOL (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Sekretarya/Secreteriat

Arş. Gör. Leyla Gizem EREN (Hitit Üniversitesi)

Yayın Türü / Publication Type

Ulusal Hakemli Süreli Yayın / National Peer-reviewed Periodicals

Yayın Sıklığı / Publication Frequency

Yılda İki Sayı / Two-Annually

Basım Tarihi / Publication Date

Haziran/ June 2021

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Prof. Dr. Koray YILMAZ-Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman KALYONCU-Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Baki DEMİREL-Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Dilek ÇETİN-Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Emre AKSOY-Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Hüsnü BİLİR-Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Nihan CİĞERCİ ULUKAN-Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Orhan ŞİMŞEK-Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Selcen ÖZTÜRK-Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin Asu ÇIRPICI-Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Yurdagül ÖZDEMİR-Selçuk Üniversitesi
Dr. Hatice Sevgi ZENGİN SALİHİ-Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. İbrahim Okan AKKIN-Ardahan Üniversitesi
Dr. Fatih Hakan DİKMEN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Zehra DOĞAN ÇALIŞKAN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Yusuf MURATOĞLU-Hitit Üniversitesi
Dr. Emine AYRANCI BAĞRIAÇIK-Osmaniye Korkut Ata üniversitesi
Dr. Çınar Can EVREN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Baki YEĞEN-Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Umur AŞKIN-Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Havanur ERGÜN TATAR-Bartın Üniversitesi
Dr. Bige KÜÇÜKEFE-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Devran ŞANLI-Bartın Üniversitesi
Dr. Ebru IŞIK-Sinop Üniversitesi

Tarandığımız ve Dizinlendiğimiz İndeksler / Abstracted and Indexed in:

	<i>OpenAIRE</i>
	<i>Cosmos If</i>
	<i>Academic Keys</i>
	<i>Journal Factor</i>
	<i>i2or</i>
	<i>Neliti</i>
	<i>Scientific Indexing Services</i>
	<i>Root Indexing</i>
	<i>Research Bible</i>

TAKDİM

Değerli Okuyucular, Politik Ekonomik Kuram'ın 5. Cilt 1. sayısı ile karşınızdayız. Bu sayımızda kör hakemlik sürecinden geçen 11 makaleye yer veriyoruz. Dergimize ağırlıklı olarak iktisat, maliye, siyaset bilimi ve işletme alanlarından çalışmalar gelmekle birlikte diğer sosyal bilimlerden gelecek çalışmalara da kapımızı açık tutmayı sürdürüyoruz. Sayımıza katkıda bulunan yazarlarımıza, yazıların niteliğini artıran değerlendirmeler yapan hakemlerimize ve tüm ekibimize teşekkürlerimizi sunuyoruz. TR Dizin değerlendirme sürecindeki dergimize yazı gönderimi konusundaki artan ilgi için teşekkür ediyoruz.

İyi okumalar.

EDİTÖRLER

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Makale Adı	Yazar(lar)	Sayfa
Araştırma Makalesi Avrupa Birliği'nde Vergi Kaçakçılığı Suçu ile Mücadelede İspanya Örneği <i>The Case of Spain in the Fight Against Tax Evasion Crime in the European Union</i>	<i>Erdem Utku EKE</i> <i>Mustafa Balkan DEMİRDAL</i>	1-18
Araştırma Makalesi İktisadi Büyüme Teorilerini Yeniden Düşünmek: Avustralya ve Bangladeş Örneği <i>Rethinking Economic Growth Theories: The Case of Australia and Bangladesh</i>	<i>Baybarshan Ali KAZANCI</i> <i>Taner TÜMER</i> <i>Hacer Özlem ÜLKER</i> <i>İbrahim AYTEKİN</i>	19-33
Araştırma Makalesi Fotoğraf Eserinin Temsili Sanat Olarak Tanınma Olanığı Üzerine Kısa Bir İnceleme <i>A Brief Investigation on Recognition of a Photographic Work as Representational Art</i>	<i>Burçak İSMET</i>	34-41
Araştırma Makalesi R&D and Productivity in Manufacturing for OECD Countries <i>OECD Ülkeleri için İmalatta Ar-Ge ve Verimlilik</i>	<i>Dilek ÇETİN</i> <i>Bayram Veli DOYAR</i>	42-51
Araştırma Makalesi Türkiye'de Hanehalkı Kültür ve Eğlence Harcamalarını Etkileyen Faktörlerin Analizi <i>The Analysis of Factors Affecting Culture and Recreation Expenditures of Household in Turkey</i>	<i>Fatih Hakan DİKMEN</i>	52-62
Araştırma Makalesi Covid 19 Küresel Salgınının BIST 100 Endeksi Üzerindeki Etkileri <i>The Effects of Covid 19 Global Epidemic on BIST 100 Index</i>	<i>İlyas İlker İŞLER</i> <i>Aytekin GÜVEN</i>	63-77
Araştırma Makalesi Küreselleşme Çağında COV-19 Salgınının Ekonomik Yansımaları <i>Economic Reflections of the COV-19 Outbreak in the Age of Globalization</i>	<i>Mustafa Caner TİMUR</i>	78-87
Araştırma Makalesi Machiavelli'in Güncelliği <i>Machiavelli's Timeliness</i>	<i>O. İnan ŞENSES</i>	88-94
Araştırma Makalesi Covid-19 Salgını ve Servet Vergisi İhtiyacı <i>The Covid-19 Outbreak and the Need for Wealth Tax</i>	<i>Mustafa DURMUŞ</i>	95-131
Araştırma Makalesi Stajyer Öğrencilerin Emek Süreçleri: Meslek Liseleri Üzerine Niteliksel Bir Araştırma <i>Labour Processes of Internship Students: A Qualitative Research on Vocational High Schools</i>	<i>Sebiha KABLAY</i>	132-160
Araştırma Makalesi Turizm Sektörü Üzerine Bir İnceleme: Pandemiden Yansımalar <i>An Investigation on The Tourism Sector: Reflections from The Pandemic</i>	<i>Sinem Gözde BEŞBALLI</i>	161-176

Araştırma Makalesi

Avrupa Birliği'nde Vergi Kaçakçılığı Suçu ile Mücadelede İspanya Örneği

The Case of Spain in the Fight Against Tax Evasion Crime in the European Union

Erdem Utku EKE¹, Mustafa Balkan DEMİRDAL²

Öz

Avrupa Birliği (AB), Avrupa Topluluğu (AT) zamanından beri, birliğin mali menfaatlerinin korunması ve bütçesine zarar gelmemesi adına, mali suçlara karşı korunmak için birçok çalışmada bulunmuştur. Söz konusu çalışmalar ile başta vergi kaçakçılığı suçu olmak üzere, mali suçlara ilişkin suçların tanımlarına ve unsurlarına sözleşmelerde, hazırlanan tasarımlarda veya yönergelerde yer verilmiştir. Ayrıca vergi kaçakçılığı gibi suçlarda, bahsi geçen düzenlemelerde yer alan ve mali suçlara ilişkin AB kriterlerine, üye devletlerin ulusal mevzuatlarında yer verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. İspanya da bu bağlamda son 20 yıl içerisinde ve özellikle son yıllarda vergi kaçakçılığı ile ilgili olarak AB kriterleri doğrultusunda değişikliklere gitmiş ve İspanyol Ceza Kanunu'na bu paralellikte düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemelerin neleri içerdiği ve vergi kaçakçılığını önlemede ne kadar başarılı olduğu bu çalışmada ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Kaçakçılığı, İspanyol Vergi Kanunu, Mali Suçlar

JEL Kodları: H20, H26, K34

Abstract

The European Union (EU), since the time of the European Community (EC), has carried out many studies to protect the financial interests of the union and to protect against financial crimes in order not to damage its budget. With the aforementioned studies, the definitions and elements of the crimes related to financial crimes, especially tax evasion, are included in contracts, drafts or directives. In addition, it was emphasized that in crimes such as tax evasion, the EU criteria regarding financial crimes, which are included in the aforementioned regulations, should be included in the national legislation of the member states. In this context, Spain has made changes in line with the EU criteria regarding tax evasion in the last 20 years and especially in recent years and has brought regulations in parallel with the Spanish Penal Code. What these regulations include and how successful they are in preventing tax evasion are discussed in this study.

Key Words: Tax Evasion, Spanish Tax Code, Financial Crimes.

JEL Codes: H20, H26, K34

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Maliye Bölümü,
Orcid: 0000-0002-9602-6242

² Doktor Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü
Orcid: 0000-0002-9277-2600

1. Avrupa Birliği’nde Vergi Kaçakçılığı ile Mücadelede Yapılan Yasal Düzenlemeler

Avrupa Birliği’nin kuruluşundan bu yana temel hedefi, kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımını engelleyen unsurların ortadan kaldırılarak ortak bir “*Tek Pazar*” yaratılması olmuştur. Tek Pazar’ın yanı sıra 2001 yılında belirlenen Lizbon Stratejisi ile daha büyük bir hedef ortaya konmuştur. Bu hedef 2010 yılına kadar Avrupa Birliği’nin dünyada rekabet gücü en yüksek, dinamik güçlü bir ekonomik nitelik kazanarak daha iyi istihdam ve büyük bir sosyal uyum içeren sürdürülebilir büyüme elde etmesidir (Oral, 2005:56). Ancak üye devletlerin hem farklı vergi sistemlerinin bulunması hem de söz konusu vergi sistemlerine karşı farklı koruma metotlarına gidilmiş olması, hedeflerin gerçekleştirilmesi için önemli bir engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla birlik içerisinde tam manasıyla malların, sermayenin ve iş gücünün ortak dolaşımı ile beraber, ekonomik bütünlüğün sağlanması için hem vergi uyumlaştırılmasının hem de birliğin bütçesinin korunması ışığında vergi kaçakçılığı gibi mali suçlarla mücadelede birbiri ile uyumlu yasal düzenlemelerin yapılması zorunlu görülmektedir (Oral, 2005:261). Bu minvalde AB’nin birlik öncesinde ve birlik sonrasında üye devletlere vergi uyumlaştırması ve vergi kaçakçılığı ile mücadelede mevzuatta nasıl düzenlemelere gidilmesi gerektiği ile ilgili yol göstermesi son derece doğaldır. AB bunu yaparken aynı zamanda topluluğun bütçesini korumak için de adım atmaktadır. Gerçekten incelendiğinde önceleri AT sonraları AB bütçesi; gelir ve gider kalemlerinden oluşan, ulusal bütçe benzeri bir yapı sergilemekte, bu açıdan da tıpkı ulusal bütçeler gibi hileli hareketlerle kötüye kullanılmaya açık durumda bulunmaktadır (Aktaran Soydan, 2002:53). Bu yüzden birlik, belli çalışmalar ile üye devletlere birbirleriyle uyumlu bir şekilde vergi kaçakçılığı gibi mali suçlara karşı nasıl yasal düzenlemelere gidilmesi gerektiğini gösterirken, aynı zamanda birliğin mali menfaatlerini koruma altına almaktadır (D’alterio, 2001:1-5).

Sonuç olarak; vergi kaçakçılığı, birliğin menfaatlerine zarar verecek şekilde memurun rüşvet alması, rüşvet veya kaçakçılıktan elde edilen paranın kara para aklamaya konu edilmeleri gibi hususlar tek başına ulusal hazineye karşı işlenen suçlar değildir. Söz konusu suçlar, birlik bütçesi zararına da sonuç veren fiiller olduğundan, İspanya’ya ilişkin ulusal düzenlemeler de AB bütçesi kaynaklarının korunması için getirilen hukuki dayanaklara göre düzenlenmeli ve mevzuatta gerekli değişiklikler yapılmalıdır. Bu minvalde konumuz özelinde İspanya vergi kaçakçılığı ile ilgili mevzuatı kendi başına değerlendirmek yerinde olmayacağından aşağıda öncelikle vergiye karşı bir tepki olarak vergi kaçakçılığının literatürdeki farklı tanımlamalarına değinildikten sonra, AB birliği kaynaklarının korunması için atılan ve kilometre taşı oluşturan hukuki düzenlemeler incelenecek, ardından da İspanyol mevzuatında vergi kaçakçılığı ile ilgili düzenlemeler ve bu düzenlemeler sonucunda vergi kaçakçılığı ile mücadele de alınan yol karşılaştırılmalı olarak değerlendirilecektir.

2. Vergiye Karşı Mükellef Tepkisi

Vergi kaçakçılığı, vergiden kaçınma ile birlikte mükellefin vergiye karşı gösterdiği iki tepkiden biridir. Her iki durumda da devletin önemli bir kamu geliri kalemi olan vergi gelirlerinde aşınma meydana gelmektedir. (Öner, 2019:73-74). Kamu gelirleri içinde Türkiye’de, 2019 yılı gerçekleşen bütçe rakamlarına bakıldığında vergi gelirleri toplam kamu gelirlerinin %86’lık kısmına karşılık gelirken³, vergi gelirlerinin milli gelire oranı ise OECD ortalamasına bakıldığında %33 seviyelerine ulaşmaktadır⁴.

³ Türkiye’ye ilişkin veriler Strateji ve Bütçe Başkanlığının yayınladığı yıllık vergi gelirleri raporundan alınmıştır daha fazla bilgi için bkz. <https://www.sbb.gov.tr/vergi-gelirleri/>

⁴ OECD’ye ilişkin bilgiler için bkz. https://www.oecd-ilibrary.org/taxation/revenue-statistics-2020_8625f8e5-en

Mükellefin vergiye karşı gösterdiği tepkinin temelinde ise subjektif vergi yükünün artması yatmaktadır. Subjektif vergi yükü, mükelleften mükellefe değişkenlik gösteren ve bu anlamda ölçülmesi niceliksel olarak mümkün olmayan, mükellefin vergiye karşı dayanma sınırını gösteren psikolojik bir eşik olarak tanımlanmaktadır. Literatürde bu yük, vergi baskısı veya vergi tazyiki olarak da ifade edilmiştir (Eker ve Tüğen, 1995:183).

Ölçülebilir vergi yükü, mükellefin ödediği toplam verginin toplam gelirin oranı ile bulunabilirken bu oranın hangi sınırı aştığında mükellef için bir vergi baskısının ortaya çıktığı değişkenlik gösterecektir. Mükellefin gelir düzeyi, harcama standardı, tüketim alışkanlıkları gibi kavramlar farklı vergi yükü seviyelerinde vergi baskısını ortaya çıkararak mükellefin çoğu zaman vergiden kaçınma davranışı içine girmesine, subjektif vergi yükünün artması durumunda ise vergi kaçakçılığının ortaya çıkmasına neden olacaktır(Egeli ve Karakoyun, 2019:82).

2.1. Vergiden Kaçınma

Mükellefin vergiye karşı farklı şekilde ortaya koyduğu bu iki tepkiye bakıldığında ilk olarak sıkça başvurulan yöntem vergiden kaçınma olmaktadır. Vergiden kaçınma durumu vergiyi doğuran olayı gerçekleştirmemek suretiyle verginin hukuki olarak hiç ortaya çıkmaması sayesinde mükellefin vergi yükünden kurtulmasını ifade etmektedir (Öner, 2019:74).

Vergiden kaçınma durumunda vergiyi doğuran olaydan kaçınmak, vergi yasalarında ve mevzuatta yer alan bir takım boşluklar ve hakları kullanmak suretiyle olabileceği gibi doğrudan mükellefin vergi doğuran olayı fiili olarak hiç gerçekleştirmemesi şeklinde de meydana gelebilir. Her durumda vergiden kaçınma olayı gerçekleştiği takdirde mükellef açısından yasal bir sonuç doğurmayacağı için ceza gerektiren bir sonuç da ortaya çıkmamaktadır. Fakat vergiden kaçınma durumu şüphesiz devlet açısından olaya bakıldığında vergi potansiyeline ulaşamama ve vergi hasılatında bir kayıp yaşanmasına neden olmaktadır.

2.2. Vergi Kaçırma/Kaçakçılığı

Vergiden kaçınma durumundan yapısı itibariyle tamamen farklı olup devletin vergi hasılatında yarattığı kayıp açısından ise benzer bir etki gösteren vergi kaçırma kavramı daha çok literatürde vergi kaçakçılığı olarak ifade edilmektedir.

Vergi kaçakçılığı durumunda mükellef artık vergiyi doğuran olayı gerçekleştirmiştir. Vergi borcu mükellef üzerine fiilen düşmüş durumdadır. Mükellefin doğan vergi borcunu farklı yöntemlere başvurmak suretiyle ödememesi halinde vergi kaçırma eylemi gerçekleşmiş olmaktadır. Vergi kaçakçılığı durumunda mükellef bilinçli bir şekilde vergi borcunu ödememe yoluna gidebileceği gibi bilmeden yapılan hatalar sonucunda da vergi kaçakçılığı suçu ortaya çıkabilmektedir (Ünsal, 2013:108).

Vergi kaçakçılığı olarak tanımlanan bu durum mükellefin ceza almasını gerektiren yasalarla belirlenmiş bir vergi suçu ortaya çıkarmakla birlikte devletin yine vergi hasılatında ciddi bir aşınma meydana getirmektedir. Bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde vergiyi doğuran olayın gerçekleştirilmesi sonucunda, ortaya çıkan vergi borcunu ödemeyen mükellefe vergi suçu kapsamında uygulanacak para cezasının yanında toplumun düzen ve işleyişine aykırı bir durum teşkil ettiği göz önüne alınarak hapis cezası da verilebilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus devletin kamu gelirlerini kayba uğratan mükelleflerin toplumdan tecrit edilmek

suretiyle kötü örnek teşkil etmemesi ve oluşan vergi hasılatındaki kaybın minimuma indirilmeye çalışılmasıdır (Akdoğan, 2013:131).

AB mevzuatında vergi kaçakçılığının önlenmesine ilişkin önemli hükümler yer almaktadır. Özellikle Türkiye’nin üyelik sürecinde uymak zorunda olduğu ekonomik ve mali kriterleri de içeren Maastricht Kriterleri ve Maastricht Anlaşması taraflara bu suçla mücadelede yükümlülükler getirmiştir.

2.3. Yönerge Önerisi ve Corpus Juris Tasarısı

Mali menfaatlere ilişkin suçlara karşı alınması gereken önlemlere yönelik ilk girişimler eskiye dayanmakla beraber, bu girişimler ancak Maastricht Anlaşması ile hayata geçmiştir. Anlaşma; üye devletlere, kendi mali menfaatlerini etkileyen kaçakçılık fiillerini önlemek için aldıkları önlemlerin aynısını, topluluğun mali menfaatlerini etkileyen kaçakçılık fiillerini önlemek için de almaları yükümlülüğünü getirmiştir (eski md.209/a) (Soydan, 2002:54). Bu minvalde üye devletlere ait yetki alanı ile beraber, suçun tanımı ve unsurlarının belirlenmesi için üye devletlerin uluslararası anlaşma yapmaları öngörülmüştür. Söz konusu uluslararası anlaşmalar arasında; 26 Temmuz 1995 tarihli Avrupa Topluluklarının mali menfaatlerinin korunması hakkında anlaşma⁵, kaçakçılık suçunu tanımlar ve üye devletlere bu suçu ihdas etme, işbirliği yapma, kovuşturmayı merkezileştirme ve suçluların iadesi ve şirket yöneticilerinin cezai sorumlulukları gibi unsurların düzenlenmesi yükümlülüğü getirmektedir. Bu anlaşma ile beraber rüşvet suçunu tanımlayan ve düzenleyen 27 Eylül 1996 tarihli 1 no’lu protokol ve kara para aklama suçunun ihdası ve mali suçlara ilişkin tüzel kişinin sorumluluğunu düzenleyen 19 Haziran 1997 tarihli 2 no’lu protokol gibi düzenlemeler de üye devletlere belli yükümlülükler yüklemekte ve mali çıkarların korunmasına yönelik kurallar içermektedir (Soydan, 2002:55). Bununla beraber bu anlaşmaların hiçbiri onay prosedürleri tamamlanmadığı için yürürlüğe girmemiştir. Ancak söz konusu anlaşmalar, konumuz özelinde, vergi kaçakçılığı gibi mali menfaate karşı işlenen suçlara ilişkin nasıl kriterler belirlenmesi gerektiği ve ne gibi yükümlülükler getirilmesi gerektiği ile ilgili olarak yol gösterici olmuşlardır. Bu minvalde Avrupa Komisyonu, üye devletlerin tamaminca onay prosedürü tamamlanmadığı için yürürlüğe giremeyen anlaşma metinlerini içerecek şekilde bir yönerge önerisi getirmiştir.⁶

Yine Avrupa Parlamentosu ve Komisyonunun öncülüğünde, Avrupalı önde gelen ceza hukukçularının görev aldığı bir çalışma grubu “Corpus Juris Tasarısı”⁷ adı altında, mali çıkarların korunmasına ilişkin ceza hukuku kurallarına dair bir çalışmayı sunmuşlardır. Tasarı, Avrupa Parlamentosu ve Komisyon tarafından 1997 yılında kabul görmüş ardından 2000 yılında tasarıda bazı değişiklikler yapılmıştır. Tasarıda vergi kaçakçılığı da dahil olmak üzere yeni suç tiplerinin ihdasına yer verilmektedir. Söz konusu tasarıda tıpkı yönerge önerisinde olduğu gibi vergi kaçakçılığı suçunun unsurları, vergi kaçakçılığı suçunun tehlike suçu mu zarar suçu olarak mı düzenlenmesi gerektiği gibi birçok konuya açıklık getirilmektedir. Tasarı resmi bir metin olmamakla birlikte Komisyon raporlarında bu tasarıya sık sık atıfta bulunulduğundan, corpus juris tasarısı da yönerge önerisi gibi, üye devletlerin ulusal mevzuatlarında vergi kaçakçılığı suçunu düzenlemelerinde önemli bir başvuru kaynağıdır. Dolayısıyla aşağıda

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Convention on the protection of the European Communities financial interests of 26 July 1995 drawn up on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union* (OJ C 316, 27.11. 1995).

⁶ Yönerge önerisi için bkz. *Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the criminal – law protection of the Community’s financial interests*, 23.05.2001, COM (2001) 272 final, 2001 /0015 (COD).

⁷ Türkçe çeviri için bkz. Serap KESKİN/ Hamide ZAFER/ Ümit KOCASAKAL (Çev.), *Avrupa Birliğinin Mali Çıkarlarının Korunmasına İlişkin Ceza Hukuku Kuralları (Corpus Juris)*, Seçkin Yayınevi, Ankara 2001.

İspanya’da vergi kaçakçılığı ile ilgili yasal düzenlemeler ve unsurları değerlendirilirken, yeri geldikçe yönerge önerisine ve Corpus Juris tasarısına da değinilecektir.

3. İspanya’da Vergi Kaçakçılığı Suçu

3.1. AB’ye Uygun Düzenlemeler Öncesi İspanya’da Vergi Kaçakçılığı Suçu

Son 20 yıla kadar İspanya’da vergi kaçakçılığı bir yaşam tarzı olarak görülmekte ve vergi kaçakçılığı ya da vergi ihlalleri ile ilgili herhangi bir düzenleme yapılmamakta idi (Vazquez ve Torgler, 2009:5). AB çalışmalarından ve söz konusu çalışmalara dayanılarak ulusal mevzuatta reform hareketleri başlatılmadan önce, İspanya Vergi Kanunlarında “vergi kaçakçılığı” ve “vergi yolsuzlukları” gibi kavramlar yer almakla beraber, İspanyol hukukunda vergi kaçakçılığı veya vergi yolsuzluğu gibi kavramlardan ne anlaşılması gerektiği ve bu usulsüzlüklerin unsurlarına dair herhangi bir düzenleme bulunmamaktaydı (Tello, 2000:45-46). Söz konusu kavramlar, vergi yolsuzlukları başlığı altında vergi kaçakçılığı suçu da düzenlenerek İspanyol Ceza Kanunu’nda da yer almasına rağmen, dönemin İspanyol Ceza Kanunu da suçun tanımı ve vergi kaçakçılığından ne anlaşılması gerektiği ile ilgili yeterli donanımına sahip değildi (Thuronyi, 2003:223). Ayrıca özellikle yaptırımların hafif olması gibi nedenlerle söz konusu İspanyol Ceza Kanunu vergi kaçakçılığını önlemede yeterli olamamaktaydı (Rio, 2010:1183-1185). Aksaklıkların giderilmesi ve AB’nin üye ülkeler için getirdiği vergi uyumlaştırması ve vergi kaçakçılığı ile mücadelede ortak politikaların izlenilmesi gibi zorunluluklar sonucunda ise ulusal mevzuatlarda üye ülkeler reform çalışmalarına başlamışlardır. Bahsi geçen reform çalışmaları ile, AB içinde hazırlanan raporlar ile birlikte yukarıda değindiğimiz anlaşmalar ve söz konusu anlaşmalara dayanılarak hazırlanan yönerge önerisi, Corpu Juris tasarısı gibi çalışmalarda yer alan ilke ve unsurlar, üye ülkelerin ulusal mevzuatlarında yer almaya başlamıştır. Bu minvalde İspanya’da 20 yıl içinde vergi kaçakçılığı suçu ile ilgili yasal düzenlemelerde önemli değişiklikler yapılmıştır ve söz konusu reform hareketleri halen devam etmektedir. Yasalarda yapılan reformlar ile yaptırımların artırılması ve denetim mekanizmasının etkin bir şekilde çalıştırılmaya çalışılması sonucunda vergi kaçakçılığı ile mücadelede önemli adımlar atıldığı görülmektedir (Lawyers, 2010). İspanya da diğer üye ülkeler gibi, vergi sistemini ve konumuz olan vergi kaçakçılığı ile mücadelede hem bu mücadelede görev alacak kurum ve organlarını yeniden düzenlemiş hem de vergi kaçakçılığı ile ilgili İspanyol Ceza Kanunu’nda ayrıntılı düzenlemelere gitmiştir.

Yapılan çalışmalar sonucunda, vergi kaçakçılığı suçunun unsurları, kara paranın aklanması ile beraber vergi kaçakçılığı suçunun işlenmesi hali ve AB hazinesine karşı işlenmesi halinde izlenmesi gereken yollar gibi özel durumlar için yasada bazı değişiklikler yapılmış ve söz konusu ögelerin AB standartlarına uygun olmasına çalışılmıştır (Bachmaier ve Garcia, 2010:141). Bununla beraber, vergi kanunlarında da vergi kaçakçılığı kavramına ve tanımına genişçe yer verilmiş hatta vergi kaçakçılığına yol açan durumlar ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir.⁸ Dolayısıyla söz konusu düzenlemeler vergi kaçakçılığı ile mücadelede reform niteliği taşımaktadır. Konumuz gereği vergi kaçakçılığı suçunu ceza hukuku bakımından ele alacağımızdan ve cezai sorumluluğunu inceleyeceğimizden, asıl dayanağımız İspanyol Ceza Kanunu’ndaki ilgili maddeler olacaktır. İspanyol Ceza Kanunu incelenirken de yeri geldikçe

⁸ Söz konusu düzenlemelere örnek için bkz. **Ley 58/2003, del 17 de Diciembre, General Tributaria** (İspanya Genel vergi Kanunu). Söz konusu kanunun md. 183 – 206 arasında hem vergi ihlali yaratan olaylar sayılmış hem de uygulanacak idari para cezaları belirtilmiştir.

İspanyol vergi kanunlarında vergi kaçakçılığı ile ilgili düzenlemelerle alakalı olarak bilgi verilecektir.

3.2. Kanuni Unsur ve Korunan Hukuki Değer

3.2.1. Kanuni Unsur

Vergi kaçakçılığı suçu; İspanyol Ceza Kanunu’nun XIV. Bölümünde “Maliye ve Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Suçlar” başlığı altında düzenlenmekte ve 305. maddede yer almaktadır.⁹

BÖLÜM XIV.

Maliye ve Sosyal Güvenlik kapsamındaki Suçlar

Madde 305.

“1. Her kim olursa olsun, icrai veya ihmali bir hareketle, Devletin bağımsız Hazinesine (Maliyesi) karşı işlenen ulusal kapsamdaki, yasal vergilerin, mahsup edilen tutarların veya gelir hesabı üzerinden tarh edilmesi gereken vergilerin veya diğer ödenmesi gereken aynı tutarların ödemesinden kaçınma şeklindeki suçları ve sair suretle vergi kolaylıklarının uygunsuz şekilde elde edilmesi veya bunlardan uygunsuz şekilde faydalanılması fiillerini işlemesi sonucunda, yasadışı şekilde pay edilen tutarın, gelir vergilerinin ödenmeyen veya kesintilerinin yatırılmayan tutarının veya uygunsuz şekilde elde edilen vergi kolaylıklarının tutarının yüz yirmi bin Euro tutarını toplamda aşması şartıyla, birden beş yıla kadar hapis cezasıyla ve ilgili yasadışı oranın altı katı tutarındaki bir para cezasıyla cezalandırılmalıdır.”

Yukarıdaki paragrafta belirtilen cezalar, suçun aşağıdaki durumlardan birisinin dahilinde işlendiğinde en üst sınırdan olmak üzere, uygulanmalıdır:

- a. Vergi mükellefinin kişi ve kişiler kullanarak gerçek kimliğini saklaması.
- b. Söz konusu yasadışı tutarla ilgili suçun özel önemi ve ciddiyeti veya birden çok vergi mükellefini etkileyebilen örgütsel bir yapının mevcudiyeti.

Belirtilen cezaların uygulanmasının yanı sıra, üç ila altı yıllık bir süre için, suçu işleyen varlıkların ödenek veya devlet yardımı elde etme imkanı ile vergi ve sosyal güvenlik konularında sunulan kolaylıklardan faydalanma hakkından mahrum kalmaları öngörülmektedir.

“2. Önceki bölümde belirtilen tutarın tespit edilmesi amacıyla istinaden, vergiler, stopajlar, iadelerin ön ödemeleri, dönemsel veya yarıyıl beyanları, her bir vergilendirme veya beyan döneminde uygunsuzlukların tespit edilmesi durumunda ve bu dönemlerin on iki aylık bir süreden daha kısa olmaları halinde, yolsuzluk tutarı tüm takvim yılı üzerinden hesaplanacaktır. Tüm diğer durumlarda, yolsuzluk tutarı, vergilendirilebilir bir olayın tasfiye olasılığı mevcut olduğu her bir farklı (vergi) unsura ilişkin olarak değerlendirilecektir.”

⁹Bu başlık altında ilgili kanun maddesinin İspanyolca aslından Türkçe çevirisi kullanılmıştır. İspanyol Ceza Kanunu için bkz. *Ley Organica 10/1995, del 23 de Noviembre, delCodigo Penal.*

“3. Aynı cezalar, bu Maddenin 1 numaralı paragrafında belirtilen tutumun, yolsuzluk tutarının 50.000 Euro tutarını aşması şartıyla, Avrupa Birliği Hazinesine karşı işlendiği durumlarda da uygulanacaktır.”

“4. İşbu maddenin bir numaralı paragrafında belirtilen borçlarla ilgili olarak vergi durumunu düzelten varlıklar adli ceza sorumluluğundan muaftırlar. Bu bağlamda ilgili varlığın muaf olabilmesi için, düzenlemeye konu olan vergi borçlarının tespit edilmesine ilişkin kontrol işlemlerini yapan vergi makamlarından gelecek olan tebligattan önce, veya söz konusu işlemlerin Savcılık, Baş Savcılık, Bölgesel İdare amirinin temsilcisi nezdinde soruşturma başlatılmasından önce veya söz konusu yasal ve yerel kapsamda ilgili kişiye karşı bir şikayetin yapılmasından önce ve bu konuda bir şikayet oluşmadan, Maliye Bakanlığı veya İnceleme Hakimi tarafından yasal işlemlerin başlatılmasına izin veren prosedürler yürürlüğe konulmadan, ilgili vergi düzeltmelerini yapmış olması gereklidir.”

Önceki paragrafta belirtilen yükümlülük muafiyeti, olası muhasebe düzensizlikleri veya diğer araçların sahte olarak düzenlenmesi durumunda ortadan kalkmaktadır ve düzeltmeye tabii olan vergi borçları konusunda yapılan yolsuzluklar ve mali suçlar durumunda ilgili muafiyetler geçersizdirler.

“5. Bu maddede belirtilen bir suçta karşı açılacak yasal işlemlerde, verilen cezanın ve kamu yükümlülüğünün icra edilebilmesi için, ki söz konusu yükümlülük Vergi İdaresi tarafından tespit yoluyla veya Vergi Kanununun maddeleri dahilinde diğer yasal şekillerden tasfiye edilemeyen tutarı ve ilgili faizleri içermelidir, hakimler ve mahkemeler, adı geçen Kanunun hükümleri dahilinde idari uygulama prosedürlerince talep edilen Vergi İdare hizmetlerinden gerekli yardımı almalıdırlar.”

Burada önemli olan husus, suçta ve cezada kanunilik ilkesi gereği; ulusal mevzuatta vergi kaçakçılığı ile ilgili suçlar bulunsa dahi, salt ulusal bütçeyi koruyan suçların kapsamının genişletilmesi ve AB reformları ile tasarı ve yönerge önerisine uygun olarak AB bütçesi aleyhine işlenen suçların da yasal dayanak kazanması gerektiğidir. Söz konusu hususla ilgili olarak; vergi kaçakçılığı suçunun AB aleyhine olarak işlenmesi durumuna İspanyol Ceza Kanunu’nun 305.maddesinin 3.fikrasında yer verilmiştir.

3.2.2. Korunan Hukuki Yarar

Vergi kaçakçılığı ve vergi usulsüzlüğü gibi suçlar birer vergi suçudurlar. Vergi suçları ise “Devlet hazinesine karşı işlenen suçlar ekonomik suçlar” olarak tanımlanmaktadır. Bu suçlarda ihlal edilen yarar ise hazine yararadır. Ancak burada korunan hukuki yarar olan hazine yararı kavramı, kamu yararı kavramı ile özdeş durumdadır (Öncel vd., 2000:210). Yani hazine yararı ile korunan aynı zamanda kamu yararadır. Ancak 305. maddenin 3.fikrasında korunan yarar Avrupa Birliğinin bütçesidir. Kısaca 305. madde genel olarak ulusal hazine nezdinde ulusal kamu yararını korurken, 305. maddenin 3. fıkrası AB bütçesi nezdinde AB’nin yararı korunmaktadır.

Nitekim AB’nin içinde yer alan çalışmalar da bu yaklaşımı yansıtmaktadır. Yönerge Önerisinin 3.maddesi başında “Topluluğun mali menfaatlerinin korunması” geçmektedir.¹⁰ Bu minvalde

¹⁰ Yönerge Önerisi md.3/1-a; “Giderler bakımından, kasten,

Yönerge Önerisinin 3.maddesinde düzenlenen vergi kaçakçılığı suçu ile korunan hukuki yararın bütçe yararı (hazine yararı) olduğu görülmektedir. Ancak bu eksik bir tespit olacaktır. AB’nde bütçe “Topluluğun tüm yurttaşları için gerekli bir ortaklık yararının somut ifadesi” olarak tanımlanır ve Avrupa politikasının en önemli aracı olarak nitelenir(Keskin vd., 2001:35). Dolayısıyla kamu yararı ile bütçe yararı AB’de de özdeşleşmektedir.

3.3. Suçun Maddi Unsurları

3.3.1 Suçun Konusu

Vergi kaçakçılığı suçunun konusu, kısmen veya tamamen ödenmeyerek sağlanan vergi avantajından elde edilen kazançtır. İspanya’da vergi kaçakçılığı suçu, Kamu Hazinesine ödenmesi gereken verginin, kanunda belirtilen şekillerde ödenmeyerek, Hazinesinin 120.000 euro veya üstünde zarara uğraması halinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda İspanya’da vergi kaçakçılığı suçu zarar suçu olarak düzenlenmiştir (Thuronyi, 2003:223; Rio, 2010:1185-1186; Alvarez ve Morales, 2010). İspanyol Ceza Kanunu hem ulusal alanda hem de AB’ye karşı işlendiği hallerde vergi kaçakçılığı suçu için zararın belli bir miktarın üstünde olmasını aramakta ve vergi kaçakçılığı suçunun işlenebilmesi için belli miktarda vergi zıyayının ortaya çıkması şartını öngörmektedir. Söz konusu miktar 305.maddeye göre ulusal alandaki suçlarda 120.000 euro, AB’ye karşı işlenmesi halinde ise; 305.maddenin 3.fikrasına göre 50.000 eurodur.

AB çerçevesinde yapılan çalışmalara bakılacak olursa; yönergedeki fiilin neticesi AB bütçesi kaynaklarının ziyaa uğratılmasıdır. Bu açıdan, bu suç; bütçe kaynaklarının azaltılması arandığı için bir zarar suçudur (Soydan, 2002:61). Ancak söz konusu durumla ilgili olarak Corpus Juris tasarısı farklı bir eğilim içindedir. Corpus Juris’te suç bir tehlike suçudur, yani fiil bütçe kaynaklarının ziyaa uğratılması sonucunu vermediği halde dahi cezalandırılır, zarar tehlikesinin meydana gelmesi kafidir (Soydan, 2002:63). Tasarıda “Avrupa Topluluklarının mali menfaatlerine zarar tehlikesi yaratacak şekilde (in such a way as to risk harm to the financial interests), önemli noktaları itibariyle eksik, yanıltıcı veya sahte belgelere dayanan beyanlarda bulunmak” (Corpus Juris 2000, m.1/a) denilmiştir (Keskin vd., 2001:94). Dolayısıyla Corpus Juris’te suçun tehlike suçu olarak düzenlendiği açıkça görülmektedir.

-Topluluğun genel bütçesindeki fonlar veya Topluluk tarafından veya onun adına yönetilen fonların zimmete geçirilmesi (misappropriation) veya haksız yere tasarruf edilmesi (wrongful retention/alıkoyma) sonucu veren sahte, yanıltıcı veya eksik hesap ve belgelerin kullanılması veya ibrazı,

-Aynı sonucu doğuracak şekilde, özel bir yükümlülüğe aykırı olarak bilgi verilmemesi,

-Söz konusu fonların başlangıçta verilme amaçlarının dışındaki amaçlarla kötüye kullanılması, kaçakçılık suçudur.”

md 3/1-b; “Gelirler bakımından, kasten,

-Topluluğun genel bütçesinde, veya Topluluk tarafından veya onun adına yönetilen bütçelerinde, kaynakların hukuka aykırı bir biçimde azaltılması (unlawfully reducing) sonucu veren sahte (false), yanıltıcı (incorrect) veya eksik (incomplete) hesap ve belgelerin kullanılması veya ibrazı,

-Aynı sonucu doğuracak şekilde, özel bir yükümlülüğe aykırı olarak bilgi verilmemesi,

-Aynı sonucu doğuracak şekilde, hukuka uygun olarak alınan bir menfaatin kötüye kullanılması, kaçakçılık suçudur.

Bu bağlamda İspanya’daki vergi kaçakçılığı suçu düşünüldüğünde, Yönerge Önerisindeki gibi vergi ziyayı şartının arandığı ve dolayısıyla da zarar suçu niteliğinde olduğu görülmektedir. Bu açıdan İspanyol Ceza Kanunu’nda düzenlenen vergi kaçakçılığı suçu, suçun konusu bakımından Yönerge Önerisindeki şekilde düzenlenmiş, Corpus Juris’te yer alan düzenlemeden uzaklaşmıştır.

3.3.2. Fiil

Fiil kanundaki suç tanımında mutlaka olması gereken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu fiil ise herhangi bir insan davranışı değil, haksızlık teşkil eden bir insan davranışıdır. Bu minvalde “*suç teorisinde söz konusu edilen fiil, bir suçun tarifinde yer alan ve esas itibarıyla haksızlık teşkil eden bir fiildir.*” (Özgenç, 2010:156). Vergi kaçakçılığı suçunun unsurlarından olan fiil de, bu açıklamalar ışığında incelenmelidir.

İspanyol Ceza Kanunu md.305/1’de “...Her kim olursa olsun, icrai veya ihmali bir hareketle, Devletin bağımsız Hazinesine (Maliyesi) karşı işlenen ulusal kapsamdaki, yasal vergilerin, mahsup edilen tutarların veya gelir hesabı üzerinden tarh edilmesi gereken vergilerin veya diğer ödenmesi gereken aynı tutarların ödemesinden kaçınma şeklindeki suçları ve sair suretle vergi kolaylıklarının uygunsuz şekilde elde edilmesi veya bunlardan uygunsuz şekilde faydalanılması fiillerini işlemesi sonucunda” denmektedir. Söz konusu maddeye göre vergi kaçakçılığı suçunun oluşabilmesi için; her ne şekilde olursa olsun vergilerin ödenmesinden kaçınma veya vergi kolaylıklarının uygunsuz şekilde elde edilmesi veya vergi kolaylıklarından uygunsuz şekilde faydalanılmasıdır (O’Brien vd., 2011:6; Thuronyi, 2003:223-225; Rio, 2010:1189). Doktrinde; söz konusu fiillerin bildirimde bulunmama, sahte veya yanıltıcı belgeleri düzenleme, tedarik etme, kullanma ile işlenebileceği savunulmaktadır (Rio, 2010:1189-1190).

Ancak İspanyol Mahkemeleri ise vergi kaçakçılığı fiilini değerlendirirken, genelde, “kaçakçılık” terimini geniş kapsamda, spesifik durumlara bakılmaksızın bir vergi borcunun salt ödenmemesi olarak yorumlamışlardır (Bachmaier ve Garcia, 2010:156). Yani bu anlayışa göre fiil ne olursa olsun, vergi borcunun ödenmemesi ve vergi ziyayının doğmuş olması vergi kaçakçılığı suçunun işlenmesi için yeterli görünmektedir. Bununla birlikte sınırlı sayıdaki mahkeme kararlarında ise; “kaçakçılık” teriminin hilekarlık veya örtbas etme durumlarına ilişkin olduğu yönünde yorumlar görülmektedir. Bu kararlara göre ise, vergi kaçakçılığı suçu hileli belge kullanımı veya bildirimde bulunmama ile örtbas etme gibi durumlarla işlendiği takdirde ortaya çıkacaktır (Alvarez ve Morales, 2010). Bu tartışma kurumsal vergi planlaması kapsamında yeni bir boyut kazanmıştır. Vergi tasarrufuyla sonuçlanan herhangi bir ticari faaliyet veya işlem; vergi tasarrufu elde etmek için olağan bir işlem yaparak bir koruma kuralından faydalanmak (bu durum “yasanın dolandırılması – yasadaki açıklıklardan faydalanılması” şeklinde bilinmektedir) için veya vergileri azaltmak veya vergilerden kaçınmak için hiçbir zaman gerçekleşmeyen işlemleri var olmuş gibi göstermek (bu durum “simülasyon” olarak bilinmektedir) amacıyla yapılabilir. İşlemlerden bir tanesinde (“yasanın dolandırılması – yasadaki açıklıklardan faydalanılması”) herhangi bir hileli veya gizleyici işlem yapılmadan yasadaki boşluklardan yararlanılarak vergi avantajı elde edilmekte, diğerinde ise (“simülasyon” olmayan işlemler varmış gibi gösterilerek vergi avantajı sağlanmaktadır (Alvarez ve Morales, 2010). Söz konusu olan her iki durumda da, bu işlemlerle alakalı olarak beyan edilen vergi iadesinin vergi kaçakçılığının cezai bir suçunu teşkil edip etmediği tartışılmaktadır. Söz konusu her iki kavramın ana özellikleri ise İspanyol vergi hukuku ve ceza hukuku öğretisinde şu şekilde belirlenmiştir:

Yasa Dolandırılması (Yasadaki Açıklıklardan Faydalanılması):

- Yapılan işlemler gerçek olmalıdır. Olmayan işlemlerin varmış gibi gösterilmesi söz konusu değildir.
- Söz konusu işlemler kanuna aykırı olamaz. İşlemler bir kanuna veya tüzüğe dayanmalıdır. (Koruma kuralı)
- Koruma kuralının sonucu olarak bir başka kanunun veya tüzüğün uygulamasından kaçınılmalıdır. Yasadaki açıklıklardan faydalanma böylece gerçekleşmiş olur.
- Yasa dolandırıcılığının asıl amacı, bir kanunun ihlal edilmesi değil, koruma kanunu vasıtası ile vergi yükünden kaçınmaktır (Alvarez ve Morales, 2010).

Simülasyon

- Tarafların gerçek bir işlem yapma amaçları bulunmamaktadır. İşlemi yapmak için bir neden veya ehemmiyet mevcut değildir.
- Vergi yetkililerinin gerçeği öğrenmesini önlemek amacı ile, aldatmayı veya kötü niyetli gizlemeyi amaç edinen bir işlemdir.
- Simülasyon barındıran işlem sonucu vergi mükellefleri, vergi kanunlarına göre ödemeleri gereken vergiyi ödememekte ya da daha az ödemektedirler (Alvarez ve Morales, 2010).

2005 yılına kadar, İspanyol Mahkemeleri, Ceza Kanununun 305. maddesindeki “her ne şekilde olursa olsun vergilerin ödenmesinden kaçınma veya vergi kolaylıklarının uygunsuz şekilde elde edilmesi” ibaresinin hem yasanın dolandırıcılığını hem de simülasyonu içerdiğini savunmuşlardır. Bununla birlikte 120/2005 sayılı kararda, Anayasa Mahkemesi, Ceza Hukukunun 305. maddesindeki “dolandırıcılık” teriminin, yasanın dolandırıcılığından türeyen vergi kaçakçılığı durumlarını içermediğini savunmuştur. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi, yasa dolandırıcılığının, Ceza Kanununun 305. maddesinde belirtilen cezai suç kapsamında yer alan “dolandırma” kavramıyla ilişkilendirilmesinin uygunsuz olduğunu savunmuştur. Anayasa Mahkemesinin kararına uygun olarak, simülasyon olarak nitelendirilen fiiller ise, Ceza Kanununun 305. maddesine uygun olarak bir vergi kaçakçılığı suçunu oluşturacaktır. Bunun sebebi, 120/2005 sayılı kararla, Anayasa Mahkemesi, yasa dolandırıcılığının, olguları yanlış gösterme veya örtbas etme unsurlarını içermediğinden dolayı bir cezai suç teşkil etmediğini teyit etmiştir. Simülasyon olarak bilinen işlemler ise yukarıda değindiğimiz gibi vergi yetkililerinin gerçeğini öğrenmesini önlemek amacı ile olguları yanlış gösterme ve örtbas etme unsurlarını içermektedir (Alvarez ve Morales, 2010).

Bu önemli kararın sonrasında, vergi kaçakçılık suçunun yasal yorumu net ve doğrudan olmalıdır. Bununla birlikte, uygulamada, simülasyon ve yasa dolandırıcılığı arasındaki fark, kavramsal açıdan görüldüğü kadar net değildir. Doktrinadaki diğer bir çekince ise, vergi yetkililerince bir yasa dolandırıcılığı olarak kabul edilen işlemlerin bundan sonra, cezai kovuşturmayaya izin vermek amacıyla bir simülasyon olarak sınıflandırılması konusundaki endişedir (Alvarez ve Morales, 2010).

Özellikle irdelediğimiz Yönerge Önerisi ile Corpus Juris’e göz attığımızda ise, İspanya’daki düzenlemenin AB çalışmalarına paralel bir düzenleme olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Yönerge Önergesinin md.3/1-a ve md.3/1-b hükümlerine baktığımızda, “sahte, yanıltıcı veya eksik hesap ve belgelerin kullanılması veya ibrazı, aynı sonucu doğuracak şekilde, özel bir yükümlülüğe aykırı olarak bilgi verilmemesi, söz konusu fonların başlangıçta verilme amaçlarının dışındaki amaçlarla kötüye kullanılması, kaçakçılık suçudur.” denilmektedir. Corpus Juris’in 2000 yılındaki tasarının md.1/1-a hükmünde de “bir yardım, teşvik veya bir vergi borcunun ödenmesi ile ilgili olarak, yetkili mercilere, Avrupa Topluluklarının mali

menfaatlerine zarar tehlikesi yaratacak şekilde, önemli noktaları itibariyle eksik, yanıltıcı veya sahte belgelere dayanan beyanlarda bulunmak” kaçakçılık olarak düzenlenmiştir (Keskin vd., 2001:93). Dolayısıyla belirttiğimiz gibi İspanya Ceza Mevzuatındaki düzenleme, AB’ne uyum çalışmaları sonucunda, söz konusu AB çalışma belgelerine uygun bir düzenleme olarak gözükmektedir. Mevzuatın uygulanmasında ortaya çıkacak tek handikap “yasa dolandırıcılığı” – “simülasyon” sayılan işlemler arasındaki ayrımın yapılmasında ortaya çıkmaktadır.

3.3.3. Fail

Ceza kanunlarında yer alan suçlar kural olarak herkes tarafından işlenebilen suçlardır. Özellikle suçun kanuni tanımında “kişi, kimse, bir kimse, her kim” gibi ifadeler kullanılıyorsa bu suç herkes tarafından işlenebilen suçlardır (Özgenç, 2010:178). İspanya Ceza Kanunu’nda 305. madde “her kim” ifadesi ile başlamaktadır. Bu minvalde kanunda; “ödenmeyen vergi borcunun (...) 120.000 Euro tutarını aşması şartıyla, eylemleri veya ihmalkarlıkları nedeniyle, (...) vergilerin ödemesinden kaçınarak, (...) Kamu Hazinesini dolandıran kişinin” vergi kaçakçılığından suçlu olduğu belirtilmektedir. Özetle; vergi mükellefi olan herkes, vergi kaçakçılığının faili olabilmektedir.

Ancak özellikle vergi kaçakçılığı gibi tüzel kişiliğe de atfedilecek suçlar söz konusu olduğunda, tüzel kişinin cezai sorumluluğuna gidilip gidilmeyeceği konusu, İspanya’da son yıllarda yapılan değişiklik ile farklı bir boyut kazanmıştır. İspanya’da eski ceza kanununda ana ilkelerden bir tanesi, kanunun 31.maddesinde düzenlenen hüküm uyarınca şirketler (tüzel kişiler) suç işleyemez şeklindeydi (Alvarez ve Morales, 2010). Söz konusu dönemde; bir şirkete atfedilebilir bir suç işlendiğinde, şirketin adına hareket eden kişiler cezai açıdan sorumlu tutulmakta idi. Ancak, 23 Kasım 2009’ da, İspanyol hükümeti Kongreye Ceza Kanununu tadil eden bir yasa tasarısı göndermiştir. Bu tasarı mevcut Kanunun 100’den fazla maddesini etkileyen temel bir reform içermektedir. Bunun amacı, İspanyol Ceza Kanunu’nu, daha öncede değindiğimiz gibi çeşitli uluslararası konvansiyonlara, AB direktiflerine ve kriterlerine göre uyumlaştırmak ve İspanyol Ceza Kanunu’nda yer alan ilkeler ve suçları AB standartlarına göre oluşturmaktır. İspanyol Ceza Kanunu’na kurumsal yükümlülüğün dahil edilmesi de vergi kaçakçılığı suçu üzerinde etkiye sahip olacak olan ana önerilerden bir tanesidir. Bunun sonucunda, şirketler ile birlikte, şirketlerin müdürleri ve temsilcileri, vergi kaçakçılığından suçlu bulunabileceklerdir (O’Brien vd., 2011:11-16; Tomillo, 2010:174-177). Bu bağlamda yapılan değişiklik ile İspanyol Ceza Hukuku’nda şirketlerin suç işleyemeyeceğine dair ibare 31.maddeden çıkartılmış ve İspanyol Ceza Kanunu’nun 31.maddesinde artık tüzel kişiler bakımından farklı bir cezai sorumluluk ilkesi belirlenmiştir. Buna göre;

- Bir suçun şirketin adına (hesabına) veya çıkarına işlenmesi halinde, cezai açıdan şirket sorumlu tutulacaktır.
- Şirketin cezai sorumluluğu, şirketin adına hareket eden kişilerin cezai sorumluluğunu veya tam tersi; kişilerin cezai sorumluluğu, onların adına hareket eden şirketin cezai sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Söz konusu kişinin sorumlu bulunamaması halinde (örneğin akli rahatsızlık, ölüm vs.) şirket yine de cezai açıdan sorumlu tutulabilir.
- Şirketler; para cezaları, faaliyetlerin durdurulması, tesislerin kapatılması, ticari yasaklar, şirket tasfiyesi şeklinde yaptırımlara tabii tutulabilir (Tomillo, 2010:177; Alvarez ve Morales, 2010; Keskin vd., 2001:101-102).

Görüldüğü üzere AB süreci ile birlikte tüzel kişinin cezai sorumluluğu konusunda İspanya artık farklı bir yol izlemeye başlamış tüzel kişilerin cezai sorumluluğunu getiren değişiklikleri ceza kanununa yansıtmıştır. Tüzel kişilerin cezai sorumluluğu ile ilgili kabul ettiği yeni anlayış, AB

Ceza Hukukunun biçimlenmesinde büyük rol oynayan Corpus Juris tasarısında da kendine yer bulmuştur. Corpus Juris (2000) tasarısının 13.maddesinde “(1)suçun topluluğun çıkarı için bir organı, temsilcisi veya topluluk adına hareket eden yahut karar verme hususunda hukuki veya fiili bir yetkisi bulunan bir kimse tarafından işlenmesi halinde, tüzel kişiliği olan ya da bağımsız bir malvarlığına sahip ve hukuk sujesi niteliğini taşıyan topluluklar, yukarıda (madde 11a 8) tanımlanan suçlardan sorumludurlar.(2) Toplulukların cezai sorumluluğu, aynı fiillerin asli faili, azmettiren veya fer’i faili olan gerçek kişilerin cezai sorumluluğunu ortadan kaldırmaz.” hükmüne yer verilmiştir (Keskin vd., 2001:101-102). Söz konusu hüküm incelendiğinde, açıkça görülmektedir ki; İspanyol Ceza Kanunu’nun tüzel kişilerin cezai sorumluluğu ile ilgili benimsediği “suçun şirketin adına (hesabına) veya çıkarına işlenmesi halinde, cezai açıdan şirket sorumlu tutulacaktır.” ile “şirketin sorumluluğu kişilerin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz; hem tüzel hem de gerçek kişi için sorumluluk söz konusudur” ilkeleriyle Corpus Juris (2000) tasarısının 13.maddesindeki ilkeler örtüşmektedir.

3.3.4. Netice

İspanyol Ceza Kanunu’ndaki söz konusu fiilin neticesi ise, devlet hazinesinin ziyaa uğratılmasıdır. Söz konusu durumla alakalı olarak İspanyol Ceza Kanunu’nun 305.maddesinde yer alan; “...yasadışı şekilde pay edilen tutarın, gelir vergilerinin ödenmeyen veya kesintilerinin yatırılmayan tutarının veya uygunsuz şekilde elde edilen vergi kolaylıklarının tutarının 120.000 Euro tutarını toplamda aşması şartıyla...” ibaresi ile 305.maddenin 3.fikrasında yer alan “Aynı cezalar, bu Maddenin 1 numaralı paragrafında belirtilen tutumun, yolsuzluk tutarının 50.000 Euro tutarını aşması şartıyla, Avrupa Birliği Hazinesine karşı işlendiği durumlarda da uygulanacaktır” hükmüne bakıldığında; İspanyol Ceza Kanunu’nda yer alan vergi kaçakçılığı suçunun işlenebilmesi için, kanunda belirtilen belli bir miktarda çıkar elde edimi gerekmektedir. Bu minvalde söz konusu suç, yukarıdaki bölümlerde de değindiğimiz gibi bir zarar suçudur (O’Brien vd., 2011:9).

120.000 euro altında kalan vergi kaçakçılığı suçları için İspanyol Ceza Kanunu’nda herhangi bir yaptırım öngörülmemiştir. Daha doğru bir ifade ile vergi kaçakçılığına yol açan fiil, 120.000 euronun altında (AB için 50.000 euro) bir zarar yaratıyorsa 305.maddenin hükmü kapsamına girmemektedir. Burada sorulması gereken soru, vergi kaçakçılığı fiili sonucunda vergi ziyayı bahsi geçen miktarların altında gerçekleşirse ne yapılacağıdır.

Söz konusu sınırların altında kalan vergi kaçakçılığı fiilleri için cezai sorumluluğa gidilememektedir. Ceza kanununda alt sınıra ulaşmayan vergi kaçakçılığı gibi durumlarda, devreye Ley 58/2003, del 17 de Diciembre, General Tributaria (İspanya Genel Vergi Kanunu) başta olmak üzere, vergi ihlali hangi vergi kanununu ihlal ediyorsa (Kurumlar Vergi Kanunu, Gelir Vergisi Kanunu gibi), o vergi kanunundaki cezalar devreye girmektedir.¹¹ Örnek olarak; İspanya Genel Vergi Kanunu’nda vergi ihlalleri, tanımları ve türleri (md.183), vergi cezalarının sınıflandırılması (md. 186 – 187), vergi ceza ve ihlallerinin sınıflandırılması (md.191 – 206) gibi hükümler bulunmaktadır. Bu hükümlerden md. 191 – md. 206 arasında, vergi ihlaline yol açan fiiller sayılarak, her birine uygulanacak olan idari yaptırım ayrıca belirtilmiştir. İkamet uygulamaları için gerekli olan belgeleri, tam ve doğru beyan etmeyerek işlenen vergi ihlali fiili (md.192), haksız vergi iadeleri, vergi indirimi ya da teşvik alınarak vergi ihlaline sebep olmak (md.193 – 194), vergi, muhasebe ve kayıt yükümlülüklerinin ihlali sonucu vergi ihlaline sebep olma (md.200), belge kullanarak vergi yükümlülüğünün ihlali (md.201), vergi kimlik

¹¹ Vergi cezaları ile ilgili bkz. <http://www.advoco.es/home/22-latest/45-spanish-tax-late-reporting-and-fines.html#L4> (E.T. 20.01.2021).

numarasını kullanarak vergi yükümlülüğünün ihlali (md. 202), stopaj belgesi veya gelir hesap teslim yükümlülüğünün ihlali (md.206) gibi fiiller, vergi ihlali sonucunu doğuran ve yükümlüye idari para cezası yükleyen fiillerdir. Söz konusu hükümlerde, fiilin sebep olduğu vergi ziyaının 3000 eurodan az veya fazla olması, hileli davranışla gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesi gibi ölçütlere göre, vergi ihlalinin hafif veya ağır nitelikte olduğu tespit edilecek ve idari yaptırım cezalarının ağırlığı da buna göre değişecektir. Sonuç olarak 120.000 euronun altındaki vergi kaçakçılığı fiilleri, İspanyol Ceza Kanunu’na göre daha hafif fiiller olarak görülür ve bir dizi idari para cezalarına tabidir.¹²

İspanyol Ceza Kanunu’nda yukarıda incelediğimiz hususlar ise AB çalışmaları ile paralellik göstermektedir. . Yönergedeki fiilin neticesi topluluk bütçesi kaynaklarının ziyaa uğratılmasıdır (zarar suçu) (Soydan, 2002:61). Buna göre; Yönerge Önerisinin 3.maddesinin son fıkrasında “üye devletlerce belirlenecek asgari bir miktarı içeren ve 1.fıkra yazılı bulunan her türlü kaçakçılık fiili ağır kaçakçılıktır. Üye devletlerce belirlenecek asgari miktar 50.000 euronun altında olamaz” hükmü yer almaktadır. Aynı zamanda Yönergenin 10.maddesinde, ziyaa uğratılan miktarın 4.000 euroyu geçmemesi halinde suçun hafif kaçakçılık suçu olacağı ifade edilmektedir. 4.000 euroyu geçmeyen hafif kaçakçılık suçlarına ise yukarıdaki cezaların dışında kalan ceza türlerine itibar edilmesi (para cezası vb.) gerektiği belirtilmektedir. Bu minvalde İspanya’nın hazineye karşı işlenen vergi kaçakçılığı fiili için md. 305/1 ile 120.000 euro, AB’ye karşı işlenen mali suçlar için 305/3 ile 50.000 euroluk bir miktar belirlemesi ve bu miktarların altında kalan vergi ihlalleri için Genel Vergi Kanunu’ndaki idari cezaların uygulanması, AB kriterleri doğrultusunda son derece yerindedir. Son olarak belirtmemiz gerekir ki; İspanya’nın ulusal alandaki vergi kaçakçılığı suçunun oluşabilmesi için daha yüksek bir limit belirlerken, AB’ye karşı işlenen suçlarla ilgili olarak Yönerge Önerisi ile aynı miktarı limit olarak belirlemesi dikkat çekicidir. Bunun sonucunda ulusal hazineye karşı işlenen 50.000 euroluk bir kaçakçılık fiilinin yaptırımı idari para cezası olacakken, AB’ye karşı 50.000 euroluk bir zarar yaratan fiile karşılık İspanya Ceza Kanunu’nda düzenlenen suçun oluşması için yeterli olacaktır. Bu da açıkça göstermektedir ki, ulusal hazineye nazaran AB bütçesi bu bağlamda daha dikkatli ve özenle korunmaktadır.

e) Suçun Nitelikli Unsurları

Ceza kanunlarında suçun tanımı haricinde, suçun temel şekli haricinde cezanın arttırılması veya azaltılmasını gerektiren unsurlara da yer verilmektedir. Bu unsurlar ise nitelikli unsurlar olarak isimlendirilmektedir (Özgenç, 2010:199). Bu bağlamda İspanyol Ceza Kanunu’nun 305.maddesinde yer alan “...Yukarıdaki paragrafta (1.fıkra) belirtilen cezalar, suçun aşağıdaki durumlardan birisinin dahilinde işlendiğinde en üst sınırdan olmak üzere, uygulanmalıdır: a)Vergi mükellefinin kişi ve kişiler kullanarak gerçek kimliğini saklaması. b) Söz konusu yasadışı tutarla ilgili suçun özel önemi ve ciddiyeti veya birden çok vergi mükellefini etkileyebilen örgütsel bir yapının mevcudiyeti.” hükmü ile cezanın en üst sınırdan uygulanmasını gerektiren haller sıralanmıştır. Maddede, cezanın azaltılmasını sağlayacak sebeplere ise yer verilmemiştir.

3.4. Suçun Manevi Unsurları

İspanya ceza hukukunda vergi kaçakçılığı suçu manevi unsur bakımından kasta dayanmaktadır (Rio, 2010:1191). Nitekim 305.madde metninde kast unsuru yer almaktadır. 305.madde, “Her kim olursa olsun, icrai (action) veya ihmali (omission) bir hareketle...” şeklinde başlamaktadır.

¹² Ayrıntı için bkz. <http://www.financespain.com/content/taxinspain> (E.T. 20.11.2020).

Bu bağlamda suçun “icrai (yapma) veya ihmali (yapmama) bir hareketle” işlenebileceğinin düzenlendiği açıktır (Rio, 2010:1192).

İspanyol ceza hukukunda vergi kaçakçılığı ile ilgili kasta dayalı sorumluluk kabul olunmuşken, AB ceza çalışmaları içinde manevi unsura ilişkin iki yaklaşım bulunmaktadır. Yönerge önerisinde AB bütçesi aleyhine kaçakçılık suçu kasten işlenebilen bir suç olarak düzenlenmiştir. Yönergenin 3.maddesinin 1.fıkrasının a bendinde yer alan “any intentional act or omission” ifadesi suçun icrai veya ihmali bir hareketle işlenebileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yönerge önerisi ile İspanyol Ceza Kanunu, vergi kaçakçılığı suçunda aranan kast şartı bakımından birbirlerine benzerdir. Ancak Corpus Juris tasarısı manevi unsur bakımından Yönerge önerisinden ayrılmaktadır. Corpus Juris (2000) tasarısının 9.maddesine göre, vergi kaçakçılığı suçu için, tecbirsizlik veya ağır ihmali yeterli olacaktır. Yani Corpus Juris, vergi kaçakçılığı suçları için, taksire dayalı sorumluluğu esas kabul etmiştir (Soydan, 2002:65-68).

3.5. Cezayı Kaldıran Şahsi Sebepler

İspanyol Ceza Kanunu’nda 305.maddenin 4. fıkrasına göre; “İşbu maddenin bir numaralı paragrafında belirtilen borçlarla ilgili olarak vergi durumunu düzeltten varlıklar adli ceza sorumluluğundan muafırlar. Bu bağlamda ilgili varlığın muaf olabilmesi için, düzenlemeye konu olan vergi borçlarının tespit edilmesine ilişkin kontrol işlemlerini yapan vergi makamlarından gelecek olan tebligattan önce, veya söz konusu işlemlerin Savcılık, Baş Savcılık, Bölgesel İdare birimin prosedür temsilcisi nezdinde soruşturma başlatılmasından önce veya söz konusu yasal ve yerel kapsamda ilgili kişiye karşı bir şikayetin yapılmasından önce ve bu konuda bir şikayet oluşmadan, Maliye Bakanlığı veya İnceleme Hakimi tarafından yasal işlemlerin başlatılmasına izin veren prosedürler yürürlüğe konulmadan, ilgili vergi düzeltmelerini yapmış olması gereklidir.

Önceki paragrafta belirtilen yükümlülük muafiyeti, olası muhasebe düzensizlikleri veya diğer araçların sahte olarak düzenlenmesi durumunda ortadan kalkmaktadır ve düzeltmeye tabii olan vergi borçları konusunda yapılan yolsuzluklar ve mali suçlar durumunda ilgili muafiyetler geçersizdirler.” hükmü yer almaktadır.

Söz konusu hüküm vergi kaçakçılığı suçunda etkin pişmanlık halini düzenlemiştir. Buna göre 1. fıkradaki fiilleri işleyen vergi mükellefleri; sebep oldukları vergi ziyamı ortadan kaldırırlarsa, cezai sorumluluktan muaf tutulurlar. Ancak söz konusu vergi mükelleflerinin cezai sorumluluklarına gidilmemesi için vergi durumunu vergi makamları tarafından tespit edilmeden veya vergi kaçakçılığı ile ilgili Savcılık veya idarece herhangi bir soruşturma başlatılmadan veya Maliye Bakanlığı ya da inceleme hakimi tarafından yasal prosedürler başlatılmadan veya herhangi bir şikayetin yapılmasından önce düzeltmeleri gerekmektedir. Bu durumlarda ilgili vergi mükellefleri etkin pişmanlıktan yararlanabilirler.

Ancak 305.maddenin 4.fıkrasının ikinci kısmında, etkin pişmanlık hükmünün istisnasına yer verilmektedir. Söz konusu hükme göre, vergi ziyama yol açan vergi mükellefleri, bu vergi ziyama muhasebe yolsuzlukları veya sahtecilik ile sebebiyet vermişse, etkin pişmanlıktan yararlanamayacaklardır.

3.6. Vergi Kaçakçılığı Suçuna İlişkin Özel Durumlar

İspanyol ceza hukukunda, özellikle belgede sahtecilik suçu ile vergi kaçakçılığı suçu işlenmesi durumu ile hem vergi kaçakçılığı, ardından kara para aklama suçu işlenmesi halinde kişinin,

bahsi geçen suçlardan dolayı ayrı ayrı mı cezalandırılacağı yoksa tek bir ceza mı uygulanacağı konusu tartışmalıdır.

Söz konusu durumlardan belgede sahtecilik suçu ile vergi kaçakçılığı suçu işlenmesi ile ilgili olarak; 305.maddede sayılan suçun maddi unsurunu oluşturan fiillere dikkatlice bakılmalıdır. 305.maddeye göre “...sair suretle vergi kolaylıklarının uygunsuz şekilde elde edilmesi veya bunlardan uygunsuz şekilde faydalanılması fiillerini işlemesi sonucunda...” ifadesine yer verilmektedir. Burada uygunsuz şekilde ibaresinden kasıt; sahte veya yanıltıcı belge kullanmadır (Rio, 2010:1190). Ancak belgede sahtecilik suçunun, vergi kaçakçılığı suçunun maddi unsurunu oluşturup oluşturmadığı ile ilgili önemli bir ayırım yapılmıştır. Eğer belgede sahtecilik suçu, vergi kaçakçılığı suçundan ayrı bir kasıtle işlenirse, yani tamamen vergi kaçakçılığı suçundan bağımsız bir nitelik taşıyorsa ve sonradan vergi kaçakçılığı suçunu doğuracak şekilde kullanıyorsa, o zaman İspanya Ceza Kanunu’nun 73.maddesindeki gerçek içtima hükümleri uygulanacak ve her iki suçtan faile ayrı ayrı ceza verilecektir. Ancak kanunun 390.maddesi ve devamında düzenlenen belgede sahtecilik suçu, vergi kaçakçılığı suçunu işlemek için hazırlanmışsa, bu durumda gerçek içtima hükümlerinin uygulama şansı kalmayacak ve belgede sahtecilik suçu vergi kaçakçılığı suçunun unsuru sayılacağından, salt vergi kaçakçılığı suçu işlenmiş sayılacaktır (Rio, 2010:1190).

Vergi kaçakçılığı suçu ile kara para aklama suçu ile ilgili olarak ise 2009 yılında İspanyol ceza hukukunda köklü değişiklikler yapılmıştır. 27 Kasım 2009’ da İspanyol hükümeti Kongreye Kara Para Aklama Yasasının değişikliğine ilişkin bir tasarı taslağı göndermiştir. Bu tasarı, 2005/60/EC AB Direktifini İspanyol yasasına uyumlaştıran 16 maddeli Kara Para Aklama Yasasına 61 yeni madde eklemektedir. Değişiklik tasarısının 1. maddesinde kara para aklama amaçlarına bağlı olarak bir suçun işlenişi tanımlanmaktadır. Söz konusu değişikliklerin amacı, kara para aklama ile vergi kaçakçılığı suçunun yaptırımlarını ağırlaştırmak ve caydırıcılığı sağlamaktır. Bu minvalde hem vergi kaçakçılığı suçu hem de akabinde kara para aklanması suçu işlenmesi halinde aynı cezai işlemler kapsamında kovuşturulabilecektir (Hali hazırda İspanyol mahkemeleri nezdinde uyuşturucu kaçakçılığı durumlarında olduğu gibi). Cezai sorumluluk konusunda ise kara para aklama suçu ile vergi kaçakçılığı suçu söz konusu olduğunda; vergi kaçakçılığı suçu cezaları, kara para aklama suçunun cezası eklenerek uygulanacaktır (Alvarez ve Morales, 2010). Bu nedenle bu durumdaki failer daha ağır yaptırımlarla karşı karşıya kalacaklar ve çok ciddi hapis cezalarıyla karşılaşacaklardır.

3.7. AB’nin Mali Çıkarlarının Korunması

Özellikle AB’nin mali suçlara karşı korunmasında hem suç tasniflerini yapan hem de önemli kriterler belirleyen Yönerge Önerisinin 7.maddesinin 2. fıkrası üye ülkelerin ulusal mevzuatlarında AB’nin mali çıkarlarını koruyacak hükümlere yer verilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Nitekim söz konusu hükme göre; “Üye devletler, 3.maddedeki topluluğun genel bütçesi aleyhine kaçakçılık ve yolsuzluk sonucunu doğuran sahte, yanıltıcı veya eksik belge veya hesapların kasten düzenlenmesi veya tedarikini, eğer henüz asli bir suç veya kaçakçılığa iştirak, azmettirme veya teşebbüs suçu olarak düzenlememişlerse, söz konusu eylemlerin bir suç teşkil etmesi için gereken önlemleri alacaklardır.” denilmektedir.

İspanyol Ceza Kanunu’nda da bu doğrultuda vergi kaçakçılığına ilişkin düzenlemelerle birlikte AB’nin mali çıkarlarının korunması için gerekli önlemlerin alındığı görülmektedir. Buna göre yasanın 305.maddesinin 3.fıkrasında “Aynı cezalar, bu Maddenin 1 numaralı paragrafında belirtilen tutumun, yolsuzluk tutarının 50.000 Euro tutarını aşması şartıyla, Avrupa Birliği Hazinesine karşı işlendiği durumlarda da uygulanacaktır.” hükmü ile 306.maddedeki “Her

kim olursa olsun, icrai veya ihmali bir hareketle, Avrupa Birliğinin genel bütçesine veya bu bütçe tarafından yönetilen diğer bütçelere karşı, elli bin Euro tutarını aşan bir tutarda, bütçeye girmesi gereken tutarları ödemeyerek veya yapmaları gerekenden farklı bir başvuru işlemleri yaparak bütçeyi zarara uğratanlar, birden beş yıla kadar hapis cezasıyla ve ilgili yolsuzluk tutarının altı katı değerinde olan bir para cezasıyla cezalandırılmalıdırlar.” hüküm doğrultusunda AB’nin mali çıkarları Yönerge Önerisine uygun bir şekilde korunmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta; 305.maddenin 3.fıkrası AB hazinesi aleyhine yani AB hazinesinde zarar ortaya çıkaracak şekilde vergi kaçakçılığı suçuna ilişkin bir düzenleme getirirken, 306.maddede AB genel bütçesine herhangi bir şekilde ödeme yapılmaması ile yapmaları gerekenden farklı bir başvuru işlemi yaparak bütçeyi zarara uğratmak suçunun düzenlenmiş olduğudur.¹³ Sonuçta bu düzenlemeler ile AB’nin mali çıkarları İspanyol Ceza Kanunu’nda korunmaya alınmıştır. Ayrıca AB hazinesine karşı işlenen suçlarda zarar miktarı olarak ulusal hazinenin korunmasından daha az bir miktarın belirlenmiş olması da, AB’nin mali çıkarlarının üye devletler için ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.

3.8. İspanya’da Vergi Kaçakçılığının Bütçe Üzerinden İncelemesi

AB mevzuatı çerçevesinde İspanya’nın vergi kaçakçılığı ile ilgili düzenlemelerini ve özellikle maliye ve sosyal güvenlikle ilgili suçlar kapsamında 305. Maddenin içeriğini ele aldıktan sonra rakamsal veriler üzerinden İspanya’nın vergi kaçakçılığı ile mücadelesinde geldiği nokta başarısını değerlendirmek açısından önem taşımaktadır.

2011 yılında yayınlanan rapora göre İspanya’nın kayıt dışı ekonomisinin boyutu İspanya ekonomisi içinde %22 düzeyinde iken bu durumun vergi hasılatında yaşattığı kayıp yaklaşık 107 milyar \$ seviyesinde seyretmektedir. Aynı dönem için vergi yükü %24 düzeyinde kamu harcamalarının milli gelire oranı ise %41 seviyesindedir. Ekonominin büyüklüğü 1.4 trilyon dolar ile ölçülürken kişi başına düşen milli gelir tutarı ise 30 bin dolar düzeyindedir. (Tax Justice Report, 2011:4).

Vergi kaçakçılığını büyük ölçüde içinde barındıran kayıt dışı istihdamdan kaynaklı vergi kaybının milli gelir içindeki payı bu rakamlara göre 2011 yılı için yaklaşık %8 gibi yüksek bir orana tekabül etmektedir.

2020 yılı için kayıtlı vergi hasılatı 289 milyar \$ seviyesindeyken bunun %1,5’lik kısmı vergi kaçakçılığı sonucu kaybolan vergi gelirini temsil etmektedir. Toplam nüfus üzerinden toplam vergi kaybının maliyeti hesaplandığında ise yaklaşık 94 \$ kişi başına düşen vergi kaybı maliyeti ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı istihdamın yarattığı vergi potansiyelindeki kayıp 2011 yılı için 107 milyar \$ gibi yüksek bir tutar oluştursa da 2020 yılında sadece fiili vergi yükündeki kayıp 4.5 milyar \$ seviyesinde gerçekleşmiştir. Güncel rakamlarda bu tutar İspanya sağlık harcamalarının %5’lik kısmını karşılayacak büyüklüktedir. Eğitim harcamalarının ise %7,4’üne karşılık gelmektedir.

¹³Orijinal kanun metninde madde 306’nın çevirisi şu şekildedir: “Madde 306. Her kim olursa olsun, icrai veya ihmali bir hareketle, Avrupa Birliğinin genel bütçesine veya bu bütçe tarafından yönetilen diğer bütçelere karşı, elli bin Euro tutarını aşan bir tutarda, bütçeye girmesi gereken tutarları ödemeyerek veya yapmaları gerekenden farklı bir başvuru işlemleri yaparak bütçeyi zarara uğratanlar, birden beş yıla kadar hapis cezasıyla ve ilgili yolsuzluk tutarının altı katı değerinde olan bir para cezasıyla cezalandırılmalıdırlar.”

Fakat her ne kadar AB mali çıkarlarının korunması ile hareket edilip İspanya’da vergi kaçakçılığı ile ilgili düzenlemeler bu yönde şekillense de gelinen noktada bölge ve dünya ortalamasının altında bir vergi kaybının ortaya çıktığını İspanya özelinde söylemek mümkündür. Avrupa bölgesine bakıldığında vergi kaçakçılığı ve diğer unsurlardan kaynaklı toplam vergi gelirleri içindeki vergi kaybı ortalaması %3.4 dünya ortalaması ise %2.6 iken İspanya’da bu oran iki ortalamanın da altında kalarak %1.5 seviyesine gerileyebilmiştir¹⁴.

4. Sonuç

AB mevzuatına uyum süreci öncesinde İspanya’nın vergi kaçakçılığı açısından durumu diğer Güney Avrupa ülkelerindeki duruma benzer bir şekilde kontrol altına alınamayan ve devletin kamu gelirleri açısından büyük bir kayba uğradığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. AB’nin kendi mali çıkarlarını korumak adına attığı adımların bir sonucu olarak İspanya’nın özellikle mali suçlara ilişkin uygulamaya koyduğu 305. Madde ile birlikte vergi kaçakçılığına karşı caydırıcı bir durum oluşmaya başladığını özellikle vergi hasılatı üzerindeki rakamlar üzerinden de görmek mümkündür. Son 10 yıllık süre içerisinde vergi kaçakçılığının boyutu bölge ve dünya ortalamalarının altında kalarak başarılı bir sonuca ulaşılmıştır.

Ceza hukuku açısından da bakıldığında mevzuat üzerindeki reform öncesine göre vergi kaçakçılığı kavramına ilişkin belirsizliklerin giderilmesi, daha önce mevcut kanunlardaki boşlukların doldurulmasına yönelik atılan adımlar, vergi kaçakçılığı suçunun tespitini kolaylaştırmış ve bu suçun işlenmesine karşı caydırıcılığı arttırmıştır.

Kaynakça

- AKDOĞAN Abdurrahman, “Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi”, Gazi Kitabevi, Ankara 2013.
- ALVAREZ Manuel and MORALES Oscar, “Authorities Up the Pressure Fraudsters”, **International Tax Review**, April 2010.
- BACHMAIER Lorena and GARCIA Antonio Del Moral, **Criminal Law in Spain**, Kluwer Law International, United Kingdom 2010.
- D’ALTERIO Armando, “The European Prosecutor: Unification or Harmonisation of Substantive Criminal Law; Criminal Offences, Period of Limitation, Liability of Legal Persons (Introduction)”, **Green paper on criminal-law protection of the financial interests of the Community and the establishment of a European Prosecutor /COM/2001/0715 final**.
- EGELİ Haluk/ KARAKOYUN Funda, “Kamu Maliyesi”, Nobel, Ankara 2019.
- EKER Aytaç/ TÜĞEN Kamil, “Kamu Maliyesine Giriş”, Takav Matbaası, İzmir 1995.
- KESKİN Serap/ ZAFER Hamide/ KOCASAKAL Ümit (Çev.), **Avrupa Birliğinin Mali Çıkarlarının Korunmasına İlişkin Ceza Hukuku Kuralları (Corpus Juris)**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2001.
- O’BRIEN Barry/ FABRİTUS Andreas/ VALVERDE Antoni, **A Guide For Directors Of Subsidiary Companies In Spain**, Freshfields Bruckhaus Deringer, August 2011.

¹⁴ Karşılaştırmalı analiz ve daha ayrıntılı bilgi için bkz. <https://iff.taxjustice.net/#/profile/ESP>

- ORAL Hasan, “Avrupa Birliğindeki Vergi Uyum Çalışmaları ve Türkiye”, **TBB Dergisi**, S.56, 2005.
- ÖNCEL Mualla/ KUMRULU Ahmet/ ÇAĞAN Nami, **Vergi Hukuku**, 8.Bası, Ankara 2000.
- ÖNER Engin, “Maliye Teorisi ve Politikası”, Nobel, Ankara 2019.
- ÖZGENÇ İzzet, **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2010.
- RİO Miguel Angel Iglesias, “Articulos 305 y 306”, **Commentarios alCodigo Penal**, ed. Manuel Gomez Tomillo, Lex Nova, Castellano 2010.
- SOYDAN Billur Yaltı, “Vergi Kaçakçılığı Suçunu Avrupa Topluluğu Bütçesi Aleyhine Kaçakçılık Suçu İle Okumak: Adil ve Orantılı Bir Ceza Sistemi Yaratmak Mümkün Müdür?”, **Vergi Sorunları**, S.169, Ekim 2002.
- TAX JUSTICE REPORT, “The Cost of Tax Abuse”, The Justice Network, 2011.
- TELLO Jesus Lopez, “Spain – the Devil’s in the EU Detail”, **International Tax Review**, July/August 2000.
- THURONYİ Victor, **Comporative Tax Law**, Kluwer Law International, United Kingdom 2003.
- TOMILLO Manuel Gomez, **Introducción A La Responsabilidad Penal De Las Personas Jurídicas En El Código Penal Español**, Lex Nova, Castellano 2010.
- ÜNSAL Hilmi, “Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi”, Gazi Kitabevi, Ankara 2013.
- VAZQUEZ Jorge Martinez – TORGLER Benno, “The Evolution of Tax Morale in Modern Spain”, **Journal of Economic Issues**, Vol.43, Issue.1, 2009.
- VELASCO LAWYERS, “The New Criminal Law in Spain”, **The Seaside Gazette**, December 16, 2010, <http://www.seasidegazette.es/2010/12/new-criminal-law/>, E.T. (05.12.2020).

Araştırma Makalesi

İktisadi Büyüme Teorilerini Yeniden Düşünmek: Avustralya ve Bangladeş Örneği

Rethinking Economic Growth Theories: The Case of Australia and Bangladesh

Baybarshan Ali KAZANCI¹, Taner TÜMER², Hacer Özlem ÜLKER³, İbrahim AYTEKİN⁴

Öz

Teknolojik gelişmeler ve dönüşümler ile ortaya çıkan Sanayi Devrimi, 18. yüzyılda ülkelerin üretim kapasitelerini artırmıştır. Üretim kapasitelerinde görülen bu artışlar iktisadi büyüme olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla günümüzde iktisadi büyüme, ülkelerin temel iktisadi hedeflerinden biri haline gelmiştir. Bu çalışmada 1990 ile 2019 yılları arasında oldukça başarılı bir büyüme performansı sergileyen Bangladeş ve Avustralya ele alınmıştır. Bu ülkelerin son otuz yıldaki iktisadi büyüme performansları Dünya büyüme rakamlarının üzerinde seyretmiştir. Ayrıca bu ülkeler bu süreçte küresel ve yerel çaptaki konjonktürel dalgalanmalardan çok az etkilenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada bu ülkelerin 1990-2019 yılları arasındaki iktisadi büyüme rakamları ile Dünya'nın büyüme rakamları istatistiki açıdan karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle Avustralya ve Bangladeş'in genel ekonomik karakteristiğine vurgu yapan çalışmalarla ilgili bir literatür tarama çalışması yapılmıştır. Daha sonra büyüme teorileri kısaca vurgulanmış ve sonuç bölümünde ekonomik büyüme teorileri üzerine yorumlar kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avustralya, Bangladeş, İktisat Teorileri, İktisadi Büyüme

Jel Kodları: O40, O47, O50, O57

Abstract

Industrial Revolution that emerged with Technological developments and transformations has increase the production capacities of countries in the eighteenth century. Hence, increase of production goods and services are expresse as the economic growth. economic growth has become one of the main economic targets of countries nowadays. In this study, Bangladesh and Australia has discussed which show a very successful growth performance between 1990 and 2019. The economic growth performances of these countries has been above the world growth figures in the last thirty years. In addition, these countries has little affected by the global and local conjuncture fluctuations in this process. Therefore, in this study, two countries' has evaluated the economic growth figures of and the growth figures the world as statistically between the years of 1990 and 2019. In this context, Australia and Bangladesh on studies that emphasize the general economic characteristics of has conducted a literature review study. Then, growth theories are briefly emphasized, and in the conclusion section, on economic growth theories has wrote comments.

Keywords: Australia, Bangladesh, Economics Theories, Economic Growth

Jel Codes: O40, O47, O50, O57

¹ Öğr. Gör. Kırıkkale Üniversitesi Fatma Şenses SBMYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, kazanci@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3407-3692

² Kırıkkale Üniversitesi SBE İktisat Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, tanertumertt@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3138-592X

³ Kırıkkale Üniversitesi SBE İktisat Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, hozlem@outlook.com, ORCID ID: 0000-0003-4970-4319

⁴ Dr. İktisat Anabilim Dalı, ibrahimaytekin63@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3574-1007

Giriş

Ekonomik büyüme teorileri, Klasik ekolün öncüsü Adam Smith'ten istikamet alarak Neo-Klasik içsel büyüme teorilerine kadar gelen süreç içerisinde sürekli gelişme göstermiştir. İlgili literatürler genel çerçevede incelendiğinde, ekonomik büyümenin ana belirleyicileri olan dış ticaret, tasarruflar, yatırımlar, üretim çeşitliliği, fiziksel ve beşerî sermaye, teknoloji, nüfus gibi birçok farklı değişkene akademisyenler tarafından atıf yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte her biri döneminin hâkim paradigması haline gelmiş olan bu teoriler ekseninde, makro iktisadi yapıları benzer nitelikte olan ekonomiler için genel geçer bir büyüme teorisinin varlığı da sorgulanan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda iktisadi yapıları tamamen farklı iki ülkenin ekonomik büyüme performanslarının benzerliği nasıl açıklanacak sorusu, büyüme teorilerinin her ülkede aynı etkiye sahip olup olmadığını akıllara getirmektedir.

Salt bir ekonomik büyümeden ziyade, söz konusu sürecin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi de önem arz etmektedir. Ne var ki dünya ekonomileri incelendiğinde genel anlamda büyüme rakamlarında oynaklık olduğu görülmektedir. Bilhassa 1980'lerde ticari ve finansal dışa açılmanın hızlanması ile ülkeler, küresel büyümenin nimetlerinden daha fazla yararlanmakla birlikte, olası bir krizde de ülkelerarası geçişkenliğin söz konusu dışa açıklık nedeniyle daha yüksek boyutlarda olduğu dünya ekonomisinde tecrübe edilmiştir. Bu sebepler, küresel piyasalara ne kadar entegre olmuşsa o derece krizlerden ve ekonomik genişlemeden etkilendiğini göstermektedir.

Krizlerin yayılma hızı ve derecesi küresel ekonomik büyüme rakamlarına etki ederek uzun dönemde istikrarsız bir görünüm ortaya koyduğunda karar alıcılar, ekonomide yaşanan dalgalanmayı azaltarak istikrarın tesis edilmesini mi, yoksa oynaklığın göz ardı edilerek ne pahasına olursa olsun büyümenin mi ana hedef olarak belirlenmesi gerektiği konusunda kararsız kalabilmektedir. Söz konusu negatif ilişkinin altında yatan temel sebep ise, büyüme rakamlarında yaşanan oynaklığın, yaratacağı belirsizlik ortamı nedeniyle yatırım ve tüketim harcamalarında meydana getireceği azalma ile açıklanmaktadır. Bu durumlardan dolayı bulanık ekonomik görünüm doğrudan yabancı yatırımlara, finansal piyasalardaki istikrarsızlıklara, iç talebin ve arzın efektifliğini bozmada olumsuz yönde tesirde bulunabileceği zihinlerde daima taze durmaktadır.

Bu noktalardan hareketle, son otuz yıllık dönemde dünya ekonomisinde büyüme ve konjonktürel dalgalanma bağlamında dışa açık ülkeler incelendiğinde Avustralya, Bangladeş, Guatemala ve Lao'nun dünya ortalamasına nispeten istikrarlı seyri göze çarpmaktadır. Yaşanan bölgesel ve küresel ekonomik krizlere karşın bu ülkelerin hem daha az oynaklığa hem de daha yüksek büyüme rakamlarına sahip olduğu görülmektedir. Bu tespit, oynaklık-büyüme arasındaki negatif ilişkiyi teyit eder niteliktedir. Cevaplanması gereken diğer soru ise, çalışmanın devamında tanıtılacağı gibi, birbirinden tamamen farklı iktisadi yapıları sahip olan bu ülkelerin nasıl olup da dünyanın geri kalanından daha başarılı bir görünüm sergilediği olmuştur. Yukarıda sayılan dört ülkeden Guatemala ve Lao'nun küçük ekonomilere sahip olması nedeniyle diğer iki ülkeden Avustralya ve Bangladeş çalışmaya dahil edilmiştir.

Bu çalışmada, Avustralya ve Bangladeş ekonomilerinin 1990 ile 2019 yılları arasında dünyadaki diğer ülkelere pozitif olarak ayrılarak göstermiş oldukları istikrarlı ekonomik büyümenin makro düzeydeki genel bir analizi yapılmıştır. Analizde; ortalama büyüme, standart sapma, varyans, korelasyon ilişkisi ve zaman yolu grafiği yöntemleri kullanılmıştır. Bu bağlamda Dünya, Bangladeş ve Avustralya'nın iktisadi büyüme verileri Dünya Bankasının veri tabanından temin edilmiştir. Çalışmanın amacı, bu iki ülkenin yaşamış olduğu tecrübeler ışığında her birinin farklı dinamiklere vurgu yapması sebebiyle ekonomik büyüme teorilerinin yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktır. Dolayısıyla; ilk bölümde, iki ülkenin büyüme süreçlerinin gerek bireysel, gerekse karşılaştırmalı olarak incelendiği literatür çalışmalarına yer

verilmiştir. İkinci bölümde büyüme teorilerine kısaca değinilmiştir. Üçüncü bölümde, Avustralya ve Bangladeş ekonomilerinin genel makro iktisadi yapıları üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise bu iki ülkenin iktisadi büyüme rakamları ile Dünya büyüme rakamları arasındaki ilişkiler grafiksel ve istatistiki olarak analiz edilmiştir.

1. Literatür Taraması

Ekonomik büyüme kapsamında literatürde çok sayıda çalışma olmasına rağmen yalnızca bu iki ülkenin birlikte ele alındığı çalışma bulunmamaktadır. Avustralya ve Bangladeş’in genel ekonomik karakteristiklerine vurgu yapan makaleler incelendiğinde gelişmiş ülkeler sınıfında yer alan Avustralya dünyanın önde gelen kömür ve demir cevheri madenlerine sahip olması, turizm sektöründe elde edilen gelir kaynakları öne çıkmaktadır. Ayrıca Çin ile yakın ticari ilişkiler ülkenin ekonomik büyüme sürecinin önemli bir bileşeni haline gelmektedir. Gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Bangladeş ise, beşeri sermaye açısından Avustralya ile kıyaslanamayacak kadar geridedir. Hazır giyim sektörüne yoğunlaşan ve bu sektörde önemli bir ihracat kalemine sahip olan bu ülke özelinde yapılan çalışmalar genellikle doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve eğitim gibi alanlara odaklanıldığını göstermektedir. Bu bağlamda Avustralya ve Bangladeş için yapılan literatür tarama çalışmaları ve bu çalışmalarda ulaşılan sonuçlar Tablo 1’de detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Tarama Tablosu

Yazar(lar) (Yayın Yılı)	Ülke(ler) (Analiz Dönemi)	Yöntem	Bulgu ve Sonuçlar
Hossain & Hossain (2012)	Bangladeş, Hindistan ve Pakistan (1972-2008)	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testi	Bangladeş ve Hindistan için kısa ve uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilemezken, Pakistan’da kısa ve uzun dönemli ilişkinin olduğu görülmüştür. Nedensellik testinde ise Bangladeş’te GDP ile DYY arasında nedensellik ilişkisi bulunmaz iken, Hindistan ve Pakistan’da DYY GDP’nin nedeni olduğu anlaşılmıştır
Banerjee (2012)	Avustralya (1870-2008)	Eşbütünleşme Analizi	Çalışmada nüfus artışı büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahipken, yenilikçi faaliyetin verimlilik artışı üzerinde olumlu bir etkisi olmuştur. Tahminler Schumpeterci büyüme hipotezini güçlü bir şekilde desteklemektedir; bu hipotez, üretkenlik artışının ekonomideki araştırma yoğunluğu seviyesinden kaynaklandığını öngörülmektedir.
Khan & Bashar (2015)	Avustralya Yeni Zelanda (1980-2012)	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testi	Kısa ve uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Avustralya’da sosyal harcamalardan ekonomik büyümeye doğru, Yeni Zelanda’da ise eğitim harcamalarından

			büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Hussain & Hague (2016)	Bangladeş (1973-2014)	VAR Analizi	Bangladeş'te doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaretin, kişi başına düşen gelir büyümesi ile uzun dönem ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir.
Hanif & Arshed (2016)	SAARC Ülkeleri; (1960-2013)	FMOLS Analizi	Sonuçlarına göre, yüksek öğrenime kaydolma sayılarının büyüme üzerinde daha güçlü pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Shafiullah vd., (2016)	Avustralya (-)	Genel Değerlendirme	Avustralya'da akaryakıt ve madencilik sektöründeki ihracatın ekonomik büyüme üzerinde önemli etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Paramati vd., (2017)	26 Gelişmiş ve 18 Gelişmekte Olan Ülke (1995-2012)	Panel Veri Analizi	Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için turizmin ekonomik büyüme üzerinde önemli etkilere sahip olduğu yönünde ve turizme dayalı büyüme hipotezini destekler nitelikte bulgular elde etmiştir
Cashin vd., (2017)	26 Ülke/Bölge (1981-2013)	VAR Analizi	Çin'de yaşanan %1'lik negatif GSYİH şokunun, küresel düzeyde büyümeyi %0,23 puan azaltmakla birlikte, Avustralya bu şoktan -% 0,1 civarında etkilenmektedir.
Islam & Muneer (2018)	Bangladeş ve Pakistan (1998-2017)	OLS Yöntemi	Hem kamu eğitim harcamaları hem de toplam sağlık harcamaları her iki ülkede de kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla ile istatistiki açıdan anlamlıdır. Fakat bu ilişki Bangladeş'te pozitif iken Pakistan'da kamu eğitim harcamaları pozitif, toplam sağlık harcamaları negatif bir etkiye sahiptir.
Groenewold (2018)	Avustralya ve Çin (-)	Regresyon ve VAR Analizi	Çin ekonomisinde yaşanan %3'lük bir yavaşlama Avustralya'nın iktisadi büyümesinde kısa dönemde %0,21, uzun dönemde ise %0,43 oranında bir daralmaya yol açtığı tespit edilmiştir.
Eyden vd., (2019),	17 OECD Ülkesi (1870-2013)	Genel Değerlendirme	Petrol fiyatlarındaki oynaklık ile reel ekonomik büyüme arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
Anik & Biplob (2019)	Bangladeş (1987-2017)	VECM Analizi	Reel döviz kuru, ticari açıklık, faiz oranı ve para arzının ekonomik büyüme ile uzun dönemli ilişki içerisinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda ticari açıklık ve para arzından büyüme

			doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Xue (2020)	50 Ülke (1997-2014)	Dinamik Panel Veri Analizi	Gelişmiş ülkelerde söz konusu oynaklığın gelişmekte olan ülkelere göre daha az olduğunu tespit edilmiştir. İncelenen ülkeler arasında Bangladeş'in kamu büyüklüğü açısından en küçük (0,05), (ihracat+ithalat)/GDP ile ölçülen ticari dışa açıklık oranı açısından ise en kapalı (0,36) üçüncü ülke olması dikkat çeken sonuçlardan biridir.
Vu & Hoa (2020)	Avustralya (-)	İstatistikî Analiz	Çin ve Hindistan'dan Avustralya'ya yönelik turizmin, ülkenin büyümesi için kritik bir kaynak olarak görülmesine rağmen, küçük ve asimetrik bir etkisi olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır.
Aydın (2020)	10 Ülke (1995-2018)	Panel Nedensellik Yöntemi	Avustralya'nın yanı sıra ABD, Fransa, Birleşik Krallık, İtalya ve Japonya gibi gelişmiş ülkeler için de turizm ile ekonomik büyümenin birbirini anlamlı bir şekilde etkilemediğini ifade eden yansızlık hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. İktisadi Büyüme Teorileri

Büyüme teorilerinin tarihsel geçmişi oldukça eskiye dayanmaktadır. Ekonomik büyüme klasik ekolün öncesine kadar inmekte olup 17. yüzyılda merkantilizm akımıyla bağ kurulmuştur. Merkantilistlere göre büyümenin kaynağının ülkelerin sahip olduğu değerli madenlerle ihracata bağlı olduğu, Fizyokratlar ise 17. yüzyılın ikinci yarısında Merkantilist görüşe karşı çıkarak, büyümenin kaynağının tarım sektörü olduğu hakkında görüşler hâkim olmuştur. 1770'lü yıllarda ortaya çıkan ve klasik büyüme yaklaşımını savunan düşünürlerden Adam Smith büyümenin kaynağını uzmanlaşmadaki ve tasarruflardaki artış olarak belirtmiştir. Ona göre doğal şartlarda büyümekte olan her toplum, sermayesinin önemli bir kısmını öncelikle tarıma, sonra imalata ve daha sonra da dış ticarete yönlendirmektedir (Smith, 1991: 324). David Ricardo ise 1857 yılında yaptığı çalışmalarda büyümenin kaynağını, artık değerın yatırıma dönüşmesi şeklinde vurgulamıştır. Dolayısıyla doğal kaynaklarda azalan verimler yasası, ücretlerin geçim seviyesine düşmesine ve ekonomide durgunluk yaşanmasına ve büyümenin sınırlı kalmasına neden olduğu anlatılmıştır (Pilling, 1972). Thomas R. Malthus 1799 yılında ise, nüfus kanunu nedeniyle sınırlı büyümenin gerçekleştiği savını ortaya atmıştır (Thomlinson, 1976).

Neoklasik büyüme teorisyenleri de Klasikler gibi büyümenin doğada kendiliğinden ortaya çıkan bir olgu olduğunu ve aralarında fark olmadığını ileri sürmüştür. Ekonomide dengeden sapma olduğunda sermaye-hasıla oranı uzun dönemde dengeyi yeniden sağlayabildiğini ancak yeterli uzun süre olmadığında ekonomide denge sağlanamadığını iddia etmişlerdir. Yani Neoklasik

büyüme modeli, uzun dönemli bir model olmakla beraber Harrod Domar modelinin üzerine verimlilik artışının eklenmesiyle yeni bir yaklaşım meydana getirmiştir (Sato, 1964: 387). Solow’un modeli esasında Harrod-Domar modeli bulunmakta olup ancak uzun dönemli büyüme modelini kabul etmiştir. Harrod-Domar modelindeki dengeyi bıçak sırtı dengesi olarak tanımlayarak işgücü-sermaye oranının sabit olduğunu varsaymaktadır (Solow, 1956: 66). Klasik ve Neoklasik büyüme teorileri zaman ilerledikçe yeni teorilere kapı aralamış, 20. yüzyılda yaşanan ekonomik bunalım ve savaş ortamları yeni modern büyüme teorilerinin temellerini atmıştır. Modern büyüme teorileri, Büyük Buhran ve ikinci dünya savaşında ortaya çıkan gelir farklılıkları neticesinde ortaya çıkmıştır. 1940’lı yıllarda Keynesyen ekole mensup Harrod ve Domar tarafından yapılan çalışmalarla Harrod-Domar modeli ortaya çıkmıştır (Van Den Berg, 2001:110). Bu model, büyümenin motoru olarak doğal kaynaklar yerine sermaye birikimini ileri sürmektedir. Ayrıca uzun dönemli problemleri, kısa dönemli araçlarla çözmeye çalıştığından gelişmiş ülkelerin büyüme deneyimlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Solow, 1956: 66).

İçsel büyüme modelleri dış ticaret ve yabancı yatırımların faydaları üzerinde durmuştur. Uzun dönem büyümenin motoru olarak teknolojiye yayılımı yoğunlaşmış ve dışa açık ülkelerin yüksek durağan durum büyüme oranına sahip olacağını iddia etmiştir. Ayrıca azalan verimler yasasını kabul etmemişlerdir (Barro ve Martin, 2004:19-20). İçsel büyüme teorisyenlerinden Romer büyümenin asıl kaynağı olarak Ar-Ge harcamalarının ürünü olan teknolojik gelişmeyi görmektedir (Romer, 1986:1003). Schumpeter’in “yaratıcı yıkım” kavramı ekonomik büyümenin önemli özelliğini ifade etmektedir. İçsel büyüme modellerinden AK modelinde, sermayenin azalan marjinal getirisi yok sayılarak teknolojik gelişme olmadığı durumlarda bile uzun dönemde kişi başı büyümenin sürdürülebileceği bu model Rebelo tarafından ortaya konmaktadır (Rebelo, 1991:509). Barro’nun çalışmasında ise ölçeğe göre sabit getiri içeren üretim fonksiyonunda kamu kesiminin dikkate alınmasıyla ülkelerin başlangıçtaki büyüme seviyelerine ve beşeri sermaye birikimlerine bağlı olmaktadır (Barro,1991:437). Lucas (1988)’in çalışmasında ise uzun dönem büyüme sürecinde beşeri sermayeye fiziksel sermayeden daha çok önem verilmektedir (Lucas, 1988:20).

3. Avustralya ve Bangladeş’in Makro İktisadi Yapıları

Avustralya ve Bangladeş son otuz yılda iktisadi büyüme açısından dünya’da istikrarı yakalamış iki ülkedir. Bu ülkelerde konjonktürel dalgalanmaların çok az derecede yaşanmış olması, küresel çapta bu ülkeleri diğer gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere göre ayrıcalıklı kılmaktadır. Literatürde iktisadi açıdan yeteri kadar ele alınmayan bu iki ülkeye yönelik olarak yapılan bu çalışma bu bakımdan önem arz etmektedir. Genel bir iktisadi kompozisyon bu bağlamda değer atfetmektedir.

3.1. Avustralya’nın Makro İktisadi Yapısı

1980’lerden günümüze kadar Avustralya ekonomisinde ciddi reformlar yapılmış, bu tarihten itibaren Avustralya korumacı ve kapalı piyasa sisteminden ihracata dayalı ve rekabetçi bir sanayi yapısına geçiş yapmıştır. Bu düzenlemeler ve gelişmeler; gümrük vergilerinin azaltılması, dalgalı kura geçiş, finans sektöründe kısıtlamaların kaldırılması, vergi sistemindeki reformlar ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesi şeklinde sayılabilir. Bu gelişmeler ekonomiyi şaha kaldırmış ve son 20 yıldan bu yana düzenli büyüme, kontrol altına alınmış enflasyon, düşük kamu borcu ve güçlenmiş finans sistemi olarak görülmektedir. Sektörel dağılıma bakıldığında ekonominin büyük kısmı hizmet sektörünün elindedir. Buna ek olarak madencilik ve tarım sektörlerinin ihracatta önemli bir yeri vardır (Ticaret Bakanlığı, 2020: 5-6).

Avustralya dış ticaretinde ihracat gelirlerinin %61’lik kısmı fuel ve mineral ürünler, %18’lik kısmı ise tarım ürünlerinden elde edilmektedir. İhracatta en önemli ortak %34 ile Çin olurken Çin’i %16’lık payla Japonya takip etmektedir. İthalatta ise bağımlı olunan ilk ülke %24 oranla Çin olurken, Çin’i %18’lik payla Avrupa Birliği takip etmektedir (WTO, 2019: 22). Rakamlardan da anlaşıldığı üzere Avustralya’nın ihracatında yeraltı kaynaklarının büyük bir payı vardır. Bu zenginliğin yanı sıra, tarım ürünlerinin ihracat gelirlerinde ikinci sırada yer alması, Avustralya’nın topraklarını verimli bir şekilde kullandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Tablo 2’de Avustralya’nın son üç yıldaki ortalama temel makro iktisadi göstergeleri verilmiştir.

Tablo 2. Avustralya’nın 2017-2019 Yılları Arasında Temel Makro Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	2017-2019
GSYH (Ortalama Milyar Dolar)	1386
Kişi Başına Düşen Gelir (Bin Dolar)	55.480
Cari Hesap Dengesi (%)	-1.24
Enflasyon Oranı (%)	1.82

Kaynak: <https://data.worldbank.org/?locations=BD-AU>, (Erişim Tarihi: 12.12.2020)

Tablo 2’de görüldüğü üzere Avustralya’nın son üç yılda elde ettiği ortalama GSYİH 1 trilyon 386 milyar dolara ulaşmış ve dünyanın en büyük 13. ekonomisi konumunda yer almıştır. Son üç yılda ortalama kişi başına düşen milli gelirden ise dünya ülkelerine kıyasla ikinci sıraya yerleşmiş ve bu rakam 55.480 dolar olmuştur. Avustralya’nın Tablo 2’de yer alan bir diğer göstergesi olan yıllık enflasyon rakamları incelendiğinde de Avustralya’da enflasyon istikrarının yakalandığı anlaşılmaktadır. Son olarak Tablo 2’de yer alan cari hesap dengesi ise %1, 24 oranında açık vermiştir. Bu cari açığın temel nedeni, ihracatın yarıdan fazlasını karşılayan fosil yakıtların küresel çaptaki fiyat düşüşlerinden kaynaklanabilir.

3.2. Bangladeş’in Makro İktisadi Yapısı

1980’lerde IMF ve Dünya Bankası tarafından politika reformlarının hayata geçirilmesiyle Bangladeş ekonomisinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Azalan dış yardımlar ve ticaret hadlerinin bozulması ve makroekonomik dengesizliklerin artışı bu reformların temel nedenlerindedir. Bu yılda yapılan başlıca reformlar ise; kamunun piyasa etkisinin azaltılması, tarım ve gıda da sübvansiyonları kısma, finansal serbestiyi sağlama, ithalat kısıtlamalarının kaldırılması ile gerçekleşmiştir. Bu politika sonucunda siyasi istikrarın sağlanması ile birlikte 1990’larda doğrudan yabancı yatırımlarda artışlar meydana gelmiştir (Hossain, 2017: 35-36).

2017 yılı ürün gruplarına göre incelenen rakamlarda Bangladeş ihracatının neredeyse tamamına yakını (%93) imalat sektörünün elindedir. Tarımın ihracattaki payı ise %3’tür. İthalatta ise %58 imalat, tarımda ise %30 oranında dışa bağımlıdır. Ülkeler bazında Bangladeş AB ülkelerine %53, ABD’ye ise %19 oranında ihracat yapmıştır. İthalatta pasta payının en büyüğü sırayla Çin, Hindistan ve Singapur’dadır. Tablo 3’te Bangladeş’in son üç yıldaki ortalama temel makro iktisadi göstergeleri verilmiştir.

Tablo 3. Bangladeş’in 2017-2019 Yılları Arasındaki Temel Makro Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	2017-2019
GSYH (Ortalama Milyar Dolar)	275.4
Kişi Başına Düşen Gelir (Bin Dolar)	1.705
Cari Hesap Dengesi	-2.4
Enflasyon Oranı (%)	5.612

Kaynak: <https://data.worldbank.org/?locations=BD-AU>, (Erişim Tarihi: 12.12.2020)

Tablo 3’te verilen 3 yıllık ortalamalara göre Bangladeş’in GSYH’si 275 milyar dolardır. Bu GSYİH dünya sıralamasına göre oldukça düşük ve Bangladeş’i Dünya GSYİH sıralamasında 41. sıraya yerleştirmektedir. Kişi başına düşen milli gelirden de Bangladeş 1.705 dolar ile düşük gelirli ülkeler konumunda yer almaktadır. Enflasyon oranının düşük seyretmesi, atalet kazanacak düzleme çıkmaması ekonomik denge açısından önem arz etmektedir. Cari açık problemi Bangladeş özelinde de görülmektedir. Bu durum mevcut ülkenin temel ürünlerde dışa bağımlı olmasından kaynaklanma ihtimalinin yüksek olduğu kanısını doğrular niteliktedir.

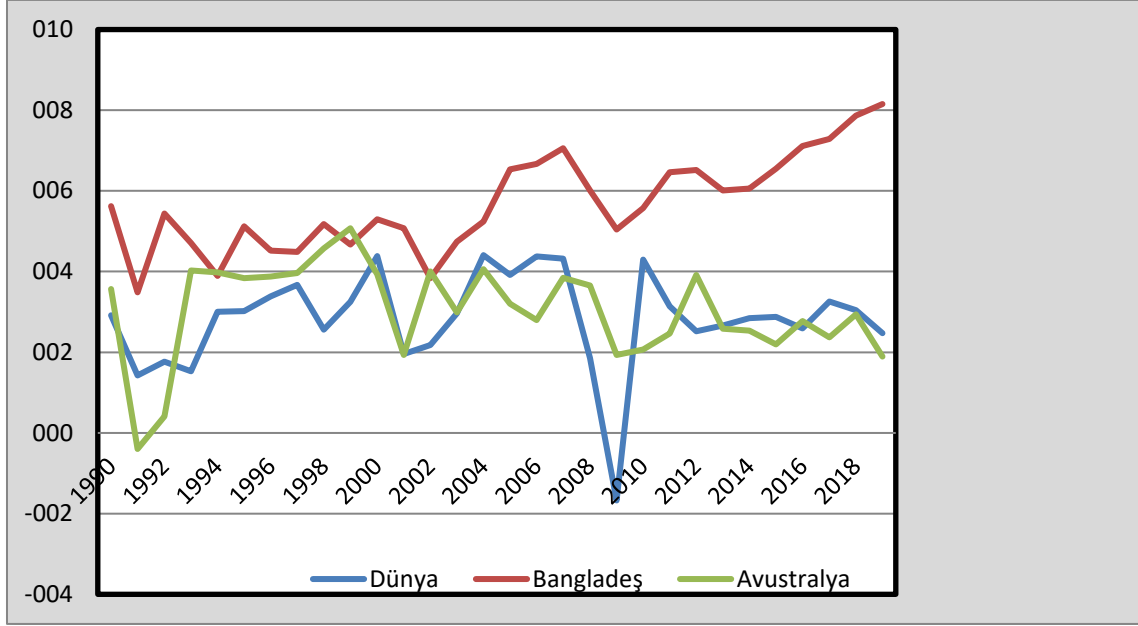
Dış ticarete bağımlı bir ekonomiye dönüşen Bangladeş’te yatırıma yönelik atılım henüz gerçekleştirilememiştir. Hazır giyim sektörünün yanında emek yoğun iş gücü ekonominin temel dinamikleridir. Düşük ücretli iş gücü potansiyelini Bangladeş ekonomik alanlarda iyi kullanmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2020: 5).

4. Küresel Ekonomik Büyüme Verilerinin Analizi

Avustralya ve Bangladeş küresel ekonomik büyüme rakamlarına göre gözle görülür biçimde ekonomik büyüme istikrarı sağlayan iki ülke olmuştur. Bilakis bu makalenin çekirdeğinde mevcut iki ülkenin küresel çapta analizi stratejik ehemmiyeti vardır. Bu ekseninde 196 ülkenin iktisadi büyüme rakamları incelenmiş ve analizde yıllık rakamlar kullanılmıştır. Analizde kullanılan veriler Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) veri tabanlarından temin edilmiştir. Çalışmada dönem olarak 1990-2019 yılları arasını kapsayan 30 yıllık bir zaman serisi kullanılmıştır. Hesaplamalarda Excel programı kullanılmıştır.

Bu çalışmada 196 ülkenin iktisadi büyüme rakamları tek tek incelenmiş ve incelenen bu rakamlar Dünya’nın iktisadi büyüme rakamlarıyla karşılaştırılmıştır. Yapılan bu karşılaştırmalar neticesinde Dünya’da iki ülkenin iktisadi büyüme rakamlarının sürekli Dünya iktisadi büyüme rakamlarına paralel veya üzerinde seyrettiği ve bu iki ülkenin küresel krizler ile şoklardan az etkilendikleri görülmüştür. Bu iki ülke Bangladeş ve Avustralya’dır. Bu ülkelerin büyüme rakamları ile Dünya’nın iktisadi büyüme rakamlarının karşılaştırıldığı zaman yolu grafiği aşağıda Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Bangladeş, Avustralya ve Dünya'nın Büyüme Rakamlarının 1990-2019 Yılları Arasındaki Zaman Yolu Grafiği

Kaynak: <https://data.worldbank.org>, 2020. (Grafik yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Şekil 1’de görüldüğü üzere Dünya’nın iktisadi büyüme rakamları %2 ile %4 bandı aralığında dalgalanarak istikrarlı bir trend yakalamıştır. Ancak 2008 küresel finansal krizi Dünya’nın iktisadi olarak büyümesine olumsuz bir şekilde yansımış ve şekilde de görüldüğü üzere bu dönemde Dünya ekonomisinde yaklaşık olarak %2’lik bir daralma görülmüştür. Ancak bu olumsuz etki kısa sürmüştür ve Dünya ekonomisi V şeklinde bir toparlanmayla eski haline dönmüştür. Şekil 1’de yer alan ve bir diğer konu olan Bangladeş ekonomisi, 1990’dan 2002 yılına kadar %4 ile %6 bandı aralığından dalgalanan bir büyüme trendi yakalarken, 2002’den günümüze kadar ise sürekli artış gösteren bir iktisadi büyüme trendi yakalamıştır. Bangladeş’in 30 yıllık süreçte büyüme rakamları hiçbir zaman Dünya ortalamasının altına inmemiş ve 2019 yılında Bangladeş %8’in üzerinde bir büyüme performansı sergilemiştir. Şekil 1’de yer alan bir diğer ülke olan Avustralya ise Bangladeş’e göre daha düşük bir iktisadi büyüme performansı sergilemesine karşın, Dünya’nın iktisadi büyüme rakamlarına yakın veya üzerinde bir performans sergilemiştir. Şekil 1’den de anlaşıldığı üzere Avustralya’nın büyüme rakamları istikrarlı ve durağan bir trend sergilemektedir. Son olarak bu iki ülkenin küresel finansal krizden az etkilendikleri anlaşılmaktadır. Bundan sonraki aşamada Şekil 1’de verilen rakamların istatistiki hesaplamaları yapılarak Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4; Dünyanın, Avustralya ve Bangladeş’in 30 yıllık büyüme rakamlarına yönelik ortalama, standart sapma ve korelasyon katsayılarını göstermektedir. Dünya’daki 196 ülke üzerine yapılan bu hesaplamalarda Dünya ortalama büyüme rakamlarına göre Bangladeş ve Avustralya için ilginç sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 4: Avustralya ve Bangladeş’in Büyüme Rakamlarına İlişkin İstatistikî Bilgiler

Ülkeler	Ortalama Büyüme	Büyümenin Standart Sapması	Büyümenin Varyansı	Büyümenin Korelasyon Katsayısı
Dünya	2,83	1,20	1.45	1
Avustralya	3.03	1.19	1.41	+0.37
Bangladeş	5.67	1.18	1.39	+0.23

Kaynak: <https://data.worldbank.org>, ve <https://www.imf.org/en/Publications/WEQ>,
(Hesaplamalar yazarlar tarafından yapılmıştır)

Tablo 4’te verilen dünya ile Avustralya’nın iktisadi büyüme performansları karşılaştırıldığında, Avustralya’nın 30 yıllık ortalama iktisadi büyüme performansının dünya iktisadi büyüme ortalamasının üzerinde seyrettiğini, ancak iktisadi büyümenin standart sapması ile varyansının ise dünyanın iktisadi büyüme standart sapması ile varyansından küçük olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre Avustralya’nın 30 yıllık süreçte iktisadi büyümede istikrarı yakaladığı söylenebilir. Ayrıca Avustralya ile dünyanın iktisadi büyüme rakamları arasında 0,37’lik bir değerle zayıf ve pozitif yönlü bir korelasyonun (ilişkinin) olduğu tabloda görülmektedir.

Aynı tabloda yer alan bir diğer ülke Bangladeş ile dünyanın iktisadi büyüme performansları karşılaştırıldığında ise Bangladeş’in de 30 yıllık iktisadi büyüme performansının Dünya’nın iktisadi büyüme ortalamasının üzerinde seyrettiğini, ancak iktisadi büyümenin standart sapması ile varyansının ise Dünya’nın iktisadi büyüme standart sapması ile varyansından küçük olduğu görülmektedir. Bu sonuç Bangladeş’in de 30 yıllık süreçte iktisadi büyümede istikrarı yakaladığı anlamına gelmektedir. Ayrıca Bangladeş ile Dünya’nın iktisadi büyüme rakamları arasında 0,23’lük bir değerle zayıf ve pozitif yönlü bir korelasyonun (ilişkinin) olduğu tabloda görülmektedir.

Tablo 4’ten de anlaşıldığı üzere yapılan analizde Avustralya ve Bangladeş’in 30 yıllık ortalama büyüme performanslarının dünyanın ortalama büyüme performansından daha iyi konumda olduğu sonucuna varılmıştır. Avustralya iktisadi olarak gelişmiş ülkeler kategorisinde yer alırken, Bangladeş’in ise gelişmekte olan Asya ülkeleri kategorisinde yer almasına karşın iki ülkenin 30 yıllık süreçte gösterdiği iktisadi büyüme başarısı benzerdir. Özellikle de bu iki ülkenin farklı iktisadi ve toplumsal yapıları sahip olmalarına rağmen iktisadi büyümede benzer başarıları göstermeleri iktisadi büyüme teorilerinin yeniden gözden geçirilmesini zorunlu hale getirmiştir.

Tablo 5’te Dünya ekonomisinde Avustralya ve Bangladeş ile karşılaştırılmak üzere bu iki ülkenin iktisadi büyüme performansına yakın ve uzak performans sergileyen 6 ülke seçilmiştir. Bu ülkeler Arjantin, Brezilya, Vietnam, Türkiye, Yeni Zelanda ve Portekiz ülkelerinden oluşmaktadır.

Tablo 5: Seçilmiş Ülkeler ile Avustralya ve Bangladeş'in Büyüme Rakamlarının Karşılaştırılması

Ülkeler	Ortalama Büyüme	Büyümenin Standart Sapması	Büyümenin Varyansı	Büyümenin Korelasyon Katsayısı
Dünya	2,83	1,20	1.45	1
Avustralya	3.03	1.19	1.41	+0.37
Bangladeş	5.67	1.18	1.39	+0.23
Arjantin	2,63	5,66	32,07	+0,39
Brezilya	2,22	2,74	7,52	+0,39
Vietnam	6,79	1,24	1,54	+0,26
Türkiye	4,60	4,56	20,80	+0,54
Yeni Zelandada	2,83	1,83	3,35	+0,34
Portekiz	1,56	2,31	5,31	+0,43

Kaynak: <https://data.worldbank.org>, ve <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>,
(Hesaplamalar yazarlar tarafından yapılmıştır)

Türkiye'nin yukarıdaki Tablo 5'te yer alan ortalama büyüme rakamı incelendiğinde, Türkiye'nin 30 yıllık büyüme ortalamasının 4.60 olduğu ve bu ortalamanın dünya büyüme ortalamasının yaklaşık olarak 2 katından fazla olduğu görülmektedir. Türkiye'nin büyüme rakamlarının standart sapmasına baktığımızda ise 4,56 olarak hesaplanmıştır. Bu standart sapmanın ortalamaya yakın bir volatilité olduğu da anlaşılmaktadır. Bu rakam ise dünya büyüme rakamlarının standart sapmasının neredeyse 4 katına denk gelmektedir. Bu durum Türkiye'nin 30 yıllık süreçte iktisadi büyümede istikrarlı bir trendi yakalayamadığını ve yıllar itibariyle büyümede ciddi dalgalanmaların olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca Türkiye'nin ve dünyanın büyüme rakamları arasında 0,54'lük bir değerle orta düzey ve pozitif yönlü bir korelasyonun (ilişkinin) olduğu tespit edilmiştir. Yani Türkiye'nin 30 yıllık süreçte ortalama büyüme hareketleri dünya'nın ortalama büyüme hareketleri ile benzer yönde hareket etmektedir. Bu durum ise küresel çapta yaşanacak olumsuz bir iktisadi gelişme veya şokların Türkiye'nin makro iktisadi yapısının kırılğan hale gelmesine zemin hazırlamaktadır.

Türkiye'nin büyüme varyansına benzerlik gösteren tek ülke ise Arjantin'dir. Arjantin'in ortalama büyüme rakamı Dünya ortalamasının altında olmasının yanı sıra, ortalama büyüme varyansı ve standart sapması Türkiye'den bile yüksektir. Bu durum Arjantin'de de 30 yıllık süre zarfında büyümede istikrarlı bir trendin yakalanmadığı anlamına gelmektedir. Ayrıca Arjantin'in ve Dünya'nın büyüme rakamları arasında korelasyon katsayısı 0,39'lük bir değerle, Türkiye'ye nazaran daha zayıf ve pozitif yönlüdür. Bu bağlamda Türkiye ile Arjantin'i Avustralya ve Bangladeş ile karşılaştırdığımızda her iki ülkenin de 30 yıllık süreçte iktisadi büyümede istikrarı yakalayamadıklarını ve iktisadi büyümede ciddi dalgalanmaların yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 5'te yer alan diğer ülkeler ise Brezilya, Vietnam, Yeni Zelanda ve Portekiz'dir. Bu ülkelerden Vietnam'ın ortalama büyüme rakamı Dünya ortalamasının üzerindeyken, Portekiz ile Brezilya'nın ortalama büyüme rakamları Dünya ortalamasının altında, Yeni Zelanda'nın ise Dünya ortalamasına eşit olduğu görülmektedir. Fakat bu ülkelerin büyüme rakamlarının standart sapmaları ile varyanslarının ise düşük ve Dünya'nın iktisadi büyüme rakamlarının varyans ve standart sapmasına yakın olduğu görülmektedir. Ayrıca bu ülkelerden Brezilya, Vietnam ve Yeni Zelanda'nın iktisadi büyüme rakamları ile Dünya'nın iktisadi büyüme rakamları arasında zayıf ve pozitif yönlü bir korelasyonun (ilişkinin) olduğu, fakat Portekiz'in iktisadi büyüme rakamları ile Dünya'nın iktisadi büyüme rakamları arasında 0,43'lük bir değerle orta düzey ve pozitif yönlü bir

korelasyonun (ilişkinin) olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu ülkelerde iktisadi büyümede istikrarın yakalanması adına ciddi bir mesafe kat edildiği ve biraz daha çabayla büyümenin Avustralya ve Bangladeş'e benzer bir istikrara kavuşacağı söylenebilir. Ayrıca ülkelerin korelasyon katsayıları düşük ve pozitif yönlüdür.

Sonuç ve Değerlendirme

Avustralya ekonomisi dünyanın ilk 13 ekonomisi arasında yer alması ve yüksek kişi başına düşen gelire sahip olmasına rağmen yaşanan küresel ve ekonomik krizlere dayanıklı ekonomik dirence sahip olduğu makro ekonomik performanstan anlaşılmaktadır. Ancak dışarıya satılan fosil yakıtların dünya fiyatlarının artış veya azalışı cari açık olgusuna etki ettiği verilerden gözlemlenmiştir. Haricindeki enflasyonun istikrarlı oluşu, kişi başına düşen gelirde dünyada sayılı ülkelerden biri olması temel verilerden yola çıkarak ekonomik istikrarın iki alana da yayıldığı söylenebilir.

Bangladeş'te yakalanan ekonomik büyümedeki istikrar ön plana çıksa da makro verilerde Avustralya'nın bir hayli gerisinde olduğunu gözler önüne serilmiştir. Kişi başına düşen gelirdeki düşüklük, cari açıktaki dengesizlik problemi gibi etmenler ekonomik büyümedeki istikrarın yansımalarını vermemektedir. Buradan çıkarılacak sonuçlardan bir tanesi de ekonomik büyümede gerekli istikrar yakalansa da bunun domino etkisi meydana getirmeyeceği aşikardır. Bu durumda yapısal iktisadi problemlerle baş başa kaldığı eleştirisini yapmak gerekmektedir.

Bangladeş ve Avustralya'nın korelasyon katsayılarının zayıf ve pozitif yönlü olması bu ülkelerin ekonomilerinin dışsal şoklara karşı daha dirençli oldukları anlamına gelmektedir. Nitekim bu iki ülke 2008 yılında yaşanan Küresel Finansal Krizden en az etkilenmeleri ekonomilerindeki bu direnci ispatlar niteliktedir. Ayrıca bu ülkelerdeki enflasyon ve işsizlik rakamlarının tek hanelerde ve düşük olması ekonomilerinde hedeflenen politikalara ulaşıldığını teyit etmektedir.

Özellikle büyüme teorileri oluşturulurken teorilerde yer verilen iki ülke varsayımlarında her iki ülkenin eşit şartlarda, benzer üretim faktörleri ve teknolojik gelişmelerle üretim yaptıkları kabul edilir. Fakat yapılan bu çalışmada Avustralya ve Bangladeş'in tamamen farklı iktisadi yapı ve özelliklere sahip olmalarına karşın 30 yıllık süreçte aynı büyüme performansı sergiledikleri görülmüştür. Bu durum literatürdeki büyüme modellerinin yeniden oluşan küresel düzen ile entegrasyon bölgelerine göre kategorize edilip güncellenmesi gerektiği sonucunu doğurmuştur. Bu bütünleşme hareketleri ticaret ekseninde karşılıklı tamamlayıcılık ilişkilerine de kapı aralayacaktır. Sonuç olarak yapılan bu çalışmada, biri gelişmiş biri gelişmekte olan ve iktisadi olarak farklı yapı ve teknolojilere sahip olmalarına karşın iktisadi büyümede benzer performans sergileyen Bangladeş ve Avustralya'nın bu durumunu literatürde izah edecek bir iktisadi büyüme teorisinin olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle değişen küresel konjonktür koşulları ışığında günümüzde büyüme teorilerinin yeniden düşünülmesi ve güncellenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler, üretimde otomasyon ve robot sistemlerin ağırlık kazanması, finansal ve iktisadi küreselleşme, küresel ekonomide yaşanan dijital dönüşüm, ulusal sınırların ortadan kalkması, ticari entegrasyonlar, yapay zekâ, doğrudan yabancı yatırımlar ile çok uluslu şirketlerin ortaya çıkışı gibi durumlar göz önünde bulundurularak iktisadi büyüme teorilerinin yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacını doğmuştur.

Kaynakça

Anik, T.H. ve Biplob, N.K. 2019. Economic Growth and Macroeconomic Fundamentals: Evidence from Bangladesh. *Global Journal Of Management And Business Research*, .

from <https://www.journalofbusiness.org/index.php/GJMBR/article/view/2697> (Erişim Tarihi, 20/12/2020).

- Aydın, M . 2020. En Fazla Turizm Gelirine Sahip 10 Ülke İçin Turizm Gelirleri- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Yaklaşımı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38 (2) , 215-227 . DOI: 10.17065/huniibf.542850
- Banerjee, R. 2012. Population Growth and Endogenous Technological Change: Australian Economic Growth in The Long Run. *Economic Record*, 88, 214-228. <https://doi.org/10.1111/j.1475-932.2011.00784.x>
- Barro, R. J. 1991. Economic Growth in a Cross Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407 – 443.
- Barro, R. J.-i.-M. 2004. *Economic Growth*. Cambridge: Mass:MIT Press.
- Berg, H. V. 2001. *Economic Growth and Development*. New York: McGraw Hill
- Cashin, P., K. Mohaddes, and M. Raissi. 2016. “China’s Slowdown and Global Financial Market Volatility: Is World Growth Losing Out?” *IMF Working Paper* 16/63, International Monetary Fund, Washington. <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2017.05.001>
- Eyden, R., Difeto, M., Gupta, R., Wohar, M.E. 2019. “Oil Price Volatility and Economic Growth: Evidence From Advanced Economies Using More Than a Century's Data Applied Energy, 233–234, pp. 612-621 <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2018.10.049>
- Groenewold, N. 2018. “China’s “New Normal”: How will China’s Growth Slowdown Affect Australia’s Growth?”, *Australian Economic Papers*, 57(4), 435-445.
- Hanif, N. ve Arshed, N. 2016. Relationship Between School Education and Economic Growth: SAARC Countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(1), 294–300.
- Hoa, T. V. ve Vu, J. 2020. Contribution of Chinese and Indian Tourism to Australia: A Comparative Econometric Study. *Archives of Business Research*, 8(1), 107-120.
- Hossain, A. ve Hossain, M. K. 2012. Empirical Relationship Between Foreign Direct Investment And Economic Output in South Asian Countries: A study on Bangladesh, Pakistan and India. *International Business Research*, 5(1), 9. <http://dx.doi.org/10.5539/ibr.v5n1p9>
- Hossain T. 2017. *Bangladeş'in Kalkınmasında Özel Sektörün Rolü*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi
- Hussain, M. ve Haque, M. 2016. Foreign Direct Investment, Trade, And Economic Growth: An Empirical Analysis of Bangladesh, *Economies*, ISSN 2227-7099, MDPI, Basel, Vol. 4, Iss. 2, pp. 1-14, <http://dx.doi.org/10.3390/economies4020007>

Islam M S ve Muneer S 2018. Human Development and Economic Growth Nexus: A Comparative Study Between Bangladesh and Pakistan, *Pacific Business Review International*, Volume 11 Issue 3, September 2018.

Khan, H. ve Bashar, O. 2015. Social Expenditure And Economic Growth: Evidence From Australia And New Zealand Using Cointegration And Causality Tests. *The Journal of Developing Areas*, 49(4), 285-300. from <https://www.jstor.org/stable/24737383>, (Erişim Tarihi, 21/12/2020).

Nicolaas G 2018. China’s ‘New Normal’: How Will China’s Growth Slowdown Affect Australia’s Growth. *Australian Economic Paper* 57:435–445, <https://doi.org/10.1111/1467-8454.12121>

Paramati, S.R., Alam, M.S., Chen, C.F. 2017. The Effects of Tourism on Economic Growth and CO₂ Emissions: A Comparison Between Developed and Developing Economies *Journal of Travel Research*, 56 (6) pp. 712-724, <https://doi.org/10.1177/0047287516667848>

Pilling, G. 1972. The Law of Value in Ricardo and Marx. *Economy and Society*, Cilt 1, Sayı 3, s.281-307.

Rebello, S. 1991. Long Run Policy Analysis and Long Run Growth. *Journal of Political Economy*, XCIV(5), 1002–1037.

Romer, P. M. 1986. Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002–1037.

Sato, R. 1964. The Harrod Domar Model vs the Neo-Classical Growth Model. *The Economic Journal*, 74(294), 380 – 387.

Shafiullah, S., Selvanathan, S., Naranpanawa, A. 2017. The Role of Export Composition in Export-Led Growth in Australia and its Regions, *Economic Analysis and Policy*, Volume 53, Pages 62-76, ISSN 0313-5926, <https://doi.org/10.1016/j.eap.2016.11.002>.

Smith, A. 1991. *Wealth of Nations*. Great Minds Series, New York.

Solow, R. M. 1956. A Contribution To The Theory Of Economic Growth. *Quarterly Journal Of Economics*, 65 – 94.

The World Bank (WB), 2020. <https://data.worldbank.org/>, (Erişim Tarihi, 24/10/2020).

The International Monetary Fund (IMF) 2020. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020>, (Erişim Tarihi, 22/12/2020).

Thomlinson, R. 1976. Population Dynamics: Causes and Consequences of World Demographic Change. New York: Random House.

T.C Ticaret Bakanlığı 2020. Avustralya Ülke Profili, <https://ticaret.gov.tr/data/5ebeecebe13b876cbbc36550e/AVUSTRALYA-%C3%9Clike%20Profili.pdf>, (Erişim Tarihi: 28/12/2020).

T.C Ticaret Bakanlığı 2020. Bangladeş Ülke Profili, https://ticaret.gov.tr/data/5f1ff69513b87604785508c9/Banglade%C5%9F%C3%9Clike_Profil_i_072020.pdf, (Erişim Tarihi: 05.01.2021).

World Trade Organization (WTO), 2020. Trade Profiles 2019, https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles19_e.pdf, (Erişim Tarihi: 25.12.2020).

Xue, W. 2020. Financial Sector Development and Growth Volatility: An International Study. *International Review of Economics & Finance*, <https://doi.org/10.1016/j.iref.2020.06.025>.

Araştırma Makalesi

Fotoğraf Eserinin Temsili Sanat Olarak Tanınma Olanığı Üzerine Kısa Bir İnceleme

A Brief Investigation on Recognition of a Photographic Work as Representational Art

Burçak İSMET¹

Öz

Bu makalede fotoğraf faaliyetinin sanat olarak kabul görülme talebinin yaklaşık iki yüz yıldır maruz kaldığı itirazlardan en önemlisi olan temsil problemi incelenmiştir. Fotoğraf, ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren mekanik bir yapım olarak nitelendirilmiş bu yüzden de yaratıcı ve özgün bir sanat faaliyeti olarak kabul edilmemiştir. Bu incelemenin temelinde Roger Scruton'un "Photography and Representation" makalesine yöneltilen eleştirel okuma yer alır. Scruton, fotoğraf eserine karşı sergilediği olumsuz yaklaşım neticesinde, fotoğrafın temsil özelliğinden mahrum olduğunu ve buna mukabil onun temsili sanat olarak kabul edilemeyeceğini iddia eder. Scruton'a karşıt görüş sunmak adına Richard Wollheim'in en özgün kavramlarından biri olan *seeing-in* kavramından hareketle fotoğrafın değersiz bir imitasyon olarak değerlendirilmesi yerine neden ve nasıl gerçek, *genuine*, bir sanat türü/eseri olarak ele alınması gerektiği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fotoğraf, Scruton, temsil, yönelimsellik, *seeing-in*

Jel Kodları: O40, O47, O50, O57

Abstract

This article is basically developed upon a valid request of photography in order to become a genuine art. For generations this request has been neglected by means of the claims such as that photography is just a mechanical production which renders no creative or imaginative artistic act. This work specifically criticizes Roger Scruton's article called "Photography and Representation" where he declares the unfavourable attitude towards photography which is mainly consists of the claim that photography is deprived of the ability to represent; therefore photography is not a representational art. By criticising Scruton's article, I tried to argue how and why the photographs should be considered as genuine artworks rather than artificial and inferior imitations of the so called reality. In order to object to Scruton, I tend to recall Richard Wollheim's well known concept of *seeing-in* for the sake of the photographic activity to be considered as a genuine art.

Keywords: Photography, Scruton, representation, intentionality, *seeing-in*

Jel Codes: O40, O47, O50, O57

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Felsefe Bölümü; iburcak@yyu.edu.tr; Orcid No: 0000-0001-9303-7977

Bir fotoğrafın sanat eseri olarak kabul edilip edilmemesi gerektiği sorusu çok uzun zamandır, temelinde fotoğrafın mekanik bir üretim olduğu iddiasıyla karşı karşıya kalarak olumsuz yanıtlanmıştır. Fotoğrafın mekanik olma özelliği elbette ki resim sanatı alanındaki eserleri referans alarak ortaya atılmıştır. Fotoğrafın aksine resim bin yıllardır özsel olarak özgür hayal gücüne dayanan bir sanat türü olarak tasarlanmış ve kimi zaman da sanatların en yücesi olarak nitelenip takdir edilmiştir. Bir resmin sanat eseri olarak kabul edilmesinin temelinde felsefece, onun temsili olduğu fikri yatar. Başka bir deyişle, eserde resmedilen dünya, gerçek dünyanın birebir mevcut hali değil onun görünümüdür. Eserde mevcudiyet halinin olmama durumu bir eksiklik, yoksunluk arz etmez; aksine, sanatçının kendi perspektifini, deneyimini, içsel yaşantısını, yorumunu, arzusunu, niyetini vs. ortaya koyarak ona dünyayı yeniden resmetme olanağı sağlar. İşte bu olanak; Richard Wollheim, Ernst Gombrich ya da Nelson Goodman gibi sanat felsefecileri tarafından, en basit ifadeyle yönelimsel (*intentional*) olarak tanım bulur ve de temsil olarak sanat eserleri *de facto* yönelimsellik özelliği taşımak zorundadır. Sanatçı resimde nesnel gerçekliği çoğaltmaktan ziyade nesnenin görünümünü tekrar oluşturmaya odaklanır ve bu odaklanma durumu sanat eserinin yönelimsellik özelliğini meydana getirir.

Temsilin yönelimsel olduğunu öne süren sanat felsefecilerinin ortak görüşüne dayanarak fotoğrafın daha ilk adımda temsiliyet özelliği taşımadığı için sanat eseri vasfına sahip olamayacağı sağduyuya aykırı görünmese de Roger Scruton’un konu hakkındaki ünlü makalesi “Photography and Representation”²’i eleştirel bir okumaya tabi tutarak, fotoğrafa dair süregelen geleneksel anlayışların ne derece makul olduğunu incelemek mümkün olsa gerek. Scruton’a göre, “resim şeylerin dikkatle incelenme deneyimi aracılığıyla elde edilen görünümüleri yani izlenimleri kaydetmeyi amaçlar”³. Başka bir deyişle tam yetkinliğe sahip bir resim resmettiği konu ile belirli bir yönelimsellik ilişkisi kurmuş olmalıdır. Resmin bir şeyi temsil etmesi o şeyin var olduğu anlamına gelmez, hatta var olsa dahi, resmin o şeyi tam da olduğu gibi resmettiği anlamına da gelmez.

Bunun çok daha ötesinde; resim, temsili faaliyet, ressamın faaliyeti sayesinde konusuyla yönelimsel bir ilişki içinde yer alır ki bu ilişkinin karakteristik özelliklerini belirlerken aynı zamanda ressamın niyetini de belirlemiş oluruz. Bu yönelimselliğin kusursuz biçimde ortaya çıkması, sanatçının yarattığı ve izleyicinin konunun ne olduğunu belli biçimlerde idrak etmesine yol açan görünüme bağlıdır.⁴

Scruton, makalesinde resim için nitelediği özelliklere karşın tam yetkinliğe sahip bir fotoğrafın konusu ile “yönelimsel değil nedensel”⁵ bir ilişki kurduğunu iddia eder çünkü fotoğrafın nesnesi dünyada mevcuttur ve bunun ötesinde, tam da neyse o olduğu haliyle mevcuttur. Başka bir deyişle, fotoğraf aktüel bir nesnenin fiziksel görüntüsünü kopyalamaktan ibarettir ve izlenimin çok katmanlı deneyimine sahip değildir. Hem resim hem de fotoğraf izleyicisi karşılarında gördüklerini “*see-as*” (gibi-görme) durumunda fark edebildikleri bir kapasiteye ihtiyaç duyar ancak resimde izleyici x’i y gibi görebilirken, fotoğrafta x ancak x olarak tezahür eder, özetle; fotoğrafta x y’yi temsil etmez sadece kendini tekrar eder.

² Roger Scruton, “Photography and Representation”, *Critical Inquiry*, 7, (Spring 1981), 577-603. (PR)

*Eserdeki alıntılar İngilizce aslından yazar tarafından tercüme edilmiştir.

³ PR, 578.

⁴ PR, 579.

⁵ PR, 579.

Fotoğraf da tıpkı resim gibi bir görünüme sahiptir ancak bu görünüm yönelimin ortaya çıkması durumundaki gibi dikkat çekici olmaktan ziyade mevcut nesnenin nasıl görüldüğüne dair “optik, mekanik, kimyasal”⁶ bir kayıttan ibarettir. Resmin temsili olmasını sağlayan unsur izleyiciye, ressamın ortaya çıkarmayı başardığı yönelimselliği idrak edebilme olanığı tanıyan yapıyıken, Scruton’a göre fotoğrafta temsil özelliğinin bulunmaması ortada idrak edecek bir ‘alt metnin’ olmadığı anlamına gelir. Bunun nedeni de herhangi bir düşünce, arzu, yönelim gibi zihinsel bir eylem içermeyen ilişki biçimlerinin temsili değil nedensel olması zorunluluğudur. Böylece, tek boyutlu ontolojik bir yapıya sıkışmış fotoğraf karesi, doğal olarak izleyicinin, fotoğrafçının kadrajına girmesini olanaksız kılar. Başka bir deyişle, izleyicinin, fotoğrafçının yönelimsel deneyimine nüfuz etmesi ve buna mukabil kendi özgün yönelimselliğini hayata geçirmesi olanaksız hale gelir. Scruton ve seleflerine göre fotoğraf, nesnesini sadece tam da neyse o olarak ortaya koyduğu için temsil özelliğini ve dolayısıyla sanat olma vasfını elde edemiyorsa, gerçeklik problemini nasıl ele aldıklarına odaklanmak durumundayız.

Resim sanatının binlerce yıllık tarihsel devinimi göz önüne alındığında, iki bin yıldan çok hüküm süren *mimesis* akımı göz ardı edilemez. Platon’dan feyz alarak on dokuzuncu yüzyıla kadar kendini idame ettiren *mimesis* geleneği, gerçekliğin birebir kopyası olması arzusunu önce teolojik sonra ontolojik bir değer olarak vücuda getirmiştir ve fotoğraf karesinin ortaya koyduğu şeyin tam da bu olduğu iddia edilmektedir. Temsil problemini nasıl aştıkları halihazırda muallak olan bu klasik realist eserlerin sanat olarak kabul edilmeleri sadece materyale mi dayanır bilinmez. Temsil kuramı birbirinden farklı çok fazla teori içerirse de bazı spesifik ilkeler sanat teorisyenlerinin ortak bir dil kurmasına olanak tanır. Öncelikle, sanat eserinin temsiliyet özelliği onu gerçeğin değersiz, sıradan, ikincil kopyası, imitasyonu, taklidi olmaktan çıkararak; sanat eserini nesnel gerçeklik karşısında ontolojik olarak reel olma konumuna taşır. Temsil, reeldir, çünkü özne nesne dikotomisini ortadan kaldıran evrimleşmiş bir ontolojik sistemin (fenomenolojinin) temelini teşkil eder.

Resmin temsili olma özelliği de bu bağlamda, izleyicinin sanatçının düşüncesini anlama yetkinliğinde kendini açığa vurur. İzleyici olarak bizler bir resme baktığımızda sadece şekil, biçim, renk, imge görmeyiz; sanatçının yönelimselliğini anlamaya çalışarak öznel ya da nesnel olmanın ötesinde üçüncü türden bir ilişki biçimini yani temsili görme biçimini ortaya koyarız. Temsili görme biçiminde bizler sanatçının düşüncesini idrak etme sayesinde resme nasıl bakmamız gerektiğini, resimde ne görmemiz gerektiğini bilerek, görsel algımızın düşünsel boyuta evrildiği bir deneyim elde ederiz. Başka bir deyişle, resimde gördüğümüz insanı fiziksel olarak görmekle kalmaz, “parmağını tutuş şeklinden kibirli olduğuna kanaat getirdiğimiz bir düşünceye ulaşabiliriz”⁷. İşte temsil, algımızın sınırlarından ibaret görme eyleminin ötesinde bize izlenimler sunar. Bu yüzden, sanatın nesnesi şeyler değil, onların görünümleridir.

Modern zamanların aksine yüzyıllarca resmedilen kraliyet mensuplarına ait portreler, natüremortlar, manzara resimleri göz önüne alındığında resimde temsil edilenin yani resmin içeriğinin, konusunun, temasının birebir nesnenin fiziksel görüntüsü olduğu aşikardır. Ressamın ya da izleyicinin hayal gücünü, yorumlama kabiliyetini, anlama yetisini ne derece yücelttiği tartışmaya açık olan realizm akımı bugün fotoğrafa karşı yöneltilecek eleştirilerin temelini oluşturur ancak yirminci yüzyılda ortaya çıkan Dadaizm, Kübizm, Sürrealizm gibi hareketlerin öncesinde

⁶ PR, 599.

⁷ PR, 581.

gerçekliği ne eksik ne fazla tam da olduğu gibi resmetme gayretini yok sayarak hem resim hem de fotoğraf eserlerine haksızlık etmiş oluruz.

Ancak burada, Scruton’ın portre resimleri ile fotoğrafı nasıl karşılaştırdığına değinmek gerekir. Scruton portre resimleri ile fotoğraf arasındaki en temel farkın zamanla kurdukları ilişki olduğunu iddia eder. İlki, “öznesini her ne kadar küçük bir an içinde sergiliyor olsa da [bu resimler] zaman algısını yakalamaya çalışarak öznenin görünümünü zamana yayılmış haliyle temsil etmek ister”.⁸ Bunun aksine fotoğraf “öznenin geçiciliğini yani, belirli bir anda nasıl görüldüğünü açığa vurmaya çalışır”.⁹ Fotoğrafın işlevsel nitelikleri bazında zamanı durdurma olanığı sunduğu tartışılmaz ancak Scruton’ın olumsuz yaklaştığı bu olanak aslında geçip giden zamanı yakalama arzusu olarak ele alınamaz mı? Sonuçta hangi insan kendi çocukluk fotoğrafına bakıp onunla özdeşlik kurabilir? Anlık görüntülerin yüzeyselliğine fazladan değer katma çabası değildir fotoğraf, kendi *oluşuna* tanık göstermektir en fazla. Her anını gören gözlere bağımlı olarak yaşayan sosyal medya fenomenlerini tamamen konu dışında tutarak, aslında biz fotoğrafı varoluşsal kaygılarla “buradaydım” demek için kullanmıyor muyuz? Belli zamanlarda nasıl görüldüğümüzü dikte etmek için ya da zamanın mekansallaştığı bazı spesifik organizasyonlarda nasıl görüldüğümüzü unutmamak için değil; tam da sanat eserinin bize sunduğu en olağanüstü deneyim olarak zaman kırılmaları yaşamak için kullanırız fotoğrafı.

Bu zaman kırılmalarını, Richard Wollheim’in yirminci yüzyıl Avrupa resim sanatını nirengi noktası belirleyerek ortaya koyduğu *seeing-in*¹⁰ (içinde-görme) kavramı ile açıklamak mümkündür. Wollheim’in öne sürdüğü *seeing-in* kavramı bir resmin, görünenin bize verili olarak tam da olduğu gibi-görme (*seeing-as*) değil onun sayısız göndergeyi ve temsil alanını ihtiva eden kendi bağlamı içinde değerlendirilmesi olarak özetlenebilir. Bu kavramda, sadece sanatçının yönelimselliği değil izleyici olarak bizim de resmin anlamına katkı sağladığımız karşılıklı bir ilişki vardır ve izleyici *seeing-in* sayesinde sanatçının faaliyetine ortak olur. Wollheim’in bizi davet ettiği yer, örneğin Andy Warhol’un elektrikli sandalye çalışmalarını gördüğümüzde sadece yanan insan etini değil sanatçının sisteme dair içinde taşıdığı mutsuzluğu, kasveti, şiddeti, acıyı, ıstırabı da görmemizi sağlayan perspektifi sonsuzca geniş bir alandır. Başka bir deyişle, algısal yetimizin düşünsel boyuta evrilmesi sayesinde görselden zihinsel deneyime doğru ilerleyerek aynı anda hem resmin *karşısında* hem de *içinde* oluruz.

Wollheim’in *seeing-in* kavramını ‘orada olmayanı görmek’ biçiminde tanımlamak ne kadar meşrudur tartışılır; fakat Scruton’da da benzer bir kavramla karşılaşırız. Fenomenolojinin kurucusu Franz Brentano’dan devraldığı “yönelimsel yokluk”¹¹ kavramını kullanarak, resimde özdeşlik ilişkisi olmadığını ancak ressamın fırça darbeleriyle yönelimsel yokluğu; yani gerçek olmayanı meydana getirerek eserini yarattığını savunur. Temsil edilen şey yönelimsel yokluk içinde tam da izleyicinin, ressamın düşüncesini anlamasına olanak tanıyan izlenimi/görünümü ortaya çıkarırken Scruton, fotoğrafın yönelimsel yokluk niteliğine nasıl sahip olmadığına bir düşünce deneyiyle açıklama getirir:

⁸ PR, 587.

⁹ Pr, 586.

¹⁰ Richard Wollheim; *Art and Its Objects: An Introduction to Aesthetics*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1980.

¹¹ PR, 588.

Elbette ki sere serpe uzanmış çıplak bir kadının fotoğrafını çekip adına da *Venus* diyebilirim ancak bu Venüs’ün fotoğrafik temsili olarak değil Venüs’ün temsiline fotoğrafı olarak düşünülmelidir. Başka bir deyişle, temsil süreci fotoğrafta değil öznenin kendisinde oluşur: Özne Venüs’ü temsil eder. ... Şimdi de kadının fotoğrafının çekildiğinden haberi yok diyelim, o zaman onun Venüs’ü oynadığı anlamına gelmez. Bu durumda Venüs’ü temsil eden kadın değil fotoğrafçıdır. Ancak, temsili düşünceyi içinde barındıran temsil eylemi daha fotoğraf çekilmeden önce zaten tamamlanmıştır. İşte bu fotoğrafın kurgusal olanı resmetme yetersizliği, temsilin estetik değerini fotoğrafta çok keskin biçimde sınırlar.¹²

Derrida’nın metni yanlış okumanın hayati önemini vurguladığı “her yorum, yanlış yorumdur” ilkesine atıfta bulunarak fotoğrafın olmayı görünür kılması elbette realizm duvarlarına sıkışarak mümkün değildir. Ancak Scruton’ın radikal gerçekçiliğin üstesinden gelmek adına sanat eserlerinin yönelimsel yokluk olarak ifade ettiği özelliğe sahip olması gerektiği iddiası bizi gerçek ve kurgunun birbirine karıştığı bir yerde bırakır. Aynı sanatçının, Napolyon’u Bastille Meydanı’nda beyaz at üzerinde resmettiği eseri ile Napolyon’u gökkuşağının üzerinde koşan tek boynuzlu beyaz bir at olarak resmettiği eserine bakarken sanatçının ortaya koyduğu yönelimsel yokluğu anlama olanağımız aynı olabilir mi? Sanatçının temsiliyete mükemmellik kazandırmak adına yönelimsel olarak neyi kurguladığını, resimde *aslında* neyin var olmadığını kavramamız nasıl mümkün olabilir?

Bu noktada, Scruton’ın gerçeklikle özdeşlik kuran tuvaler ile ressamın fantezi dünyasına ait olan salt hayal ürünü eserleri birbirinin yerine koymadığını varsayarsak, sanatta temsil problemini eser ve öznesi ile kurulan dışsal gerçeklik ilişkisinden ziyade dilsel olarak ele almamız gerektiği açıktır. Temsili resimde referansı dışarda olmayan görünüm bulduğuna göre, bu görünümleri anlamak için semantik bir yapı içinde olmamız gerekmektedir. Dilsel yapıların kendi anlamlarına yöneldiği ya da anlamlarını kapsadığı gibi temsiller de kendi temsili nesnelere yönelirler. Dilde nasıl ki göndergelerle anlam üretiyorsak temsili de kendi gönderge yapılarına sahip bir bütün olarak görmek gerekir. Beyaz kelimesinin, beyaz kavramı ve beyaz rengi ile ne derece özdeş olduğunu her nasıl ki sorgulayıyorsak sanatta temsili olanın da dışsal uzamsal özdeşliğini aramak afaki bir durum olabilir.

Anlamın sözcüğe, kelimeye, cümleye içkin olduğu gibi, sözel olmayan temsilin de resme içkin olduğu kabul edilebilir. Dilde bağlam anlamın yönelimselliği sayesinde oluşuyorsa, sanatsal temsiliyeti de kendi bağlamı içinde değerlendirmemiz gerekir. Resim, heykel, fotoğraf gibi sözel olmayan temsillerin dilsel ifadeler ile benzer gönderge biçimlerine sahip olup olamayacağı elbette ki tartışmaya açıktır ancak sözel olan her ifade anlama sahip olmak için doğası gereği yönelimsel ise aynı durum sözel olmayan ifadeler için de mümkündür. İki resimde de Napolyon’un olduğunu fark etmemiz bize sadece dilin sunduğu uzlaşım ya da iletişim olanağının haricinde temsilin kendine özgü semantik yapısına, birebir kendine ait referans dünyasına dayanabilir.

Günümüz sanat teorilerinin hemfikir olduğu en temel unsurlardan biri temsilin nesnesiyle benzerlik ilişkisi kurmaktan ziyade onu tam da dilsel yapıların dayandığı işlevler gibi; belirtme, işaret etme, gösterme özelliği taşıması gerektiği yönündedir. Başka bir deyişle resmin temsiliyet

¹² PR, 588-589.

yetkinliği nesnesiyle paylaştığı renk, biçim, boyut vb. gibi benzerliklerden ziyade sembolik çağrışımlara dayanmalıdır. Yazınsal metinlerin düz anlamsal işlevleri ya da resimlerin temsili işlevleri elbette ki okuyucu ya da izleyici olarak bizim anlama yetkinliğimizle de ilintilidir. Sanat eserinin yönelimselliği sadece sanatçısına değil izleyicisine de ait bir alan meydana getirir ve bu da eserin sanatçı-izleyici arasındaki karşılıklı ilişkisini oluşturur. Eserin yorumlanabilme, kavranabilme, anlanabilme özelliği, eserin salt benzerlik üzerine kurulu niceliksel yapıdan kurtulmasını sağlayarak izleyicinin çeşitliliğine göre değişen dönüşen niteliksel karaktere bürünmesini sağlar. Ancak, fotoğrafın nesnesiyle kurduğu birebir benzerlik ilişkisi onu bu niteliksel/yönelimsel yapıdan mahrum eder mi tartışılır. Bir martının uçarken çekilen fotoğrafını, eğer bu martı *Jonathan Livingston* değil ise, özgürlüğün kanatları olarak yorumlamamız mümkün değil midir?

Scruton, fotoğrafın bir makinenin işlevi olarak üretilen “mekanik yapım”¹³ olduğu için yönelimsel temsiliyete sahip olmadığını iddia eder ancak Can Yücel’in “seni yalnız komak var, o koyuyor adama” ifadesinin yönelimselliği dilsel zorunluluk olarak kabul görürken ya da Gustave Klimt’in izleyicisine hiçbir hareket alanı bırakmayarak *Çılgılık* diye adlandırdığı tabloda sanatçının düşüncesini kavradığımızı iddia edebilirken, Ara Güler’in Ortaköy sahilinde iki boş sandalyeyi fotoğrafladığı karenin İKEA kataloğunda yer alıyormuşçasına yönelimsellik taşımadığını savunmak çok da meşru olmasa gerek.

Bir şairin ya da ressamın kendi iradesine, istemine bağlı olarak ortaya koyduğu eylem nasıl ki sanatsal özellik taşıyorsa, fotoğrafı çeken kişinin makine kullandığı için ortaya koyduğu eylem irade dışı kabul edilemez. Scruton’un, fotoğraf karesini tabetmekle ile bir yazıcıdan Can Yücel şiirlerinin çıktısını almak arasında fark gözetmemesi ilginç bir durumdur. Yazıcının şiir yazdığını düşünmek ne kadar absürt bir durumsa, fotoğrafı çekenin makine olduğunu iddia etmek de aynı ölçüde absürttür. Dünyayı görme biçimlerinin çeşitliliği üzerine kurulu olan sanatsal aktivitenin bir fotoğrafçının vizörünü göz ardı etmesi çok da kabul edilir olmasa gerek. Yalnızlığı, kelimelerle ya da renklerle ifade etmenin sanatsal yetkinliği deklansöre bastığımız an kayboluyorsa sanatın *ne* olduğuna dair bir kez daha düşünmemiz gerektiği açıktır.

Scruton için fotoğraf makinesi aktüel gerçekliği sayısız kere çoğaltmaktan ibarettir ve bu sebeple “fotoğraf, gerçekliğin beceriksizce üretilmiş bir imitasyonudur”¹⁴ ve imitasyon da doğal olarak sanatçının yönelimselliğinden mahrumdur. Fotoğraf makinesinin teknik yapısı gereği bir anı sayısızca yakalayabilmesi ve fotoğrafın materyal olarak sayısızca basılma olanağı ele alındığında bu, fotoğrafın neden hala sanat olarak kabul görmediğine ilişkin geçerli bir neden teşkil etmez. Eğer sanat eserinin kopyalanma özelliği onun sanatsal değerini düşürüyorsa, o zaman dünyada yüz binlerce röprodüksiyonu bulunan *Mona Lisa* tablosunu Louvre müzesinin çöplüğüne atmamız gerekiyor demektir. Edebiyat tarihinde en çok basımı yapılan, hemen her dile çevrilmiş olan *Suç ve Ceza*, Dostoyevski’nin dehasını yok ediyor diyebilir miyiz? İki yüz yılı aşkın süredir sayısız kez, sayısız aranjeyle icra edilen *Ay Işığı Sonatı* Beethoven’ın tarihten silinmesine mi sebep olur? Ya da dünyada binlerce sinema salonunda eşzamanlı gösterimi yapılan *Schindler’in Listesi* Spielberg’i bir imitasyon ustasına mı çevirir? Elbette sanat eserlerinin materyal olarak yapısal çeşitliliği ve değişkenliği bu türden soruları felsefî retorikten öteye taşımaz ancak Scruton’un iddiasına bu biçimde karşı gelmenin meşru olduğu ortadadır.

¹³ PR, 598.

¹⁴ PR, 594.

Eğer ki aktüel olanı çoğaltmaktan ibaret fotoğraf makinesi fotoğrafın sanat olma kriterini elinden alıyorsa, fotoğraftan önce binlerce yıl hüküm süren realist ressamların sayısız eseri de sanat eseri olarak değerlendirilmekten uzak olmalıdır. Sonuçta, sanatsal aktiviteye sanat olma özelliğini veren en temel unsur yaratıcı, özgün ve orijinal olmasıysa klasik realist resimlerin izleyicisinin daha önce hiç karşılaşmadığı nasıl bir dünya ortaya çıkardığı sormaya değerdir. Renklerin birbiriyle en lirik düzeyde ahengini arayan ya da en kışkırtıcı düzeyde uyumsuzluğunu bulmaya çalışan sanatçının faaliyeti ne kadar kıymetliyse, ışığın ya da gölgenin izdüşümünü çizen sanatçının faaliyeti ne kadar kıymetliyse, dünyayı kendi vizöründen görerek anı yakalamaya çalışan fotoğrafçının faaliyeti de aynı raddede kıymetli olsa gerek. Sonuç itibarıyla, Picasso *Guernica* tablosunu *neden* yaptıysa fotoğrafçının da o fotoğrafı çekmesinde yönelimsellik mevcuttur. Her sanatçı gibi fotoğrafçının da hayalleri, düşünceleri, inançları, duyguları temeline dayanan istemli kasıtlı bir harekettir o kareyi yakalamak. Ve deklanşöre bastığı an ortaya çıkan şey halihazırda aktüel olanın *imitatif* kopyası olmaktan ziyade fotoğrafı çeken insanın düşünsel yaratıcılığını ortaya koyduğu temsildir.

Sonuç olarak, her ne kadar Ara Güler “sanat olmasına gerek yoktur fotoğrafın. Fotoğraf tarih olayıdır. Tarihi zapt ediyorsun. Bir makine ile tarihi durduruyorsun” diyerek tevazu gösteriyor olsa da fotoğrafın zamanı nasıl durduğu, başka bir ifadeyle, tarihe nasıl iz düştüğü sanatsal bir durumdur. Ortaya çıkanın *ne* olduğu sorusu tarihin, ontolojinin ya da bilimin yanıt vereceği türden bir sorudur ancak ortaya çıkanın *nasıl* görüldüğü sanatın alanına girer. Estetik sadece güzele dair deneyimlediğimiz duygu durumlarından ibaret değildir; estetik tam da kelimenin etimolojik kökeni doğrultusunda Wollheim’in *seeing-in* kavramında ortaya koyduğu üzere, izleyicinin sanatçının içsel yönelimselliğini *hissedebilme* durumudur. Sanat eserinin bize nasıl görüldüğünü yani eserin bize ne hissettirdiğini ancak sanatçının dolaylımsız deneyimine eşdeğer bir bilinç durumuna girerek fark edebiliriz.

Kendi duygularımızın, arzularımızın, düşüncelerimizin, inançlarımızın bilincine ancak sınırlı olarak varabileceğimizi ifade eden Wollheim, işte bu bilince sanat eserleri sayesinde ulaştığımızı söyler. Sanatçının eserinde temsil ettiği her ne ise, izleyici olarak bizler bilincin bölünmesi olarak tanım bulan zihinsel deneyim vasıtasıyla esere nüfuz edebiliriz. Bu eserin materyali ister nota, yazı, renk, gölge, mermer, bronz olsun, ister optik lensin üzerine yansıdığı selüloz asetat bir film, temsil edilen gördüğümüz, duyduğumuz, dokunduğumuz değil ancak ve ancak karşılaştığımız o eser sayesinde yaşama olanağı bulduğumuz olağanüstü deneyim durumudur. İşte sanatın muazzam yaratıcılığı bu demektir. Ve Ara Güler’in fotoğrafında temsil edilen sahilde rastgele göze çarpan iki boş sandalye değil; kendisini terk eden sevgilisinin vapura binip gidişini izleyen kadının, göz yaşları henüz yere düşmeden son hızda kaç Arnavut kaldırımı koşabileceğinin hikayesidir.

Kaynakça

- Roger Scruton, “Photography and Representation”, *Critical Inquiry*, 7, (Spring 1981), 577-603.
Richard Wollheim; *Art and Its Objects: An Introduction to Aesthetics*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1980.

Araştırma Makalesi

R&D and Productivity in Manufacturing for OECD Countries¹

OECD Ülkeleri için İmalatta Ar-Ge ve Verimlilik

Dilek ÇETİN², Bayram Veli DOYAR³

Abstract

This paper investigates the effects of R&D expenditures in the manufacturing industry on the productivity of the manufacturing industry for OECD countries. This study differs from the previous studies in that the share of manufacturing value-added to the total value-added is employed instead of value-added per employee of the manufacturing industry. The main independent variable is the share of the manufacturing R&D expenditures in the total R&D expenditures. Since the dependent variable is naturally percentage, unlike other studies, the panel Tobit model is used. Also, autocorrelation and heteroscedasticity problems are corrected by applying the dynamic jackknife procedure. The findings indicate that “the value-added share of the manufacturing industry in total” increases by 1.8% if “the share of R&D expenditures of the manufacturing industry in total” is doubled.

Keywords: R&D, value-added, productivity, OECD, tobit

Jel Codes: C23, C24, O25, O33

Öz

Bu çalışma OECD ülkeleri için imalat sanayi Ar-Ge harcamalarının imalat sanayi verimliliğine etkisini incelemektedir. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak işçi başına katma değer yerine imalat sanayi katma değerinin toplam katma değer içindeki payı kullanılmıştır. Temel bağımsız değişken imalat sanayi Ar-Ge harcamasının toplam Ar-Ge harcamaları içindeki payıdır. Değişkenlerin yüzde pay olmasından dolayı diğer çalışmalardan farklı olarak panel Tobit modelinden yararlanılmıştır. Ayrıca otokorelasyon ve değişen varyans problemleri dinamik jackknife prosedürü ile düzeltilmiştir. Elde edilen bulgular “imalat sanayi Ar-Ge harcamalarının toplam içindeki payı” iki katına çıktığında “imalat sanayi katma değerinin toplam içindeki payı”nın %1.8 artacağına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ar-Ge, katma değer, verimlilik, OECD, tobit

Jel Kodları: C23, C24, O25, O33

¹ The first version of the article is presented at “17th International Symposium on Econometrics, Operations Research and Statistics” as “Effect of R&D Expenditures on Value Added in OECD Countries”. Also, it is published in the abstract book (<http://eyi2016.cumhuriyet.edu.tr/wp-content/uploads/%C3%96ZET-K%C4%B0TAP%C3%871%C4%9EI-son.pdf>).

² Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-posta: dilekchetin@sdu.edu.tr, dilekchetin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0854-8746

³ Araş.Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-posta: velidoyar@sdu.edu.tr, bvdoyar@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4886-7709

1. Introduction

Increasing traditional inputs to improve productivity is an inadequate effort after a certain stage. Therefore, it should be substituted by an increase in innovation activities. The link between innovation activities and productivity has long been of interest in economics literature. This relationship has been investigated in many dimensions (i.e. country, region, and firm, etc.). Since productivity is largely attributed to research and development (R&D) expenditures, the manufacturing industry is closely studied by scholars.

One of the first steps taken to explain this relationship was by Griliches (1964) who found that public investment in research and extension positively affected agricultural value-added in 39 US states. Another important study was made by Crépon et al. (1998) and their model (namely, CDM model) became popular in the investigation of the connection between innovation input, innovation output, and productivity at the firm level. They found that patents per employee and the share of innovative sales increase value-added per employee for French manufacturing firms.

The literature on innovation activities and productivity can be divided into two as studies on R&D and as studies on innovation. Considering the literature on R&D and productivity, some studies use basic R&D variables. For example, Verspagen (1995) reveals that R&D capital per employee promotes output only in the high-tech sector but it has no effect in low and mid-tech sectors for 15 manufacturing sectors in 11 OECD countries. Harhoff (1998) finds that the positive impact of R&D capital stock per employee on productivity for high technology firms in German manufacturing firms is higher than that of the other firms in the dataset. However, a part of the literature uses diversified R&D variables. For Chinese industry, Hu (2001) shows private R&D positively affects the output. According to the results of Guellec & Van de la Potterie (2003) for 16 OECD countries, the greatest effect on multifactor productivity is due to foreign R&D. Another study using diversified R&D variables is made by Tsang et al. (2008). They find that foreign firms generate more value-added than domestic firms in terms of four types of R&D in Singapore. Also, Lokshin et al. (2008) for Dutch manufacturing firms and Kancs & Siliverstovs (2016) for the firms in OECD countries find non-linear relationships between R&D and productivity.

Considering the literature on innovation and productivity, some studies use basic innovation variables. For example, the results of Mairesse et al. (2012) show that new product output increases value-added per employee in four manufacturing sectors in China with the electric equipment sector having the highest increase. Acosta et al. (2015) demonstrate the positive impact of innovation on productivity for the Spanish food sector. German-Soto & Flores (2015) find that innovation increases productivity in Mexico's rich, middle income, northern, and central states. Furthermore, by studying the literature one can see various innovation variables. Frequently used innovation variables are product and process innovation, and technological and non-technological innovation. For instance, Griffith et al. (2006) examine the role of innovation on productivity for France, Germany, Spain, and the UK. They show that both product and process innovations enhance labor productivity in France. In Spain and the UK product innovation positively affects productivity when process innovation has no significant effects. Also, there are no significant impacts either of product or process innovations on productivity. Hall et al. (2009) reveal both product and process innovations increase Italian firms' productivity. Bauman & Kritikos (2015) point out that product innovation has a positive impact on productivity when process innovation has no significant impact in German micro-firms.

For manufacturing and service sectors in Chile, Alvarez et al. (2015) find that technological and non-technological innovations have positive influences on productivity. The results of Aboal & Garda (2016) indicate technological and non-technological innovations increase productivity both in the manufacturing and the services sectors in Uruguay. When non-technological innovations play a more important role in productivity in the service sector, technological innovation has greater effects on productivity in the manufacturing sector. According to De Fuentes et. al. (2015), technological innovation, non-technological innovation, innovation intensity increase productivity in both the manufacturing and service sectors of Mexico.

Tello (2017) demonstrates that science, technology, and innovation investments have a positive effect on productivity in knowledge-intensive business services, traditional services, and low-tech manufacturing sectors when there is no significant effect in the high-tech manufacturing industry. Technological innovation is found to have a positive impact on knowledge-intensive business services when non-technological innovation has not. Finally, there are no significant effects of both technological and non-technological innovations on productivity in the remaining sectors. Fu et al. (2018) examine the role of innovation on productivity in the formal and the informal sectors in Ghana. They find technological innovation has a greater effect on productivity than non-technological innovation has. Also, innovation plays a more important role in formal firms. Finally, Bartz-Zuccala et al. (2018) show that management applications and innovations increase productivity in 30 Eastern Europe and Central Asian countries.

The influence of R&D capital differs from physical capital. The former increases the level of technology while the latter decreases the level. Liik et al. (2014) use stochastic frontier analysis for the OECD to demonstrate this result. Griffith et al. (2004) analyzed the relationship of R&D and total factor productivity for twelve OECD countries. They find R&D is crucial for both innovation and technological catch-up.

The enhancement of R&D is unquestionable. This study differs from the previous studies because it focuses on the influence of the share of R&D in manufacturing on the share of value-added in manufacturing. This study questions the importance of R&D investment for the manufacturing industry.

2. Data, Model, and Methodology

The unbalanced data spanning 1970-2010⁴ are sourced from Structural Analysis Databases (STAN)⁵ of OECD (2021) Statistics website for 34 OECD countries⁶. Abbreviations and explanations on the variables can be seen in Table 1.

⁴ The industry level data for OECD countries are valuable although the data use limited to year 2010.

⁵ <https://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=28930> (Access Date: 5.2.2021)

⁶ Australia, Austria, Belgium, Canada, Chile, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Ireland, Israel, Italy, Japan, Korea, Luxembourg, Mexico, Netherlands, New Zealand, Norway, Poland, Portugal, Slovak Republic, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, United Kingdom and United States.

Table 1. Variables

Abbreviation	Explanation
<i>vashare</i>	Value-added share of manufacturing industry is the ratio of manufacturing value-added to total value-added.
<i>empshare</i>	Employment share of manufacturing industry is the ratio of employment in manufacturing industry to total employment.
<i>invshare</i>	Investment share of manufacturing industry is the ratio of gross fixed capital formation in manufacturing industry to total gross fixed capital formation.
<i>labprod</i>	Labour productivity index is the ratio of manufacturing value-added volume over employment in manufacturing industry to manufacturing value-added (in 2000) over employment in manufacturing industry (in 2000).
<i>labcost</i>	Unit labour cost index is the ratio of labour compensation in manufacturing industry over manufacturing value-added volume to labour compensation in manufacturing industry (in 2000) over manufacturing value-added volume (in 2000).
<i>expimp</i>	Export import ratio is the ratio of exports to imports in manufacturing industry.
<i>rdshare</i>	R&D expenditure share is the ratio of R&D expenditures in manufacturing industry to R&D expenditures in total.

Table 2 gives summary statistics on the series. As seen, the share of the manufacturing industry in total value-added is 20% in OECD countries for the 1970-2010 period. Also, the industry that has the highest share of R&D expenditures is manufacturing with an average of 71%. Germany has both the highest share of R&D in manufacturing with 96% and the highest value-added share of manufacturing with 36%.

Table 2. Summary statistics

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min.	Max.
<i>vashare</i>	1097	20.368	4.993	6.46	36.54
<i>empshare</i>	962	19.664	4.918	8.91	35.77
<i>invshare</i>	877	14.928	5.559	4.43	35.99
<i>labprod</i>	929	83.944	32.115	9.88	252.21
<i>labcost</i>	980	82.347	35.399	0.06	262.91
<i>expimp</i>	1039	99.753	36.206	18.63	315.17
<i>rdshare</i>	565	71.308	16.765	14.79	96.06

The average value-added shares of each country are given in Figure 1. As seen, Germany, Ireland, and Korea have the highest means of value-added shares. The average shares of these countries range between 26% and 27%. The lowest means of value-added shares belong to Greece, Luxembourg, and Norway. The average shares of the lowest countries having the lowest scores are around 15%.

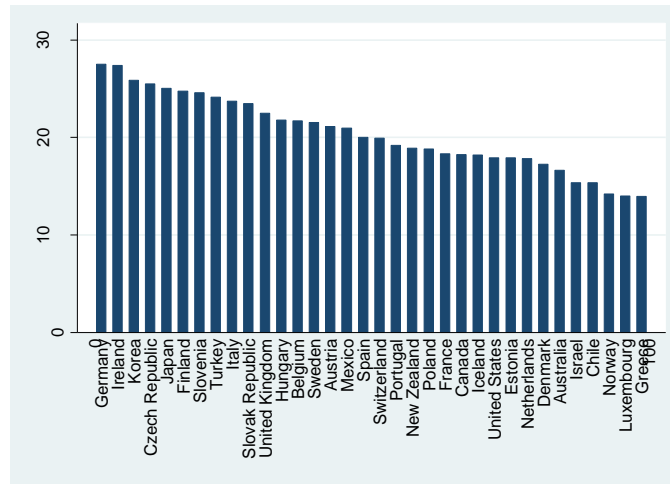

Figure 1. Manufacturing value-added shares of each OECD country

The average shares of R&D expenditures in the manufacturing industry are presented in Figure 2. The top countries are Germany, Japan, and France. Their average shares range between 88% and 93%. Chile, Estonia, and Israel have the lowest countries of R&D expenditures. The highest and lowest countries for value-added and R&D shares are not similar except Germany which is a leading manufacturing country.

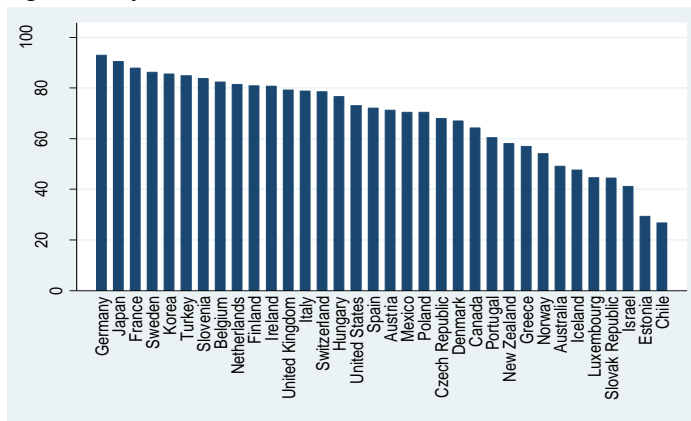

Figure 2. Manufacturing R&D expenditure shares of each OECD country

The relationship between the value added share and R&D expenditures share in the manufacturing industry for OECD countries depicted at Figure 3. Germany has the highest R&D shares with lower value added share compared to Ireland. On the other hand, Iceland has the lowest share for both variables. Moreover, the positive relationship for OECD countries can be seen from the figure.

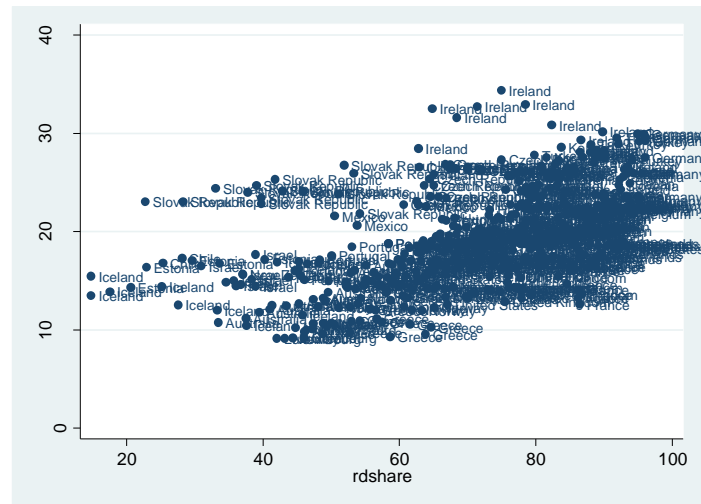

Figure 3. The relationship of manufacturing value added shares and R&D expenditures

In this study, *vashare* is treated as a function of conventional inputs and various indicators as follows:

$$vashare = f(empshare, invshare, labprod, labcost, expimp, rdshare)$$

The panel Tobit model is employed to estimate the relationship above. Truncating and censoring arise only if there are positive observations for the regression model. The Tobit model is a regression that censored from below at zero (Cameron & Trivedi 2005: 536):

$$Y^* = \alpha_0 + \alpha_1 X + u$$

Here, X is the independent variable, Y^* is the latent variable, α 's are the coefficients to be estimated, and u is the error term. The dependent variable Y is described as follows (Cameron & Trivedi, 2005: 536):

$$Y = \begin{cases} Y^* & \text{if } Y^* > 0 \\ \dots & \text{if } Y^* \leq 0 \end{cases}$$

Here, ... shows that Y is not observed when $Y^* \leq 0$ (Cameron & Trivedi, 2005: 536).

3. Empirical Results

Table 3 shows the panel Tobit estimation results. Autocorrelation and heteroskedasticity problems are diagnosed by using the Wooldridge (2002) autocorrelation test and the Modified Wald test (Greene 2000) for groupwise heteroskedasticity. Because of these problems, a dynamic jackknife panel Tobit regression is estimated (estimations of fixed and random-effects models can be found in Appendix Table A.1.).

Columns 1, 2, and 3 give Tobit estimations without jackknife. First of all, the signs of the variables are found as expected. Also, each coefficient is statistically significant. Estimation 1 shows positive effects of the share of employment and the share of investment on the manufacturing value-added.

The same is valid for estimation 2, but the effect of employment is lower. When labor productivity and export-import ratio increase the value-added, the labor costs decrease it. Estimation 3 includes the variable of interest and a dummy variable (*out*) which denotes outliers. Accordingly, there are no important changes in the coefficients. Also, R&D expenditures are found to increase the value-added.

Table 3. Estimation results

VARIABLES	(1) Tobit	(2) Tobit	(3) Tobit	(4) Jackknife Tobit	(5) Jackknife Tobit	(6) Jackknife Tobit
<i>lagvashare</i>				0.857*** (0.0443)	0.710*** (0.0474)	0.644*** (0.07795)
<i>empshare</i>	0.717*** (0.0148)	0.667*** (0.0231)	0.780*** (0.0385)	0.0855*** (0.0331)	0.140*** (0.0380)	0.168** (0.0661)
<i>invshare</i>	0.141*** (0.0186)	0.203*** (0.0149)	0.147*** (0.0168)	0.0665*** (0.0170)	0.101*** (0.0167)	0.103*** (0.0205)
<i>labprod</i>		0.00965*** (0.00222)	0.0132*** (0.00251)		-0.000407 (0.0019)	-0.000815 (0.00243)
<i>labcost</i>		-0.0195*** (0.00238)	- 0.0276*** (0.00360)		- 0.00998*** (0.0020)	- 0.0152*** (0.00415)
<i>expimp</i>		0.0449*** (0.00343)	0.0361*** (0.00441)		0.0176*** (0.0030)	0.0213*** (0.00427)
<i>rdshare</i>			0.0154** (0.00728)			0.0179*** (0.0064)
<i>out</i>			1.065*** (0.317)			0.582 (0.437)
<i>sigma_u</i>	2.643*** (0.351)	2.477*** (0.333)	2.812*** (0.388)	0.390*** (0.1335)	0.654*** (0.1545)	0.780*** (0.235)
<i>sigma_e</i>	1.330*** (0.0336)	0.949*** (0.0250)	0.780*** (0.0265)	0.785*** (0.0363)	0.703*** (0.0292)	0.659*** (0.045)
<i>Constant</i>	3.604*** (0.572)	0.365 (0.857)	-0.557 (1.237)	-0.0497 (0.191)	0.587 (0.496)	0.293 (0.747)
<i>Observations</i>	813	754	465	795	741	463
<i># of countries</i>	29	29	29	29	29	29

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1. Standard errors in parentheses.

Columns 4, 5, and 6 show Dynamic Jackknife Tobit estimations. These results are free from autocorrelation and heteroscedasticity problems. Each regression includes one period lagged value of the dependent variable (*lagvashare*). All coefficients have expected signs. Each coefficient is statistically significant except for *labprod* and *out*. In general, the jackknife procedure appears to reduce the magnitudes of the coefficients. Estimation 4 shows the positive effects of the share of employment and the share of investment on the manufacturing value-added. The coefficient of the lagged value-added variable is also positive and significant. In estimation 5, the coefficient of labor productivity, which is significant in estimations 2 and 3, proved to be insignificant. Estimation 6 gives the results of the widest model. It is observed that the coefficients of *labprod* and *out* are

not statistically significant. Except for *labcost*, each variable positively affects *vashare*. According to this final model, a 1% increase in "the share of R&D expenditures of the manufacturing industry in total" increases "the share of manufacturing value-added in total" by 0.018%.

4. Conclusions

The importance of R&D for productivity is unquestionable. The crucial question arises for the manufacturing industry: How much does the share of R&D invested in the manufacturing industry enhances the share of productivity in manufacturing? To test this hypothesis, the data for 40 years (1970-2010) of 34 OECD countries are used. As the dependent variable is a ratio, the Tobit model is appropriate to utilize. Due to autocorrelation and heteroscedasticity problems, the model is estimated with Dynamic Jackknife Panel Tobit. All the control variables have the expected signs. The main independent variable, the share of manufacturing R&D in total R&D, has a positive sign and is statistically significant. As the share of R&D in manufacturing doubles, the share of manufacturing value-added enhances by 1.8%.

The relation between R&D and productivity is self-evident from previous studies. This study also shows that the share designed for the industry is also crucial. For further study, this analysis should be replicated for other industries for comparison.

References

- Aboal, D. and Garda, P., 2016. Technological and non-technological innovation and productivity in services vis-à-vis manufacturing sectors. *Economics of Innovation and New Technology*, 25(5), 435-454.
- Acosta, M., Coronado, D. and Romero, C., 2015. Linking public support, R&D, innovation and productivity: New evidence from the Spanish food industry. *Food Policy*, 57, 50-61.
- Alvarez, R., Bravo-Ortega, C. and Zahler, A., 2015. Innovation and productivity in services: evidence from Chile. *Emerging Markets Finance and Trade*, 51(3), 593-611.
- Bartz-Zuccala, W., Mohnen, P. and Schweiger, H., 2018. The role of innovation and management practices in determining firm productivity. *Comparative Economic Studies*, 60(4), 502-530.
- Baumann, J. and Kritikos, A. S., 2016. The link between R&D, innovation and productivity: Are micro firms different?. *Research Policy*, 45(6), 1263-1274.
- Cameron, A. C. and Trivedi, P. K., 2005. *Microeconometrics methods and applications*, Cambridge University Press.
- Crépon, B., Duguet, E. and Mairesse, J., 1998. Research, innovation and productivity: An econometric analysis at the firm level. *Economics of Innovation and New Technology*, 7(2), 115-158.
- De Fuentes, C., Dutrenit, G., Santiago, F. and Gras, N. 2015. Determinants of innovation and productivity in the service sector in Mexico. *Emerging Markets Finance and Trade*, 51(3), 578-592.
- Fu, X., Mohnen, P. and Zanello, G., 2018. Innovation and productivity in formal and informal firms in Ghana. *Technological Forecasting and Social Change*, 131, 315-325.
- German-Soto, V. and Flores, L. G., 2015. Contribution of education and innovation to productivity among Mexican regions: A dynamic panel data analysis. *Theoretical Economics Letters*, 5(01), 44.
- Greene, W., 2000. *Econometric analysis*. New York: Prentice-Hall.

- Griffith, R., Huergo, E., Mairesse, J. and Peters, B., 2006. Innovation and productivity across four European countries. *Oxford review of economic policy*, 22(4), 483-498.
- Griffith, R., Redding, S. and Van Reenen, J. 2004. Mapping the two faces of R&D: Productivity growth in a panel of OECD industries. *The Review of Economics and Statistics*. 86 (4): 883–895.
- Griliches, Z., 1964. Research expenditures, education, and the aggregate agricultural production function. *The American Economic Review*, 54(6), 961-974.
- Guellec, D. and van Pottelsberghe de la Potterie, B. 2003. R&D and productivity growth: Panel data analysis of 16 OECD countries. *OECD Economic Studies*, vol. 2001/2,
- Hall, B. H., Lotti, F. and Mairesse, J., 2009. Innovation and productivity in SMEs: Empirical evidence for Italy. *Small Business Economics*, 33(1), 13-33.
- Harhoff, D., 1998. R&D and productivity in German manufacturing firms. *Economics of Innovation and New Technology*, 6(1), 29-50.
- Hu, A. G., 2001. Ownership, government R&D, private R&D, and productivity in Chinese industry. *Journal of Comparative Economics*, 29(1), 136-157.
- Kancs, D. A. and Siliverstovs, B., 2016. R&D and non-linear productivity growth. *Research policy*, 45(3), 634-646.
- Liik, M., Masso, J. and Ukrainski, K. 2014. The contribution of R&D to production efficiency in OECD countries: econometric analysis of industry-level panel data, *Baltic Journal of Economics*, 14:1-2, 78-100.
- Lokshin, B., Belderbos, R. and Carree, M., 2008. The productivity effects of internal and external R&D: Evidence from a dynamic panel data model. *Oxford bulletin of Economics and Statistics*, 70(3), 399-413.
- Mairesse, J. et al., 2012. Globalization, innovation and productivity in manufacturing firms: A study of four sectors of China. *ERIA discussion paper*, 10.
- OECD (2021). OECD Structural Analysis Database (STAN). Available from: <https://stats.oecd.org/> (Access Date: 5.2.2021)
- Tello, M. D., 2017. Innovation and productivity in services and manufacturing firms: the case of Peru. *CEPAL Review*.
- Tsang, E. W., Yip, P. S. and Toh, M. H., 2008. The impact of R&D on value added for domestic and foreign firms in a newly industrialized economy. *International Business Review*, 17(4), 423-441.
- Verspagen, B., 1995. R&D and productivity: A broad cross-section cross-country look. *Journal of Productivity Analysis*, 6(2), 117-135.
- Wooldridge, J. M., 2002. *Econometric analysis of cross section and panel data*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

APPENDIX

Table A.1. Fixed and random-effects panel estimation results

VARIABLES	(1) FE	(2) FE	(3) FE	(4) RE	(5) RE	(6) RE
<i>empshare</i>	0.716*** (0.0247)	0.554*** (0.0259)	0.519*** (0.0341)	0.717*** (0.0148)	0.664*** (0.0230)	0.762*** (0.0376)
<i>invshare</i>	0.191*** (0.0230)	0.119*** (0.0212)	0.0861*** (0.0278)	0.141*** (0.0187)	0.202*** (0.0150)	0.146*** (0.0173)
<i>labprod</i>		-0.00479 (0.00301)	0.000586 (0.00400)		0.00931*** (0.00221)	0.0121*** (0.00248)
<i>labcost</i>		-0.0196*** (0.00386)	-0.0353*** (0.00759)		-0.0197*** (0.00240)	-0.0279*** (0.00367)
<i>expimp</i>		0.0737*** (0.00326)	0.0721*** (0.00449)		0.0455*** (0.00342)	0.0377*** (0.00440)
<i>rdshare</i>			0.0410*** (0.00886)			0.0180** (0.00731)
<i>out</i>			0.961 (0.628)			1.055*** (0.325)
<i>Constant</i>	3.392*** (0.382)	2.352*** (0.633)	1.881* (1.119)	3.604*** (0.596)	0.425 (0.825)	-0.406 (1.198)
<i>Observations</i>	813	754	465	813	754	465
<i>R – squared</i>	0.722	0.838	0.812			
<i># of countries</i>				29	29	29

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1. Standard errors in parentheses.

Araştırma Makalesi

Türkiye’de Hanehalkı Kültür ve Eğlence Harcamalarını Etkileyen Faktörlerin Analizi

The Analysis of Factors Affecting Culture and Recreation Expenditures of Household in Turkey

Fatih Hakan DİKMEN¹

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de hanehalkı düzeyinde yapılan, kültür ve spor harcamalarını belirleyen faktörlerin mikro veri analizini yapmaktır. Bu amaçla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından en son 2019 yılında yapılan “Hanehalkı Bütçe Anketi” veri seti kullanılmıştır. Lojistik regresyon tahmin yönteminin kullanıldığı çalışmada, hanehalkı reisinin cinsiyeti, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, hanehalkı tipi, hanehalkı büyüklüğü, konut mülkiyeti, otomobil sahipliği, dışarda yeme alışkanlıkları, kredi kartı kullanımı ve hanedeki gazete ve dergi alışkanlığı bağımsız değişkenler grubu olarak kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre kadınların, yüksek gelir ve eğitim düzeyine sahip olanların, yakınlarıyla birlikte yaşayanların, göreceli geniş ailelerin, otomobil sahiplerinin, dışarda yeme alışkanlığı olanların, kredi kartı kullananların ve gazete ve dergi alışkanlığı olanların kültür ve spor harcaması yapma eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kültür ve Eğlence Harcamaları, Hanehalkı Bütçe Anketi, Lojistik Regresyon, Demografik Faktörler, Sosyoekonomik Faktörler

Jel Kodları: C25, D12, D60

Abstract

The purpose of this study is to analyze the factors that affecting expenditures on culture and recreation at the level of household in Turkey. To this end, Turkey Statistical Institute (TUIK) conducted in 2019 by the latest "Household Budget Survey" data sets have been used. In the study in which the logistic regression estimation method was used, the gender of household head, income level, education level, types of household, size of household, housing ownership, automobile ownership, eating out habits, credit card usage and newspaper and/or magazine habit were used as explanatory variables. The findings obtained from the study, it was observed that women, those with high income and education level, those who live with their relatives, relatively large families, car owners, those who have eating habits outside, those who use credit cards and those who have newspaper and magazine habits have higher tendency to spend on culture and sports.

Keywords: Culture and Recreation Expenditures, Household Budget Survey, Logistic Regression, Demographic Factors, Socio-economic Factors

Jel Codes: C25, D12, D60

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, <http://orcid.org/0000-0001-6390-2501>, fatih.dikmen@hbv.edu.tr

1. Giriş

Emek piyasasında çalışma ve boş zaman tercihleri, ülkelerin uyguladıkları sosyal ve ekonomik politikalardan etkilenmektedir. Mevcut literatürde özellikle gelişmiş ülkelerde boş zaman ve çalışma ilişkisi üzerinden zaman kullanımına ilişkin yapılan çalışmalarda emek piyasasında çalışma süresinin azaldığı ve bireylerin boş zaman tercihlerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır (Juster, 1985). Literatürde boş zaman malları olarak nitelendirilen kültür, spor ve eğlence mallarını ise daha fazla boş zamanı olan bireyler tüketmektedirler.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2014-2015 yılları için yapılan zaman kullanımı araştırması verilerine göre istihdamdaki erkekler, günde ortalama 6 saat 25 dakikalarını, çalışan kadınlar ise 4 saat 32 dakikalarını istihdamla ilgili faaliyetlere ayırdıklarını belirtmektedirler. Çalışan erkeklerin sosyal yaşam ve eğlenceye ayırdıkları vakit 1 saat 28 dakika iken çalışmayan erkeklerin bu aktivitelere ayırdığı süre 2 saat 35 dakika olmuştur. Benzer şekilde, çalışan kadınlar sosyal yaşam ve eğlenceye günde ortalama 1 saat 28 dakika ayırırken, aile bakımına ayırdıkları vakit nedeniyle (kadınların erkeklerden 5 kat daha fazla aile bakımına vakit ayırdıkları tespit edilmiştir) çalışmayan kadınların bu aktivitelere ayırdıkları zaman günde ortalama 2 saat 7 dakika olmuştur. Bununla birlikte, eğitim seviyesi arttıkça sosyal yaşam ve eğlenceye ayrılan sürenin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır (TÜİK, 2015). Bu çerçevede, ilgili anketin sonuçları da kültür, spor ve eğlence mallarının daha fazla boş zamanla daha fazla tüketildiğini ortaya koymaktadır.

Diğer yandan, kültür, spor ve eğlence harcamalarının özellikle toplumsal etkileşim ve ekonomik büyüme ve kalkınma konularında baskın bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, bir toplumun yaptığı bu tür harcamaları belirleyen faktörlerin araştırılması gelecekte oluşturulacak kültür ve spor faaliyetleri talebi ve tüketimi ile ilgili sosyal ve ekonomi politikalarına yön vermesi bakımından oldukça önemlidir. Kültür, spor ve eğlence harcamalarındaki en önemli belirleyicilerden bir de gelir düzeyidir. Gelir artışı bu tür harcamaları artırırken, bir bütün olarak toplumsal refah üzerinde de pozitif yönlü etkiye sahip olacağı söylenebilir (Şengül vd. 2018).

Bu çalışmanın amacı, TÜİK tarafından her yıl düzenli olarak yayınlanan ve tüm ülkeyi temsil eden Hanehalkı Bütçe Anketi’nin 2019 yılı verilerini kullanarak hanehalklarının kültür, spor ve eğlence faaliyetlerinde bulunma eğiliminin belirleyicilerinin lojistik regresyon yardımıyla analiz edilmesidir. Çalışmanın sonraki bölümleri şu şekilde tasarlanmıştır. İzleyen bölümde ilgili literatür sentezlenerek özetlenmiş ve bu bağlamda bu çalışmanın mevcut literatüre yaptığı katkı belirtilmiştir. Üçüncü bölümde kullanılan veri ve yöntem tanıtılmış ve betimsel istatistiklere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde lojistik regresyon tahmin sonuçları ortaya konulurken, beşinci bölümde elde edilen bu sonuçlar tartışılmış ve politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. Literatür Taraması

Kültür, sanat, spor ve eğlence harcamalarına yönelik çalışmalar genellikle iki şekilde yapılmaktadır. Bunlardan ilki anket yoluyla, bu tür hizmetlere olan talebin sosyoekonomik ve demografik belirleyicilerini tespit etmek, diğeri ise bu hizmetlere yönelik talep fonksiyonlarını tahmin edip, fiyat, gelir ve çapraz esneklikleri hesaplamak yoluyla ampirik analiz yapmaktır. Hanehalklarının boş zamanlarını geçirme biçimlerini ve bütçeleri içinden kültür, spor ve eğlence amaçlı hizmetlere ayırdıkları payların belirleyicilerini inceleyen bu çalışmanın ilgili literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Özellikle güncel verilerle, son dönemlere ilişkin yapılan çalışma sayısının yok denecek kadar az olması, çalışmanın önemini daha da artırmaktadır. Çalışmanın bu kısmında konuyla ilgili, değişik perspektiflerden ele alınan çalışmaların kısa bir literatür özeti verilecektir.

Şengül vd. (2018) 2009 yılı hanehalkı bütçe anketi verilerini kullanarak Box-Cox çift eşik yöntemiyle, kültür ve eğlence harcamalarının belirleyicilerini ampirik olarak analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgular büyük ölçüde bu çalışmayla da örtüşmektedir. Buna göre kültür ve eğlence harcamalarının en önemli belirleyicisini hanehalkı geliri olarak bulmuşlar ve politika önerisini de bunun üzerine yapmışlardır. Bunun yanı sıra hanehalkı reisinin yaşı arttıkça, kültür ve eğitim harcamalarının payının azalması bir diğer vurgulanan sonuçtur.

Üçdoğruk vd. (2001), 1994 yılı gelir ve hanehalkı tüketim verilerini kullanarak, Tobit model analiziyle hanehalkı kültür ve eğlence harcamalarının belirleyicilerini incelemişlerdir. Büyük ölçüde bu çalışma ile aynı bağımsız değişkenlerin kullanıldığı çalışmalarda genel olarak elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir. Gelir artışı, eğitim düzeyindeki artış, hanede yaşayan bireylerin sayısının artması, kültür ve eğlence harcamalarını artırırken, hanehalkı reisinin yaşının artması bu türdeki hizmetlere harcama yapma eğilimini azaltmaktadır.

Türkiye için yapılan çalışmalar araştırılırken, yararlanılan kaynaklardan biri de Uraz’ın (2008) yüksek lisans tezidir. 2003 yılı Hanehalkı Bütçe Anketi verilerini kullanarak Türkiye’de hanehalkı eğlence ve kültür harcama örüntülerinin incelendiği çalışmada, Tobit çoklu değişken analizi kullanmış ve sonuçları şu şekilde özetlemiştir. Türkiye’de hanehalkı eğlence ve kültür harcamalarını belirleyen en önemli değişkenlerin, hanehalkı toplam harcaması (geliri), hanehalkı reisinin yaşı, yaşanan bölge ve eğitim düzeyi olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak Engel analiziyle birlikte, bu hizmetlere yönelik gelir esnekliği katsayısı 1.55 olarak hesaplanmıştır.

Şengül (2013) de 2005 ve 2009 yılları için tüm harcama kalemlerinin esnekliklerini hesaplamış ve kültür ve eğlence harcamalarına ait harcama esneklik katsayısını yine 1’den büyük hesaplamıştır.

Selim (2020), Türkiye’de hanehalkı eğlence ve kültür harcamaları için karşılaştırmalı bir analiz yapmıştır. Sıralı probit modelin kullanıldığı çalışmasından elde edilen bulgulara göre, bu tür harcamaların en önemli belirleyicilerini, hanehalkı reisinin eğitim düzeyi, hane büyüklüğü ve kullanılabilir gelir olduğu tespit edilmiştir.

Büyükyazıcı (2016), kültür-sanat ekonomisi kapsamında mikroekonomik talep analizlerinden yola çıkarak, talep profilinin kültür politikasındaki önemini vurgulamış ve devletin bu alandaki desteklerinin önemini altını çizmiştir. Bununla birlikte, mevcut literatürdeki devlet desteklerinin, piyasa başarısızlığı olarak algılanması tartışılmış ve refah ekonomisi boyutu da ön plana çıkarılmıştır.

Bir diğer çalışmada Akdede (2011), “Kültür ve Sanatın Politik Ekonomisi” adlı kitabında Devlet Tiyatroları’ndan aldığı ham verilerle kültür harcamaları için bir talep fonksiyonu tahmin etmiş ve tiyatro biletlerinin gelişmiş ve gelişmemiş şehirlerdeki fiyat esnekliğini hesaplamıştır. Buna göre gelişmiş şehirlerdeki (DT ayırımına göre, İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Bursa ve Adana) fiyat esnekliği -0,35 iken, gelişmemiş şehirlerdeki (Konya, Sivas, Diyarbakır, Van, Trabzon ve Erzurum) fiyat esnekliği -3,19 bulunmuştur. Kâr amacı gütmeyen bu kuruluşların hedefinin fiyatları düşük tutarak halkın kültür ve sanat ihtiyacını karşılama çabasının, özellikle gelişmiş şehirlerde fiyat esnekliğinin düşük çıkmasına yol açtığı vurgulanmıştır.

Uluslararası literatüre bakıldığında da bu alanda bir çok çalışma mevcuttur. Bunlardan bir kısmına değinmek, karşılaştırma açısından faydalı olacaktır. Cellini ve Cuccia (2021) İtalya’da 20 bölge için panel veriler kullanarak, kültür ve eğlence harcamalarına toplumsal cinsiyet ve işgücü açısından bakmış ve kadın işgücünün hane içerisinde bu faaliyetlere katılma eğiliminin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Muñiz vd. (2017) İspanya için 2002-2003 döneminde “zaman kullanım araştırması” verileriyle, kültürel aktivitelere katılma sıklığını sıfır yığılmalı negatif binom (ZINB) modeliyle tahmin etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, eğitim ve gelir düzeyleri kültürel faaliyetlere katılma

sıklığını etkileyen en önemli faktörlerdir. Bunun yanında kadınların bu faaliyetlere katılma sıklığının elde ettikleri ücret geliri ve ücret dışı gelirlerle doğru ancak çalışma zamanıyla ters orantılı olduğu vurgulanmıştır.

Cai (1999), 1993 yılı hanehalkı tüketim anketini kullanarak hanehalklarının boş zamanlarında yaptıkları kültür, eğlence ve turizm harcamalarının sosyo ekonomik ve demografik belirleyicilerini Tobit model kullanarak analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlar birçok çalışmayla örtüşmektedir. Buna göre hanehalkı reisinin eğitim düzeyi, yaşı ve hane geliri bu harcamaların en önemli belirleyicileridir.

3. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada 2019 yılında TÜİK tarafından uygulanan ve tüm ülkeyi temsil eden “Hanehalkı Bütçe Anketi” veri seti kullanılarak Türkiye’de hanehalklarının kültür ve spor etkinliklerinde bulunma eğilimini belirleyen ekonomik ve demografik faktörler tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bağımlı değişken oluşturulurken TÜİK tarafından ankette sorulan şu iki soru esas alınmıştır.

- Hanede sinema, tiyatro, spor müsabakası vb. yerlere gitme alışkanlığı olan fert olup olmadığı
- Hanede ücret ödeyerek spor, eğlence, kültür vb. faaliyette bulunan fert olup olmadığı

Bu sorulara evet cevabını verenler için bağımlı değişken 1 değerini, diğerleri için 0 değerini almaktadır. Ankete katılan toplam hanehalkı sayısı 11521 ve bu iki soruya evet cevabını veren hanehalkı sayısı 1591’dir. Bununla birlikte ankete katılan hanehalkı reislerinin %76,74’ü erkek ve %23,26’sı kadındır.

Hanehalklarının ortalama yıllık geliri 63570 TL olup (aylık ortalama 5297) standart sapması 51581’dir. Hanehalkları ortalama toplam harcama düzeyi ise 56196 TL (aylık ortalama 4683) ve standart sapması 46572’dir. Bu anlamda gelirin değişim katsayısının 0,81 ve harcamanın değişim katsayısının 0,83 olduğu göz önüne alınırsa veri setinin homojenlik derecesinin oldukça düşük olduğu söylenebilir. Bununla birlikte hanehalkları ortalama tüketim eğilimi 0,884 iken ortalama tasarruf eğilimi 0,116 olarak hesaplanmıştır.

Çalışmada hanehalkı büyüklüğü modele dahil edilirken OECD eşdeğer hane büyüklüğü kullanılmıştır. Buna göre hanedeki ilk yetişkin için 1, 14 ve daha yukarı yaştaki fertler için 0,5, 14 yaşından küçük fertler için 0,3 değerleri dikkate alınarak hesaplanan ortalama değer 2,033’tür.

Çalışmada kullanılan kategorik değişkenlere ilişkin betimsel istatistikler Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Kategorik Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken Adı	Gözlem Sayısı (%)	Toplam (%)
Hanehalkı Reisinin Cinsiyeti		
Kadın (Baz kategori)	394 (24,76)	2680 (23,26)
Erkek	1197 (75,24)	8841 (76,74)
Hanehalkı Reisinin Eğitim durumu		
Diplomasız (Baz kategori)	48 (3,01)	1521 (13,20)
İlköğretim	302 (18,98)	4565 (39,62)
Orta Öğretim	172 (10,81)	1546 (13,42)
Lise	386 (24,26)	1877 (16,29)
Üniversite	571 (35,89)	1739 (15,09)
Master ve Doktora	112 (7,04)	273 (2,37)
Gelir Gruplar (Yıllık)		
En Düşük (25000 TL’den düşük) (Baz Kategori)	41 (2,6)	1401 (12,16)
Düşük (25000 ve 500000 TL arası)	284 (17,85)	4170 (36,19)
Orta (50000 ve 75000TL arası)	398 (25,06)	2826 (24,53)
Yüksek (75000 ve 100000 TL arası)	267 (16,78)	1442 (12,52)
En yüksek (100000 TLve daha yüksek gelir el edenler)	601 (37,77)	1682 (14,60)
Hanehalkı Tipi		
Tek Kişilik Aile	168 (10,56)	1224 (10,62)
Sadece Eşlerden Oluşan Aileler	150 (9,39)	2266 (19,67)
Çocuklu Aileler	923 (58,01)	5471 (47,49)
Tek Ebeveyn ve Çocuklu Aileler	159 (9,99)	897 (7,79)
Geniş Aileler	107 (6,72)	1422 (12,34)
Yakınlarıyla Birlikte Yaşayanlar (Baz Kategori)	84 (5,28)	241 (2,09)
Konut Mülkiyet Durumu		
Kendi Evi olanlar (Baz Kategori)	761 (47,83)	7093 (61,57)
Kirada oturanlar	573 (36,01)	2578 (22,38)
Lojman ve benzeri	257 (16,15)	1850 (16,06)
Dışarda Yeme Alışkanlığı Olanlar	1315 (82,65)	5706 (49,53)
Kredi Kartı Kullanımı	1296 (81,46)	5975 (51,86)
Hanede Gazete ve Dergi Alışkanlığı Olanlar	201 (12,63)	604 (5,24)
Toplam Gözlem Sayıları	1591 (13,81)	11521

İstatistiklerde hanehalkı reisinin eğitim durumuna ilişkin dikkat çekici noktalar bulunmaktadır. Öncelikle hanehalkı reislerinin %39,62 gibi büyük bir çoğunluğu ilköğretim mezunudur ve kültür harcamasında bulunanlar içinde ilköğretim mezunlarının payı sadece %18,98’dir. Beklenildiği üzere eğitim düzeyindeki artış, bu harcamalarda bulunanların oranını da artırmaktadır ve toplam içerisindeki en büyük pay %35,89 ile üniversite ve yüksek okul mezunlarından oluşmaktadır. Master ve Doktora seviyesinde eğitim düzeyine sahip olanların payının %7,04 olması şaşırtmamalıdır çünkü bu seviyede eğitime sahip olanların toplam içerisindeki payı sadece

%2,37’dir. Bununla birlikte ankete katılan master ve doktoralı hanehalkı reislerinin yaklaşık %41’i kültür ve spor faaliyetlerine yönelik harcamada bulunmaktadır.

Gelir gruplarına bakıldığında, toplam içerisindeki en yüksek payı düşük gelir grupları (%36,19) oluşturmaktadır. En düşük gelir düzeyine sahip hanelerin kültür ve spor harcamaları son derece düşükken, en yüksek gelir grubunda bulunanların bu harcamaları yapma eğilimleri oldukça yüksektir.

Hanehalkı tipine ilişkin istatistikler dikkate alındığında, ankete katılanların yaklaşık yarısını çocuklu aileler oluşturmaktadır ve bu tip ailelerde yaşayanlar içerisinde kültür ve spor harcaması yapanların oranı belirgin bir şekilde yüksektir. Geniş aileler ve yakınlarıyla birlikte yaşayanlarda ise oranın düşük olması dikkat çekicidir.

Ankete katılanların %61,57 gibi büyük bir bölümü kendi evinde oturmaktadır. Lojman ve benzeri yerlerde yaşayanların oranı %16,06 iken, kirada oturanların oranı %22,38’dir. Bu kategoride de ev sahibi olanların kültür ve spor harcaması yapma eğilimlerinin, diğerlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Dışarda yemek yeme alışkanlığı olan ve kredi kartı kullanan hanelerin yaklaşık %80’i kültür ve spor harcaması yaparken, hanede gazete ve dergi alışkanlığı olanların sadece %12’si bu faaliyetlerde bulunmaktadır.

Çalışmada bağımlı değişken olarak sadece iki değer alabilen kesikli bir değişken kullanıldığı için tahmin yöntemi olarak yaygın bir şekilde kullanılan yöntemlerden biri olan lojistik regresyon modeli tercih edilmiştir. Lojistik regresyon modelinin temel özelliklerinden biri ikili bir (binom) dağılıma sahip olması ve bunun yanında bağımlı değişkenin stokastik bir yapısının olmasıdır.

Bilindiği üzere bağımlı değişkenin kesikli olduğu durumda kullanılabilen bir diğer yöntem, Probit modelidir. Her iki model de binom dağılım fonksiyonuna (BDF-Binom Distribution Function) sahiptir. Aralarındaki temel fark, Probit model, normal BDF’ye sahipken, Lojit model lojistik BDF’ye sahiptir.

Lojistik regresyon modelinin temelinde, bir olayın log olasılık oranını tahmin eden bir yapı bulunur. Matematiksel olarak lojistik regresyon modeli aşağıdaki gibi tanımlanabilir (Agresti, 2003).

$$\pi(X) = \frac{\text{Exp}(B_0 + B_1X)}{1 + \text{Exp}(B_0 + B_1X)}$$

Bununla birlikte lojistik regresyon modelinin tahmininden sonra, bir olayın olma olasılığının, olmama olasılığına oranını gösteren olasılık oranları (odds ratios) da hesaplanmıştır. Matematiksel olarak olasılık oranı (OR) aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$OR = \frac{\pi_i}{1 - \pi_i}$$

Burada π_i bir olayın olma olasılığını gösterirken, $1 - \pi_i$ bu olayın olmama olasılığı ifade etmektedir.

4. Bulgular

Bu çalışmada TÜİK tarafından 2019 yılında yapılan ve tüm ülkeyi temsil eden Hanehalkı Bütçe Anketi verileri kullanılarak lojistik regresyon yöntemiyle hanehalkının kültür ve spor harcamaları yapma eğilimlerini belirleyen çeşitli faktörler analiz edilmiştir. Lojistik regresyon modelinden elde edilen sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere, bağımsız değişkenlere ait katsayıların tümü istatistiki olarak anlamlıdır.

Elde edilen sonuçlar tablodaki sırayla yorumlanacaktır. Cinsiyet açısından bakıldığında hane reisinin erkek olmasının katsayısının negatif olması, erkeklerin kadınlara göre kültür, spor ve eğlence harcamalarında bulunma eğilimlerinin daha düşük olduğunu ifade eder.

Hanehalkı reisinin eğitim düzeyi ile kültür ve spor harcamaları yapma olasılıkları arasında pozitif yönlü ilişki görülmektedir. Olasılık oranları da bu bulguyu doğrulamaktadır. Örneğin, ortaokul diplomasına sahip hanehalkı reisinin bu tür harcamalarda bulunma olasılığı, diplomasız bireylerden yaklaşık iki kat daha fazlayken, hanehalkı reisinin üniversite mezunu olduğu hanelerin, yine baz grup olan diplomasız hanelere göre, bu harcamaları yapma olasılıkları yaklaşık dört kat daha fazladır.

Hanehalkı tipine ilişkin elde edilen sonuçlarda, baz grubu oluşturan yakınlarıyla birlikte yaşayanlar grubunun karşısındaki tüm grupların katsayılarının negatif olduğu görülmektedir. Buna göre yakınlarıyla birlikte yaşayanların, diğer hane tipleriyle kıyaslandığında kültür ve spor harcama yapma olasılıklarının daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu kategori kendi içinde değerlendirildiğinde ise, bu harcamalarda bulunma eğiliminin en düşük olduğu aile tipleri, tek ebeveyn ve çocuklu aileler ve tek kişilik ailelerdir.

Tablo 2. Lojistik Regresyon Tahmin Sonuçları

DEĞİŞKENLER		Katsayılar	Olasılık Oranları (Odds Ratios)	
Cinsiyet	Erkek	-0,252*** (0,087)	0,777*** (0,068)	
	Eğitim Düzeyi	İlköğretim	0,333** (0,168)	1,394** (0,235)
	Orta Öğretim	0,667*** (0,182)	1,948*** (0,354)	
	Lise	1,165*** (0,173)	3,207*** (0,555)	
	Üniversite	1,341*** (0,177)	3,832*** (0,677)	
	Master ve Doktora	1,320*** (0,219)	3,742*** (0,820)	
Hanehalkı Tipi	Tek kişilik aile	-0,630*** (0,197)	0,532*** (0,105)	
	Sadece eşlerden oluşan aile	-1,462*** (0,193)	0,231*** (0,045)	
	Çocuklu aileler	-0,764** (0,181)	0,465** (0,084)	
	Tek ebeveyn ve çocuklu aileler	-0,378* (0,181)	0,685* (0,132)	
	Geniş aileler	-1,213*** (0,220)	0,297*** (0,065)	
OECD Eş-Değer Hane Büyüklüğü	OECD edhb	1,171*** (0,234)	3,223*** (0,752)	
Gelir Grupları	Düşük	0,409** (0,182)	1,505** (0,274)	
	Orta	0,811*** (0,186)	2,250*** (0,417)	
	Yüksek	0,928*** (0,196)	2,529*** (0,495)	
	En yüksek	1,573*** (0,197)	4,822*** (0,948)	
Dışarda Alışkanlığı	Yeme Olanlar	1,035*** (0,076)	2,815*** (0,213)	
Konut Durumu	Mülkiyet	Kirada Oturanlar	0,637*** (0,073)	1,889*** (0,137)
		Lojmanda oturanlar	0,281*** (0,086)	0,325*** (0,115)

Otomobil Mülkiyeti	Otomobil sayısı	0,094* (0,058)	1,098* (0,063)
Kredi Kartı Kullanımı	Olanlar	0,522*** (0,080)	1,686*** (0,135)
Hanede Gazete ve Dergi Alışkanlığı	Olanlar	0,668*** (0,105)	1,950*** (0,205)
	Sabit	-3,762*** (0,326)	0,023*** (0,007)
Gözlem Sayısı	11521	Log likelihood	-3589.1416
LR chi2	2072.88	Prob>chi2	0.0000

Not: Parantez içerisindeki değerler ilgili değişkene ait standart hataları ifade eder.

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Çalışmada hanehalkı büyüklüğünün etkisini göstermek üzere OECD eş-değer hane büyüklüğü değişkeni kullanılmıştır. Görüldüğü üzere bu değişkenin işareti pozitifdir. Buna göre hanehalkı büyüklüğü arttıkça, kültür ve spor harcamaları yapan birey sayısı da artmaktadır.

Tablo gelir grupları çerçevesinde değerlendirildiğinde ise, yıllık 25000 TL’den düşük gelir elde eden en düşük gelir grubunun baz alındığı durumda, diğer tüm gelir gruplarına ait katsayılar pozitifdir. Buna göre gelir grubu arttıkça, kültür, spor ve eğlence harcamaları yapma eğilimi de hane bazında artmaktadır. Bu durum olasılık oranlarında da kendisini göstermektedir ve gelir düzeyindeki artışlar, kategorik olarak olasılık oranlarını da artırmaktadır.

Dışarda yeme alışkanlıkları da sosyal yaşamın önemli bir parçasıdır ve kültür ve spor harcamalarını etkileyen faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir. Buna ilişkin katsayıya bakıldığında da pozitif ve istatistiki olarak anlamlı görülmektedir. Buna göre dışarda yeme alışkanlığına sahip olan hanelerin kültür ve spor harcamaları yapma eğilimleri daha yüksektir. Olasılık oranının da 2,815 olması bu durumu desteklemektedir. Dışarda yeme alışkanlıkları olanlar, olmayanlara göre 2,815 kat daha yüksek olasılıkla bu harcamaları yapmaktadır.

Konut mülkiyeti değişkeni dikkate alındığında, ev sahiplerinin baz kategori olarak alındığı durumda, kirada ve lojman benzeri yerlerde yaşayan hanelerin daha fazla kültür ve spor harcaması yaptığı görülmektedir.

Son olarak otomobil mülkiyeti, kredi kartı kullanımı ve gazete ve dergi alışkanlığı değişkenleri birlikte değerlendirilirse, her birine ait katsayının pozitif olması şu anlama gelir. Otomobil sahipleri, kredi kartı kullanım alışkanlığı olan haneler ve gazete dergi alışkanlığı olan hanelerin olmayanlara göre kültür ve spor harcaması yapma eğilimleri daha yüksektir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde elde edilen sonuçlar ilgili literatür de dikkate alınarak yorumlanıp, tartışılacaktır.

5. Sonuç ve Tartışma

En güncel veriler kullanılarak hanehalklarının kültür, spor ve eğlence harcamalarının belirleyicilerinin tahmin edildiği bu çalışmanın ilgili literatüre önemli katkılar sağlaması beklenmektedir.

Elde edilen bulgular cinsiyet açısından değerlendirildiğinde ulusal ve uluslararası literatürle benzer çıkarımlara ulaşmak mümkündür. Birçok ülkede olduğu (Muñiz vd., 2017, Cellini ve Cuccia, 2021)

gibi Türkiye’de de kadınların kültürel faaliyetlere katılma eğilimlerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Kadınların işgücüne katılım oranlarının artmasıyla birlikte gelir düzeylerinin de artması, kültürel faaliyetlere katılma eğilimini ve sıklığını artıracaktır.

Gelir ve hanehalkı tipi değişkenleriyle ilgili ortaya çıkan sonuç, Şengül vd. (2018), Muñiz vd. (2017), Selim (2020) tarafından yapılan çalışmalarla da uyumludur. Buna göre gelir arttıkça, kültür, eğlence ve spor alanında yapılan harcamalar da artmaktadır. Wang’ın (2018) çalışmasında da bu harcamalar açısından en önemli değişken, kişi başına harcanabilir gelir ve hane başına gelirdir. Hanehalkı tipine göre ise her iki çalışmada da tek ebeveynli ailelerin, bu pazara katılım düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmadaki olasılık oranlarına bakıldığında da hanehalkı tipi açısından en dezavantajlı grubun, tek ebeveynli aileler olduğu görülmektedir. Şengül vd. (2018) bu durumu söz konusu ailelerin genellikle düşük gelir düzeyine sahip olmasına bağlamışlardır (Şengül vd. 2018; 23).

Eğitim durumuna ilişkin ortaya çıkan sonuçlar da mevcut literatürle uyumludur (Üçdoğru, 2001, Selim, 2020, Muñiz vd. (2017) ve Cai, 1999). Eğitim durumu yükseldikçe gelir düzeyinin de artması, yukarıda ele alınan gelirle ilgili sonuçları da desteklemektedir.

Konut mülkiyetine ilişkin elde edilen sonuçlar da Üçdoğru vd. (2001) çalışmalarıyla örtüşmektedir. Buna göre ev sahibi durumunda olanların, lojman ve kiracı pozisyonunda olanlara göre, kültür ve eğlence harcaması yapma eğilimlerinin daha düşük olduğu görülmektedir. İnsanların genellikle ileriki yaşlarda ev sahibi olması, bu tür harcama yapma eğilimlerini de düşürmektedir. Hanehalkı reisinin yaşı ile bu tür harcama yapma olasılığı arasında bulunan negatif yönlü ilişki bu durumu da doğrulamaktadır.

Otomobil sahipliği de bu harcamalara etki edebileceği düşünülen bir diğer kontrol değişkenidir. Hanedeki otomobil sayısı arttıkça, kültür ve eğlence harcamalarının artması, otomobilin bu faaliyetlere katılımı kolaylaştırması olarak yorumlanabilir.

Hanedeki gazete ve dergi alışkanlıkları da yine kültür sanat ve eğlence harcamalarını olumlu yönde etkilemektedir. Her ne kadar literatürde bu değişkene yer veren çalışma olmasa da söz konusu faaliyetlerden haberdar olma açısından önemli görülmüş ve bu faaliyetlerin bir tamamlayıcısı olduğu, ortaya çıkan bulgularla tespit edilmiştir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde hanehalkının kültür, eğlence ve spor harcamalarına katılım eğilimlerinde çok sayıda ekonomik ve demografik değişken etkilidir. Literatürle de birleştirdiğimizde hanehalkı reisinin eğitim düzeyi ve hane geliri en çok üzerinde durulan değişkenlerdir. Dolayısıyla insanların boş zamanlarını değerlendirme biçimi açısından oldukça önemli bir unsur olan kültür ve eğlence harcamalarında dezavantajlı gruplar, eğitim düzeyi ve gelir düzeyi düşük gruplardır. Bu hanelerin bu tür hizmetlere yönelik harcama eğilimlerinin düşük olması, belli bir süreden sonra topluma yabancılaşmalarına sebep olabileceği gibi toplumsal heterojenliği de artıracaktır. Bu anlamda politika yapıcıların bu ailelerin kültürel harcamalara daha kolay ulaşabilmelerine yönelik destekleyici politikaları hem toplumun kalitesini hem de refahını yükseltecektir.

Kaynakça

- Akdede, S. H. (2011). *Kültür ve Sanatın Politik Ekonomisi*. Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık.
- Agresti, A. (2003). *Categorical data analysis* (Vol. 482). John Wiley & Sons.
- Büyükyazıcı, D. (2016). Kültür ve sanat ekonomisi kapsamında talep analizleri yardımı ile kültür politikasına teorik yaklaşım: Türkiye örneği. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 1(1), 71-83.

- Cai, L. A. (1999). Relationship of household characteristics and lodging expenditure on leisure trips. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 6(2), 5-18.
- Cellini, R., & Cuccia, T. (2021). Female workforce participation and household expenditure for culture and recreation: macroeconomic evidence from the Italian regions. *Applied Economics*, 53(14), 1659-1671.
- Muñiz, C., Rodríguez, P., & Suárez, M. J. (2017). Participation in cultural activities: specification issues. *Journal of Cultural Economics*, 41(1), 71-93.
- Juster, F. T. (1985). A note on recent changes in time use. *Time, goods, and well-being*, Institute for Social Research, University of Michigan, pp. 313-332.
- Selim, S. (2020). Türkiye'de Hanehalkı Eğlence ve Kültür Harcamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *İzmir Yönetim Dergisi*, 1(1), 47-60.
- Şengül, S., Şengül, H., & Lopcu, K. (2018). Türkiye'de Hanehalkının Eğlence-Kültür Harcamalarına Katılım Kararları. *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 15-24.
- Şengül, S. (2013). Türkiye'de Hanehalkı Tüketim Harcamaları: Pseudo Panel Veri ile Talep Sisteminin Tahmini, INTERNATIONAL CONFERENCE ON EURASIAN ECONOMIES 2013
- TÜİK (2015), Zaman Kullanımı İstatistikleri, https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1009.
- TÜİK (2019). *Hanehalkı Bütçe Anketi*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara
- Uraz, A. (2008). *Assessing patterns of household expenditures on recreation and culture in Turkey in 2003* (Master's thesis).
- Üçdoğruk, Ş., Fahamet, A., & Hamdi, E. (2001). Türkiye hanehalkı eğlence kültür harcamalarında tobit modelin kullanımı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 13-26.
- Wang, B. (2018). Study on Regional Culture Consumption Level and Its Affecting Factors—On Basis of 31 Provinces' Data in China. *Advances in Applied Sociology*, 8(04), 350.

Araştırma Makalesi

Covid 19 Küresel Salgınının BIST 100 Endeksi Üzerindeki Etkileri¹

The Effects of Covid 19 Global Epidemic on BIST 100 Index

İlyas İlker İŞLER², AYTEKİN GÜVEN³

Öz

Bu çalışmanın amacı Covid 19 salgınının BIST 100 endeksi üzerindeki etkilerini 31 Mart 2020-9 Haziran 2021 dönemi için incelemektir. Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışma, iki değişkenli eş-bütünleşme analizlerinin aksine BIST 100 endeksi üzerinde etkili olabilecek gecelik repo faizi, dolar ve altın gibi finansal değişkenlere de yer vermektedir. Covid 19 salgını-nın temsilen günlük vefat sayısı ve günlük hasta sayısı kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre günlük hasta sayısının BIST 100 endeksi üzerinde anlamlı negatif etkisi vardır. Öte yandan günlük vefat sayısının BIST 100 endeksi üzerinde anlamlı bir etkisine rastlanmamıştır. Bu sonuçların yanı sıra dolar kurunun BIST 100 endeksi üzerinde anlamlı negatif etkisi vardır. Ancak gecelik repo faizi ve altının BIST 100 endeksi üzerindeki etkisi beklenilen aksine pozitifdir.

Anahtar Kelimeler: Covid 19, Pandemi, BIST 100 Endeksi

Jel Kodları: G10, I18, C51

Abstract

The aim of this study is to examine the effects of the Covid 19 epidemic on the BIST 100 index for the period 31 March 2020 and 9 June 2021. Unlike other studies conducted for Tur-key, this study uses regression analysis with financial variables such as interest rate, dollar and gold, which may have an effect on the BIST 100 index, unlike cointegration analysis with two variables. The daily number of deaths and the number of patients are used to represent the Covid 19 epidemic. According to the findings obtained from the study, the number of daily patients has a significant negative effect on the BIST 100 index, while the number of deaths has no significant effect on the BIST 100 index. In addition to these results, the dollar exchange rate has a significant negative effect on the BIST 100 index. However, the effects of interest rate and gold on the BIST 100 index are positive, contrary to expectations.

Keywords: Covid 19, Pandemia, BIST 100 Index

Jel Codes: G10, I18, C51

¹ Bu çalışmanın ilk versiyonu, 23-25 Ekim 2020 tarihlerinde Zonguldak'ta gerçekleştirilen 7. Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

²Öğretim Görevlisi, Düzce Üniversitesi, Kaynaşlı Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Programı, ilyasilkerisler@duzce.edu.tr, Orcid:0000-0002-5252-8531

³ Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, guven_a1@ibu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1541-7434

1.Giriş

Yüzyıllar boyu insanlık pek çok salgın hastalık ile yüzleşmiştir. Yaşadığımız yüzyılda ise küresel salgınlar periyodik olarak düzensiz aralıklarla ortaya çıkmaktadır. Son asırda Ebola, SARS, MERS, Kırım Kongo Kanamalı Ateşi, AIDS, İspanyol Gribi, Kuş Gribi vb. türde birçok salgın ortaya çıkmıştır. Son dönemde ortaya çıkan Covid 19 Küresel Salgını da kısa süre içerisinde tüm dünyaya yayılmış ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından dünyada genel pandemi ilan edilmiştir (WHO, 2020). Birçok ülkede sosyal yaşam faaliyetleri durma noktasına gelmiş, işletmeler faaliyetlerini durdurmuş ve resmi kurumlar çalışmalarını sonlandırmak zorunda kalmıştır. Aynı zamanda ülkeler arası seyahatler kısıtlanmış, mal ve insan dolaşımını virüsün ülkeden ülkeye taşınmasını engelleyebilmek adına kısıtlanmıştır. Bilginin ve sermayenin dolaşımının önem arz ettiği küreselleşmiş dünyada ticaretin ve sermayenin dolaşımının kısa veya uzun süreli durması ülkeleri finansal darboğaza sürüklemiştir. Özellikle Covid 19 sonrası yatırımlarda duraksama ve finansal hareketlerde yavaşlamalar görülmüştür.

Covid 19 Küresel Salgınının tıbbi ve insan sağlığına etkilerinden öte finansal sistemde yarattığı bozucu etkiler borsalarda çöktürlere, reel ekonomide daralmaya, finansal sistemde volatilitenin artmasına ve nominal faiz oranlarında başlangıç aşamasında parasal genişleme ile düşüşe neden olmuştur (Barro vd., 2020:2). Dünya genelinde yaygın etkiye sahip Küresel Salgının yeni bir ekonomik resesyona yol açacağını öngören ekonomistler, salgının bulaşıcı etkisinin sadece tıbbi değil aynı zamanda ekonomik sorunların başlamasında yayılım etkisi gösterdiğini ileri sürmektedir (SAM, 2020:29). Geçmiş pandemilerin uzun süreli etkileri göz önüne alındığında Covid 19 Küresel Salgınının etkilerinin oldukça yeni olması, virüsün belirsizliği ve ülkelerin virüs karşısındaki çaresizliğinin sonuçları ilerleyen yıllarda daha net öngörülerin yapılabilmesine olanak sağlayacaktır.

Bu çalışmada Covid 19’un Türkiye’de BIST 100 endeksine etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Günlük vefat ve günlük hasta sayıları Covid 19 salgınına temsilen kullanılmıştır. Literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışma, iki değişkenli eş-bütünleşme analizlerinin aksine BIST 100 endeksi üzerinde etkili olabilecek gecelik repo faizi, dolar ve altın gibi finansal değişkenlere de yer vermektedir. Covid 19 salgınının BIST 100 endeksi üzerinde olumsuz etkiler bıraktığı düşünülmektedir. Çalışmanın izleyen bölümleri şöyledir: ikinci bölümde Covid 19 salgınının dünya genelinde ve Türkiye’deki yansımaları ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ilgili literatür taraması, dördüncü bölümde araştırmanın yöntemi, kullanılan veri ve sonuçlara yer verilmiştir. Son bölümde ise sonuç ve tartışma kısmı bulunmaktadır.

2.Covid 19’un Genel Sonuçları

2019 yılı Aralık ayında Çin’de ortaya çıkan yeni tip koronavirüs, Çin’in Wuhan eyaleti başta olmak üzere bütün ülkeye yayılmıştır. 2020 yılının ilk aylarında ise dünyada birçok ülkeye yayılmaya başlayan virüs, ülkeleri ciddi önlemler almak zorunda bırakmıştır. Virüs Çin’den sonra, İran, Güney Kore, Japonya gibi Asya ülkelerini ve İtalya, İspanya, Almanya ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerini de etkisi altına almıştır (WHO, 2020).

Covid 19 Küresel Salgını Ocak 2020’den bugüne finansal piyasalarda yavaşlamaya neden olmuştur. Yalnız bu yavaşlama, küresel ve sürekli olmaktan ziyade, genellikle Asya Borsalarında ve Çin’de görülmüştür. Salgının yarattığı panik daha sonra tüm finansal piyasalar üzerinde etki

yaratmıştır. Global piyasalardaki çöküşün çıkışa geçtiği tarih ise Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart'ta Küresel Pandeminin ilan edildiği tarih olmuştur (Şenol ve Zeren, 2020:2).

Birçok gelişmekte olan ülke ekonomisi 2020'nin ilk çeyreğinde resesyona girmiştir. 2008 Krizi dönemine benzer reel ekonomide daralmalar yeniden baş göstermiştir. Ocak ayı ile Mart sonuna doğru genel olarak piyasalarda ciddi düşüşler ortaya çıkmıştır. Bazı sektörlerde ciddi düşüşler görülürken, bazılarında ise artışlar gerçekleşmiştir. Özellikle havayolu taşımacılığı sektöründe seyahatlerin kısıtlanması ile ciddi kayıplar ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda tüketici ürünleri sektöründe, sağlıkta, ulaşım sektöründe, turizmde, bankacılık sektörü ve enerji sektörlerinde düşüşler ortaya çıkmıştır. Buna rağmen gıda, geri dönüşüm, telekomünikasyon, internet, sağlık araç ve gereçleri gibi sektörlerde artışlar yaşanmıştır. UNCTAD raporları incelendiğinde dünyada genel emtia fiyatlarında %37.3'e varan düşüşler gerçekleşmiştir. Bu düşüşler sektörel bazda incelendiğinde enerji sektöründeki azalma %55, endüstriyel metallerde %18, tarımda %7 ve hayvancılıkta yüzde 15, metal fiyatlarında ise %5 olarak ölçülmüştür (UNCTAD, 2020:8).

Küreselleşmiş dünyada ülkelerin hisse senedi piyasalarındaki istikrar yatırımcıların ve şirketlerin geleceğe ilişkin beklentilerini fiyatlara olan tepkilerini etkilemektedir. Fiyatlardaki dalgalanmalar ise yatırımcıların risk algısına göre değişim göstermektedir. Küresel Salgınlar, afetler gibi olağanüstü olaylar sonrasında ülkelerin finansal varlıkları değer kaybedebilmektedir. Yatırımcıların öngörülemeyen olaylara bağlı finansal tercihleri, panik ortamına bağlı olarak hisse senedi fiyatlarının düşmesine ve volatilitenin artmasına neden olmaktadır.

Covid 19 salgını her ülkenin kendi ekonomik koşulları ve salgına karşı alınan önlemlere göre değişik sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Salgını erken fark eden ve önlemini alan Tayvan gibi ülkelerin salgından etkilenme düzeyi daha az olmuştur. Salgını dikkate almayan ve toplumsal faaliyetleri geç yasaklayan Avrupa ve Amerika kıtasındaki ülkelerin hasta sayısına, ölümlere bağlı olarak ekonomileri ve hisse senedi piyasaları salgından ciddi zararlar görmüştür.

Türkiye'de ise ilk hasta 2020 yılı Mart ayının ilk haftasında görülmüş ve devlet önlem olarak okulları tatil etmiştir. Mart ayının ikinci haftasında 100'ü aşan hasta sayısı, üçüncü haftada 1000'i geçmiştir. Devlet bu defa önlem olarak, uluslararası uçuşları durdurmuş, şehirler arası seyahat yasakları, belirli yaş aralığının üstünde ve altında olan kesime ise kısıtlamalar uygulamıştır. Yeni tip koronavirüs yüzünden ülkede hayat durma noktasına gelmiş, virüsün yayılımını engellemek adına ülke genelinde kamu kurumlarının ve özel sektörün faaliyetleri sınırlandırılmıştır.

Covid 19 salgınının Türkiye'deki seyrini yakından incelemek için 31 Mart 2020- 9 Haziran 2021 dönemine dair T.C. Sağlık Bakanlığı günlük hasta sayısı ve günlük vefat sayısı verilerinden yararlanarak aşağıdaki grafikler oluşturulmuştur. Grafik 1'de günlük hasta sayıları görülmektedir⁴. Virüsün Türkiye'de ortaya çıkışı ve yayılışı 2020 yılının Mart ayının ortalarında olmuştur. Günlük hasta sayısı 2020 Nisan ve Kasım aylarında, 2021 yılında yine Nisan ayında olmak üzere üç defa zirve yapmıştır.

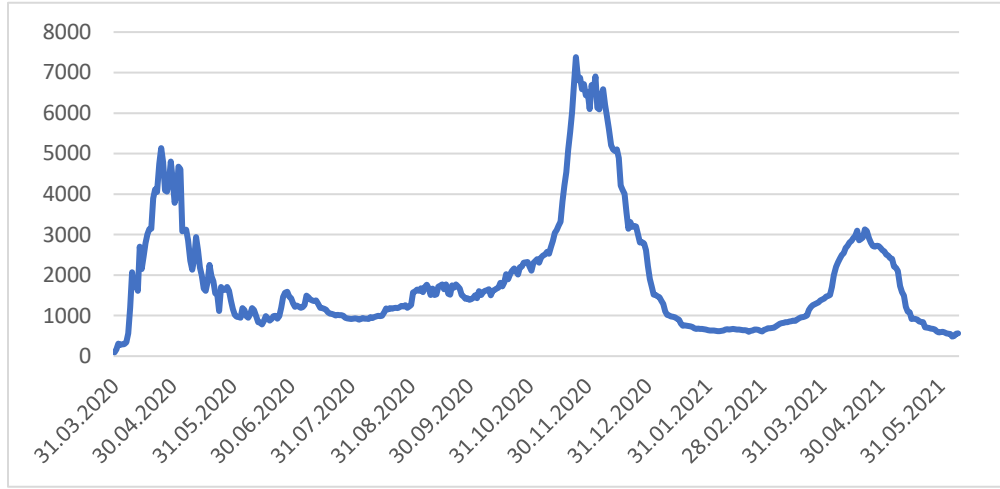
Türkiye'de ilk açıklanan vefat haberi Mart ayının üçüncü haftasındadır. Hasta sayılarına paralel bir şekilde günlük en yüksek can kayıpları da 2020 yılında Nisan ve Kasım, 2021 yılında ise Nisan

⁴ T.C. Sağlık Bakanlığı 25 Kasım 2020 tarihinden sonra Türkiye'de hasta sayısı ile vaka sayısı ayırımı yapmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı (2020)). Bu çalışmada tartışmalara yol açmaması açısından hastalığın başından beri düzenli yayınlanan günlük hasta ve vefat sayılarına yer verilmiştir.

ayında olmuştur (Grafik 2). Ancak iki grafik karşılaştırıldığında bir nokta dikkat çekmektedir. Günlük hasta sayıları ve vefat sayılarının zirve yaptığı aylar aynı olmasına rağmen, 2021 yılının Nisan ayındaki yüksek can kayıplarına rağmen günlük hasta sayısındaki artışlar sınırlı düzeyde kalmıştır. 2021 yılının Nisan ayındaki günlük hasta sayıları (en yüksek değer: 22 Nisan 2021’de 3.128 hasta) 2020 yılının Kasım ayındaki değerlerle karşılaştırılamayacak kadar düşüktür. 24 Kasım 2020 tarihindeki hasta sayısı 7381 kişidir. Bu değer günlük vefat sayılarının zirve yaptığı 2021 Nisan ayındaki değerlerin iki katından fazladır. Bu ilginç durumun hasta ve vaka sayısı ayırımının yapılmaya başlandığı 24 Kasım’dan sonra seyretmesi Sağlık Bakanlığı verilerinin güvenilirliği konusunu gündeme getirmektedir.

Grafik 1: Covid 19 Türkiye Sağlık Verileri

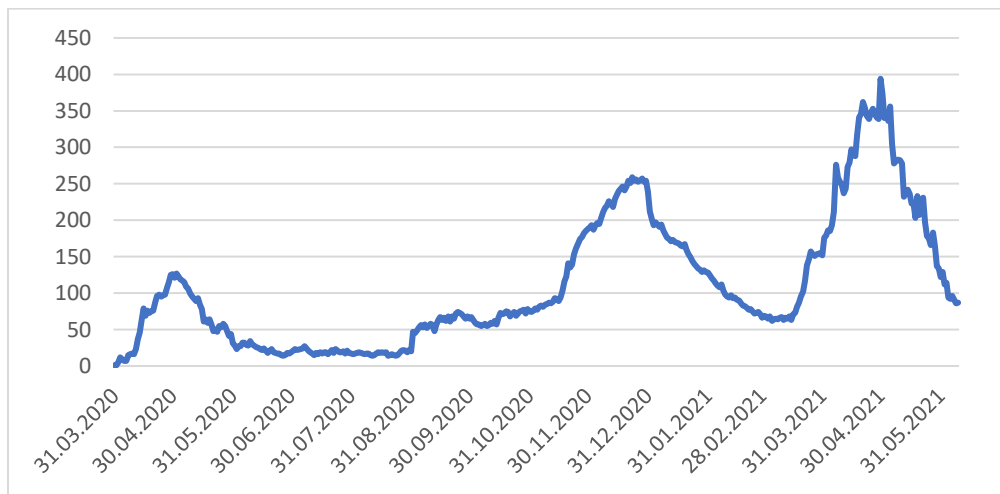
31 Mart 2020-9 Haziran 2021

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı (2020-2021).

Grafik 2: Covid 19 Türkiye Sağlık Verileri Günlük Vefat Sayısı

31 Mart 2020-9 Haziran 2021

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı (2020-2021)

3.Literatür Taraması

Literatürde salgın hastalıkların ekonomik ve mali sonuçlarını araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Özellikle geçmişte SARS, Ebola, AIDS, H7N9 ve H2N2, H3N2 ve MERS gibi hastalık ve pandemilerin finansal etkilerini ve sonuçlarını araştıran çalışmalara rastlamak mümkündür (Edu ve Afful, 2018:241). Covid 19 Küresel Salgını da çok yeni olmasına rağmen araştırmacıların hızla dikkatini çekmiş, kısa sürede çok sayıda çalışmanın ve araştırmanın yapıldığı alanlardan biri haline gelmiştir.

Estrada vd. (2020)'de Covid 19'un Çin ekonomisinin büyümesinde gerileme yaşatacağı ileri sürülmüştür. 2020'de %4.3 büyüme beklenen Çin ekonomisinde %1.5 ila %2'lik bir düşüş veya marj kaybı oluşacağı öngörülmüştür.

Feng vd. (2020), salgının ABD hisse senedi piyasalarındaki etkilerini incelemişlerdir. Kurumların ve online platformların yayınladığı veriler yerine günlük haberleri inceleyerek oluşabilecek senaryoları tahmin ve analiz etmişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre, gazetelerde yer alan olumlu haber sayısı, olumsuz haber sayısından fazla olan firmaların hisse senetlerinin daha yüksek getiri sağladığı görülmüştür.

Luo ve Tsang (2020), Covid 19'un Çin ve küresel ekonomi üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Çalışmada Çin'in ekonomik tedarik faktörü olması doğrultusunda küresel ekonomiye dolaylı etkiler yoluyla oluşan iş gücü kaybından kaynaklı üretim kaybının %4, küresel çıktıda ise %1 düşüş gerçekleşeceği öngörülmüştür.

Zhang vd. (2020), Covid 19 salgınıyla beraber finansal piyasalarda daha önce görülmeyen travmatik bir aşağı yönlü hareket ortaya çıktığını gözlemlemişlerdir. Araştırmadan elde edilen kanıtlar piyasadaki sistematik risklerin pandemi ile birlikte arttığını göstermiştir. Ülke borsalarının salgına verdikleri tepkiler anlamlı, salgına ilişkin ekonomik kayıplar dolayısıyla artan volatilitenin piyasalarda yarattığı belirsizlik ise öngörülemez bulunmuştur.

Phan ve Narayan (2020), hisse senedi fiyatları ile Covid 19 arasında salgının ortaya çıkış, gelişim ve tamamen yayılma dönemlerinde oluşan ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmanın yapıldığı dönemde, hastalık ve vefat sayısına yönelik alınan önlemler kapsamında virüsten en çok etkilenen 25 ülkenin hisse senedi getirileri ve tepkileri zaman serileri ile ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda, salgının ilk döneminde hisse senedi fiyatlarının salgından kaynaklı paniğe olumsuz tepki gösterdiği, ilerleyen aşamada ise rasyonel bir uyum ile piyasanın kendini gecikmeli olarak düzelttiği sonucuna ulaşılmıştır. Yan vd. (2020) de benzer şekilde hisse senedi piyasalarının kısa vadede şoklara karşı olumsuz tepkiler verdiklerini, uzun vadede ise kendilerini topladıklarını ve panikten uzaklaştıklarını gözlemlemiştir.

Günay (2020), Covid 19 Küresel salgınının altı farklı ülkeye (ABD, İtalya, İspanya, Çin, Birleşik Krallık ve Türkiye) ait borsa endeksleri üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak için 3 Ocak 2020 ile 3 Nisan 2020 arasında dört farklı dönemi incelemiştir. Küresel salgının hisse senedi fiyatlarında oynaklığa ve yapısal kırılmanlığa neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Zeren ve Hızarcı (2020)'de Covid 19 salgın hastalığının SSE, KOSPI, IBEX35 endeksleri ile eş bütünleşme içerisinde olduğu; buna rağmen MIB, CAC40 ve FTSE hisse senedi endeksleri ile eş bütünleşme ilişkisinin bulunmadığı gözlenmiştir.

Zeren ve Şenol (2020), 21 Ocak 2020 ve 7 Nisan 2020 tarihleri arasında Covid 19 kaynaklı hasta ve ölüm sayıları ile dünya, gelişen ekonomiler ve Avrupa piyasaları MSCI endeksleri (Uluslararası sermaye endekslerinin ortalaması) arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında hisse senedi piyasaları ile Covid 19 arasında uzun dönemli ilişki tespit etmiştir.

Bu konuda Türkiye üzerine yapılan çalışmaların da hızla arttığı görülmektedir. Örneğin Gülhan (2020), 31 Aralık 2019 ve 28 Mayıs 2020 aralığında günlük veri setinden yararlanarak Covid 19'un

Türkiye’de borsayı nasıl etkilediğini incelemiştir. Oluşturduğu regresyon analizinde bağımlı değişken BIST 100 kapanış verileri, bağımsız değişken ise Covid 19’a bağlı Türkiye’deki ölüm oranıdır. Aynı zamanda çalışmada regresyon analizi içerisinde MSCI endeksi, korku endeksi, döviz kuru, enfeksiyona yakalanma düzeyi gibi değişkenler dâhil edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre BIST 100 üzerinde ölüm oranı değişkeni kısa ve uzun dönemde anlamlı negatif etki yaratmaktadır. Döviz kuru ve korku endeksi de BIST 100 üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. MSCI endeksinin etkisi ise pozitifdir.

Akıncı vd. (2020), Covid-19 vakalarının finansal piyasalar üzerindeki etkisini Türkiye ekonomisi itibarıyla 11/03/2020- 22/09/2020 dönemi için parametrik olmayan ARDL (NARDL) analizi ile incelemiştir. Çalışmada, kısa ve uzun dönemde Covid 19 vaka sayılarında meydana gelen artışların borsa fiyatlarını istatistikî bakımdan anlamlı olacak şekilde azalttığı sonucuna varılmıştır. Öte yandan Covid 19 vaka sayılarında meydana gelen azalışlar uzun dönemde borsa fiyatlarını artırmaktadır.

Demirhan (2020), çalışmasında küresel salgının BIST 100’e etkilerini araştırmıştır. Bu araştırmada salgının volatiliteye neden olarak, hisse senedi piyasasındaki ve CDS primlerindeki hareketliliğin hasta sayısındaki artışla yakından ilişkili olarak bireylerin yatırım kararlarına ışık tuttuğu sonucuna varmıştır. Peker ve Demirhan (2020), çalışmalarında BIST’te işlem gören pay senetlerinin getirilerini ve bu getirilerin volatilité üzerindeki etkilerini sektör bazında incelemiştir. Küresel salgının sektörlere göre etkilerinin değişiklikler gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bayraktar (2020)’de COVID 19 pandemisinin BIST İmalat Sektörü hisse senetlerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar BIST 100 de işlem gören imalat sektörü hisse senetlerinin pandemiden önceki süreçten daha fazla getiri yarattığı dolayısıyla sektörün pandeminin olumsuz etkilerini giderdiği şeklinde yorumlanmıştır. Kılıç (2020)’de, salgının BIST’te yer alan sektörlerde olumsuz etkilere neden olduğunu ortaya koymuştur. Yatırımcı duyarlılığı açısından ele aldığı ve olay etüdü yöntemini kullandığı çalışmasında hastaların görülmeye başlandığı ilk günlerde ülkemizde sektörlerin birçoğunda anlamlı negatif etkiler gözlemlendiğini, bazı sektörlerin ise panikten pozitif etkilendiğini belirtmiştir.

Covid 19 salgınının makro boyutlarını inceleyen çalışmalarda mevcuttur. Voyvoda ve Yeldan (2020)’da Covid 19’un makroekonomik sonuçları üzerinde durulmuş, salgının milli gelirden %26.7, istihdam da %22.8’lik kayba yol açabileceği öngörülmüştür. Bu çalışmada geliştirilen genel denge modeli sonuçlarına göre, ihracat gelirleri %27.8, ithalat talebi ise %29.5 daralma göstermektedir. Sektörler itibarıyla bakıldığında en yüksek reel üretim daralmasının yaşanacağı beş sektör sırasıyla, konaklama ve yiyecek hizmetleri %55.6; turizm, %51.5; inşaat, %48.7; hava yolu taşımacılığı %47.7; ve demir, çelik %40.5 olarak ön görülmektedir. Voyvoda ve Yeldan bu sorunların üstesinden gelenebilmesi için Emek Gelir Desteği paketi önermektedirler. Bu destek, ücretli kesimin, küçük ve orta boy şirketler ve kendi hesabına çalışan kesimin ve kamunun tüketim harcamalarının artırılmasını içermektedir.

Taymaz (2020)’de, çalışmasında Covid 19 nedeniyle alınan önlemlerin ve kısıtlamaların Türkiye ekonomisine etkilerini araştırmıştır. Faaliyeti kısıtlanan sektörlerin, faaliyeti kısıtlanmayan sektörlerle ilişkileri nedeniyle, kısıtlı sektörde yaşanan daralmanın, faaliyeti kısıtlanmayan ve üretime devam eden sektörde de üretim düşüşlerine neden olduğunu ileri sürmüştür. Sektörler arası üretim düzeyindeki girdi-çıkı ilişkisi ve sektörler arası etkileşim nedeniyle, genel olarak kısıtlamaların üretimi düşürdüğü sonucuna ulaşmıştır.

Özetle yukarıdaki literatür Covid 19 salgınının dünya genelinde ve Türkiye’de gerek makro gerekse mikroekonomik açıdan olumsuz etkiler yaptığını göstermektedir. Bu olumsuz etkileri telafi edebilecek “ertelenmiş talep mekanizmaları” mevcut olsa da dünyanın Covid 19 pandemi

sürecinden olumsuz etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye için yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışma zaman serisi analizlerinin aksine regresyon analizi ile Covid 19 salgınının BIST 100 endeksi üzerindeki etkilerini inceleyecektir. Ayrıca bu çalışma sınırlı sayıdaki değişkenle yapılan eş-bütünleşme analizlerinin aksine BIST 100 endeksi üzerinde etkili olabilecek gecelik repo faizi, dolar ve altın gibi finansal değişkenlere de yer vermektedir. Çalışmamız Covid 19’un başladığı Mart 2020’den Haziran 2021’e kadar olan güncel verileri kapsamaktadır.

4.Araştırma Yöntemi ve Veriler

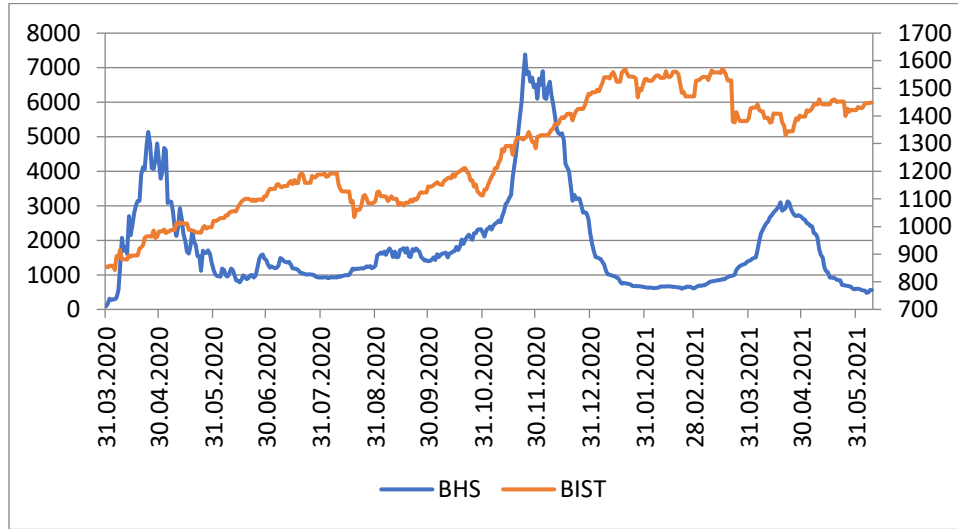
Bu çalışmada Covid 19 Küresel Salgını sürecinde BIST 100 endeksinin hangi faktörlerden ne yönde etkilendiği 31.03.2020 – 09.06.2021 tarih aralığında günlük veri setleriyle incelenmiştir. BIST 100 endeksi (*bist*) bağımlı değişken olarak alınırken; bağımsız değişkenler ise gecelik repo faizi (*grp*), dolar (*d*), altın (*alt*), günlük hasta sayısı (*bhs*) ve günlük vefat sayısı (*bvs*) olarak belirlenmiştir. Bugünkü hasta sayısı Sağlık Bakanlığı’nın tanımladığı üzere, semptom gösteren ve hastanede tedavi altına alınanları kapsamaktadır.

Çalışmada kullanılan günlük hasta ve günlük vefat verileri Sağlık Bakanlığı tarafından (T. C. Sağlık Bakanlığı, 2020), BIST 100 endeksi, BIST tarafından yayınlanan günlük verilerden (BIST, 2020) elde edilmiştir. Faiz, dolar ve altına ilişkin veriler ise Merkez Bankası (T.C. Merkez Bankası, (2020)), investing.com ve doviz.com adreslerinden günlük olarak elde edilmiştir. Gözlem sayısı 435’dir. Elde edilen veriler, STATA programı kullanılarak analize tabi tutulmuştur.

Grafik 3’te BIST 100 endeksi (sağ eksen) ile günlük hasta sayısı (sol eksen) arasındaki ilişki gösterilmiştir⁵. Günlük hasta sayılarında ciddi artışların yaşandığı 2020 Nisan ve 2020 Kasım aylarında BIST 100 endeksinin karşıt yönde ciddi değişimler göstermediği, buna karşın 2021 Nisan ayındaki üçüncü ciddi hasta sayısı artış döneminde BIST 100 endeksinde ufak da olsa düşüş yaşandığı gözlenmektedir.

Grafik 3: BIST 100 Endeksi ve Günlük Hasta Sayısı

31 Mart 2020-9 Haziran 2021

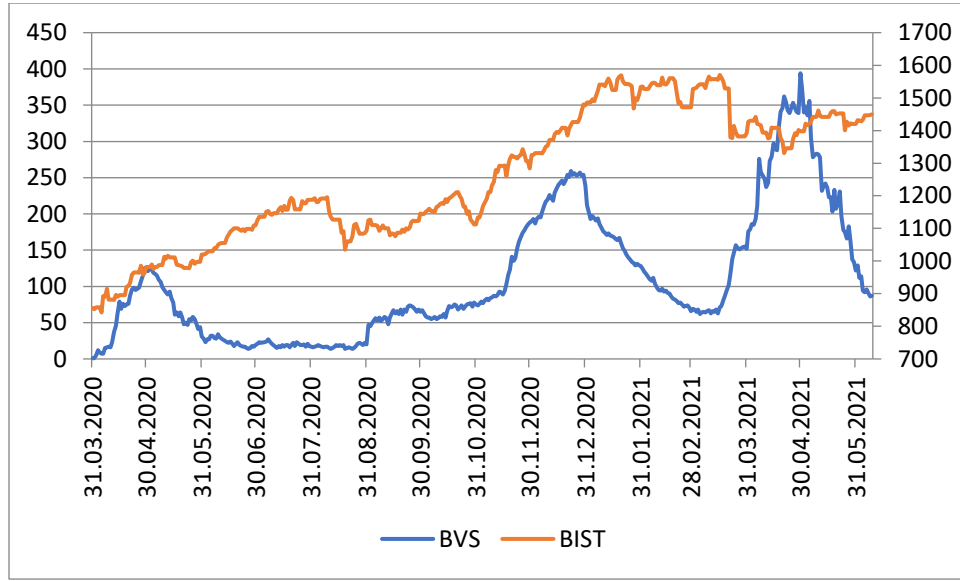

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı (2020-2021), BIST (2000-2021).

⁵ BIST 100 endeksindeki değişimin daha iyi izlenebilmesi için endeks değer aralığı 700-1250 olarak seçilmiştir.

Grafik 4’te ise BIST 100 endeksi (sağ eksen) ile günlük vefat sayısı (sol eksen) arasındaki ilişki gösterilmiştir. Günlük hasta sayısı ile BIST 100 endeksi arasındaki ilişkinin benzeri durum burada da mevcuttur. Günlük vefat sayıları artarken, BIST 100 endeksinin belirgin düşüş yaşadığı tek dönem Nisan 2021’dir.

Grafik 4: BIST 100 Endeksi ve Günlük Vefat Sayısı
31 Mart 2020-9 Haziran 2021

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı (2020-2021), BIST (2020-2021)

Yukarıdaki her iki grafik BIST 100 endeksinin gerek hasta gerekse vefat sayılarından çok fazla etkilenmediğini göstermektedir. Bu görsel analizin ekonometrik olarak test edilmesi önem taşımaktadır.

Araştırmada yukarıda sayılan bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkenimiz BIST 100 endeksi üzerinde anlamlı etkilerinin olup, olmadığı araştırılmıştır.

Araştırmanın hipotezleri şu şekildedir;

H₀: Covid 19’un BIST 100 üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

H₁: Covid 19’un BIST 100 üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Tablo 1’de değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Std. Sapma	Min	Max
lnbhs	435	7.308	0.684	4.532	8.907
lnbvs	435	4.313	0.984	0	5.976
ln	435	2.007	0.077	1.854	2.177
lngrf	435	2.554	0.336	2.024	2.993
lnalt	435	6.073	0.164	5.733	6.282
lnbist	435	7.122	0.112	6.376	7.359

Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve boyutu hakkında daha iyi bilgi sahibi olabilmek için korelasyon katsayılarına bakılmıştır. Tablo 2’de yer alan korelasyon matrisi incelendiğinde BIST 100 endeksi (*lnbist*) ile günlük hasta sayısı (*lnbhs*) arasında zayıf negatif korelasyon (-0.1473) olduğu, buna karşın BIST 100 endeksi (*lnbist*) ile bugünkü vefat sayısı (0.6259) arasında güçlü pozitif korelasyon (0.6259) olduğu gözlenmektedir. Öte yandan BIST 100 endeksi ile ikame yatırım araçları olarak düşünülen altın, dolar ve gecelik repo faizi arasında pozitif ilişki söz konusudur. BIST 100 endeksi ve günlük vefat sayıları arasındaki beklenenin aksine olan bu durum benzer şekilde altın, faiz ve döviz kuru içinde geçerlidir.

Tablo 2: Değişkenler Arası Korelasyon (Pairwise Corr.)

	lnbhs	lnbvs	ln	lngrf	lnbist	lnalt
lnbhs	1.000					
lnbvs	0.4655 0.0000	1.0000				
ln	0.2277 0.0053	0.6824 0.0000	1.000			
lngrf	-0.0006 0.9898	0.7831 0.0000	0.7685 0.0000	1.000		
lnbist	-0.1473 0.0021	0.6259 0.0000	0.5517 0.0000	0.8467 0.0000	1.000	
lnalt	0.1938 0.0000	0.5311 0.0000	0.8801 0.0000	0.6046 0.0000	0.5153 0.0000	1.000

Korelasyon katsayılarının altındaki değerler anlamlılık testi için hesaplanan p değerlerini göstermektedir.

Korelasyon katsayıları iki değişken arasındaki ilişkiyi gösterdiğinden ilişkilerin bütününe görebilmek için yetersizdir. Tüm değişkenlerin birlikte etkilerini görebilmek için aşağıdaki

regresyon tahmin edilmiştir. Regresyon analizlerinde çoklu doğrusal bağlantı sorununun yaşanmaması için bugünkü hasta sayısı ile bugünkü vefat sayısı değişkenleri tahminlerde birlikte kullanılmamıştır.

Çalışmamızda tahmin edilecek regresyon denklemi (1) nolu eşitlikte gösterilmiştir.

$$\ln b_{ist} = b_0 + b_1 \ln b_{hs} + b_3 \ln b_{vs} + b_4 \ln d + b_5 \ln grf + b_6 \ln alt + u \quad (1)$$

(1) nolu eşitlikte bugünkü hasta sayısı (b_{hs}) ile bugünkü vefat sayısının (b_{vs}) b_{ist} üzerinde negatif etkisinin olması beklenmektedir. Yukarıdaki literatürle tutarlı olarak gerek dünya genelinde gerekse Türkiye ölçeğinde Covid19'un ekonomi ve borsalar üzerindeki etkisinin olumsuz olduğu bilgisi edinilmektedir. Ancak bu negatif etkinin boyutu son derece önemlidir. Ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir. Hatta aynı ülke için yapılan çalışmalarda bile analizin türüne göre farklılık arz edebilir. O nedenle çalışmamız b_{hs} ve b_{vs} değişkenlerinin yönüne ve büyüklüğüne odaklanmaktadır. Alternatif yatırım araçları olarak düşünülen altının, doların ve faizin de BIST 100 endeksi üzerindeki etkilerinin negatif yönlü olması beklenir. (1) nolu eşitlik log-log modeli olarak tahmin edilecektir. Bu sayede katsayılar esneklik katsayıları olarak yorumlanabilecektir.

Tablo 3'de (1) nolu denklemdaki regresyon modelinin sonuçları yer almaktadır. Vefat ve hasta sayısı değişkenlerinin ayrı ayrı kullanıldığı iki model vardır. Model 1'den elde edilen sonuçlara göre günlük vefat sayısının BIST 100 endeksi üzerinde negatif etkisinin olduğu görülmektedir. Ancak bu etki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Öte yandan günlük hasta sayısının BIST 100 endeksi üzerindeki etkilerini gösteren Model 2'den elde edilen sonuçlar, hasta sayısının BIST 100 endeksi üzerinde anlamlı negatif etkisinin (-0.0203) olduğunu göstermektedir. Günlük hasta sayısındaki %1'lik artış BIST 100 endeksinde %2'lik azalışa neden olmaktadır. Araştırmamızın bu bulguları Gülhan (2020), Kılıç (2020) ve Akıncı vd. (2020) ile benzerlik göstermektedir. Dolar kuru ile BIST 100 endeksi arasında her iki modelde de beklendiği üzere güçlü negatif anlamlı bir ilişki vardır. Bu durum Türkiye'de dolar kuru ile borsa arasında güçlü bir ikamenin olduğunu gösterir. Ancak borsaya alternatif olarak düşünülen diğer yatırım araçları faiz ve altının borsa üzerindeki etkileri beklenenin aksine pozitifdir. Bu durum Türkiye'de altın ve faizin borsaya ikame olarak kullanılmadığını göstermektedir. Söz konusu ilişkiler başka bir çalışmanın konusunu oluşturabilir. Bu nedenle bu çalışma bu ilişkilerin detayına girmemektedir. Her iki Modelin de R^2 değeri oldukça yüksektir: bağımsız değişkenler, bağımlı değişkendeki değişmelerin %79'unu açıklayabilmektedir. F istatistik değerinin anlamlı olması da iki modelin de bir bütün olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: <i>lnbist</i> 31.03.2020-09.06.2021		
	MODEL 1	MODEL 2
<i>lnbvs (vefat)</i>	-0.0026	-----
<i>lnbhs(hasta)</i>	-----	-0.0203***
<i>lndoviz</i>	-1.5664***	-1.4436***
<i>lnalt</i>	0.7140***	0.6948***
<i>lngrf</i>	0.5516***	0.5278***
<i>Sabit</i>	4.5323***	4.6010***
Gözlem sayısı	435	435
R ²	0.7916	0.7977
F Stat	471.59***	540.04***

Tabloda yer alan *, ** ve *** değişkenlerin sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlı olduklarını belirtir. t değerleri ya da standart sapmalar Tablo’da karışıklığa yol açmaması için belirtilmemiştir. İstenildiğinde paylaşılabilir. Tam logaritmik modelin kalıntıları için normallik testi Shapiro-Wilk testi ile yapılmıştır. Değişen varyans sorunundan kurtulabilmek için White tahmincisi kullanılmıştır. Çoklu doğrusal bağlantı sorunu için varyans şişirme faktörleri (VIF) hesaplanmıştır. VIF değerlerinin tamamı 10’dan küçüktür, dolayısıyla modelde güçlü çoklu doğrusal bağlantı sorunu yoktur.

5.Sonuç ve Tartışma

Covid 19 sonrası finansal piyasalarda ortaya çıkan dengesizlikler; küresel salgın sonrası Borsa İstanbul sektörlerinin getirilerinin, finansal varlık riskliliğinin ve fiyat değişimlerindeki belirsizliğin en temel göstergelerden biri olan volatilitiyi etkilediğini göstermektedir. Finans ve mali hizmetler gibi küresel ticaretin gelişmesine bağlı sektörlerin getirileri 7 Ocak tarihinde düşüşe geçmiştir. Bu tarihten sonra Çin mallarına karşı rekabet edebilir düzeyde olan düşük teknoloji endüstrilerinin (gıda ve tekstil gibi) getirileri artmış, diğerlerinin ise getirileri sabit kalmıştır. Çin’deki gelişmelerden olumlu etkilenen düşük teknoloji sektörler, salgının Türkiye’de görülmesinden sonra olumsuz etkilenmiş, ancak 21 Mart’ta alınan önlemler sonrasında salgın öncesindeki düzeylerine gelmiştir. Ancak ulaştırma, bankacılık ve sigorta gibi ticarete konu olmayan sektörlerin halen eski düzeylerine gelmemiş olmaları dikkat çekmektedir. Bu sektörler aynı zamanda “human touch” olarak nitelendirilebilecek sektörleri oluşturmaktadır. Bu durum, müşterileriyle bire bir temas kuran, emeğe dayalı sektörlerin COVID-19 salgınının yarattığı etkilere daha duyarlı olduğunu göstermektedir. İnsan temasının az olduğu elektrik, gaz ve buhar

sektörünün getiri oranları salgından etkilenmezken, insan temasının fazla olduğu perakende ticaret, lokanta ve oteller ile tekstil gibi sektörlerin salgınla ilgili tüm gelişmelere duyarlı olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada Covid 19'un BIST 100 endeksi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışma ile borsada meydana gelen değişmelerin, finansal piyasa araçlarına duyarlılığının, küresel salgın ve finansal krizlerden daha az olduğunu göstermesi ve tarihsel açıdan yeni bir dönemi incelemesi açısından benzeri çalışmalardan farklı analizleri içerisinde barındırmaktadır. Bu etkiyi inceleyebilmek için günlük hasta ve günlük vefat sayıları ile dolar kuru, altın ve gecelik repo faizinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular hasta sayının BIST 100 endeksi üzerinde olumsuz etkisinin olduğunu göstermektedir.

Türkiye ekonomisi Covid 19 nedeni ile 2020'nin üçüncü çeyreğinde %10.3'lük daralma yaşamıştır. Bu daralma ile karşılaştırıldığında çalışmamızdaki Covid 19 etkisinin BIST 100 endeksi üzerindeki negatif etkisinin sınırlı kaldığı söylenebilir. Bunun birkaç temel nedeni olabilir. Birincisi bu çalışmada BIST 100 sektörel ayrıma tabi tutulmamıştır. Elektronik, sağlık gibi bazı sektörlerdeki olumlu etkiler, konaklama ve yiyecek, inşaat, hava yolu taşımacılığı ve turizm gibi diğer bazı sektörlerdeki olumsuz gelişmelerce dengelenmiş olabilir. İkinci husus ise BIST 100 endeksinin reel sektörü temsil kabiliyeti ile ilgilidir. Türkiye'deki işletmelerin özellikle Covid 19'dan olumsuz etkilenen işletmelerin ölçeğinin küçük ve orta büyüklükte olduğu bilinmektedir. Reel sektörü oluşturan ve büyük kısmının borsada hissesi olmayan bu küçük şirketlerin durumu analizlere yansımamaktadır. Üçüncüsü, reel faizin düşmesi ile yeni yerli yatırımcıların borsaya giriş yapması Covid 19'a rağmen borsanın hızlı düşüşünü engellemiş olabilir. Dördüncüsü ve kanımızca önemli unsurlardan biri de borsanın gündelik iç ve dış siyasetten, jeopolitik gelişmelerden Covid 19'a göre çok daha fazla etkilenebilirliği (Alper ve Kara, 2017: 727).

Çalışmadan elde edilen sonuçlar politika yapıcılara da ipuçları sunmaktadır. Covid 19 salgınının finans kesiminde yarattığı zararın üstesinden gelinebilmesi için devlet tedbirlerinin alınması gerekmektedir. Devlet BIST 100 endeksi üzerinde etkileri geç de gözükse reel sektörü canlandırmak için genişletici maliye ve para politikalarına ağırlık vermelidir.

Çalışma bazı kısıtları da içinde barındırmaktadır. Bu çalışmada BIST 100 alt sektörlerindeki gelişmeler ele alınmamıştır. İleriki çalışmalarda Covid 19 ile alt sektörler arasındaki ilişkiler daha kapsamlı incelenebilir. Böylece pandeminin borsanın hangi sektörlerinde nasıl etkiler doğurduğu daha iyi açıklanabilir. Ayrıca bu çalışma 31 Mart 2020 – 09.06.2021 verileri ile sınırlıdır. İlerleyen dönemlerde, süreç uzatılabilir ve daha fazla gözlem sayısı ile daha sağlam sonuçlara ulaşılabilir.

Kaynakça

- Akıncı, M., Eroğlu, S. ve Akıncı, G. Y. (2020). Finansal Piyasaların Kara Mart'ı: Covid-19 Pandemisinin Borsa İstanbul Üzerindeki Etkilerinin Lineer Olmayan ARDL Analizi Yardımıyla İncelenmesi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Ek Sayı, 215-243.
- Alper, D. ve Kara, E. (2017). Borsa İstanbul'da Hisse Senedi Getirilerini Etkileyen Makroekonomik Faktörler: BIST Sınai Endeksi Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 22(3), 713-730.

- Barro, R. J., Ursua, J. F. ve Weng, J. (2020). The coronavirus and the great influenza epidemic lessons from the "Spanish Flu" for the Coronavirus's Potential Effects on Mortality and Economic Activity. *CES ifo WorkingPapers*, ISSN 2364-1428, Paper No: 8166, 1-26.
- BAYRAKTAR, A. (2020) COVID 19 Pandemisinin Finansal Etkileri: BİST İmalat Sektörü Uygulaması, *Turkish Studies*, Volume 15 Issue 8, s.3415-3427.
- BIST (2020) Veriler. Erişim Tarihi: 05.10.2020, <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/49/veriler>.
- Demirhan, E. (2020). *Covid-19 Küresel salgınının Türkiye CDS primlerine ve BİST 100 endeksine etkisi*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Değerlendirme Notu, N202009, Erişim tarihi: 21.11.2020, https://www.tepav.org.tr/upload/files/15857330326.COVID_19_Kuresel_Salgininin_Turkiye_CDS_Primlerine_ve_BIST_100_Endeksine_Etkisi.pdf.
- Doviz.com. (2020). Erişim Tarihi: 05.10.2020, <https://kur.doviz.com/serbest-piyasa/amerikan-dolari>.
- Estrada, M. A. R., Park, D., Koutrouas, E., Khan, A. ve Tahir, M. (2020). The impact of massive infectious and contagious diseases and its impact on the economic performance: The case of wuhan, china, social science research network report. Erişim Tarihi: 05.10.2020, https://www.researchgate.net/publication/338883980_The_Impact_of_Infectious_and_Contagious_Diseases_and_Its_Impact_on_the_Economic_Performance_The_Case_of_Wuhan_China.
- Edu-Afful, F. (2019). Deconstructing Ebola in West Africa: Options for Future Response, Erişim tarihi: 27.11.2020, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17502977.2018.1493840?journalCode=risk20>.
- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: a review of theory and empirical work, *Journal of Finance*, 25,383-417.
- Feng, J., Bao, Y., Wang, Y., Meng, S., Xia, J. ve Zhang, Q. (2020). Coronavirus vs market: Investment opportunities lies underneath the epidemic. Erişim Tarihi: 05.10.2020, <https://ssrn.com/abstract=3563059>.
- Gülhan, Ü. (2020). Covid-19 pandemisine BIST 100 reaksiyonu: Ekonometrik bir analiz. *Turkish Studies*, 15(4).
- Gunay, S. (2020), A New Form of Financial Contagion: COVID-19 and Stock Market Responses SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3584243> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3584243> Investing.com. (2020) Erişim Tarihi: 20.10.2020, <https://tr.investing.com/indices/>.
- Kılıç, Y. (2020). Borsa istanbul'da COVID-19 (Koronavirüs) Etkisi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 66-77.

- Koutsoyiannis, A. (1983). A Short-run Pricing Model For a Speculative Asset, Tested With Data From The Gold Bullion Market. *Applied Economics* 563-581, July 12, 2015, from <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00036848300000037#preview>.
- Luo, S. ve Tsang, K. P. (2020). How much of china and world GDP has the coronavirus reduced?, Social Science Research Network Report. Erişim Tarihi: 05.10.2020, <https://www.coronavirusandtheeconomy.com/ongoing-research/how-much-china-and-world-gdp-has-coronavirus-reduced>.
- Mert, M. (2016). Yatay Kesit ve Veri Analizi Bilgisayar Uygulamaları. Detay Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Özatatay, F. ve Sak, G. (2020). *Covid-19 nedeniyle sokağa çıkma yasağı uygulanırsa*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), Değerlendirme Notu, Erişim tarihi: 12.06.2020, http://www.tepav.org.tr/upload/mce/2020/notlar/covid19_nedeniyle_sokaga_cikma_yasagi_uygulanirsa.pdf.
- Phan, D. H., ve Narayan, P. K. (2020, July 25). Country responses and the reaction of the stock market to COVID-19 a preliminary exposition. *Emerging Markets Finance and Trade*, 56(10), 2138-2150.
- Peker, Y. ve Demirhan, E. (2020). *Covid-19 küresel salgınının borsa İstanbul'daki sektörel etkileri*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Değerlendirme Notu, N202012, Erişim tarihi: 08.06.2020, http://www.tepav.org.tr/upload/mce/2020/notlar/covid19_kuresel_salgininin_borsa_istanbuldaki_sektorel_etkileri.pdf.
- Şenol, Z. ve Zeren, F. (2020). Coronavirus (Covid-19) and stock markets. The effects of pandemic on the global economy. *Eurasian Journal of Researches in Social and Economics*, 7(4), 1-16.
- Taymaz, E. (2020). *Covid-19 tedbirlerinin Türkiye ekonomisine etkisi ve çözüm önerileri*. Erişim tarihi: 21.11.2020, <https://sarkac.org/2020/04/covid19-tedbirlerinin-turkiye-ekonomisine-etkisi-cozum-onerileri/>.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı (SAM). (2020). Erişim Tarihi: 25.11.2020, <http://sam.gov.tr/covid-19-sonrasi-dunya-isbirligi-mi-rekabet-mi.tr.mfa>.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). Erişim Tarihi: 25.09.2020, <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html>.
- T.C. Merkez Bankası. (2020). Erişim Tarihi: 16.10.2020, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Para+ve+Finansal+Istatistikler/Menkul+Kiymet+Istatistikleri/>.
- UNCTAD (2020). The Covid-19 shock to developing countries: towards a "whatever it takes" programme for the two-thirds of the world's population being left behind. Erişim Tarihi: 15.09.2020, https://unctad.org/system/files/official-document/gds_tdr2019_covid2_en.pdf.

- Yural, M. G. (2003). Altın Piyasası ve Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörler, *Uzmanlık Yeterlilik Tezi*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü.
- WHO (2020). Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report - 1, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports/>.
- Yan, Binxin, Stuart, Logan and Tu, Andy & Zhang, Qingquan, Analysis of the effect of COVID-19 on the stock market and investing strategies. Erişim Tarihi: 20.09.2020, <https://ssrn.com/abstract=3563380>.
- Yeldan ve Voyvoda, (2020). Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisine etkileri ve politika alternatiflerinin makroekonomik genel denge analizi. Bilim Akademisi Covid-19 Modelleme Çalıştayı Raporu. Erişim Tarihi: 15.09.2020, https://yeldane.files.wordpress.com/2020/05/covid_voyvodayeldan_v2_31mayis.pdf.
- Zeren, F. ve Hizarci, A. E. (2020). The impact of COVID-19 coronavirus on stock markets: evidence from selected countries. *Bulletin of Accounting and Finance Reviews*. 3(1), 78-84.
- Zhang, D., Hu, M. ve Ji, Q. (2020). Financial markets under the global pandemic of Covid-19. *Finance Research Letters*, 36, 1-6.

Araştırma Makalesi

Küreselleşme Çağında COV-19 Salgınının Ekonomik Yansımaları¹

Economic Reflections of the COV-19 Outbreak in the Age of Globalization

Mustafa Caner TİMUR²

Öz

İnsanoğlu hayatta kalma içgüdüsüyle doğaya karşı giriştiği mücadelede özellikle Sanayi Devrimi sonrasında büyük kazanımlar elde etmiştir. İnsanların o zamana kadar ulaşamadıkları mesafelere ulaşması, ortalama yaşam süresinin uzaması ve birçok alanda yaşanan teknik- bilimsel gelişmeler insanoğluna binlerce yıldır sürdürdüğü mücadelede büyük bir galibiyet hissiyatı yaşatmıştır. Günümüzde sınırların ve mesafelerin öneminin kalmadığı bu yeni küreselleşme çağında artık “küresel bir köy” olarak nitelendirilen dünyanın hâkimi olan insanoğlu gücünün doruklarındaiken 2019 yılının Aralık ayında Çin’in Hubei Eyaletindeki Wuhan kentinden gelen bir haberle sarsılmıştır. Eski bir düşmanın Cov-19 adıyla tekrar ortaya çıktığını ilan eden bu haber ile birlikte kısa zamanda hayatın doğal akışı bireysel, ulusal ve uluslararası düzeyde etkilenecek bazı kavramların sorgulanmasına yol açmıştır. Bu çalışmada sadece sağlık krizi olmasının ötesine geçen Cov-19 salgının küreselleşme sürecindeki doğrudan ve dolaylı ekonomik yansımalarının incelenmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Piyasalar ve Makroekonomi, Para Arzı, Sağlık ve Ekonomik Kalkınma

Jel Kodları: E44, E51, I15

Abstract

Mankind has made great gains in its struggle against nature with its survival instinct, especially after the Industrial Revolution. The fact that people reached distances they could not reach until then, the prolonged life expectancy and the technical and scientific developments in many fields gave mankind a great sense of victory in the struggle it has been carrying out for thousands of years. In this new age of globalization, where borders and distances are no longer important today, the human power that dominates the world, which is now described as a "global village", was shaken by a news report from Wuhan, Hubei Province, China, in December 2019. With this news announcing that an old enemy reappeared with the name of Cov-19, the natural flow of life was affected in a short time at the individual, national and international level, leading to questioning some concepts. In this study, it was aimed to examine the direct and indirect economic reflections of the Covid-19 outbreak in the globalization process, which goes beyond just being a health crisis.

Keywords: Financial Markets and the Macroeconomy, Money Supply, Health and Economic Development

Jel Codes: E44, E51, I15

¹ Bu çalışma 7-8 Mayıs 2021 tarihlerinde düzenlenen “Fiscaoconomia International Congress on Social Sciences (FSCONGRESS)” isimli kongrede sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

² Arş.Gör.Dr. Ardahan Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, mustafacanertimur@ardahan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3259-8495

1. Giriş

Bir kavram olarak küreselleşme son yüzyılda başta sosyal bilimler olmak üzere birçok bilim dalının en çok tartışılan konularından birisi haline gelmiştir. Bu açıdan kavram etkileri, potansiyelleri, olumlu ve olumsuz yönleri ile farklı alanlardan birçok destekçi veya karşıt edinmiştir. Destekçilerin veya karşıtların görüşleri fark etmeksizin bir gerçek vardır ki; özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında hız kazanmaya başlayan küreselleşme adımları neoliberal politikalar eşliğinde dünyanın neredeyse her yerine nüfuz etmiş ve bireylerin etkileşimlerini arttırmıştır.

Küreselleşmenin yayılımını tüm hızıyla arttırdığı bir süreçte ansızın Aralık 2019 tarihinden ortaya itibaren çıkan Covid-19 salgını gelişmiş/gelişmemiş veya zengin/fakir ülke ayırt etmeksizin dünya genelinde birçok dramatik sahnenin yaşanmasına ve insan kaybına yol açmıştır. Bu satırların yazıldığı 03.04.2021 tarihi itibarıyla Dünya Sağlık Örgütüne (WHO) göre 129.902.402 doğrulanmış vaka ve 2.831.815 ölüm kayıtları altına alınmıştır.

Gerçekte Covid-19 salgını tarihsel düzlemde dünya genelinde yaşanan ve en çok can alan tek salgın hastalık değildir. Sadece 20. Yüzyılda İspanyol Gribi, Enflüanza, Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS), Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS), Ebola, Zika, Domuz Gribi Salgını (H1N1) gibi birçok salgın hastalık yaşanmış ve milyonlarca insanın ve/veya hayvanın etkilenmesine yol açmıştır.

İspanyol gribi hariç bahsi geçen büyük bulaşıcı salgınlardan hiçbirisi (H1N1, SARS-Cov-1, MERS ve Ebola) Covid-19 salgını gibi öldürücülüğü ve yayılma hızını birleştirememiştir. Ya çok öldürücüydüler, ancak bölgesel olarak sınırlı dolaşıma sahiplerdi, örneğin Ebola, MERS ve SARS-Cov-1; ya da küresel olarak genişlediler ancak çok düşük öldürücülükle ve etkili aşı kontrolü ile H1N1 virüsünde olduğu gibi hemen kontrol altına alınmıştır. İspanyol Gribinin küresel yayılımı ve COVID-19 bağlamları önemli ölçüde farklıdır. İspanyol Gribi ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Mart 1918'de ortaya çıkmış ve ilk vakalar Kansas'taki bir askeri kamptan bildirilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Amerikan birliklerinin ilerleyişiyle Mayıs'ta Batı Avrupa'ya, Haziran'da Orta ve Güney Amerika'ya, Temmuz'da Okyanusya'ya ve Ağustos'ta Hint Yarımadası'na ulaşarak dünya çapında yayılmıştır. COVID-19'un yayılımı küresel bir savaş bağlamında değil, ekonomilerin ve toplumların yoğun küresel entegrasyonu bağlamında yayılmıştır. İspanyol Gribinin tüm kıtalara ulaşması altı ay sürerken, COVID-19 yayılımını üç ayda tamamlamıştır (Abdal ve Ferreira, 2021:212).

Eklemlenmenin ve mobilitenin en üst düzeyi ulaştığı günümüz küreselleşen toplumlarında Georgieva (2020) Covid-19 salgınının diğer salgınlardan ve krizlerden daha farklı olduğunu çünkü:

- Yaşam tarzımızı ve ekonomilerimizi neredeyse tamamen durduran daha karmaşık şoklara neden olduğunu,
- Daha belirsiz, çünkü sadece yavaş yavaş yeni virüsü nasıl tedavi edeceğimizi, çevrelemeyi en etkili hale nasıl getirebileceğimizi ve ekonomilerimizi nasıl yeniden başlatacağımızı öğrendiğimizi,
- Gerçekten küresel olduğu ve ekonomik krizlere ve sınırlara saygı duymadığını ifade etmiştir.

2. Salgının Ekonomik Etkileri

Covid-19 salgını ve beraberinde yaşananlar ekonomik küreselleşmenin ne kadar hassas bir denge üzerinde kurulduğunun anlaşılabilmesi açısından ekonomi ile ilgilenenler açısından benzersiz bir

tecrübe imkânı sunmuştur. Yaşanan karantinalar, temastan kaçınma güdüsü ve tedarik zincirlerindeki kesintiler nedeniyle yakın dünya tarihindeki en büyük üretim kesintisi bu dönem yaşanmıştır. Covid-19 salgını ortaya çıktığı andan itibaren bütün ülkeler az veya çok bu süreçten etkilenmiştir. Salgına bağlı ortaya çıkan bu etkilenme diğer krizlerden farklı olarak ekonomik şokun kaynağı ve yayılımı açısından ekonominin temellerinden bağımsızdır. Son olarak daha önce yaşanan diğer ekonomik olmayan şoklardan farklı olarak yerelle sınırlı kalmamış ve küresel bir şok halini almıştır (Sforza vd., 2021:1).

Jonas (2013:4) salgın hastalıkların ekonomiyi üç farklı nedenden ötürü etkileyebileceğini belirtmiştir. Bunlardan ilki bireylerin birbirinden kaçınması ve teması azaltılması neticesinde ortaya çıkmaktadır. Buna göre bulaşıcı hastalık riski ilk çıktığında bireyler enfekte olmaktan kaçınmak için fiziksel iletişimi kısırlar. Bu durum kendisini talep şokları ve arz kesintileri ile ekonomide hissettirecektir. Korkuya ve tepkiye dayalı bu durumda turizm, nakliye ve eğlence gibi hizmet sektörleri en olumsuz etkilenecek sektörlerdendir. Bunun yanında okulların, pazar yerlerinin ve sınırların kapatılması gibi uygulamalar toplam maliyeti arttırıcı etkiler yaratabilecektir. İkinci neden ise salgının doğrudan ve dolaylı maliyeti olarak ifade edilmiştir. Bu yaklaşıma göre hastalığın doğrudan maliyeti insanların ölmesi veya hastalanmasıdır. Doğrudan maliyetlerin içinde çok az bir miktarda ilaç ve diğer tedavi masrafları olacaktır. Doğrudan maliyetlerden çok daha büyük olan dolaylı maliyetler ise işçilerin hastalanması, ölümü ve/veya karantina sebebiyle işyerlerinden devamsızlık yaparak üretim kayıplarına yol açması olacaktır. Bu tarz bir dolaylı maliyet özellikle emek yoğun sektörlerde ortaya çıkacaktır. Üçüncü ve son etki olarak ise dengeleyici ve kademeli etkiler olarak nitelendirilmiştir. Buna göre salgının etkileri birbirini dengeleyebilir veya başka etkilerin ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Örneğin kaçınma davranışları gerçekten de enfeksiyon oranlarını ve dolayısıyla hastalıklar ile buna bağlı olarak ortaya çıkması beklenen arz şoklarını azaltabilecektir. Diğer taraftan örneğin güvenlik görevlilerinin kaçınma davranışı sergilemesi yağmalama suçlarını arttırabilir veya bankacılık faaliyetlerinde ki kesintiler ödeme emirlerinin akışını bozabilecektir. Bahsedilen salgına ilişkin bu etkiler küreselleşmenin en üst seviyede olduğu bir dünya da ise daha fazla hissedilecektir.

2.1. *Finans ve emtia piyasasına etkiler*

Covid- 19 salgının etkilerinin ilk hissedildiği alan finans piyasaları olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü'nün Covid-19'u küresel bir salgın olarak ilan ettiği 11 Mart 2020 günü sonrasında Amerikan borsaları dâhil olmak üzere dünya borsalarının tamamında büyük değer kayıpları yaşanmış ve devre kesiciler işleme girmiştir. Finansal piyasalarda riskten kaçınmak isteyen yatırımcıların, varlıklarını nakite dönüştürmek istemesi sonucu Dow Jones Endeksi 11 Mart 2020 günü %5,86, 12 Mart 2020 günü ise %9,99 değer kaybetmiştir. Bir diğer önemli endeks olan S&P 500 Endeksi 'de sırasıyla %4,89 ve %9,52 oranında değer kaybederek rekor kırmıştır. Benzer şekilde NASDAQ endeksi de sırasıyla %4,70 ve %9,43 oranlarında değer kaybetmiştir (Investing, 2021). Salgının etkilerinin ortaya çıktığı ilk dönemlerde diğer büyük borsalarda da yaklaşık %30 oranında değer kaybı gözlemlenmiştir.

Salgının etkilerinin ilk başta yoğun bir şekilde hissedildiği bir diğer alan ise emtia borsaları olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde küresel çapta birçok üretim tesisinin üretimi durdurması, hane halklarının evlerine kapanması ve genel bir belirsizlik durumunun ortaya çıkması özellikle üretimde kullanılan emtia gruplarına yönelik talebinin azalacağına ilişkin beklentilerin oluşmasına neden olarak fiyatların sert bir şekilde düşmesine yol açmıştır. 2020 Mart ayına yaklaşık 50 dolar fiyat seviyesinde başlayan Amerikan tipi ham petrol vadeli işlemler fiyatları aynı ay içerisinde tarihi dip seviyelerinde işlem görmüştür. Benzer şekilde Brent petrol vadeli işlemler fiyatları da 50

dolar seviyesinde başladığı Mart ayında 20 doların altına gerilemiştir. Birçok sektörde kullanılan Platin ve Paladyum benzeri metallerin fiyat dalgalanmaları da petrol ürünlerinden farklı olmamıştır. Mart ayına 2.438 dolar seviyesinde başlayan Paladyum Vadeli İşlemler fiyatı aynı ay içerisinde yaklaşık üçte bir oranında düşerek 1.485 dolar seviyesine kadar gerilemiştir. Platin ise 852 dolar seviyesinde başladığı Mart ayı içerisinde 595 Dolar’a kadar gerilemiştir. Güvenli liman olarak adlandırılan ve kriz dönemlerinin yatırım aracı olan Altın’ın ons fiyatı da 1600 dolar seviyesinde başladığı 2020 Mart ayında 1450 dolar seviyelerine gerilemiştir. (Investing, 2021).

2.2. Makro ekonomik etkiler

Covid- 19 salgınının yansımalarının görüldüğü bir diğer alan ise ülkelerin GSYH’leri ve işsizlik oranlarıdır. Özellikle salgının hissedildiği, kısıtlamaların ve karantina tedbirlerinin arttırıldığı 2020 yılı Mart ayı sonrasında ekonomilerde büyük çöküşler yaşanmıştır. Yılın birinci çeyreğinde Covid-19 ile mücadele eden Çin Halk Cumhuriyeti, yılın ikinci çeyreğinde önlemleri gevşetmesi neticesinde küresel ölçekte yaşanan ekonomik küçülmeden pozitif ayrılmıştır. Tablo 1’de seçilmiş bazı ekonomilerin 2020 yılının dört çeyreğinde de sergilediği performanslar gösterilmektedir.

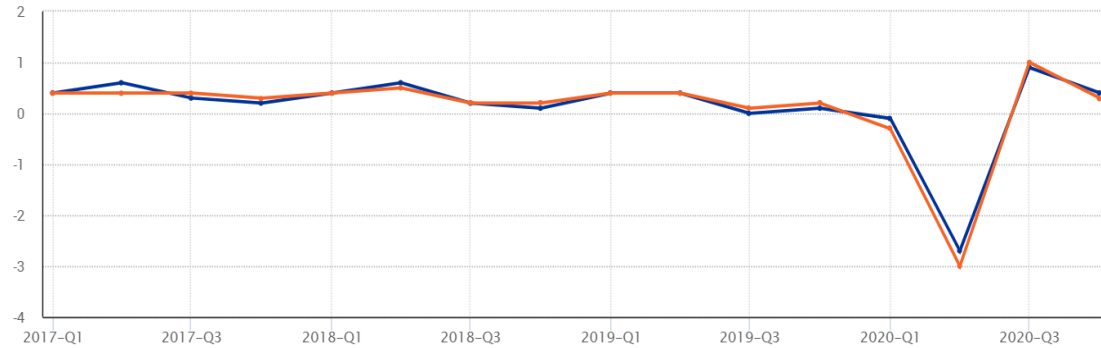
Tablo 1: 2020 Yılı Çeyrek Dönemlik GSYH Değişim Oranları (%)

Ülkeler	Q1	Q2	Q3	Q4
Avustralya	-0,3	-7	3,4	3,1
Kanada	-1,9	-11,4	8,9	2,3
Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler	-3,3	-11,2	11,26	-0,5
Japonya	-0,6	-8,3	5,3	2,8
Türkiye	0,1	-11	15,9	1,7
Çin Halk Cumhuriyeti	-9,7	11,6	3	2,6
OECD Ülkeleri	-1,9	-10,4	9,3	0,9

Kaynak: OECD Data Servisi (2021a)

Tablo 1’de gösterildiği üzere özellikle yılın ikinci çeyreğinde ağır hasar alan ekonomiler, aynı dönemde istihdam oranlarında da büyük kayıplar yaşamışlardır. AB ülkeleri örneğinde istihdam oranlarındaki kayıp Şekil 1’de gösterilmektedir.

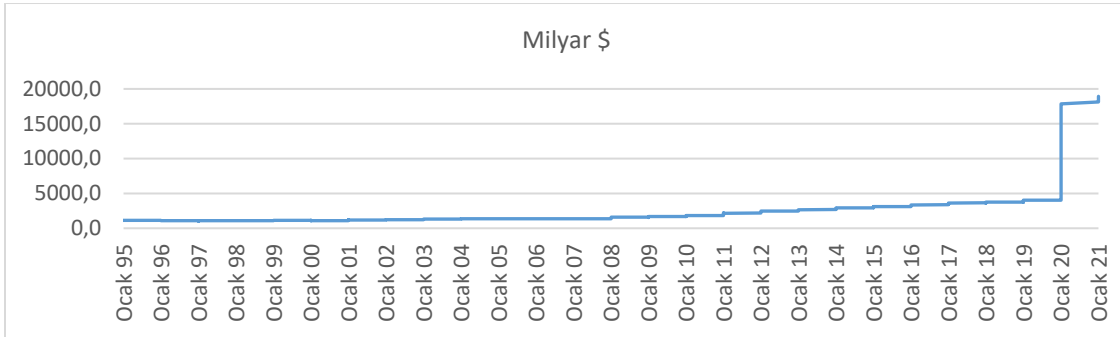
Şekil 1: Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin İstihdam Kayıpları (%)

Kaynak: Eurostat (2021)

Kısıtlamaların, belirsizliğin, tedarik zincirlerinde yaşanan kopuşların, finansal piyasalardaki çöküşlerin ve diğer sorunların yarattığı küresel düzeyde yaşanan hâsıla ve istihdam kayıplarının telafisi için ülkelerin ekonomik politika araçlarına başvurmalarına neden olmuştur. Bu dönem başta Amerikan Merkez Bankası (FED) ve Avrupa Merkez Bankası (ECM) olmak üzere birçok ülkenin merkez bankası genişletici para politikası araçlarına başvurmuştur. Hofmann vd. (2020), bu yöntemi geliştirmekte olan ekonomilerin salgına bağlı durgunluğa karşı politika önerisi olarak benimsemesinin, döviz kurları ve sermaye akımlarındaki aşırı oynaklık nedeniyle etkili olmayabileceğini iddia etmiştir. Şekil 2 ve Şekil 3’te FED ve ECM’nin gerçekleştirdiği genişlemeci politikalar neticesinde para arzındaki değişimler gösterilmektedir.

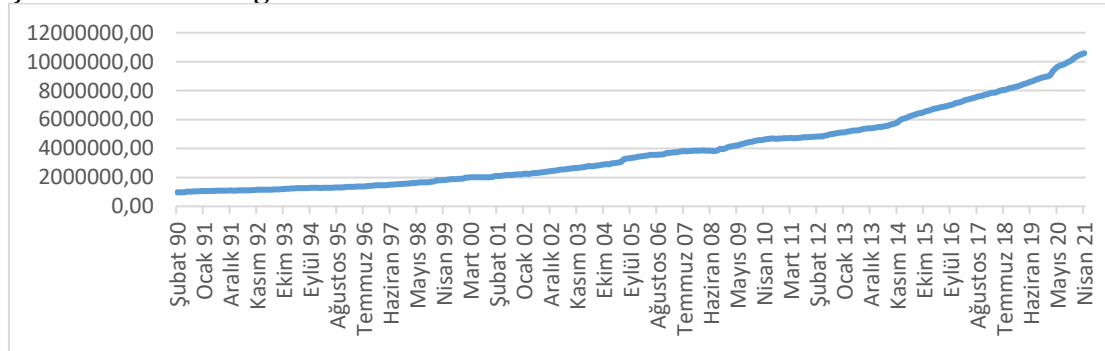
Şekil 2: US Dolar M1 Para Arzı

Kaynak: Amerikan Merkez Bankası (2021)

Merkez bankalarının para arzlarını muazzam ölçülerde arttırması, özellikle finans sektörünü olmak üzere ekonomilerin canlanmasına katkıda bulunmuştur. Bunun yanında işsizlik ödeneği ve diğer yardımlar gibi uygulamalar aracılığı ile gerçekleştirilen genişletici maliye politikaları da ekonomilerin üçüncü çeyrekte hızla toparlanmasına katkı sunmuştur.

Şekil 3: Euro Bölgesi M1 Para Arzı

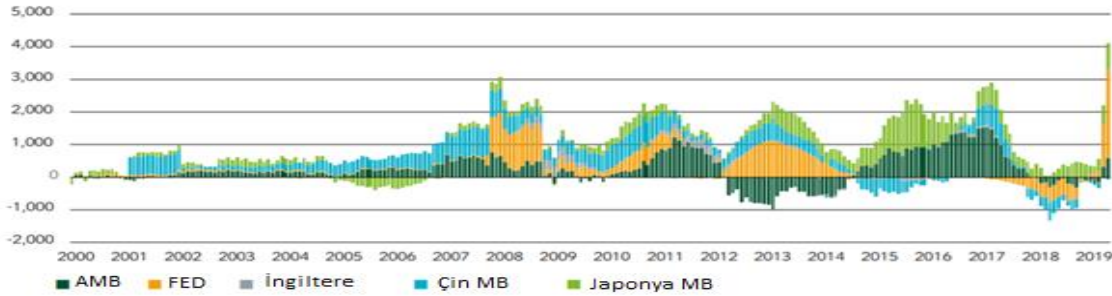

Kaynak: AB Merkez Bankası (2021)

Covid-19 krizi sonrasında küresel düzeyde merkez bankalarının enflasyon hedeflemelerine yönelik kararlılıkları azalarak yerini işsizliği ve daha geniş ekonomik değişkenleri ilgilendiren başlıklara bırakmıştır. Bu noktada merkez bankaları ve hükümet politikaları arasındaki çizgi belirsizleşmeye başlamıştır. Para politikalarındaki uyarlamalar uzun vadeli enflasyon hedefleri yerine genişlemeci mali politikalara uyum sağlama ve destekleme eğilimi göstermektedir. Bir zamanlar bir ülkenin tahvil piyasasında, piyasa güveni açısından kritik öneme sahip olan merkez bankası bağımsızlığı,

Şekil 4’de gösterildiği gibi şimdi uzun vadeli amaçlarından ilgisiz olarak piyasalarda mutlak varlık alıcısı konumuna gelmiştir. (Insight Investment, 2020:6)

Şekil 4: Merkez Bankalarının Varlık Alım Hızları (Milyar USD)

Kaynak: Insight Investment, 2020:3

Büyük ekonomilere ait merkez bankalarının geniş teminatlar vererek parasal tabanı desteklemelerine rağmen, finansal çatlakların genişleme ihtimali halen bulunmaktadır. Böyle bir durumda yüksek olmayan enflasyon dinamiği devam etse dahi, genişletici para ve maliye uygulamaları ekonomiler için hiçte azımsanmayacak bir uzun vadeli ve olumsuz bir arz şoku yaratmak suretiyle enflasyonun sakinliğini tersine çevirebilir. Böyle bir şokun gerçekleşmesi durumu küresel ekonomiler için dönüm noktası haline gelebilir (Ilzetzki vd., 2020:34).

Merkez Bankalarının uyguladığı genişlemeci para politikalarının yanında hükümetlerin gerçekleştirdiği harcamalar neoliberalizm’in bir varsayımı olan bütçe açıklarının düşük tutulması gerekliliği ilkesinin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bu durum Tablo 2’de seçilmiş ülkeler örneğinde gösterilmektedir.

Tablo 2: Genel Hükümet Harcamaları (% GSYH)

Ülkeler/ Yıllar	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ABD	136.44	138.12	134.68	136.19	135.04	160.51
Birleşik Krallık	112.63	119.77	117.07	113.85	117.15	144.07
Finlandiya	75.23	75.61	73.04	69.88	69.76	81.65
İspanya	117.08	117.33	115.78	114.51	117.32	146.75
Norveç	40.22	44.26	44.66	45.34	46.69	53.64
Portekiz	148.42	144.31	143.13	137.26	135.98	155.11

Kaynak: OECD Data Servisi (2021b)

Tablo 2’de yer alan OECD’den elde edilen verilere göre Covid-19 krizinin etkilerinin hissedildiği 2020 yılında, örneklem olarak ele alınan ülkelerin hepsinde hükümet harcamalarının GSYH’ye oranında artışlar yaşanmıştır. Daha önce de bütçe açığı veren birçok ülkenin bütçe açıkları oranının daha fazla arttığı görülmektedir.

2.3. Üretim ve dağıtım kanallarına etkiler

Salgının hissedildiği bir diğer alan ise küresel üretim ve lojistik ağları olmuştur. 1990’lı yılların başından beri neoliberal politikalar eşliğinde şekillenen küreselleşmenin, rekabeti ve üretim ağlarını etkilemesi neticesinde firmaların daha düşük maliyetli üretim yapabilmek için buldukları ülkelerden ayrılarak emeğin ucuz olduğu ülkelerin tercih edilmesi ilk kez Covid-19

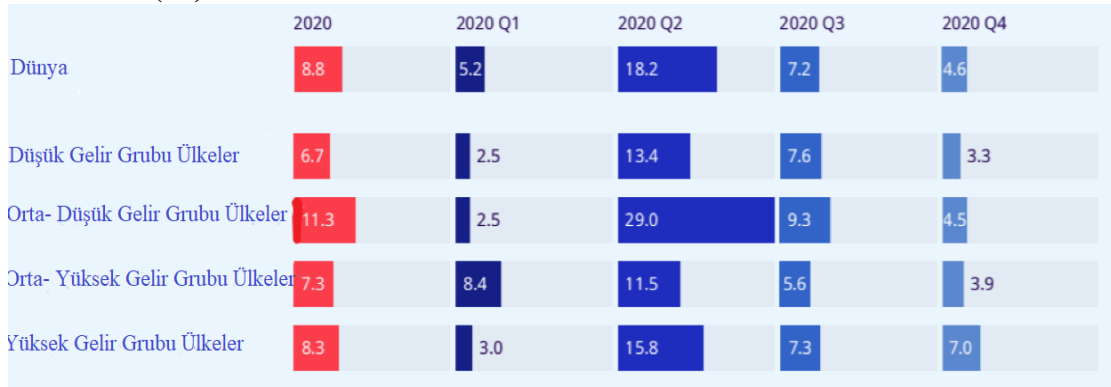
salgını süresince ciddi bir problem halini almıştır. Bu dönem özellikle maske, eldiven, koruyucu tulum, ateş ölçer, dezenfektan ve solunum cihazları gibi tıbbi malzemelere yönelik oluşan olağan dışı talep, bu malzemelerin üretiminde ve bu malzemelere ulaşım aşamasında sorunların yaşanmasına yol açmıştır. Kritik öneme sahip bu ürünlerin başta popülist nedenler olmak üzere çeşitli nedenlerle zamanında temin edilememesi, gerek ülkelerin gerekse firmaların tam zamanlı üretim modellerini ve tedarik zincirlerini gözden geçirmelerine yol açmıştır. Covid-19 salgınına bağlı reel ekonomilerde gerçekleşen mevcut krizden önce bile ABD yönetimi, şirketleri yerli üretime teşvik etmek amacıyla küreselleşme politikalarını yeniden gözden geçirmekteydi. Bu adımlar bazı şirketler tarafından etkili olsa da, bu durumdan kaçınmak isteyen diğer şirketler üretimlerini tarifelerin ana hedefi olan Çin’den, yine üretim maliyeti düşük olan başka ülkelere kaydırarak yanıt vermiştir. Son gelişmeler ve küresel arz zincirinin hasar alması ise şirketlerin kurumsal stratejilerindeki değişikliği harekete geçirme aşamasında politikacıların yönlendirdiği tarifelerden daha etkin rol oynamıştır (Insight Investment, 2020:3).

Küresel üretim zincirlerinin istikrarı ile ilgili risk algısı, daha düşük üretim maliyetlerine erişim avantajlarına eşit veya daha büyük hale gelirse, yakın zamanda üretimin tekrar merkeze dönmesinden bahseder hale gelebiliriz. Buradaki sonuç, tam da küreselleşme sürecinin bir özelliği olan ve küreselleşme projesi tarafından savunulan ve beslenen mavn ekonomisinin zayıflaması olacaktır (Abdal vd., 2021:217).

Yavaşlayan iş hızı nedeniyle milyonlarca işletme varoluşsal bir tehditle karşı karşıyadır. Dünyadaki 3,3 milyar küresel iş gücünün neredeyse yarısı geçim kaynaklarını kaybetme riski altında bulunmaktadır. Özellikle kayıt dışı olarak istihdam edilen çalışanlar, resmi olarak istihdam edilenlere göre daha savunmasızdır çünkü çoğunluğu salgın şartları altında dahi sosyal korumadan ve kaliteli sağlık hizmetlerine erişimden yoksundur. Üstelik mevcut koşullarda üretim araçlarına erişimleri de bulunmamaktadır. Kapanmalar sırasında gelir elde etme imkânı olmayanların çoğu, kendilerini ve ailelerini geçindirememektedir. Çoğu için gelirin olmaması hiç yiyecek bulunamaması veya en iyi ihtimalle daha az yiyecek bulunabilmesi anlamına gelmektedir (WHO: 2020).

Covid-19 salgını uluslararası göçmen işçiler açısından farklı çelişkiler ortaya çıkartmıştır. Dünyanın pek çok yerinde özellikle tarım gibi mevsimsel işlerde çalışan yabancı göçmen işçiler, bazı uluslararası sınırların kapalı olması neticesinde işlerine erişememiştir. Bu işçiler açısından işlerine erişememek ücretlerini alamamayı ifade ederken, işveren açısından ise ucuz iş gücünden faydalanılamaması anlamına gelmektedir.

Şekil 5: Çalışma saati kayıpları, dünya ve gelir grubuna göre, 2020 toplam ve üçer aylık tahminler (%)

Kaynak: ILO, 2021b:6

Şekil 5’de dünya geneli ve gelir gruplarına göre çalışma saati kayıpları gösterilmektedir. 2020 yılının 2. çeyreğinde dünya genelinde çalışma saatlerinde büyük oranlarda kayıplar gözlemlenmiştir. Bu kayıpların 3. ve 4. Çeyreklerde kısmen toparlamaya başladığı görülmektedir. Toparlanmanın en hızlı gerçekleştiği ülke gurubu; düşük gelir, orta-düşük gelir ve orta-yüksek gelir grubu ülkeler olurken, en yavaş toparlanan ülke grubu ise yüksek gelir grubu ülkeler olarak tespit hesaplanmıştır. Bu durumun muhtemel sebebi olarak yüksek gelir grubu ülkelerin uyguladığı, işsizlik ödemelerinin bireyleri çalışmamaya sevk etmesi olarak ifade edilebilir.

Salgının küresel ekonominin arz tarafındaki etkileri, hastalığın kontrol altına alındıktan sonra dahi yıllarca sürme ihtimali bulunmaktadır. Yürürlükte kalması muhtemel bazı seyahat yasaklarının yıllarca sürmesi ihtimali küreselleşmenin ekonomik hızını geriletebilecektir. Bunun yanında virüsün varlığını devam ettirmesi durumunda küçük işletmelerin iflas etmesi, tekelleri güçlendirebilir ve yenilik baskılarını azaltabilir (Ilzetzki vd., 2020:34). Bunun yanında yıllardır ihracata dayalı kalkınma stratejilerini güden ülkelerin, salgına bağlı artan milliyetçilik akımlarına bağlı küreselleşme rüzgârlarının tersine dönmesi ile ciddi ekonomik sıkıntılarla karşılaşma ihtimali bulunmaktadır.

2.4. Salgının sektörel etkileri

Salgın ekonominin pek çok alanını etkilemekle birlikte, bazı sektörleri daha fazla etkilemiştir. Tablo 3’de ILO (2021b) tarafından hazırlanan COVID-19 ve iş dünyası isimli çalışmada hangi sektörlerin daha fazla etkilendiği ifade edilen araştırma gösterilmektedir.

Tablo 3: Krizden En Çok Etkilenen Sektörler Sıralaması

Ekonomik Sektör	Krizin Çıktı Üzerine Etkisi	Ekonomik Sektör	Krizin Çıktı Üzerine Etkisi
Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Taşıtların ve Motosikletlerin Onarımı	Yüksek	Finans ve Sigorta Hizmetleri	Orta
İmalat	Yüksek	Madencilik ve Taş ocakçılığı	Orta
Konaklama ve Yemek Hizmetleri	Yüksek	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	Düşük- Orta
Emlak, Ticaret ve İdari Faaliyetler	Yüksek	İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Aktiviteleri	Düşük
Sanat, Eğlence, Rekreasyon ve Diğer Hizmetler	Orta- Yüksek	Eğitim	Düşük
Taşıma, Depolama ve İletişim	Orta- Yüksek	Kamu Hizmetleri	Düşük
İnşaat	Orta	Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	Düşük

Kaynak: ILO, 2021b:6

Tablo 3’e göre her sektör krizden eşit derecede etkilenmemiştir. Buna göre özel sektörün hâkim olduğu Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Taşıtların ve Motosikletlerin Onarımı, imalat, Konaklama ve Yemek Hizmetleri ile Emlak, Ticaret ve İdari Faaliyetleri sağlık krizinden en çok etkilenen sektörler olmuştur. Diğer taraftan çoğunlukla devletler tarafından icra edilen insan sağlığı ve sosyal hizmet aktiviteleri, eğitim, kamu hizmetleri ve savunma gibi alanlar ise sektörel bazda en az etkilenen alanlar olmuştur.

3. Sonuç

2019 yılının sonlarında ortaya çıktığı bilinen Covid-19 virüsünün mikro ve makro düzeyde toplumsal, siyasal ve ekonomik birçok yansıması olmuş ve olmaya halen devam etmektedir. Salgın, küresel ekonomik dengelerin ve benimsenen üretim modellerinin gerçekte ne kadar kırılgan olduğunun gözlemlenmesi açısından oldukça önemlidir. Özellikle ülkelerin, toplumların ve ekonomilerin birbiriyle tarihte hiç olmadığı kadar bütünleştiği günümüz dünyasında, Covid-19 salgını tüm hızıyla yayılımını sürdürmesi, küresel düzeyde birçok sektörün ve işletmenin faaliyetini durdurması ile milyonlarca insanın işlerini kaybetmelerine yol açmıştır.

Salgının ekonomik etkilerinin orta ve uzun vadede devam etme ihtimali olduğundan dolayı, ülkelerin uygulanabileceği sağ görülü makro ihtiyati politikalar, ekonomik istikrarı korumaya ve kriz riskini azaltmaya yardımcı olabilir. Uygulanan para ve maliye politikalarının da gelecekte başka sorunlara yol açmayacak bir şekilde ve birbirini destekleyici bir bütün oluşturması da oldukça önemlidir. Diğer taraftan salgın krizinin ve yansımalarının küresel olması, ulusal müdahalelerin ve politikaların sınırlı etkiler yaratmasına neden olabilecektir. Bundan dolayı sunulan çözümlerinde küreselleşmenin de ruhuna uygun ve uluslar üstü bir yapıda olmasının gerektiği bir zamandan geçiyor olsak da; tam aksine özellikle bu süreçte ülkelerin birçok alanda daha çok içe yönelik ve koruyucu politikalara yöneldiği görülmektedir.

Üretimde başta Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere ucuz işgücü sağlayan ülkelere aşırı bağımlılığın risklerinin ne kadar gerçekçi olduğu fark edilen bu süreç, küresel tedarikçilere dayalı üretimin sisteminde uzun vadeli değişikliklerin başlangıç noktasını oluşturma ihtimali bulunmaktadır.

Sonuç olarak son yıllarda ABD'nin siyasi ve ekonomik hegemonyasının sorgulanmaya başlandığı bir durumun devamında ortaya çıkan Covid-19 krizi dünyayı olağanüstü süreçlere sürüklemiştir. Birçok kavramın sorgulandığı bu süreçte dünya “yeni normal” olarak adlandırılan yeni bir düzene evrilmektedir. Bu yeni düzende uygulanacak ekonomik yöntemlerin; mevcut düzene, yeni paradigmalara ve gelecekte ortaya çıkma ihtimali olan salgınlara uygun bir şekilde uyarlanması büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abdal, A., & Ferreira, D. M. (2021). Deglobalization, Globalization, and the Pandemic. *Journal of World-Systems Research*, 27(1), 202-230.
- Amerikan Merkez Bankası (2021). Board of Governors of the Federal Reserve System (US) Erişim Linki: <https://fred.stlouisfed.org/series/M1> , Erişim Tarihi: 09.06.2021
- Avrupa Merkez Bankası (2021). European Central Bank Statical Data Warehouse <https://sdw.ecb.europa.eu/browse.do?node=9691572> , Erişim Tarihi: 09.06.2021
- Boratav, K. (1997). “Ekonomi ve Küreselleşme”, *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*, (Der. Işık Kansu), İmge Kitabevi Yay., Ankara.
- Chomsky, N. (2001). *Sömürgecilikten Küreselleşmeye*. İstanbul: Ütopya Yayıncılık
- Dünya Sağlık Örgütü (2021) Erişim Adresi: <https://covid19.who.int/> , Erişim Tarihi: 01.04.2021
- Eurostat (2021), Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin İstihdam Kayıpları (%), Erişim Adresi: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NAMQ_10_A10_E__custom_85428/book

mark/line?lang=en&bookmarkId=7de32e5c-d1dc-4cdf-97f0-4307006fb364 , Erişim Tarihi: 01.04.2021

Georgieva, K. (2020). A Global Crisis Like No Other Needs a Global Response Like No Other, *IMF Blog*, Erişim Adresi: https://blogs.imf.org/2020/04/20/a-global-crisis-like-no-otherneeds-a-global-response-like-no-other/?utm_medium=email&utm_source=govdelivery, Erişim Tarihi: 01.04.2021

Hofmann B., Shim I. ve Shin H.S. (2020), Emerging market economy exchange rates and local currency bond markets amid the Covid-19 pandemic, *Bank for International Settlements*.

Ilzetzki, E, C Reinhart ve K Rogoff (2020), “Will the Secular Decline in Exchange Rate and Inflation Volatility Survive Covid-19?”, *Brookings Papers on Economic Activity*, Fall 2020. Insight Investment(2020), Investment Reports:Covid-19 is Likely To End The Inflation Lockdown, Erişim: <https://www.insightinvestment.com/globalassets/documents/recent-thinking/covid-19-is-likely-to-end-the-inflation-lockdown.pdf>, Erişim Tarihi: 01.04.2021

International Labour Organization (ILO). (2021a), *ILO Monitor:COVID-19 and the world of work. Seventh edition*. International Labour Organization (ILO).

International Labour Organization (ILO). (2021b), *ILO Monitor:COVID-19 and the world of work. Third edition*. International Labour Organization (ILO).

Investing, (2021). Erişim Adresi: <https://tr.investing.com/indices/major-indices> , Erişim Tarihi: 01.04.2021

Jonas, Olga B.. (2013). *Pandemic Risk*. World Bank, Washington, DC. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/16343> License: CC BY 3.0 IGO.”

Khan, M. (2003). *Teaching globalization. The Globalist*, 28, 1.

OECD Data Servisi (2021a), Quarterly GDP (indicator). doi: 10.1787/b86d1fc8-en Erişim Tarihi: 05 Nisan 2021

OECD Data Servisi (2021b), Genel Hükümet Harcamaları (%GSYH), Erişim Adresi: <https://data.oecd.org/gga/general-government-debt.htm#indicator-chart>, Erişim Tarihi: 01.05.2021

Robertson, R. (1999). *Küreselleşme; toplum kuramı ve Küresel Kültür*, Çev. Ümit H Yolsal. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Sforza, A., & Steininger, M. (2020). Globalization in the Time of COVID-19. *CESifo Working Paper* 8184. Waters, M. (1995). *Globalization*, Routledge.

WHO, (2020), Erişim Adresi: <https://www.who.int/news/item/13-10-2020-impact-of-covid-19-on-people-s-livelihoods-their-health-and-our-food-systems>, Erişim Tarihi: 01.05.2021

Araştırma Makalesi

Machiavelli'in Güncelliği¹

Machiavelli's Timeliness

O. İnan ŞENSES²

Öz

Günümüz siyaseti her ne kadar birçok kurumsal, çoğulcu öğeleri bağrında taşıyor görünse de, siyasi alanda asıl öznenin Hükümdar olduğunu, tek tip bir siyasi iklimde yaşadığımızı iddia etmek abartı olmasa gerek. Böyleyse, siyasetin yalın, kaba ama gerçek dilinin teorik arka planına özlü bir bakış yararlı olabilir. Machiavelli'i dinlediğimizde göreceğiz ki, siyaset idealize edilmeyip, neyse o olarak kavranacak ve çoğu zaman dile getirilmeyen, saklanan zor öğesi siyasette yapıcı bir rol üstlenecek. Yazgı/virtue; arzu/akıl; yasa/zor; hükümdar/halk ikiliklerinden türeyen gerilimlerin siyasi kuruluşa nasıl olanak sağladığını, Machiavelli, bize tüm sadeliğiyle tanıtıyor.

Anahtar Kelimeler: yazgı, virtue, arzu, yasa, zor, hükümdar.

Jel Kodları: B15, P16.

Abstract

Though today's politics seems to depend on many institutional and pluralistic elements, it is not an exaggeration to claim that the real subject in the political area is the sovereign and that reason we live in a uniform political atmosphere. If so, a sharp looking at the theoretical background of the simple, crude but real language of politics may be helpful. When we will listen to Machiavelli, we will see that politics will not be idealized, but comprehended as whatever it is, and oftenly unspoken and hidden element of politics which is force, will play a constructive role in politics. Machiavelli proves us all simplicity that fate/virtue; desire/reason; law/force; sovereign/public dualities's tensions that how to provide to political establishment.

Keywords: fate, virtue, desire, law, force, sovereign

Jel Codes: B15, P16.

¹ Bu metin, *Platon'dan Smith'e Sosyal Düzenin İnşası* isimli doktora tezimin *Machiavelli'in Büyüsü* bölümünün kimi eklemeler ve çıkarmalarla yeniden ele alınışının ürünüdür.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

Başlangıç

Karmaşık bir yüzyılın, boğucu bir dönemin yaşayanlarıyız. İktisadın kurucu figürlerinden Adam Smith’in zenginleşme sonucu peşi sıra gelecek refah ve özgürlük inancının, bu iyimserliğin, çok ama çok uzağında bir yüzyılı deneyimliyoruz. Tarih sanki içe bükülmüş, ilerleme, tekrara, hatta gerilemeye işaret ediyor gibi. Kapitalist üretim biçiminin vardığı nokta, her şeyin metalaşması ölçüsünde daha da acı reçeteleri insanlığa dayatmakta. On sekizinci yüzyılın sonlarında yavaş yavaş şekillenmeye başlayan piyasanın her şeye yeter gücü, onun son çözümlemede sosyal düzeni kuracağına dönük “iman”, günümüz deneyimiyle bir kara komediye işaret ediyor olsa gerek.

“Alman faşizmini anlamak için, Ricardo İngilteresi’ne dönmemiz gerekiyor.” diyordu Polanyi, on dokuzuncu yüzyıl piyasa sapkınlığının evrilebileceği noktayı işaretlemek için. Piyasanın yaratıcı, düzenleyici gücü hiç umulmadık bir anda karşıt bir güce, yıkıcı bir siyasal yapılanmaya kapı aralayabiliyor çünkü. Üretim biçiminin ve onun sürekliliğinin mekanı olan piyasanın krizi, siyasetin krizi biçiminde beliriyor dün olduğu gibi bugün de...

Bir bakıma yüzyılımızı hükümdarlar şekillendireceğe benzer. İlerleme düşüncesiyle umulan siyasal çoğulluk, günümüzde tek tipleşen bir siyasal öznenenin kıskacında. Bu kısaç ezeli ve ebedi olmasa da dünün ve bugünün basit gerçeği olarak hep yanı başımızda. Böylesi bir durumda hiç değilse *Hükümdar*’a öğüt verilmeye kalkışılrsa ya da *Hükümdar*’ın siyasal mantığını kavramak istesek, tarih sahnesinden kimi buyur etmemiz uygun olur dersiniz? Siyasetin kaba, çıplak dilini bize anlatması için Machiavelli’e kulak vermemiz, bir ölçüde günümüz siyasal pratiğinin zeminini kavramaya yardım edebilir düşüncesindeyiz.

Yalın Siyasi Gerçeklik

Öyle bir düşünür hayal edelim ki, yaklaşık yüz sayfalık metniyle on altıncı yüzyıldan günümüze onca siyasi/toplumsal tartışmanın içinde yer bulabilsin, birçok öveni ve bir o kadar da yerini bulunabilsin. Küçücük diyebileceğimiz bir metin aracılığıyla siyasete/kuruluşa ilişkin tüm düşünce alışkanlıklarında sarsıntıya yol açsın³, görünmeyeni ya da dolaylı biçimde saklananı aralasın ve işte bu diyebilsin. İşte bu: *füli hakikatin kendisi*⁴. Siyaset kurumunun neliğini, nasıl işlediğini gösterme, olması gerekeni bırakıp hemen önümüzde olanla iş görme cesareti. Karşımızda Niccolò Machiavelli.

“Somut durumun somut tahlili” deyişinin bir örneği olarak görülemez mi Machiavelli’in yöntemi⁵? Toplumsal yaşayış ve siyaset ekseninde deneyimlenen, uygulanan her neyse onun ele alınışı ve çözüme konu edilişi, güçlü bir soruşturma atılımı olarak değerlendirilmelidir⁶. Machiavelli’in

³ Althusser’i dinlemek keyif verici. Ona göre Machiavelli, siyasi düşünce tarihi içinde idealist ve dinsel etik külliyatın ve doğal hukukun her şeyi örten geleneği arasında bir tomurektir (2006: 386).

⁴ Asla ütopyacı olmayan Machiavelli *dosdoğru şeyin füli hakikatine* yönelir (Althusser, 2010: 152). Hayal gücü yerine şeyin sahici gerçekliğine (Althusser, 2006: 384). Machiavelli, etik idealler temelinde siyaseti/devleti kurgulamaz: insana yönelir, gerçekçidir (Ökten, 2014: 139). Berlin’in pek katmanlı çalışmasında belirttiği üzere; insan, idealize edilmiş bir model ekseninde değil olduğu gibi ele almır (1980: 42). Dahası, hayata geçirilecek her ne ise uygulanabilir olmalı, hayal ürünü değil (1980: 46).

⁵ Berlin’e göre Machiavelli’in yöntemi, pratik yöntemin, gözlemin, tarihsel bilginin, genel görünün ve bir ölçüde bilim öncesi dünyasının deneysel tıbbının bir bileşkesidir (1980: 41).

⁶ “Politikayı kendisi için değil de, bir sorunun ortaya konulması ve tarihsel bir görevin tanımlanması olarak düşünmek (Althusser, 2010: 22).”

düşünce serüvenine sınırlarımızı zorlayarak bir çıkış zemini atfedelim, bir başlangıç koşulunu, verili olanı kabullenişteki serin kanlılığı hemencecik saptayalım:

“... İnsanlar kendi kaynaklarıyla yaşamaktan hoşnut olsalardı ve başkalarını yönetmeye çalışma eğiliminde olsalardı, şüphesiz bu en akılcı ve en kullanışlı seçenek olacaktı... (2009: 26).”

Ama durum hiç de böyle değil! Değilse, iki temel yol var önümüzde. Çok genel olarak ya ideal kurgu gerçeğe hükmünü geçirecek, genel doğrular her şeyin üzerinde tutulacak ya da gerçeğe, göz önünde olana bağlı kalınacak. İdealin gerçeğe hükmünü, sosyal düzenin soyut genellemeler temelinde kurgulanışını, bir bakıma antik geleneği dışlar şekilde, Machiavelli özelinde gerçeğe bağlılığın⁷ yansımalarını keşfedebiliriz. Gerçekle ideal yaşam arasındaki farkın çok büyük olduğu ve ideale bağlılığın eldekini kaybetmeye yol açacağı (2014: 59) anımsatmasını ısrarla vurgulayarak ve hiç unutmadan bu keşfe yol alabiliriz.

Gerilim Uğrakları

Machiavelli’in siyaseti, sosyal düzeni çözümleyişinin ana kurgusunu tanımlamak istesek hemen şunu söyleyebiliriz: *yazgı* kavramsallaştırması, onun sisteminde zemine, ana çerçeveye işaret eder. Güçlü, kuvvetli, zor zapt edilen, tümüyle insan ilişkileri üzerinde bir hayalet gibi gezinen ama, ki bu ama çok önemli, insanın sahip olduğu *virtue*’su ile uyuşabilen/dengelenen bir hayalet, yazgı. *Virtue*’ya, sosyal ilişkiler bütününde girilen, sosyale uygun tutarlı eyleme biçimi⁸ diyelim mi? Toplumun, siyasetin bugünü ve geleceği için belirleyici olan bu ikilinin gerilimi, Machiavelli sisteminin dinamikliğinin doğrudan kanıtı olabilir bize.

Toplumun çekirdeği, siyasetin uğraşı olan insanı ve onun doğasını tanımlaması açısından Machiavelli çok nettir. Sözü hiç dolandırmadan, “kötüyüz” diyor. Saklamaya gerek yok, kötülüğümüzü, iş görürken veri almalıyız (2009: 37). Kuşkusuz bu, iyi olamayız anlamına gelmiyor. Yazgının kolaylaştırıcı etkisiyle iyi olmaya, iyi sonuçlar üretmeye olanağımız var (2009: 490). Kötü kadar iyi (2009: 214). Ne büyük bir gerilim ve dinamizm kaynağı ama! Bir de işin içine arzular dahil olsa ne olur peki? Kabına sığmaz, doymak bilmez istekler (2009: 216). Tarih boyunca değişmeyen aynı arzular ve bize özgümlükler, kolay kolay değişmeyen huyumuz (2009: 148; 2014: 95). İnsan olmaya özgü bin yılların birikmiş alışkanlıkları. Tam da bu eksende insan doğası vurgusu daha da anlamlı görünüyor. Eğer sosyal düzene ilişkin yapıcı bir etkide bulunulacaksa en başta herkesi kendi doğası içinde değerlendirmeliyiz (2009: 200). Yaşanılan zaman, verili doğa, her ne yapırsa yapılsın en temel kısıtımız. İnsan diyor Machiavelli, doğasının yönlendirdiği şekilde iş görür ve buna karşı koyamayız (2009: 399, 401). Bu yargıları göz önünde tutarak şunu hemen belirtmeliyiz: Machiavelli, arzuyu insana özgü görüyor olsa da doğamıza, zamana ve zorunluluğa bağlı eylemlerimizin bir ölçüde bozucu gücü olarak tanımlıyor arzuyu (2009: 216, 397; 2011: 123). Yine mi bir gerilimle karşı karşıyayız yoksa?

Peki, bu gerilimleri bir ölçüde dindirmek, kontrol altına almak olası mı? Ama tüm bunları yok saymadan, ideal bir kurgunun ikincil ögesi kılmadan. Bu gerilimler yani yazgı/virtue, doğamızda hem iyi hem kötü oluşumuz ve zorunluluk karşısında dizginsiz arzunun varlığı, sosyal düzenin

⁷ Peki nasıl? Tekil somut durum... “Evrenselin tekil üstünde egemenlik kurduğu klasik retoriğin alışkanlıklarıyla bağlarını kopartan *teorik bir düzeneğin* ortaya konulmuş olması çok önemlidir (2010: 31)” diyor Althusser.

⁸ Yılmaz’a göre *virtue*, mümkün olabilirliliği, açık etkinliği, gücün ve iktidarın bileşimini imler (2014: 47). Ya da sürekli teyakkuz hali (Zelyüt, 2014: 57). Bumin’in Arendt’ten aktarımına göre *virtue*, moral değil politik bir kavram. Bu durumda, etik fail yerine politik fail (2014: 86)!

inşasında, kuruluşta nasıl işlevli kılınabilir? Bu dinamizm içinde Machiavelli'in soluklanma alanının özellikleri nelerdir? Başlangıç noktası, bulgular tamam, peki ya varılacak yer?

Hükümdar/Halk Bağı ve Yasa/Zor İlişkisi

Machiavelli açısından tarih, bir fen bilimci için laboratuvar neyse odur. Buna şaşmamalı. Olana bağlı kalan, ilişkileri olduğu/göründüğü biçimiyle çözümlemeye dahil eden bir kimse için tarih, verimli bir derinleşme/soruşturma alanı. Her ne kadar geçmiş olsa da! Belirli bir düzene bağlı büyüyen, gelişen sosyalin, siyasetin inşa sürecine kendini adayan Machiavelli⁹, tarihsel deneyimde berraklaşan iki asli aktörün etkileşimi üzerinden düzen inşasına kapı aralıyor: Hükümdar ve Halk¹⁰. Kurucu olan, koruyucu olan (2009: 203). Yoksa yine mi gerilim? Pek tabii¹¹! Yaratabileceği tüm sonuçlarıyla tereddütsüz kabul edilen bu gerilimli ilişkinin gidericisi ya da daha doğrusu hafifleticisi, düzenleyicisi, çıkarsanabilir olduğu üzere yasalardır¹². Şu kışkırtıcı ifadeyi alıntılalım:

"İnsanların zorunlu olmadan hiçbir zaman iyi bir şey yapmamaları, ancak seçeneğin bol ve aşırı özgürlüğün olanaklı olduğu yerde her şeyin kısa sürede karmaşa ve düzensizlikle dolması,... Bu nedenle, açlığın, yoksulluğun insanları çalışkan; yasaların da iyi yaptığı söylenir.

Ve yasa olmaksızın bir şeyin kendiliğinden iyi çalıştığı yerde yasa gereksiz olur. Ancak iyi bir alışkanlık olmadığı zaman, ilkin yasa gerekir... (2009: 36)."

Yasaların varlığı, siyasi aktörlerin ilişki, eylem sürecinde bir ölçüde yansız bir başvuru kaynağı biçiminde yorumlanabilir. Belirli bir düzeni gözeterek yasaya yöneliriz. Peki ya yasa, kurulu düzen adına yeterli olmazsa ne olacak? Zor, bir düzenleyici güç olarak kullanılamaz mı? Yasaların işlevi üzerinden temellendirilen ideal kurgunun sarsılmaya başladığı yerdeyiz¹³. Zor, Machiavelli açısından bir yönetim aracıdır, sosyalin inşa sürecinin bir gerekenidir¹⁴.

⁹ Althusser, Machiavelli'in üzerinde durduğu temel sorunu şöyle açık eder: ulusal bir devlet aracılığı ile ulusal birliğin oluşturulması (2010: 30).

¹⁰ Politik bakış açısının öznesi Halk ile politik pratiğin öznesi Hükümdar arasında indirgenemez bir ikilik söz konusudur (Althusser, 2010: 46). Ütopyalarda tanımlanan insanın tarih dışılığı yerine sosyal ilişki ağı, harmoni ve barıştan öte politik çatışma ve gerilimlerle örülü (Gilbert, 1992: 150).

¹¹ Aması var! Öyle bir gerilim ki, iki aktörün karşılıklı edimleri, cesurca uyanık kalışları tam da bu gerilim ekseninde devlete büyüme olanağı sağlar (Zelyüt, 2014: 59). Savaşım ve gücün, politikanın özü olduğu konusunda Machiavelli ısrarcıdır (Gilbert, 1992: 154).

¹² Yasalar, halkı, bencil çıkarların ötesinde, kamusal iyiliğe yöneltmek adına işlevseldir (Skinner, 2004: 94).

¹³ Zora yapılan bu vurgu etiğin ötelenmesi anlamına mı gelir? İyi ve kötünün ötesinde miyiz yoksa? Bireye değil de sosyale dair bir etik inşasına mı yol alınıyor (Berlin, 1980: 55)? Devletin iyi haliyle bireyin iyi hali aynı değilse (1980: 64), bu soruların yanıtı evettir! Politik toplum etiğin sınırları içinde kalınarak kurulamaz ve korunamaz olduğundan (Strauss, 1989: 86), yine evettir! Politika yalnızca politikaysa (Chabod, 1992: 186 ve 187), yeniden evet! Eğer birey, politik eylem hayatına dahilse bu alanın kurallarınca iş göreceğinden (Gilbert, 1992: 153), yine evet! Son olarak Cassirer söz alsın. Ona göre *Hükümdar* metni, etik ya da etik dışı değil, teknik bir metin. Bu nedenle etik eğilimlerin ötesinde. Devletin inşası için yararlı olan ve olmayan, temel filtre bu (1992: 166)!

¹⁴ Hukukun diliyle değil, güç diliyle konuşur Machiavelli (Althusser, 2006: 387). Güç ilişkileri Machiavelli'de perdesizdir diyor Akal. Hukuk biter! Foyası ortaya çıkan meşruiyet ilişkisi, yönetimin değişmez mantığını tüm zamanlar için açık eder (2014: 41). Akal, *Hükümdar*'da asıl olanın güç ilişkileri olduğu ama bunun meşru kılınma yöntemlerinin üzerinde durulmadığını belirtiyor. Bu nedenle Machiavelli'de diyor, modern meşruiyet düşüncesi yoktur, modern gibi düşünmez o (2014: 38). Peki ya Machiavelli, tüm zamanların güç ilişkilerinin çıplak yalınlığı ile uğraşıyorsa, gücün şöyle ya da böyle işletilmesi, kabul görülüşü ile değil de gücün kendisinde konumlanmışsa, kabaca biçim değil içerikse derdi, o halde modern ya da değil, belki de modern ötesi, kim bilir?

“İki ayrı savaşım yolu olduğunu bilmek gerekir: Biri yasalara uyarak, diğeri zora başvurarak. İlki insanlara özgü, ikincisi hayvanlara. Ne ki çoğunlukla birincisi yetmediği için ikincisine başvurulur. Bir hükümdarın her iki yolu da iyi kullanmayı bilmesi gerekir... (2014: 66).”

Bu ifade, insanlık tarihi süresince siyasete ilişkin yalın bir gerçeğin açık edilmesi biçiminde yorumlanamaz mı? Bu durumda, yine yasa/zor ikiliği ekseninde yeni bir gerilimle mi karşı karşıyayız? Kuşkusuz sürekli başvuru zorun bozucu etkisini de düşünmüyor değil Machiavelli. Bununla beraber zorun işlevli kılınmasındaki çaba hiç de keyfi bir güdüye bağlı değildir. Çünkü insan doğasına ilişkin Machiavelli’in negatif kabulleri zorun kullanımını kendiliğinden doğurur:

“... İnsanlar nankör, değişken, içten pazarlıklı, riyakâr, korkak ve çıkarıcıdır; iyilik yaptığın sürece yanından ayrılmazlar; gerekmediğinde sana kanlarını, canlarını, mallarını... bağışlarlar. Oysa gerektiğinde hepsi arkasını döner... (2014: 64).”

Durum buysa zor üzerinden korkunun inşası anlamsız görünmüyor. Ama bu korku egemenliği, sevgiyi bir ölçüde dışlayacak olsa da kitlenin nefretini kışkırtmamalı (2014: 64, 83). Ne zor bir zanaat şu siyaset! Ama Machiavelli’in asıl olarak nefrete neyin yol açtığı konusunda çok ama çok yalın bir fikri var. Ne yaparsanız yapın diyor, başkasının malına, mülküne göz dikmeyin (2014: 64). Geniş bir yorumlamayla *özel mülkiyet*[sahip olma isteği, gücümüz yettiğince doğamızda var diyor kendisi (2014: 12)] toplumsal ilişkiler alanındaki gerilimin sigortası gibi görünüyor. Üzerine titrenildiği zaman kuruluş, düzen için bir zemin sunan ama tersi durumda üzerine gidildiğinde düzensizliğin nedeni olan bir zemin.

Machiavelli’in Son Sözü

Tanımlamaya çalıştığımız gerilim hatlarının siyasi düzenin inşası açısından belki de en belirleyici, kapsayıcı olanı yazgı/virtue ilişkisinde düğümleniyor. Şöyle ki, yazgı, toplumsal ilişkilerin üzerine iyi ya da kötü etki ediyor olsa da ilişkinin nesnel zemini, insana özgü eylemler için bir özgürlük alanı müjdeliyor. Aklın bizi zorladığı çoğu şeye, gereksinimlerimizin zorladığı (2009: 50), iyi için bir zorunluluğun bulunmadığı yerde kötü olduğumuz (2014: 91), iyilik görünce yükümlülük, iyilik edince beklenti içinde olduğumuz tam da insana özgü nesnel koşullar, güdülenmeler silsilesi altında tüm yapıp etmelerimiz bize bağlı, öteye değil.

Toplumsal/siyasal ilişki ağıımız istencimizle şekillenmeye eğilimlidir. Bu koşullar altında iki aktörün belirleyiciliğinde düzene dair yalın formülasyon şöyle tariflenir: hükümdar, kendisinin bilge olması ölçüsünde, sürekli ve her koşulda halka, hükümdara gereksinimi olduğunu anımsatacak bir yol örmeli, kuşkusuz kendisinin halka dayandığını unutmadan (2014: 40, 68). Ve daha berrak bir ifadeyle: ‘herkesin kendi yararı için ortak iyiye boyun eğmesini sağlayarak özel ve kamusal olan için en büyük dikkat ve duyarlılığı’ (2009: 32) etkin kılması gerekir.

Halkla ilişki ekseninde oluşan gerilimi bu şekilde aşmaya çalışan hükümdar, yazgı karşısında da onun oynaklığına uyum gösterecek bir ruh kıvraklığına sahip olmalıdır (2014: 68). Yazgıya söz geçirme becerisinden yoksun olmayan hükümdar, böylesine bir hükümdarlık zemininde değil halka belki de Tanrı’ya dahi meydan okuyabilir! Bir kimsenin kendi istencinden ve becerisinden doğan eylemin iyi, kesin ve süreduran olacağına ilişkin kabul (2014: 93) ve dahası, yazgı, büyük şeylere etki etmeyi planladığında olanakları kavrayacak yetenekli ve algı gücü yüksek birini seçer (2009: 336) ifadesi, tüm bunlar, yani yetkinleşebilir olan insanın merkeze konuluşu, bu meydan okumanın nedeni olamaz mı? Dünya işlerinden yazgının yarı yarıya da olsa çekilişi, özgür istencin dünya işlerine dahil oluşu siyasetin işleyişini, sosyal düzenin kuruluşunu tümüyle bize bağlı kılmakta.

Pek tabii, her ne kadar onu yok edemesek de yazgının tasarımlarını dokuyabildiğimiz ölçüde (2009: 337) bu olanaklı.

“... Tanrı, bizi tümüyle istencimizden ve bize düşen başarı payından yoksun bırakmamak için her şeyi kendisi yapmak istemez (2014: 98).”

Böyleyse Tanrı’ya teşekkür edelim ve siyasetin/toplumsal ilişkilerin tüm nesneliliği içinde kümelenen gerilim hatları üzerinde bitimsiz bir kavgaya tutuşalım¹⁵. Machiavelli’in vurgulamak istediği sakin bu olmasın! Sonuçta, piyasa ilişkilerine duyulan iyimser güvenin daha da karardığı yüzyılımızda, kabul edilenin aksine, ekonomik yaşam formunun siyasal edimlerden hiç de ayrı olmadığını, piyasanın her şeye gücü yeter yanılması aslında siyasetin gücünden beslendiği basit gerçeğini kavramamız yaşamsal bir önem taşıyor. Bu ekseninde siyasetin abc’si ve Machiavelli’in argümanları zamana inat tazeliğini sürdürmekte ve bizlere bir şeyler fısıldamakta hala...

KAYNAKÇA

- Akal, Cemal Bâli. (2014). “Machiavelli, Makyavelizm ve Meşruiyet Sorunu” İçinde: *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Althusser, Louis. (2006). “Machiavelli’nin Yalnızlığı” İçinde: *Machiavelli’nin Yalnızlığı ve Başka Metinler*. Çev.: Turhan Ilgaz. Ankara: Epos Yayınları.
- Althusser, Louis. (2010). *İki Filozof: Machiavelli- Feuerbach*. Çev.: Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Berlin, Isaiah. (1980). “The Originality of Machiavelli” İçinde: *Against the Current*. New York: The Viking Press.
- Bumin, Tülin. (2014). “Machiavelli Okumaları” İçinde: *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cassirer, Ernst. (1992). “Implications of the New Theory of the State” İçinde: *The Prince*. Çev. ve Der.: Robert M. Adams. New York: W. W. Norton&Company.
- Chabod, Federico. (1992). “Machiavelli’s Method and Style” İçinde: *The Prince*. Çev. ve Der.: Robert M. Adams. New York: W. W. Norton&Company.
- Gilbert, Felix. (1992). “Fortune, Necessity, Virtù” İçinde: *The Prince*. Çev. ve Der.: Robert M. Adams. New York: W. W. Norton&Company.
- Machiavelli, Niccolò. (2009). *Söylevler*. Çev.: Alev Tolga. İstanbul: Say Yayınları.
- Machiavelli, Niccolò. (2011). *Orta Elçilikler-Mektuplar*. Çev.: Alev Tolga. İstanbul: Say Yayınları.
- Machiavelli, Niccolò. (2014). *Hükümdar*. Çev.: Necdet Adabağ. İstanbul: Türkiye İş Bankası

¹⁵ Nasıl bir kavgaya? Kiminle? Felsefeyle olabilir mi? Felsefeye inşa girişilen sosyal, politikanın diliyle mi buluşmalı? Bumin’in ifadesiyle felsefe tarihi, Platon’dan bu yana felsefi etkinliğin politikayı küçümsediği ya da politika felsefesine yöneldiği durumlarda onu anlayamadığı örneklerle dolu. Politik eylem ve olaylar, *bütün* ve *süreç* içinde saklı kalmış halde ve Platon’dan başlayarak felsefi düşünme ile politika arasında bir kopukluk söz konusu ta ki Marx’a kadar (2014: 83, 88). Ve belki de daha öncesinde, düşünce geleneği içerisinde kurtarılmayı bekleyen yalnızlığıyla Machiavelli’e kadar: “... Reddedişleri ve konumuyla ona yakın bir başka düşünce onu yalnızlığından kurtarabilirdi: Marx’ın düşüncesi (Althusser, 2006: 392).”

Kültür Yayınları.

- Ökten, Kaan Harun. (2014). "Luther ve Machiavelli: Özgürlük, Devlet ve Hıristiyanlık" İçinde: *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Polanyi, Karl. (2011). *Büyük Dönüşüm*. Çev.: Ayşe Buğra. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Skinner, Quentin. (2004). *Machiavelli*. Çev.: Cemal Atıla. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Strauss, Leo.(1989). "The Three Waves of Modernity" İçinde: *Ten Essays by Leo Strauss*. Michigan: Wayne State University Press.
- Yılmaz, Levent. (2014). "Machiavelli Galiba Büyük Bir Şaka" İçinde: *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Zelyüt, Solmaz. (2014). "Makyavelyen Virtü" İçinde: *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları

Araştırma Makalesi

Covid-19 Salgını ve Servet Vergisi İhtiyacı

The Covid-19 Outbreak and the Need for Wealth Tax

Mustafa DURMUŞ¹

Öz

Dünya Covid-19 Salgınına ekonomik büyümenin yavaşladığı ve ekolojik krizlerin kendini gösterdiği bir dönemde yakalandı. Salgın bir yandan dünyadaki sağlık alt yapısının ne denli yetersiz ve eşitsizliklerin ne kadar büyük boyutlarda olduğunu gösterirken, diğer yandan da derin bir ekonomik krize neden oldu. Bunun sonucunda küresel çapta olmak üzere işsizlik ve yoksulluk devasa biçimde arttı. Salgınla mücadelede daha önce görülmemiş boyutlarda maliye ve para politikası önlemlerine başvurulurken, bu durum ulus devletlerin bütçelerinde ciddi açıklara ve devlet borçlanmasında ve borç stoklarında artışlara yol açtı. Bu gelişmelerin sonucunda bir süredir gündemden kalkmış olan artan oranlı servet vergisi yeniden gündeme geldi. İlk olarak Arjantin böyle bir servet vergisi uygulaması başlatırken, başta ABD olmak üzere gelişkin ekonomilerde bu vergi tartışılmaya devam ediyor. Bu çalışmada dünyada olduğu kadar Türkiye’de artan oranlı bir servet vergisinin değişik veçheleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Servet Vergisi, Gelir Dağılımı, Covid-19, Mali Destek

Jel Kodları: D31, H2, H24, H53, H71, I18

Abstract

The world was caught by Covid-19 Pandemic at a time when economic growth was slowing and ecological crises were manifesting themselves. On one hand the pandemic exposed the gross insufficiency of the world’s health infrastructure and the magnitude of inequality, on the other hand it led to a deepened economic crisis. Consequently, unemployment and poverty increased immensely on a global scale. The unprecedented fiscal and monetary policies which were put into action to tackle the pandemic, led to significant deficit and state borrowing in the nation states’ budgets and to an increase in their debt stock. As a result of these developments progressive wealth tax which had been out of the limelight for some time came back to the agenda. While it was Argentina which applied such a wealth tax first, this tax continues to be discussed in developed economies including the US. This study discusses the aspects of progressive wealth tax both in the world and Turkey.

Keywords: Wealth Tax, Income Distribution, Covid-19, Fiscal Support

Jel Codes: D31, H2, H24, H53, H71, I18

¹ Prof. Dr. Mustafa Durmuş, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü Öğretim Üyesi. Orcid No: 0000-0002-9628-3433 .

Giriş: Covid-19 Bütçe Açıklarının Görülmemiş Ölçüde Artırdı

2020 yılına damgasını vuran olgunun Covid-19 Salgını ve onun neden olduğu ekonomik ve sosyal sıkıntılar olduğu kesin. Üstelik Salgın etkisini ikinci yılında da, virüsün mutasyona uğrayarak çok daha hızlı yayılmasıyla, sürdürüyor.

Kuşkusuz Salgının, hem neden olduğu insani kayıpları azaltmak için yapılan kamusal sağlık harcamaları, hem de Salgın ile derinleşen ekonomik krizin yaralarının sarılabilmesi için hazırlanan mali destek paketleri dünya çapında çok ciddi bütçe açıklarına ve devlet borçlanmasında artışlara neden oluyor. Bu da beraberinde, bu açıkların nasıl kapatılacağı sorusunu gündeme taşıyınca, artık öneminin kalmadığına inanılan servet vergisi yeniden gündeme taşındı.

Aslında servet vergisi uzunca bir süredir hükümetlerin gündeminde değildi. Öyle ki 1990'larda dünyada 12 OECD üyesi ülke bu vergiyi uygularken 2017'de bu sayı 4'e düştü. Servet vergilerinin kaldırılmasının gerekçeleri olarak; verginin ekonomik olarak etkinliğiyle ve yönetimiyle ilgili sorunlar, verginin yeterince yeniden bölüşümü gerçekleştirilmeye yardımcı olmadığı ve bu vergiden sağlanan gelirin de oldukça düşük olduğu gibi savlar ileri sürülüyor.²

Salgının küresel çapta olmak üzere ulus devletlerin bütçesinden sağlık, gelir ve istihdam programlarını desteklemeye yönelik olarak ayrılan ödeneklerde ciddi artışlara neden olduğu biliniyor.

Öyle ki 2007-2009 küresel finans krizi sırasında küresel vergi geliri tahsilatları % 11,5 oranında azalmışken, Covid-19 Salgını sonrasında bu düşüşün çok daha fazla olması bekleniyor. Ayrıca gelişkin ülkelerdeki borç/milli gelir oranı % 20 artmış durumda. Az gelişmiş ülkelerde de benzer bir durum söz konusu. Ancak Salgının tetiklediği ekonomik krizle birlikte bu ülkelere sermaye çıkışları hızlandığından bu ülkelerin uyguladığı genişletici maliye politikaları diğer ülkelere göre çok yetersiz kaldı.³

Nitekim IMF az gelişmiş ülkelerde ortalama bütçe açığının, Salgın nedeniyle artan sağlık harcamaları, ekonomiye verilen destek paketleri ve Salgının neden olduğu resesyon yüzünden azalan vergi gelirleri yüzünden 2019 yılındaki % 4,9'luk düzeyden 2020'de % 10,7'ye çıkmasını öngörüyordu. Ayrıca ekonomiye verilen desteklerin orta gelirli ülkelerde milli gelirin % 3,4'üne kadar yükseleceğini ve böylece borç /milli gelir oranının 2019 yılına göre % 9,6 artacağını hesaplamıştı.⁴

Türkiye'de mali açık % 100, borç stoku % 27 arttı

² OECD Tax Policy Studies, The Role and Design of Net Wealth Taxes in the OECD, No. 26, <https://www.oecd.org> (12 April 2018).

³ ICRICT, **The global pandemic, sustainable economic recovery and international taxation** (May 2020).

⁴ C. P. Chandrasekhar and Jayati Ghosh, "Covid Debt and the Tax Paradigm", <https://www.networkideas.org> (20 October 2020).

Türkiye’de ise milli gelire oranla 2019 yılında %-3 olan Genel Devlet Açığının 2020 yılında %-6,1’e çıkması ve 2019 yılında milli gelire oranla % 32,5 olan AB tanımlı Genel Yönetim Borç Stokunun 2020 yılında % 41,1’e yükselmesi öngörülmüyor⁵

Ancak bu durumun Salgının yaralarını sarmakla çok da ilgili olmadığı görülüyor zira (ilerde daha detaylı olarak açıklanacağı üzere), % 80’i İşsizlik Sigortası Fonu’ndan olmak üzere Salgın nedeniyle emekçilere, işsizlere, küçük esnafa ve yoksul ailelere verilen 60 milyar liralık nakit desteği milli gelirin % 1’inin biraz üzerinde bir oranda kaldı.

İşin kötüsü, iddia edildiği gibi Salgın bu yılın sonlarına doğru sona erse dahi, ekonomik kriz devam edecek. Çünkü 2008 finansal krizinden bu yana dünya ekonomisi tam olarak toparlanamamıştı, yani Covid-19 öncesinde bir ekonomik durgunluk mevcuttu.

Bu durgunluğun bir nedeni, finansal kriz sonrasında uygulanan bölüşüm politikalarının geliri emekten sermayeye doğru daha da bölüştürmesi, bunun da emek geliri elde edenlerin satın alma gücünü, özel tüketim harcamalarını ve böylece efektif toplam talebi düşürmesiydi. Talebi artırmak için gündeme getirilen kredilendirme/ borçlandırma politikaları ise hem borç stoklarını, hem de finansal kriz riskini artırdı.

Salgın bitse de ekonomik durgunluk sürece

Kısaca Salgın kapitalizmi böyle bir ortamda yakaladı. Yani Salgın sona erse dahi, gelir artışına dayanmayan bir tüketim harcaması artışını esas alan bu paradigma sürdürülemez bir noktaya doğru gittiğinden (bu paradigma değişmediği sürece) ekonomik durgunluk ve finansal kriz riski sürecektir. Devletin tüketim harcamalarını artırarak böyle bir talep açığını kapatması ise Hazinesinin içinde bulunduğu sıkıntılı durum nedeniyle çok kolay görünmüyor.

Krizi devam ettirecek olan ikinci etken yatırımların arz yönlü dışsal şoklar nedeniyle kendini kısa sürede toparlayamayacak olduğu gerçeği. Yani Salgın sonrasında tüketim talebi eski düzeyine çıksa bile, yatırım malları üretimi (uzunca bir süre) eski düzeyin altında kalabilecektir.

Böyle büyük çaptaki bir açmazın tarihteki en somut örneği ABD’deki 1930 Büyük Depresyonudur. Öyle ki Depresyon sonrasındaki birkaç yıl içinde tüketim malları sektöründe bir toparlanma yaşanmış olsa da, yatırım malları sektörü toparlanamadığı için kriz devam etti ve sonunda İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılan askeri yatırım ve üretim harcaması artışlarıyla yatırımlarda ve istihdamda bir toparlanma sağlanabildi. Kısaca ABD ekonomisi savaş sayesinde ekonomik krizden çıkabildi.⁶

Günümüzde de (Salgını da fırsat bilerek) çalışan sınıfları çağdaş kölelere dönüştüren, doğayı talan etmeyi sürdüren siyasal iktidarların, savaş biçimindeki çözümlere başvurmalarının önünde (milliyetçiliğin tavan yaptığı, muhalefetin militarist yükselişe destek verdiği bir momentte) ciddi bir engel bulunmuyor. Yani teorik olarak bu yol her zaman açık.

⁵ 2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 2020, s. 52.

⁶ Prabhat Patnaik, "The protracted crisis of capitalism", <https://mronline.org> (8 September 2020).

Servet vergisi Covid-19 salgınından önce gündeme geldi

Servet vergisi konusunun Covid-19'dan önce, özellikle de ABD'de Demokrat Partili Başkan adayları tarafından gündeme getirildiğinin ve bazı akademisyenlerin de 2000'li yıllardan bu yana akademi dünyasında bunu tartıştığının altının çizilmesi gerekiyor.

Örnek olarak Thomas Piketty 2014 yılında yazdığı kitabında⁷; kapitalizmi patrimonyal, oligarşik ve rantçı eğiliminden kurtarabilmek için bir dizi yeniden bölüştürücü vergi politikası önermektedir. Bu çerçevede en zenginlerden alınacak olan gelir vergisi oranının % 80'e kadar çıkartılmasının (bunu daha çok CEO'ların fahiş düzeyde yüksek ücretlerini vergilemek için öneriyor) yanı sıra milli gelirin % 2'si oranında gelir yaratacak bir (küresel çapta uygulanması şart olan) artan oranlı servet vergisi uygulamasının gerekliliğini anlatmaktadır.

Piketty'e göre kapitalist sistemin devamını ancak servet ve gelir eşitsizliklerinin azaltılması sağlayabilir. Bunun için de servetin ve üst gelir gruplarının artan oranlı tarifelerle daha ağır vergilendirilmesi, böylece düşük gelirliden yana bir yeniden bölüşüm politikasının uygulanması gereklidir.

IMF, 2017 yılında yayınladığı bir raporunda, değişik çap ve nitelikteki servet vergileri ile zenginlerden daha yüksek oranda vergi alınmasının ekonomik büyümeye zarar vermeden gelir eşitsizliğini azaltabileceğini ileri sürdü.⁸ JP Morgan Chase'nin CEO'su milyarder bankacı Jamie Dimon'dan Starbucks'ın kurucusu Howard Schultz'a kadar birçok süper zengin, zenginlerin daha fazla vergi ödemeleri gerektiğini vurguladılar. Örneğin Dimon: "En çok kazananların daha fazla ödeyebileceklerine inanıyorum. Toplumumuzda mevcut temel sorunların ve eşitsizliklerin giderilmesinde kullanıldığı sürece bu vergilerimizin artmasında bir sorun görmüyorum" açıklamasını yaptı.⁹

Warren ve Sanders'in artan oranlı servet vergisi önerisi

ABD'li senatör ve Demokratik Parti'nin Başkan adaylarından Prof. Elizabeth Warren, 10 yıl süreyle, 50 milyon dolar üzerindeki servetler için % 2 ve 1 milyar doların üzerindeki için % 3 oranlarında servet vergisi önerdi (bunu sağlık harcamalarını fonlamak için daha sonra % 6'ya çıkardı). ABD'li bir diğer Demokrat Parti Başkan adayı Senatör Sanders 10 yıllık süre boyunca, 10 milyar dolara kadar olan servetlerden % 1'den % 8'e kadar ve 10 milyar doların üzerindeki için % 8 biçiminde artan oranlı bir servet vergisi alınmasını gündeme getirdi.¹⁰

⁷ Thomas Piketty, **Capital in the Twenty-First Century** (translated by Arthur Goldhammer), The Belknap Press of Harvard University Press, 2014, s. 493-540.

⁸ Larry Elliott and Heather Stewart, "IMF: higher taxes for rich will cut inequality without hitting growth", <https://www.theguardian.com> (11 October 2017).

⁹ <https://www.marketwatch.com/story/why-a-surtax-on-multimillionaires-income-is-better-than-a-wealth-tax> (9 November 2019).

¹⁰ Huaqun Li , Karl Smith , "Analysis of Sen. Warren and Sen. Sanders' Wealth Tax Plans", <https://files.taxfoundation.org> (January 2020).

Saez ve Zucman adlarındaki iki akademisyen, 2019 yılında yazdıkları kitaplarında¹¹ eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için % 75'e varan dik artan oranlı bir gelir vergisi tarifesi uygulamak, kurumlar vergisi oranını artırmak ve veraset ve intikal vergisi oranını iki katına çıkartmak gibi önlemlerin yanı sıra 1 milyar doların üzerindeki servetler için % 10 oranında bir servet vergisi konulmasının gerekliliğini ileri sürdüler.

Yazarlara göre, bu vergisel önlemlerden ilk üçü hayata geçirilse dahi, servet vergisi konulmazsa, yaygın eşitsizlikleri azaltabilmek mümkün değildir. Çünkü ancak artan oranlı bir servet vergisi servet ve güç temerküzünü önleyebilir. Buradan da anlaşıldığı gibi yazarlar servet vergisini sadece kamu geliri yaratmak için değil, aynı zamanda servet temerküzünü önleyebilmek için de gerekli görmektedirler.

Servet dağılımı açısından "dengesiz bir toplumun dengesiz bir ekoloji anlamına geldiğini" ileri süren akademisyen J. Hickel'e göre de sadece en yüksek gelirlerin en yüksek oranda vergilendirilmesi değil, aynı zamanda servetlerin de artan oranlı bir biçimde vergilendirilmesi gereklidir. Çünkü ekolojik tahribat sadece süper zenginlerin çok fazla tüketmesinden değil, aynı zamanda tükettiklerinin çok fazla enerji yoğun olmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki bu süper zenginlerin devasa boyutlarda evleri, malikâneleri, lüks otomobilleri, özel jetleri, yatları, lüks tatilleri, lüks ithalatları vs mevcuttur. Bunların sadece tüketimleri değil, yatırımları da ekolojiyi tahrip etmektedir. Çünkü harcayabileceklerinden çok fazla parasal servetleri olduğundan bu servetlerini maden, petrol çıkarımı gibi ekolojiyi tahrip eden sektörlerdeki yatırımlarda kullanmakta ya da kredi, borç, patent, mülk biçiminde başkalarına satmakta veya kiralamaktadırlar. Oysa diğer insanlar çalışmak, üretmek, kiralarnı ve bu zenginlere olan borçlarını ödeyebilmek için yoğun bir mücadele içindedirler. Bu durum da ekoloji üzerinde ilave bir basınç oluşturmaktadır.¹²

Kısaca toplumlar dengesiz olduğunda ekoloji de dengesiz olmaktadır. Emeği ile geçinenler kira ve borç ödeyebilmek için inanılmaz bir baskı altında çalışmakta ve daha fazla üretmek durumunda kalmakta, bu da ekolojik tahribatı artırmaktadır. Bu yüzden de servet yığılmasını önleyecek bir servet vergisi gereklidir.

Servet vergisinin 3+1 nedeni

Özetle, servet vergisi tartışmalarının Covid-19 öncesinde hararetlenmesinin kabaca üç (ve Salgın sonrasında ortaya çıkan ilave bir) nedeni mevcut ve bu nedenler değişik toplumsal kesimler ve onların sözcüleri tarafından dahi geçerli kabul ediliyor.

Bunlardan ilki gelir ve servet bölüşümünün daha önce görülmemiş ölçüde adaletsiz bir hale gelmesi. İkincisi vergi cennetleri adı verilen servet gizleme bölgelerindeki servetlerin bazı cesur gazeteciler tarafından ifşa edilmesi. Üçüncüsü ise büyük servet sahiplerinin iklim yıkımına da neden olan tüketim ve yatırımlarının giderek artması.

¹¹ Emmanuel Saez, Gabriel Zucman, **The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay**, W.W. Norton & Company, Inc., 2019.

¹² Jason Hickel, "We can't have billionaires and stop climate change", <https://thecorrespondent.com> (9 October 2020).

Covid-19 sonrasında ise bu gerekçelere ilave olarak, Salgının neden olduğu bütçe açıklarını, yüksek devlet borçlanmasını telafi edebilmek, iyice yoksullaşan kitlelere devlet bütçesinden maddi destek sağlamak ve ekonomik toparlanmayı sağlayabilmek için yeni bir kamu geliri yaratma ihtiyacı ön plana çıkıyor.

İlave kamu geliri yaratma ihtiyacı bundan böyle kalıcı da olabilir çünkü Dünya Sağlık Örgütü'nün de son açıklamaları¹³ çerçevesinde Covid-19'un "kötünün en kötüsü olmadığı, en kötülerin bundan sonra görüleceği" yani yeni virüslerin gündemde olduğu anlaşılıyor.

Nitekim Arjantin Parlamentosu bir seferliğine olmak üzere toplamda 3,3 milyar dolarlık bir gelir sağlaması hedeflenen servet vergisini yasalaştırdı. Buna göre, 2,5 milyon dolardan fazla serveti olan 12 bin Arjantin vatandaşı ülke içindeki servetlerinin % 3,5'ini, ülke dışındaki servetlerinin ise % 5,25'ini vergi olarak devlete ödeyecekler. Bu verginin % 20'si Salgın ile mücadelede gerekli olan sağlık malzemesinin temininde, % 20'si KOBİ'lere destek, % 20'si öğrencilere burs vermek, % 15'i sosyal kalkınma projeleri ve % 25'i doğal gaz girişimi için kullanılacak.¹⁴

Kuşkusuz servet vergisi önerileri yapılırken, böyle bir ilave vergi geliri kaynağının amaca uygun olarak harcanıp harcanmayacağı ya da otoriter, totaliter rejimlerin elinde topluma karşı kullanılıp kullanılmayacağı akıldaki tutulması gereken çok önemli bir husustur. Bunun için de şeffaf ve hesap verilebilir demokratik kontrol mekanizmalarının oluşturulması gerekiyor.

I. Covid-19 Salgını Ve Ek Kamu Geliri İhtiyacı

Son bir yıldır Covid-19 Salgını ve beraberinde derinleşen ekonomik krizle baş edebilmek için hükümetler, ucuz kredi ve kredi garantileri gibi önlemlerin yanı sıra, büyük çaplı mali destek paketleri uyguluyorlar. Daha fazla kamu harcaması yapılmasını, buna karşılık toplanan bir kısım vergiden vazgeçilmesini ya da bu vergilerin ertelenmesini içeren bu paketler devlet bütçesinin çok büyük açıklar vermesiyle ve bunun sonucunda devlet borçlarının görülmemiş bir biçimde artmasıyla sonuçlanıyor.

Öyle ki, Covid-19 ile birlikte çok düşük gelirli ülkelerin neredeyse yarısı ciddi düzeyde borç temerrüdü riski altındalar. Yükselen Ekonomiler olarak adlandırılan ülkelerde devlet borçlarının milli hâsıla içindeki payı ortalama % 40'tan % 60'a yükseldi. Geçmişte faiz dışı fazlası olan onlarca ekonomi Salgınla birlikte faiz dışı açık vermeye başladı. Üstelik 2020 ve 2021 yılları bu ülkelerin dış borç vadelerinin dolacağı yıllar. Bu ülkeler 2021 yılında 280 milyar dolar, 2022 yılında 330 milyar dolar borç geri ödemesi yapmak zorundalar.¹⁵

Türkiye'de devlet genel açığı iki kat arttı

Türkiye'de de benzer bir gelişim söz konusu. Toplam kamu gelirleri 2020 yılında (önceki yıla göre) milli hasılanın % 0,6 puanı oranında azaldı ve % 32,5'e geriledi. Buna karşılık toplam vergi

¹³ <https://www.washingtonpost.com/world/2020/12/29/coronavirus-2020-the-big-one-who-pandemics>.

¹⁴ "Covid: Argentina passes tax on wealthy to pay for virus measures", <https://www.bbc.com/news> (5 December 2020).

¹⁵ Michael Roberts, "Debt disaster with no escape", <https://thenextrecession.wordpress.com> (12 October 2020).

gelirlerinin 2020 yılında % 0,7 artması, sosyal fon gelirlerinin ise % 0,5 oranında azalması bekleniyor. Genel devlet harcamalarının 2020 yılında (milli hasılanın içindeki pay cinsinden) % 2,4 oranında artış göstererek % 38,6 olması bekleniyor. Böylece 2019 yılında milli hasılanın % 3'üne denk düşen devlet genel açığı 2020 yılında % 6,1'e; % 0,5'ine denk düşen faiz dışı borçlanma gereği ise % 3'e çıkacak (altı kat artış).¹⁶

Bu veriler Türkiye'de Salgının ilk yılında bütçe açığının ciddi bir biçimde arttığını gösteriyor. Ancak bu artışın nedeni sadece Salgınla mücadelede sunulan mali destek paketleri değil.

Salgın sağıltaki ticarileşme ve metalaşmayı ortaya çıkardı

Başta ABD olmak üzere tüm kapitalist ülkelerin Covid-19 Salgını karşısında çaresiz kalması, dünyada toplamda 140 milyondan fazla vakanın ve 3 milyondan fazla Salgından ölümün gerçekleşmesi, kapitalist sistemin sağılık alt yapısının ne denli yetersiz ve bir o kadar da eşitsiz olduğunu ve kapitalist devletlerin de toplum sağılığı konusunda ne denli duyarsız oldukları gerçeğini ortaya çıkardı.

Oxfam, en son raporunda¹⁷ bu duruma dikkat çekiyor. Çünkü her altı ülkeden sadece biri sağılık için yeterince harcama yapıyor. 158 ülkeden sadece 26'sı bütçelerinin % 15'ini Salgınla ilgili sağılık harcamalarına ayırıyor. 103 ülkede her üç işçiden biri ücretli hastalık ödemesi gibi bir emek koruma programından yararlanamıyor. Sadece 53 ülkede işsizlik ve hastalığa karşı sosyal koruma sistemi mevcut ki bu küresel işgücünün sadece % 22'sine karşılık geliyor. Bunun neticesinde işçiler hastalıklarla, ölümle ve yoksunluk ile burun buruna geliyorlar.

Türkiye'de de durum aslında pek parlak değil. Öncelikle Covid-19 hala bir meslek hastalığı olarak kabul edilmiyor. 2021 yılı Merkezi Yönetim Bütçesinden Sağılık Bakanlığı'na ayrılan ödenek sadece 77,6 milyar lira. Bu da sağılığa bütçeden yalnızca % 5,7'lik bir pay ayrıldığı anlamına geliyor. Bu rakamın 54,6 milyar liralık kısmının (% 69) tedavi edici hizmetlere, buna karşılık 19 milyar lirasının (% 25) koruyucu hizmetlere ayrılmış olması, ayrıca bu ödeneklerin 16 milyar liradan fazlasının (% 21) Şehir Hastanelerinin kira bedeli ödemeleri ile müteahhitlerden yapılan mal ve hizmet alım bedellerine tahsis edilmiş olması ülkede sağılık hizmetlerinin ne denli ticarileştiği ve metalaştığının somut göstergesi.¹⁸

Kaldı ki toplum sağılığı konusu sadece Sağılık Bakanlığı'na ayrılan kaynakların büyüklüğü üzerinden tartışılabilir bir konu değildir. Ülkede başta işçiler olmak üzere, çalışan sınıflar son derece sağılıksız koşullarda, uzun saatler, yoksulluk ücretinin de altında bir ücret düzeyinde çalışmak zorunda kalıyorsa, bu kesimlerin yüksek enflasyon ve güvenli olmayan gıdalar yüzünden yanlış ve eksik beslenme sorunları varsa, hastalanmaları ya da salgınlardan öncelikli olarak etkilenmeleri kaçınılmazdır.

Covid-19 destek paketleri 2008 küresel krizindekilerin on katı

¹⁶ 2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, s. 52.

¹⁷ <https://www.oxfam.org/en/press-releases/new-global-index-shows-catastrophic-failure-tackle-inequality-left-majority-worlds> (8 October 2020).

¹⁸ 2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçesi ve 2021 Yılı Sağılık Bakanlığı Bütçesi.

Salgın sadece sağlık harcamalarında değil, aynı zamanda derinleştirdiği ekonomik krizle mücadelede devlet bütçelerinden daha fazla kaynak ayrılmasına neden oluyor. Küresel çapta, devletler hazırladıkları mali destek paketleriyle ekonomik krizle, işyeri kapanmaları sonucu ortaya çıkan işsizlik ve yoksullukla baş etmeye çalışıyorlar. Bu Salgının ikinci yılı için de geçerli bir durum.

McKinsey’e göre, Salgın sonrası verilen mali destekler 2008 finansal krizi sırasında verilen desteklerin on katına çıktı. Örneğin ABD 2008 krizi sırasında milli hasılasının % 4,9’u büyüklüğünde bir mali destek paketi sunmuşken Covid-19 sırasında bu oran % 12,1’e yükseldi. Almanya’da ilk krizde % 3,5 büyüklüğünde olan destek Covid-19 ile birlikte % 33’e fırladı. Birleşik Krallık’ta ise bu oran; ilkinde % 1,5 iken, ikincisinde % 14,5 oldu.¹⁹

Bu desteklerin büyüklüğü ve içerikleri konusundaki farklılıklar ülkelerin sahip oldukları kaynakların/imkânların niceliğinden ve siyasal iktidarların niteliğinden kaynaklanıyor. Sosyal devlet uygulamalarının daha ağırlıklı olduğu ülkelerde mali yardımlar önemli ölçüde yoksul hanelere yönelik nakit desteği, işçilere yönelik ücret desteği gibi doğrudan gelir destekleri biçiminde oldu (bu ülkelerde nüfusun % 90’ından fazlasının sosyal koruma altında olduğu tahmin ediliyor).

Mali destekler hem bütçe içi, hem de bütçe dışı destekleri içeriyor. Bütçe içi kalemler sağlık malzemesi alımına yönelik kamu harcamaları, istihdamı koruma desteği adı altında işletmelere verilen nakit destekleri ve yoksul hanelere yapılan gelir transferleri, ücret ve işsizlik sübvansiyonları ve vergi indirimi ve sosyal güvenlik katkı primi vb. ertelemelerinden; bütçe dışı kalemlerse, ucuz kredi biçiminde (özellikle de KOBİ’lere) fonlama ve devlet bankalarınca verilen kredi garantilerinden (zordaki havayolu şirketlerine) oluşuyor. Bu mali desteklerin bütçe üzerinden sunulanlarının büyük çapta bütçe açıklarına neden olması kaçınılmaz. Zira bu destekler nitelikleri gereği vergiler biçimindeki kamu gelirlerini azaltırken, kamu harcamalarını artırıyor.

Acil mali destekler: En az % 1,4 ve en çok % 9,1.

Şu ana kadar ekonomilere verilen mali devlet desteklerinin boyutları konusunda birçok araştırma yapıldı. Bunlardan Bruegel Üniversitesi’nce yapılan bir çalışmaya göre²⁰; sağlık malzemesi yardımı, istihdamı koruma ve gelir desteği, KOBİ sübvansiyonları gibi doğrudan kamu harcaması biçimindeki “acil mali desteklerinin” milli hâsıla içindeki payı en az % 1,4 ile (Belçika), en fazla % 9,1 oranında (ABD) olmak üzere ülkeden ülkeye değişiyor. Bunlara ikinci grup olan vergi ve diğer borç ertelemeleri de dâhil edildiğinde bu oranlar Fransa’da % 13,8’e ve İtalya’da % 16,6’ya kadar çıkabiliyor.

¹⁹ <https://www.mckinsey.com/industries/public-sector/our-insights/the-10-trillion-dollar-rescue-how-governments-can-deliver-impact> (5 June 2020).

²⁰ Julia Anderson, Enrico Bergamini, Sybrand Brekelmans, Aliénor Cameron, Zsolt Darvas, Marta Domínguez Jiménez, Klaas Lenaerts, Catarina Midões, “The fiscal response to the economic fallout from the coronavirus”, <https://www.bruegel.org> (24 November 2020).

BIS bünyesinde yapılan bir çalışmaya göre ise; G20 ülkelerinde bütçeden verilen mali destekler milli hasılanın ortalama % 4,6'sı kadar. Fonlama ve kredi garanti desteği de sırasıyla % 1,7 ve % 3,4. Ancak bu destekler G20'nin kendi içinde gelişmişlik derecesine göre farklılaşıyor. Örneğin bütçeden verilen destekler gelişkin ekonomilerde milli hasılanın ortalama % 8,3'ü büyüklüğünde iken, Yükselen Ekonomilerde ortalama sadece % 2'dir.²¹

Türkiye'de verilen mali destek % 1'in biraz üzerinde.

Türkiye'de ise (18 Nisan 2021 tarihi itibarıyla), Salgından bu yana devlet bütçesinden yapılan ve yapılması planlanan doğrudan gelir, ücret ve kira yardımı destekleri biçimindeki desteklerin toplamı ancak 60 milyar lirayı buluyor.²²

Türkiye Geneli		Ödeme Yapılan Hane/Kişi	Miktar (TL)
Sosyal Destek Programı (Hane)	FAZ 1	2.111.254	2.111.254.000
	FAZ 2	2.316.010	2.316.010.000
	FAZ 3	2.061.527	2.061.527.000
Biz Bize Yeteriz Türkiyem	Hane	2.077.365	2.077.365.000
Kısa Çalışma Ödeneği	Çalışan	3.765.541	31.563.334.292
Nakdi Ücret Desteği	Çalışan	2.548.335	10.240.917.966
İşsizlik Ödeneği	Kişi	1.048.409	5.634.259.143
Normalleşme Desteği	Çalışan	3.183.435	4.034.225.189

#BirlikteBaşaracağız **Toplam: 60.038.892.590 TL**

[ailevecalisma](#) www.ailevecalisma.gov.tr

Bu verilerle ilgili dikkati çeken ilk şey ödeneklerin % 80'inin işçilerden yapılan kesintilerle oluşturulan İşsizlik Sigortası Fonu'ndan yapılıyor olması, diğeri ise Salgının başında vatandaşın

²¹ Enrique Alberola, Yavuz Arslan, Gong Cheng and Richhild Moessner, "The fiscal response to the Covid-19 crisis in advanced and emerging market economies", www.bis.org (17 June 2020).

²² <https://ailevecalisma.gov.tr> (18 Nisan 2021). Bu konuda IMF tarafından Haziran 2020'de hazırlanmış olan "World Economic Outlook- Update (June 2020), A Crisis Like No Other, An Uncertain Recovery" başlıklı raporda G20 ülkelerindeki mali destek paketleri ve Türkiye'de bu tarih itibarıyla sunulan destek paketinin kıyaslamasına ilişkin değerlendirme için bkz: Mustafa Durmuş, Son "IMF raporundaki Türkiye gerçeği", <https://mustafadurmusblog.blogspot.com> (28 Haziran 2020).

(IBAN numarası verilerek) toplanan 2 milyar liralık bir bağışın vatandaşa gelir desteği olarak takdim edilmesidir.

Kaldı ki hanelere yapılan yardımın dışında, “istihdama destek” adı altında işçilere veriliyormuş gibi yapılan bu desteğin asıl olarak sermayedarlara verildiği açıktır. Üstelik bu destek büyük sermaye ve servet sahiplerinden daha fazla ya da yeni vergi alınarak, yani genel vergi havuzundan fonlanmıyor.

Bu destek işçilerin ödedikleri primlerden oluşan İşsizlik Sigortası Fonu’ndan yapılıyor. Bu da işsizlik dönemlerinde işçilere ücret/gelir desteği amacıyla kurulmuş olan bu Fon’un içinin boşalmasıyla sonuçlanıyor. Öyle ki Fon’un ilk kez geçen yıl milli hasılanın % 0,8’i oranında zarar ettiği açıklandı.²³

Ancak bu verilerin söylediği asıl şey; yurttaşa dönük doğrudan mali desteklerin milli hasılanın ancak % 1’inin biraz üzerine denk düşen bir büyüklükte kalmasıdır. Böyle bir destek (gelişkin ekonomilerde ortalama % 6-9’lar civarında olan destekleri göz ardı etsek bile), bazı yükselen ekonomilerdeki mali desteklerin dahi çok gerisinde kalan bir destektir. Kaldı ki uygulamada bu destekle ilgili çok sorun mevcuttur. Birçok işçi ve küçük esnaf fiilen bu destekten faydalanamadığı gibi, esnaf kendine verilen gelir desteğinden vergi ödemek zorunda kalacaktır.

Bütçe açığının asıl nedeni Covid-19 destek paketleri değil

2020 yılı Merkezi Yönetim Bütçesi açığının 239,2 milyar lira olması bekleniyor. Aynı yıl Salgın nedeniyle bütçeden ekonomiye verilen doğrudan desteğin 52,6 milyar lira olduğu hatırlanırsa, bu desteğin sözü edilen bütçe açığının sadece % 21’inden sorumlu olduğu ortaya çıkacaktır. Kısaca bütçe açığındaki patlamanın asıl nedeni Covid-19 Salgını değil, Salgın öncesinde de var olan yapısal bütçe sorunlarıdır (özellikle de faiz harcaması, sermaye destekleri, lüks tüketim harcamaları ve güvenlik harcamaları biçiminde).

Servet vergisi hem acil, hem adil

Özetle, Salgının ortaya çıkardığı sağlıkla ilgili sorunların giderilmesi kadar, neden olduğu derin ekonomik durgunluk ve krizlerden ekonomileri çıkartabilmek için devletler daha fazla harcama yapmak için bir kez daha sahneye çağrıldığında, farklı oranlarda ve içeriklerde olsa da dünyanın her yanında yeni kamu geliri kaynaklarına ihtiyaç duyuluyor.

Bu durum neo-liberal dönemde sermaye kesiminin vergi kaçırmasına ya da vergiden kaçınmasına müsamaha gösteren hükümetler için de sıkıntılı bir dönemin başladığını gösteriyor. Çünkü vergilerin asıl yükünü çeken çalışan sınıflar Salgından çok daha fazla etkilendiklerinden, siyasal iktidarlar normalde bu kesimlerin vergi yükünü daha da artıracak yeni vergilere yönelemezler. Böyle bir yönelim ayrıca tersine çoğaltan etkisiyle ekonomik toparlanmayı aksatır.

Bu yüzden de ihtiyaç duyulan kamu gelirlerinin, lüks tüketim ve gerekli olmayan mal ve hizmetlerin vergilerinin ağırlaştırılmasının yanı sıra, servet sahiplerinden ve zenginlerden

²³2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, s. 70.

karşılanması, sistemin sürdürülebilirliği açısından elzemdir. Bu durum servet zenginlerinin tepkisine neden olsa da mevcut durumdan kurtulabilmek için başka bir mevcut görünmemektedir.²⁴

Bir başka anlatımla, emeği ile geçinenlerin üzerindeki hem KDV ve ÖTV biçimindeki dolaylı vergiler hem gelir vergisi, hem de sosyal güvenlik katkı payları çok yüksek. Bu vergiler ekonominin canlanmasını önlüyor. Eğer ekonomik bir canlanma, toparlanma hedefleniyorsa bu kesimlerin ödediği böyle vergilerin azaltılması gerekiyor. Ancak bu kaçınılmaz olarak mevcut vergi açığını artıracaktır. Bu nedenle de bu açıkları kapatmaya dönük bir servet vergisi kaçınılmaz olmaktadır.

Ayrıca Covid-19 ile birlikte zenginlerin tasarrufa yönelimlerinin arttığı da bir gerçek. Ancak tasarruf arttığında tüketim azalıyor, bu da toplam talebi azaltıyor. Öte yandan tasarruf yapabilenler ağırlıklı olarak servet zenginleri. Devlete bu kesimler borç verdiklerinden Salgın sırasında bu kesimlerin servetleri (elde ettikleri yüksek faiz gelirleriyle sayesinde) daha da arttı.

Bu yüzden yeniden bölüştürücü bir servet vergisiyle bu işlevsiz tasarrufların bir kısmının yoksullara gelir olarak aktarılması, böylece toplam tüketimin ve efektif talebin artırılması mümkündür. Bu da hedeflenen ekonomik canlanmaya yardımcı olabilir.

Salgınla mücadele edebilmek, gelirleri azalan, yoksullaşan halkı rahatlatabilmek, bütçe açıklarını kapatabilmek, borçlardan kurtulabilmek, ekonomik toparlanmayı sağlayabilmek için yeni bir finansal kaynağa ihtiyaç var. Bu kaynağın adresinin de büyük servet sahipleri olduğu açıktır.

Servet istatistikleri bu tespiti doğruluyor, servet vergisi alınması yönündeki öneriyi haklı çıkartıyor. Zira geçen yıl dünyanın en zengin 500 yetişkininin serveti 7,6 trilyon dolara yükseldi. Oysa bu servet 2016 yılında 4,4 trilyon dolar ve 2019 yılında 5,9 trilyon dolardı²⁵ (Türkiye’de de milyonerlerin toplam mevduatları Salgın döneminde neredeyse yarı yarıya artış gösterdi).

Tek başına bu veri dahi Salgın sonrası ihtiyaç duyulan kamu gelirinin nereden sağlanabileceğini göstermeye yetiyor. Ayrıca Salgın sayesinde servetlerini % 29 oranında artıran bu süper zenginlerden Salgınla ve ekonomik krizle mücadeleye katkıda bulunmalarını istemek hem son derece rasyonel, hem de adil bir politika olacaktır.

Böylece, servet vergisi talebi ya da önerileri giderek geniş kitleler arasında benimsenmeye başladığı gibi, fiilen birçok ülke servet vergisi ya da başka adlar altında bu vergiyi uygulamaya başladı ya da uygulamayı planlıyor.

Rusya, Bolivya ve Arjantin’deki servet vergisi uygulama kararlarının ardından, servet vergisi Kaliforniya’dan Almanya’ya, Şili’den Birleşik Krallık’a ve ABD’ye kadar dünyanın birçok yerinde, sol partiler, politikacılar, hukukçular, aktivistler ve bilim insanları tarafından gündeme getirildi.

²⁴C. P. Chandrasekhar and Jayati Ghosh, "Covid Debt and the Tax Paradigm", <https://www.networkideas.org> (20 October 2020).

²⁵ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-01-06/tax-code-changes-wealth-taxes-considered-from-california-to-german> (6 January 2021).

Bu kesimler başta Salgın sonrasında artan kamu geliri ihtiyacını karşılayabilmek ve gelir dağılımı eşitsizliklerini azaltabilmek için üst gelir gruplarının gelir vergisi oranlarını ve kurumlar vergisi oranlarını yükseltmenin yanı sıra, artık zenginlerden doğrudan artan oranlı bir servet vergisi alınmasının zamanının geldiğine inanıyorlar.

II. Artan Eşitsizlikler Ve Kamu Müdahalesi

Covid-19 Salgını öncesinde (uzunca bir aradan sonra), dünyada servet vergisi konusunun yeniden gündeme gelmesinin asıl nedeni son 40 yılda gelir ve servet dağılımı eşitsizliklerinin daha önce hiç görülmediği kadar artmış olması. Buna bağlı olarak yoksulluk, ekonomik istikrarsızlıklar ve sosyal huzursuzluklar arttı.

Gelir ve servet eşitsizliğinin artması çok önemli sonuçlar ortaya çıkartıyor. Öyle ki yapılan bilimsel araştırmalar; ekonomik durgunluk ve krizler, işsizlik, yoksulluk, kadın cinayetleri, ırkçılık, popülizm, otoriterleşme, savaşlar, göçler ve mültecilik, ciddi sağlık sorunları, ekolojik tahribat, uyuşturucu bağımlılığı, suç oranlarındaki artış, eğitim yetersizlikleri ve erken yaşta annelik gibi çok sayıda sorun ile gelir ve servet eşitsizlikleri arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu ortaya koyuyor. Yani eşitsizlik, ekonomik olduğu kadar, sosyal ve siyasal sorunlara da neden oluyor, zayıf bireyi daha da zayıflatıyor, toplumu çökertiyor.

Bölüşüm adaletsizliği endişe verici düzeyde

Yapılan araştırmalar 500 yıllık geçmişini olan kapitalizmin neden olduğu bölüşüm eşitsizlikleri anlamında insanlığı (sadece doğayı değil) tam bir felakete doğru sürüklediğini gösteriyor.

Öyle ki bir araştırmaya göre, günümüzde dünyanın en zengin % 1'lik nüfusu her yıl toplam küresel gelirden 19 trilyon dolar pay alıyor (küresel yıllık hasılanın beşte birinden fazla). Bu, aralarında Norveç, İsviçre, Arjantin, tüm Orta Doğu ülkeleri ve tüm Afrika Kıtası ülkelerinin bulunduğu toplam 169 ülkenin elde ettiği gelirden daha fazla bir gelir demek. Geriye kalan (69 trilyon dolarlık) küresel gelir de eşit dağıtılmıyor ve yıllık gelirleri 100 bin doların üzerinde olan en zengin % 5'lik seçkin küresel gelirin % 46'sına el koyuyor (40,4 trilyon dolar).²⁶ Küresel ekonomik büyüme de zenginlere yarıyor çünkü ekonomik büyüme arttığında bu seçkinlerin gelirleri artıyor.

Servet dağılımı çok daha adaletsiz

Servet dağılımında da benzer, hatta daha kötü bir tablo söz konusu. Küresel servet dağılımı konusunda hazırladığı raporlarıyla da bilinen bir finans kuruluşu olan Credit Suisse'ye göre, küresel servet 2019 yılı sonu itibariyle 399 trilyon doları aşıyor. Bu servetin dağılımı ise şöyle: Dünyanın en zengin % 1'lik yetişkin nüfusu servetin % 43,4'ünü elinde tutarken (173 trilyon dolar), en yoksul % 54'lük yetişkin nüfusun payına sadece % 1,4 (5,4 trilyon dolar) düşüyor.²⁷

Dünyadaki en fazla dolar milyarderine sahip bulunan ülke olan ABD'de en zengin 50 milyarderin servetinin toplamı (yaklaşık 2 trilyon dolar) ülke nüfusunun yarısını oluşturan en yoksul 165

²⁶ Hickel, agm..

²⁷ Credit Suisse Research Institute, Global wealth report 2020 (October 2020), <https://www.credit-suisse.com> (5 December 2020), s. 29.

milyon insanının servetinin neredeyse toplamına (2,08 trilyon dolar) eşit.²⁸ Avrupa Birliği ülkelerinde en zengin % 1'lik nüfus servetin % 22,5'ine, en zengin % 0,1 ise % 10'una sahip.²⁹ Fransa, Almanya, İspanya ve İskandinav ülkelerinde en zengin % 1 toplam servetin % 20- 25'ini elinde tutuyor.³⁰

Eşitsizlikler kapitalizmin doğasında var

Kısaca, kapitalizm eşitsizlikler üzerine kurulu bir düzendir. Eşitsizlik; sosyal sınıflar arasında (emek-sermaye), bu sınıfların kendi iç katmanları arasında (güvenceli kamu emekçisi- taşeron işçi ya da güvencesi işçi/prekarya; büyük sermaye-küçük sermaye gibi) yaşandığı kadar, farklı ulusal kimlikler, cinsiyetler (erkek-kadın), inançlar ve mezhepler arasında da derin bir biçimde yaşanıyor.

Yani kapitalizm, bazılarının ileri sürdüğü gibi, aslında gerçekte hiçbir zaman eşitsizlikleri (ortadan kaldırmayı bir kenara bırakın) yumuşatmadı, sosyal bütünleşmeyi hiçbir zaman gerçekleştirmedi çünkü böyle bir hedef kapitalizmin doğasına aykırıdır.

Dahası kapitalizm bu eşitsizlikleri daha da derinleştirerek, büyüterek, sürekli olarak yeniden üretiyor. Bu yeniden üretim öznel niyetten, çabadan bağımsız bir biçimde, sistemin üzerine kurulduğu üretim ve bölüşüm ilişkileri ve ulus devletlerin bu ilişkileri koordine etmedeki aracılık rolü ile nesnel olarak gerçekleşiyor.

Üstelik tüm insanlığı derinden etkilediği ileri sürülen felaketler söz konusu olduğunda dahi kapitalizmin eşitsizlikleri derinleştirdiği görülüyor. Bunun en son örneği Covid-19 Salgınıdır.

Covid-19 ile birlikte eşitsizlikler daha da arttı

Bloomberg'in bir raporuna göre; dünyada yoksulluk hızla artarken, gezegenin en zengin 500 yetişkini 2020 yılında servetlerini 1,8 trilyon dolar daha artırdı (% 31 artış). Böylece toplam servetleri 7,6 trilyon dolara erişti. Bu 500 yetişkinin bir yılda elde ettiği servet, en yoksul 165 milyon Amerikalının hayatları boyunca elde edebildiği servete eşit.³¹

Dünyanın bu zenginlerinden ilk onda yer alanların dokuzu Amerikalı. İlk sırada son bir yılda servetini 165 milyar dolar artırarak 194,5 milyar dolarlık bir servete erişen Tesla'nın kurucusu ve CEO'su E. Musk yer alırken, ikinci sırada 185 milyar dolarlık serveti ile Amazon'un sahibi J. Bezos ve üçüncü sırada 129 milyar dolar ile B. Gates geliyor.³²

²⁸ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-10-08/top-50-richest-people-in-the-us-are-worth-as-much-as-poorest-165-million> (8 October 2020).

²⁹ Camille Landais, Emmanuel Saez, Gabriel Zucman, "A progressive European wealth tax to fund the European COVID response", <https://voxeu.org/article/progressive-european-wealth-tax-fund-european-covid-response> (3 April 2020).

³⁰ Agm.

³¹ <https://www.commondreams.org/news/2021/01/02/amid-warnings-surgin-worldwide-poverty-planets-500-richest-people-added-18-trillion>.

³² <https://www.bloombergquint.com/business/musk-close-to-surpassing-bezos-as-world-s-richest-person> (6 January 2021).

Bir diğer araştırmaya göre³³, dünyanın en eşitsiz, buna karşılık ekonomik olarak en gelişkin toplumlarının başında gelen ABD'deki milyarderlerin geçen yılın Mart ayından Aralık ayına, yaklaşık dokuz ayda servetlerinde 1 trilyon dolardan fazla bir artış oldu (% 36). Bunların içinde yer alan, ülkenin en zengin 14'ünün serveti ise 477 milyar dolar arttı (% 56). Böylece bu en zengin 14 kişinin toplam serveti 1,322 trilyon dolara erişti (böyle bir servet Türkiye'nin toplam servetine ve yaklaşık iki yıllık milli gelirine eşit).

Dolar milyarderleri sadece gelişkin Merkez Ekonomilere özgü değil, Türkiye dâhil dünyanın hemen her ülkesinde mevcut. Örneğin halkı büyük sıkıntılar içinde olan Venezuela ve Zimbabve'nin her birinin birer milyarderi var. ABD 624 milyarder ile dünyada en fazla milyardere sahip ülke olurken, Çin 390 dolar milyarderi ile ikinci sırada yer alıyor (gerçekte Çinli milyarderlerin sayısı daha da fazla çünkü Hong Kong'da 66 milyarder ve bağımsız Tayvan'da 40 Çinli milyarder daha var). Almanya'nın 110, Rusya'nın 102 ve Hindistan'ın 94 dolar milyarderi var. Kalan ülkelerin her birinde 100'den az sayıda milyarder var. Bunların çoğu Avustralya, Kanada, Fransa ve İsviçre'de yaşıyor. Aslında Forbes tarafından tanınmayan ya da servetleri tam olarak bilinemediği için milyarder sayılmayan çok daha fazla dolar milyarderi olduğu tahmin ediliyor. Bunların içinde kraliyet mensupları, diktatörler ve büyük suçlar işlemiş olanlar var. Kabaca dünyadaki milyarder sayısının 2,000 ila 2,200 arasında olduğu tahmin ediliyor.³⁴

Küresel yoksulluk artıyor

Madalyonun diğer yüzünde ise küresel yoksulluk var. Birleşmiş Milletler Örgütü (BM) Salgının 2030 yılına kadar 207 milyon insanı daha aşırı yoksullaştıracığını, böylece aşırı yoksul sayısının 10 yıl sonra 1 milyar civarında olacağını öngörüyor.³⁵

Dünya Bankası ise³⁶ Salgın yüzünden yoksulluğun küresel olarak 88 milyon- 115 milyon civarında artacağını, kişi başı gelirin küresel olarak 2020 yılında % 5-8 oranında azalacağını ve böylece yoksulluğun 2017'deki düzeylerine tekrar çıkacağını ileri sürüyor (aslında yoksulluğun Covid-19 öncesinde dünya çapında azaldığı iddiası doğru değil. Çin ve Hindistan'da yoksulluk azaldığı için küresel yoksulluk azaldı. Tikel olarak ülkelerde özellikle de gelişmiş ülkelerde yoksulluk arttı).

Bu da son üç yılda yoksulluğu azaltma çabalarının boşa gittiği anlamına geliyor. Banka yoksullaşmanın % 80'inin orta gelirli ülkelerde gerçekleşmesini ve bundan en kötü etkilenecek bölgelerinse Güney Asya ve Sahra Altı Afrika olmasını bekliyor. Rapor 2030 yılına gelindiğinde neredeyse dünya nüfusunun % 7'sinin günlük 1,90 dolardan az gelir tüketebileceğini ileri sürüyor.

Geçen yıl Salgınla birlikte yaşanan ekonomik çöküş ise servet bölüşümünü zenginden yana olmak üzere daha da kötüleştirecek. Çünkü Salgın ile birlikte devasa bir yedek sanayi ordusu ortaya çıktı.

³³ <https://americansfortaxfairness.org> (8 Aralık 2020).

³⁴ <https://economics.com/why-billionaires-destroy-democracy-and-capitalism> (26 November 2020).

³⁵ <https://www.commondreams.org/news/2021/01/02/amid-warnings-surgin-worldwide-poverty-planets-500-richest-people-added-18-trillion>.

³⁶ The World Bank, "Global Action Urgently Needed to Halt Historic Threats to Poverty Reduction", <https://www.worldbank.org> (7 October 2020).

Bu durum işçilerin gücünü zayıflatıyor, onların çok düşük ücretlerde çalışmaya razı olmasına neden oluyor. Bu da işçilerin yaşam standartlarını daha çok düşürecek, yaşam koşullarını kötüleştirecek.

Türkiye’de “derin yoksulluk”

Türkiye’de de yoksulluk son yıllarda (özellikle de Covid-19 ile birlikte) hızla artıyor. Öyle ki Türk-İş’in araştırmasına göre, 2021 yılının Mart ayında dört kişilik bir ailenin açlık sınırı 2,736 lira, yoksulluk sınırı 8,912 lira oldu.³⁷ Diğer taraftan asgari ücret giderek ortalama ücrete dönüşmüş durumda. Asgari ücretin % 20 fazlası ve altında ücret alan işçilerin sayısı 9,7 milyon. Bütün ücretli çalışanların % 50’ye yakını bu kapsamda yer alıyor. Tüm ücretli çalışanların % 64’ü ise (12,5 milyon işçi) asgari ücretin altı ile asgari ücretin bir buçuk katı arasında bir ücret elde ediyor.³⁸

Sahadaki çalışmalar ise yoksulluğun resmini çok daha net sergiliyor. Örneğin İBB İstanbul İstatistik Ofisi’nin İstanbul’da kent yoksulluğuna ilişkin olarak yaptığı bir anket çalışması ülkenin bu en büyük kentindeki yoksulluğu gözler önüne seriyor. Buna göre, ankete katılan hanelerin % 47,3’ünün düzenli bir geliri yok. Çalışan kişilerin olduğu hanelerin % 89,3’ünde tek kişi gelir getirici faaliyette bulunurken, iki kişinin çalıştığı ailelerin oranı sadece % 9,7. % 92,6’sı ise borçlanmadan ekstra bin liralık bir harcama yapacak durumda değil. % 91,8’inin haftada en az iki kere et, tavuk ya da balık içeren yemeği karşılayabilecek bir geliri yok. Hanelerin % 70,6’sı kredi kartı ve kredi olarak bankalara, % 20’si esnafa, %14,3’ü ise akrabalarına borçlu.³⁹ Yoksulluk bölgelere göre daha da artabiliyor. Örnek olarak 2020 yılının başlarında yapılan bir araştırmaya göre, Kürtlerin ağırlıklı olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yapılan anketlerde katılımcıların % 63,2’sinin TÜİK verilerine göre açlık/yoksulluk limiti sayılan 2,000 liranın altında hane gelirine sahip olduğu görülüyor.⁴⁰

Sosyoekonomik Geçim Endeksi: Sadece 36,0

Covid-19 Salgını sonrasında yapılan bir çalışma İstanbul’un 39 ilçesinin 34’ünde ciddi düzeyde yoksulluk yaşandığını ortaya koyuyor. Böyle yoksulluk içinde olanlara, başta gıda yardımı olmak üzere, ilaç, bebek bezi ve maması, yakacak, kira, ulaşım, fatura ödeme, giysi yardımı yapan Derin Yoksulluk Ağı adlı bir gönüllü yardım kuruluşunun Kasım ayında yayınladığı rapora göre⁴¹; bu ilçelerdeki yoksulların yarıya yakını geçimini seyyar satıcılık gibi kayıt dışı işlerden sağlıyor. Salgınla birlikte işler durunca bu ailelerin geçimi iyice zorlaştı. Kuruluşun yoksulluğu belirlemede kullandığı ve su ve temel gıda gibi en temel ihtiyaçların karşılanabilmesi anlamındaki tanımladığı Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (sege) 34 ilçedeki 171 mahallenin tamamında ortalama 100

³⁷ <http://www.turkis.org.tr/MART-2021-ACLİK-VE-YOKSULLUK-SINIRI> (26 Mart 2021).

³⁸ DİSK-AR, “Salgın günlerinde asgari ücret gerçeği araştırması”, <http://disk.org.tr/2020/12>.

³⁹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul İstatistik Ofisi, “İstanbul’da Kent Yoksulluğu Araştırması, Mayıs 2020”, <https://istatistik.istanbul/bulten> (21 Mayıs 2020).

⁴⁰ <https://www.gazeteduvar.com.tr/kurtlerin-yuzde-632si-aclik-sinirinda-kadinlarin-yuzde-871-i-issiz> (7 Mart 2020).

⁴¹ Derin Yoksulluk Ağı, “Pandemide Derin Yoksullukla Mücadele, Kasım 2020”, [DYA-Pandemide-Derin-Yoksullukla-MücadelelerinYoksullukagi.org](https://www.dya-pandemide-derin-yoksullukla-mucadele.org) (13 Ocak 2021).

üzerinden sadece 36,02 düzeyinde. İşin kötüsü sege İstanbul'daki toplam 959 mahallenin % 68'inde de 0-40 aralığında kalıyor.

Eşitsizlik ve yoksulluk sisteme içkin sorunlar

Dünya ve Türkiye'ye ilişkin bu eşitsizlik ve yoksulluk göstergeleri temelde kapitalist üretim tarzının özünü oluşturan artı değer çıkarımının kaçınılmaz sonuçları. Yani bu sonuçları doğuran şey, toplumdaki diğer sömürü ve ezme biçimlerinin dışında, artı değer sömürüsüne, kâr maksimizasyonu için üretime ve çevreyi tahrip eden, işçi ve emekçi sınıfları baskılamaya dayalı kapitalizmin bizzat kendisi.

Bir başka anlatımla, işsizlikte olduğu gibi, yoksulluk, gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin nedeni (bazı iktisatçıların ileri sürdüğü gibi) kaynak yetersizliği değil, kapitalist sistemin kaynakları dağıtma biçimidir. Çünkü kaynaklar piyasalar ve devlet tarafından toplumsal ihtiyaçların karşılanması için değil, kâr elde etmek için dağıtılıyor ve devlet izlediği sosyo ekonomi politikaları ile bunu kolaylaştırıyor. Piyasa mekanizmasıyla gerçekleştirilen ve devlet eliyle de perçinlenen bu durum kendini sosyoekonomik alanda servet, gelir, eğitim, sağlık, konuta erişim gibi konularda ciddi farklılaşma, eşitsizlik ve adaletsizlik biçiminde ortaya çıkartıyor.

Neo-liberal dönemde gelir bölüşümü adaletsizliği ve yoksulluk arttı

Özellikle de 1980'lerden itibaren ortaya çıkan neo-liberal dönemin bir sonucu olarak, gelir ve servet; sadece serbest piyasalardaki emek-sermaye ilişkilerinin (çalışan sınıfların örgütsüzleştirilip güçsüz bırakılmasının) değil, kapitalist devletlerin sermaye sınıfı lehine uyguladığı ekonomi politikalarının da ürünü olarak, bu sınıfa mensup zenginlerin elinde daha da birikti. Bu birikime hizmet eden en somut politikalarsa, verginin yükünü çalışan sınıfların üzerine yıkan, sermayedarlardan giderek daha az vergi alınmasını sağlayan emek karşıtı vergi politikaları oldu. Bunun sonucunda zengin ve yoksul arasındaki uçurum daha da büyüdü.

Bir başka anlatımla, kapitalist sistemde gelir ve servet eşitsizliği artışı birincil bölüşüm ve ikincil bölüşüm düzeylerinde olmak üzere iki düzeyde gerçekleşiyor. Birincil bölüşümde eşitsizliklerdeki artış neo-liberalizmle birlikte çok önemli boyutlara erişti. Çünkü artı-değere el konulmasıyla gerçekleşen kârlara ilave olarak, seçkinlerin sahip olduğu ve kendilerine düzenli gelir sağlayan ve belli ellerde toplanan yeni tür servet gelirleri ortaya çıktı.

Bunların içinde finansal rantlara ilave olarak çok önemli boyutlara erişen teknelci entelektüel mülkiyet var (bilişim ve ilaç sektöründeki gibi bilginin teknelci kontrolünden elde edilen rantıye gelirler). Doğası gereği sosyal ya da kamusal birçok müşteregin özelleştirilmesinden elde edilen rantlar var (emek geliri dışında doğrudan doğa ve bilgi üzerinden elde edilen rantlar). Sermayenin giderek artan pazarlık gücü ve emek karşıtı serbestleştirme (de-regülasyon) politikaları var. Bunlar birincil bölüşümü servet sahipleri lehine olmak üzere etkiliyor. İkincil bölüşüm ise emek karşıtı, sermaye yanlısı vergileme, sübvansiyon ve transferler sonrası ortaya çıkan yeniden bölüştürücü politikalar sonucunda ortaya çıkıyor.⁴²

⁴² Jayati Ghosh, Understanding Global Inequality in the 21st Century, <http://www.networkideas.org> (20 July 2019).

III. Serveti Vergilendirmek İçin Bazı Somut Nedenler

Aşağıdaki somut gerekçelerden hareketle büyük servet sahiplerinin artan oranlı bir servet vergisiyle vergilendirilmesi talep edilebilir:

(i) Büyük servet sahipleri sadece el koydukları artı değerle değil, aynı zamanda yeterince ödemedikleri gelir vergisi, kurumlar vergisi gibi vergilerle büyüttükleri parasal servetlerini bütçe açığı veren hükümetlere borç olarak veriyorlar. Böylece elde ettikleri yüksek faiz gelirleriyle servetlerini daha da büyütüyorlar. Bu borçlarla yapılan devlet harcamaları servetlerinin daha da artmasına yardımcı oluyor. Halk ise bu devlet borçlarının hem anaparalarını hem de faizlerini daha fazla vergi ödeyerek karşılamak zorunda kalıyor.

(ii) Süper zenginlerin bir kısmı servetlerini daha da büyütebilmek için bu servetlerini vadeli işlem piyasaları gibi spekülatif finansal yatırım piyasalarına yatırıyorlar. Bu da petrol ve temel gıda (buğday, mısır gibi) gibi malların fiyatlarının spekülatif bir biçimde artmasıyla sonuçlanıyor. Bunların fiyatları artıp, ekonomiler daralırken, küresel çapta işsizlik, yoksulluk ve açlık da artıyor.⁴³

(iii) Bu servetlerin büyütüldüğü bir diğer alan küresel menkul kıymet borsaları. Servetler buralara yatırıldığında borsalar yükseliyor. Borsadaki hisselerin çok büyük kısmı bu zenginlere ait olduğundan zenginler daha da zenginleşiyor. Yani servetler bir tür "kumarhane kapitalizmi" altında daha da büyütülüyor.

Bir başka anlatımla, süper zenginlerin büyük çapta tasarruf fazlaları var. Ancak bu fazlaları reel yatırımlara dönüştürmüyorlar. Bunun bir nedeni kapitalizmin yenilikçi/ buluşçu yanının (inovasyon) ve bunun sonucunda verimliliklerin giderek azalması. Böyle olunca da büyük şirketler kâr sıkışıklığını kendi hisselerinin geri satın alımını /buyback) yaparak aşmaya çalışıyorlar.

Buna bir örnek vermek gerekirse, 2019 yılında ABD'de 800 milyar dolarlık, Japonya, Birleşik Krallık, Fransa, Kanada ve Çin'de 130 milyar dolarlık olmak üzere 1 trilyon dolara yakın şirket hissesi geri satın alımı yapıldı. 2010-2109 yılları arasında ise ABD'li şirketler her yıl borsaların değerlerinin % 1,5'i oranında şirket hissesi geri satın alımı gerçekleştirdiler.⁴⁴ Bu yolla bu şirketlerin borsalardaki hisselerinin değeri hızla artıyor, şirketlerin üst düzey yöneticilerinin maaşları ve tazminatları büyüyor, böylece şirketlerin sahiplerinin servetleri durduğu yerde çoğalıyor. Borsaların hızlı yükselişinin bir nedeni böyle bol nakitle gerçekleştirilen hisse geri satın alımı operasyonlarıdır. Çünkü hem 2008 küresel finansal krizi, hem de Covid-19 sonrasında Salgın ve krizle mücadele adı altında çok düşük faizli para-kredi ve miktarsal kolaylaştırma operasyonlarıyla sağlanan trilyonlarca dolarlık nakit bu borsaların çoşmasına neden oldu.

Türkiye'de de 2017 yılından bu yılın başına kadar izlenen düşük reel faizli banka kredilerinin önemli bir kısmının reel yatırımlardan ziyade döviz, borsa, konut gibi spekülatif finans piyasalarına

⁴³ Richard D. Wolff, "Why Taxing the Rich Makes Sense?", <http://mrzine.monthlyreview.org> (2 March 2011).

⁴⁴ Sirio Aramonte, "Mind the buybacks, beware of the leverage", BIS Quarterly Review (September 2020), <https://www.bis.org> (14 September 2020).

aktığı biliniyor. Böyle, zengini daha da zenginleştiren politikaların gerçek ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ile ilgisinin olmadığı ise çok açıktır.

(iv) Büyük servetler borsa, emlak-konut ya da menkul kıymetler gibi spekülatif finansal yatırımlarda kullanıldığında finansal balon/köpük oluşuyor ve bu balon 2008 krizinde olduğu gibi patladığında küresel ekonomi krize giriyor. Yani büyük servetler finansal krizleri tetikliyor. Böyle krizler ortaya çıktığında ise devlet maliyesi bozuluyor, bütçe açık veriyor ve bu açık krizi tetikleyen bu servet sahiplerinden borçlanılarak kapatılıyor. Bunun sonucunda, devlet borçlanması aracılığıyla, büyük finansal servet sahiplerinin servetleri daha da büyüyor. Buradan hareketle, servet vergisinin (zenginlerden daha fazla vergi alarak salgın ve yoksullukla mücadele gibi kamusal programları fonlamak dışında), finansal ve finansal olmayan rantlar sağlamaya dönük faaliyetleri caydırmak, böylece ekonomik krizi önlemek için de kullanılabilceği de açıktır.

(v) Büyük servetler ve bunların belli ellerde yığılması ekolojik tahribata neden oluyor. Bu tahribat sadece süper zenginlerin çok fazla tüketmelerinden değil, aynı zamanda tükettiklerinin çok fazla enerji yoğun olmasından kaynaklanıyor. Öyle ki bu süper zenginlerin devasa büyüklükte evleri, malikâneleri, lüks otomobilleri, özel jetleri, yatları, lüks yazlıkları ve dağ evleri, lüks ithalatları vs var.

Bu zenginlerin sadece tüketimleri değil, yatırımları da ekolojiyi tahrip ediyor. Çünkü harcayabileceklerinden çok daha fazla parasal servetleri olduğundan bu servetlerini maden, petrol çıkarımı gibi ekolojiyi tahrip eden sektörlerdeki yatırımlarda kullanıyorlar ya da kredi, borç, patent, mülk biçiminde başkalarına satıyor veya kiralyorlar. Oysa diğer insanlar çalışmak, üretmek, kiralarını ve bu zenginlere olan borçlarını ödeyebilmek için yoğun bir mücadele içindeler. Bu durum da ekoloji üzerinde ilave bir baskı oluşturuyor.⁴⁵

Böyle bir gerekçeden yola çıkan Saez ve Zucman gibi maliyeciler, yüksek vergilemenin vergiden kaçınmaya ve vergi kaçırmaya neden olacağı görüşünü benimsemiş olan geleneksel vergileme anlayışının aksine, çok yüksek düzeydeki gelir ve servetlerin neredeyse tamamına el koymak anlamına gelen yükseklikte vergi oranları uygulamanın 'optimal vergileme'nin bir gereği olduğunu ileri sürüyorlar.⁴⁶

(vi) Son olarak büyük sermaye ve servet sahipleri, sadece kendilerine hizmet edecek politikacıları seçtirerek ya da günümüzde olduğu gibi otoriter rejimler altında üst düzey yönetsel görevlere atanmalarını sağlayarak değil, aynı zamanda büyük rüşvetler de dağıtarak siyasal alanı kontrol ediyorlar. Alınacak bir servet vergisi (diğer önlemlerin yanı sıra) böyle bir yozlaşmayı (tamamen ortadan kaldırmaya da) azaltabilir, yavaşlatabilir.

Özetle, servet gerçekte bir sosyal ilişkiyi yansıtıyor, yani sahiplerine sosyal ve politik güç sağlıyor. Böylece bir tür plütokrazi düzeninin pekiştirilip sürdürülmesine yarıyor, içinde yaşadığımız sınıflı toplumda yöneten sınıfların yönetilenler üzerindeki hegemonyasının en önemli araçlarından biri haline geliyor. Öyle ki yüksek düzeyde serveti olanlar sadece ekonomik ve sosyal alanda

⁴⁵ Hickel, agm.

⁴⁶ William G. Gale, "Saez and Zucman Say Everything You Thought You Knew About Tax Policy Is Wrong", <https://www.taxpolicycenter.org/taxvox> (23 October 2019).

yoksullarla arayı açmıyorlar, yasama, yargı ve yürütmeyi de kontrol altına alıyorlar. Yani servet zenginleri, sadece otoriter rejimlerdeki değil, parlamenter demokrasi olarak adlandırılan rejimlerdeki devlet aygıtını da iktidarlarını pekiştirmede bir araç olarak kullanıyorlar.

Bu etkinin en fazla görüldüğü alanlardan biri vergileme ve izlenen vergi politikalarıdır. Çünkü servet zenginleri oldukça yüksek vergi ödeme güçlerinin varlığına rağmen, yeterince vergi ödemiyorlar. "Yatırım yaptıkları, istihdam yarattıkları" gibi, geçerliliği son derece tartışmalı bazı gerekçelerle, onlardan vergi alınmasının yanlış olacağı fikri topluma aşılıyor. Üniversiteler bu fikrin teorisini oluştururken, devlet kurumları ve politikacılar da hiç sorgulamadan bu fikri benimsiyorlar. Böyle olunca da örneğin yüksek düzeydeki askeri harcamalar, faiz ödemeleri ve sermayeye dönük mali destekler yüzünden giderek artan bütçe açıkları KDV ve ÖTV gibi halktan alınan vergilerle veya elektrik, doğal gaz ve ulaştırma gibi temel hizmetlere yapılan zamlarla ya da borçlanma ile kapatılıyor.

Oysa "zenginlerden daha fazla yatırım yapmaları ve istihdam yaratmaları için daha az vergi alınması ya da hiç alınmaması gerektiği" iddiasının temelsiz olduğu bilimsel araştırmalarla da kanıtlanmış durumda. Örnek olarak, geçen yıl 18 gelişkin Merkez Ekonomideki veriler esas alınarak yapılan bir bilimsel araştırma⁴⁷ son 50 yılda zenginler için yapılan vergi indirimlerinin ekonomik büyümeyi hızlandırma ve işsizliği azaltma konusunda kayda değer bir etki yaratmazken, mevcut gelir eşitsizliklerini daha da artırdığını ortaya çıkardı. Öyle ki vergi indirimi yapılan ülkelerde en zengin % 1'in gelirden aldığı pay indirimlerden sonraki beş yılda % 0,8 arttı. Vergi indirimlerinin ekonomik büyüme ve işsizlik üzerinde kayda değer bir olumlu etkisi ise görülmedi. Beş yıl sonra kişi başı milli gelir ve işsizlik oranları hem indirim yapılan hem de yapılmayan ülkelerde değişmedi.

İstihdamı teşvik mi?

Bu konuda en çarpıcı örneklerden bir diğeri ABD'de Başkan Bush döneminde (2001-2004) 'istihdamı teşvik' adı altında zenginlerin vergisinin indirilmesidir. Bu dönemde öyle ilave vergi indirimleri yapıldı ki bunların tutarı 3,4 trilyon dolara ulaştı. Uygulanan her vergi indiriminin gerekçesi sözde istihdam yaratmaktı. Sonuçta bu indirimlerin % 80' i en zengin % 20'ye, bunun da çok büyük bir kısmı en zengin % 1'e ya da kabaca 100 bin zengin birey ve şirkete fayda sağladı. Buna karşılık bu dönemde dış dokunur bir istihdam yaratılmadığı gibi bunu ciddi bir ekonomik durgunluk izledi. 2008 yılında ikinci Bush Yönetimi sırasında 'yeniden istihdam yaratma kampanyası' adı altında zenginlere 90 milyar doları bulan bir vergi indirimi daha sağlandı. Ancak yine istihdam yaratılmadı. 2008'in ikinci yarısında istihdam piyasası çöktü ve altı ayda yeni bir milyon işsiz ortaya çıktı. Tarihte buna benzer bir çöküş 1929-1930'da yaşanmıştı.⁴⁸

Türkiye'de de son 18 yıldır sermayeden alınan kurumlar vergisi ve gelir vergisi oranlarında ciddi indirimlere gidildi. % 45 olan en zenginlerin gelir vergisi oranı % 35'e kadar düşürüldü (2020 yılında

⁴⁷ Hope, David and Limberg, Julian, "The economic consequences of major tax cuts for the rich", **International Inequalities Institute Working Papers (55) LSE**, London, UK, 2020.

⁴⁸ Jack Rasmus, "Why tax cuts don't and won't create jobs?", Working In These Times, <http://brechtforum.org> (6 December 2010).

yıl tekrar % 40'a çıkartıldı). % 33 olan kurumlar vergisi oranı ise % 20'ye indirildi (2018'de tekrar % 22'ye yükseltildi). Bu arada sermayeye tanınan muafiyet, istisna ve indirimlerin boyutu yıllık olarak tahsil edilen toplam vergi gelirlerinin beşte birine ulaştı. Buna karşılık ülkedeki istihdam oranı yükselmediği gibi, son yıllarda % 50'nin 4-5 puan altına kadar düştü. Yani bu vergi indirimleri zengini daha da zengin yaparken istihdamı artırmadı.

Bu deneyimlerden hareketle, zenginlerden daha az vergi almanın ekonomiye ve topluma olan faydasının ihmal edilebilecek kadar az olduğu ve bu bulgunun Covid-19 Salgını ile daha da kötüleşen kamu maliyesini düzeltmek için zenginlerden daha fazla vergi alınmasının haklı bir iktisadi gerekçesini oluşturduğu ileri sürülebilir.

Sermayeden alınan vergilerin indirilmesi zengini daha da zengin yapıyor

Bir başka çalışma ise neo-liberal vergi reformlarının hayata geçirilmeye başlandığı 1980'li yıllardan itibaren (yukarıdaki çalışmanın bulgularına benzer bir biçimde) gelir dağılımı adaletsizliğinin iyice arttığını ortaya koyuyor. Buna göre⁴⁹; 1970'li yılların sonuna değin, ABD'de en zenginlerin ödediği federal gelir vergisinin oranı % 70 ve kurumlar vergisi oranı % 46, en zengin % 1'in milli gelirden aldığı pay ise % 10'du. 2017 yılına gelindiğinde ise zenginlerin ödediği gelir vergisi oranı % 39,6'ya (2021'de % 37,0) ve kurumlar vergisi oranı % 34'e (2021'de % 21,0) kadar düştü. Bu arada en zengin % 1'in milli gelirden aldığı pay % 20'ye (iki katına) çıktı. Yani zenginlerin vergi oranları düşürüldüğünde gelir dağılımı daha da eşitsiz ve adaletsiz bir hale dönüştü.

Kısaca, böyle vergi indirimlerini zorlayan ideolojik-politik dayatmalar gerçekte yeni yatırım ya da yeni istihdam yaratılmasını sağlamadığı gibi, zenginlerin mevcut servetlerini büyük ölçüde finans piyasalarında büyütmesine hizmet ediyor. Toplumsal bir fayda sağlamadığı gibi, toplumun refahının azalmasına, sınıfsal eşitsizliklerin ve yoksulluğun daha da artmasına neden oluyor. Bu bakış açısından hareketle, büyük servetlerin vergilendirilmesi emekten yana olduğunu ileri süren iktidarların vergi politikalarının temel araçlarından biri olmak zorundadır. Bu tür iktidarların gelir dağılımı eşitsizliklerini azaltmak, halka dönük ve doğa dostu kamusal yatırım harcamalarını finanse etmek, ekonomik sıkıntıları aşabilmek için servet vergisine başvurmaları kaçınılmaz hale gelmektedir.

Kısaca bu tür sosyal programların finansmanının vergilerle karşılanması gündemde. Bu bağlamda dünyanın birçok ülkesinde; "üst gelir gruplarının gelir vergisi oranlarını ve sermaye şirketlerinin kurumlar vergisi oranlarını yükseltmek, ayrıca servet vergisi almak" gibi vergisel önlemler tartışılıyor.

Özel İletişim Vergisi artışı eğitimdeki eşitsizlikleri daha da artıracak

Diğer yandan Türkiye'deki mevcut vergi sistemi ve uygulanan vergi politikaları zengini daha da zengin yaparken, halkın yoksulluğunu artırıyor. Sistemin hayata geçirilmesinden sorumlu politik iradenin ise vergileri sosyal amaçlı olarak kullanmak gibi bir amacı söz konusu değil.

⁴⁹ Eduardo Porter, "Tax Cuts, Sold as Fuel for Growth, Widen Gap Between Rich and Poor", <https://www.nytimes.com> (3 October 2017).

Nitekim mevcut dolaylı vergilerin ağırlığını daha da artıran bir düzenlemeyle, Özel İletişim Vergisinin (ÖİV) % 7,5 olan oranı % 10’a yükseltildi.⁵⁰ Bu verginin oranının yükseltilmesinin nedeni Covid-19 sonrasında internet kullanımı başta olmak üzere dijital iletişim hizmetlerinin görülmemiş ölçüde artıyor olması. İnternet hizmeti bu verginin konusunu ve matrahını oluşturan önemli bir hizmet olduğundan⁵¹ siyasal iktidar bu büyüyen matrahı daha yüksek oranda vergilendirerek gelir sağlama yolunu seçti. Ancak iletişim hizmetlerinden % 18 oranında KDV ve yeni oran artışı ile % 10 oranında ÖİV alındığında bu verginin yükü % 28’e çıkıyor. Bu, özellikle de Salgın nedeniyle uzaktan erişimle eğitim görmeye çalışan milyonlarca çalışan sınıf çocuğunun bu hizmete erişime zorlanmasıyla sonuçlanacak, bu durum eğitimdeki eşitsizlikleri ve halkın üzerindeki vergi yükünü daha da artıracaktır. Diğer taraftan, halk üçte ikisi KDV ve ÖTV gibi dolaylı vergilerden oluşan vergi sisteminin altında iyice ezilirken, bu yıl olduğu gibi, sermaye kesiminden alınması gereken vergilerin beşte biri büyüklüğünde (230 milyar lira) bir vergi gelirinden “vergi harcamaları” adı altında vazgeçiliyor.

IV. Türkiye’de Servetin Dağılımı

Dolaysız vergiler içinde sayılan ve daha çok zenginlerin ödediği veraset ve intikal vergisinde 2020 yılında tahakkuk eden miktar sadece 1,3 milyar lira. Yani toplam vergi gelirlerinin sadece % 0.15.5’ine denk düşen bir miktarda vergi miras ve intikaller üzerinden alınıyor.

Zenginlerden alınan servet vergisi kapsamında değerlendirilen aslında tam olarak bu anlama gelmeyen iki diğer vergi ise motorlu taşıtlar vergisi (MTV) ve emlak vergileri. Aslında bu vergilerle gerçek servetler vergilendirilmediğinden bunları servet vergisi olarak nitelendirmek doğru değil. Öyle ki sadece servet sahibi zenginler değil, örneğin MTV örneğinde olduğu gibi, mütevazı bir otomobili olan biri de, traktörü olan bir çiftçi de bu vergiyi öderken, bazı lüks yatılardan ve kotralardan böyle bir vergi alınmıyor.

2020 yılında MTV olarak yaklaşık 17 milyar lira tahakkuk etmiş ki bu toplam vergi gelirlerinin sadece % 2’sine denk düşüyor. Bunlara emlak vergisi de katılabilir ama bu vergi belediyeler tarafından tahsil ediliyor ve emlakın gerçek değeri üzerinden değil de tapu değeri üzerinden tahsil edildiği için servetin gerçek değerini yansıtmıyor.

Siyasal iktidar ihtiyaç duyulan geliri Özel İletişim Vergisi’nin oranını artırmanın yanı sıra, Değerli Konut Vergisi ve iki yeni vergi düzenlemesinden sağlamayı hedefliyor. Bu yeni iki düzenleme sırasıyla⁵²; işletmelerin kullandığı yabancı kaynağın öz sermayeyi aşan kısmına ilişkin yapılan masrafların (faiz gibi) % 10’unun gider olarak kabul edilmeyeceği ve birden fazla yıla yaygın inşaat işlerine ilişkin hakediş ödemelerindeki kesilen peşin vergi oranının % 3’ten % 5’e yükseltilmesi biçiminde. Kısaca ancak pansuman niteliğinde önlemler alınmıyor.

⁵⁰ <https://www.bloomberght.com/ozel-iletisim-vergisi-yuzde-10-a-yukseltildi> (30 Ocak 2021).

⁵¹ Gelir İdaresi Başkanlığı, 6802 Sayılı Gider Vergisi Kanunu, Madde 39, <https://www.gib.gov.tr/gibmevzuat> (2 Şubat 2021).

⁵² 3 Şubat 2021 Tarihli 3490 ve 3491 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararları, <https://www.resmigazete.gov.tr> (6 Şubat 2021).

Yeni bir paradigmaya ve radikal reformlara ihtiyaç var

Oysa ülkenin insanları, emekçileri, kadınları, gençleri, ekonomisi, kamu maliyesi ve demokrasisi için paradigma değişikliğine ve buna uygun radikal reformlara ihtiyaç var. Bu bağlamda, öncelikle yeniden bölüştürücü vergi politikalarını hayata geçirmek, bunun için de büyük sermaye ve servet sahiplerini gerçek anlamda vergilendirilmek gerekiyor. Çünkü ülkedeki gelir ve servet dağılımı adaletsizliği her geçen gün daha da kötüleşirken, yoksulluk giderek yaygınlaşıyor, derinleşiyor, kitleselleşiyor. Buna karşılık, ülkede hatırı sayılır miktarda dolar milyoneri ve milyarderi ve gayrimenkul, arazi zengini mevcut. Bu da zenginin gelirlerinin yeterince vergilendirilmediği, verginin yükünün halkın sırtına bindirildiği bir ortamda, servet vergisi alınabilmesi için yeterli vergi tabanının varlığı demek oluyor. Ayrıca aşağıda özetlediğimiz eşitsizlikler dikkate alındığında böyle bir verginin adil bir vergi olduğu da ortaya çıkıyor.

Türkiye’de gelir ve servet dağılımı hiç olmadığı kadar adaletsiz

Özellikle de Covid-19 Salgını ile birlikte Türkiye’de gelir dağılımı çok daha kötüleşti. Bunu Salgın sonrasında yapılan bir akademik çalışmanın bulgularından da görebilmek mümkün. Bu çalışmada⁵³ iki değişik senaryo altında Covid-19’un etkileri tahmin ediliyor. Milli gelirden % 6,5 oranında pay alan en alttaki (en yoksul) % 20’lik grubun gelir kaybı her iki senaryoya göre % -13,8’i buluyor. Buna karşılık milli gelirden % 47,5 pay alan en üstteki (en zengin) % 20’nin payı ilk senaryoya göre % 1,1 ve ikincisine göre % 1,5 artıyor. Bunun sonucunda da en üst % 20 ile en alt % 20 arasındaki gelir farkı (her iki senaryo altında da) 7,3 kattan 8,6 kata çıkıyor (% 17,8’lik bir artış). Böylece Gini katsayısı her iki senaryo altında da 0.40’tan 0.42’ye yükseliyor.⁵⁴

Özetle, bu çalışmaya göre Salgın ile mücadelenin yarattığı ekonomik şokun etkisi ile gelir eşitsizliği daha da arttı. 2020 yılına ait gerçekleşen GSMH ve istihdam rakamları baz alınarak gerçekleştirilen simülasyonlara göre, eğer kamu müdahalesi olmasaydı eşitsizlik göstergesi bu katsayı 0.55’e kadar yükseliyor. Gerçekleşen kamu müdahalesi ile (Kısa Çalışma Ödeneği gibi) eşitsizlik 0.472’ye düşüyor. Diğer yandan Kısa Çalışma Ödeneğinin yanı sıra derin yoksulluğu tamamen ortadan kaldıracak bir doğrudan gelir desteği ile bütün yoksulları yoksulluk sınırının hemen yakınına taşımak (medyan gelirin % 40’ına kadar) mümkün olabiliyor.⁵⁵

Credit Suisse her yıl dünyadaki servet dağılımını gösteren bir araştırma raporu yayınlıyor. Kurumun Salgın öncesini içeren 2019 yılı raporunda, aynı yıl itibarıyla Türkiye’deki servetin büyüklüğü ve bunun dağılımına ilişkin çarpıcı veriler yer alıyor. Buna göre⁵⁶; Türkiye’nin 2019 yılındaki toplam finansal serveti 1,355 trilyon dolar. Bu haliyle ülkenin küresel servet içindeki payı % 0,4. Bu durum (2002 yılı sonunda da bu payın % 0,4 olduğundan hareketle), geçen 17 yıl boyunca ülkenin toplam finansal zenginliğinin gerçek anlamda artmadığını gösteriyor.

⁵³ Ayşe Aylın Bayar, Öner Günçavdı, Haluk Levent, **Covid-19 Salgınının Türkiye’de Gelir Dağılımına Etkisi ve Mevcut Politika Seçenekleri**, İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü (İstanpol) Politika Raporu (Nisan 2020-007),.

⁵⁴ Bu katsayı 0 ile 1 arasında değişir. Sayı 0’dan uzaklaşıp 1’e yaklaştıkça eşitsizliklerin arttığı, 0’a doğru yaklaştığında ise eşitsizliklerin azaldığı varsayılır.

⁵⁵ Bayar, et al.

⁵⁶ Credit Suisse, **Research Institute, Global Wealth Databook 2019** (October 2019), s. 110.

Rapora göre; ortalama kişi başı brüt servet (55,5 milyon yetişkine ait) 24,398 dolar. Ancak eşit bir dağılım söz konusu olmadığından, medyan servet sadece 6,568 dolardan ibaret. Kişi başı borç ise 1,740 dolar. Yetişkinlerin % 62,3'ünün (34,6 milyon) 10,000 dolar ve altında bir servete sahip olduğu dikkate alındığında, finansal servetin asıl olarak çok küçük bir azınlığın elinde toplandığı görülüyor. Nitekim raporda Türkiye'nin Servet Gini Katsayısı 0.794 olarak belirleniyor.

En zengin % 10 toplam servetin % 70'inden fazlasının sahibi

Rapordan, yetişkin nüfusun en zengin % 1'inin toplam finansal servetin % 42,5'ine; en zengin % 5'inin % 60,6'sına ve en zengin % 10'unun % 70,3'üne sahip olduğu ve ülkede 1-5 milyon dolarlık serveti olan 80,944 zengin, 5-10 milyon dolarlık serveti olan 7,453 zengin, 10-50 milyon dolarlık serveti olan 4,779 zengin, 50-100 milyon dolarlık serveti olan 440 zengin, 100-500 milyon dolarlık serveti olan 282 süper zengin ve 500 milyon dolar ve üzerinde serveti olan 45 ultra süper zengin olduğu görülüyor⁵⁷.

Covid-19 döneminde Türkiye'deki dolar milyarderlerinin servetinde de ciddi artış oldu. Forbes raporuna göre, Forbes listesine giren 26 Türkiyeli dolar milyarderinin serveti son 1 yılda 15 milyar dolar artarak 38,3 milyar dolardan 53,2 milyar dolara yükseldi (% 39 artış)⁵⁸.

Bu servetlerin sadece finansal serveti gösterdiğinin altını bir kez daha çizelim. Zira rapor Türkiye'yi finansal olmayan servetler konusunda bilgi edinemediği 25 ülke arasında sayıyor. Raporda; Türkiye'deki (2019 yılı ortası itibarıyla) finansal servetin toplam servetin sadece % 21'ini oluşturduğu, % 79'unun ise finans dışı (emlak-gayrimenkul, fiziki sermaye gibi) servetlerden oluştuğu belirtiliyor. Finansal servetler içindeki likit varlıkların payının (2018 yılı verisi) % 76,4; borsadan edinilen servetlerin payının % 10,3 ve diğer finansal varlıkların payının % 13,3 olduğu vurgulanıyor⁵⁹.

Bankalarda yerleşiklerin 3,2 trilyon liralık nakitleri mevcut

Türkiye'deki finansal servete ilişkin resmi veriler ise şöyle: 1 Şubat 2021 itibarıyla Türkiye'de yerleşiklerin toplam finansal servetlerinin % 52'si banka mevduatlarından, % 16'sı hazine bonusu ve devlet tahvillerinden (DİBS) ve % 32'si borsadaki (BİST) pay senetlerinden oluşuyor.

Sırasıyla: Türkiye'de (Kasım 2020 itibarıyla) yerleşiklere ait bankalarda toplam 3,26 trilyon TL'lik mevduat var. Bu parasal servetin 1,484 trilyon TL'lik kısmı TL cinsinden mevduat hesaplarında (% 45,4), 1,498 trilyon liralık kısmı ise (bugünkü kur ile 211 milyar dolar) döviz tevdiat hesaplarında (% 46,7) ve kalan kısmı kıymetli maden depo hesaplarında tutuluyor.⁶⁰

⁵⁷ Agr, s. 128.

⁵⁸ DİSK-AR, "Covid-19 döneminde Türkiye'de dolar milyarderlerinin serveti 15 milyar dolar arttı", <http://arastirma.disk.org.tr> (7 Nisan 2021).

⁵⁹ Agr, s.110,155.

⁶⁰ BDDK, Mevduat- türler itibarıyla, dönem 2020/11 <https://www.bddk.org.tr/BultenAylik> (1 Şubat 2021).

TL mevduat hesaplarında, resmî kurumlar dışındaki kişi ve kurumların 1 milyon TL ve üstü mevduatlarının, resmî kurumlar dışındaki yerleşiklerin toplam mevduatlarının içindeki payı % 49,4. Aynı pay döviz tevdiat hesaplarında % 66,8.⁶¹

Zenginler nakitlerini ağırlıklı olarak dövizde tutuyor

Yani TL cinsi hesaplarda mevduatların yaklaşık yarısı 1 milyon TL'nin üzerindeki, döviz cinsi hesaplarda ise yaklaşık % 67'si bir milyon TL'nin üzerindeki hesaplardan oluşuyor.

Kuşkusuz bu rakamlar brüt rakamlar. Bunlardan gerçek kişi ve kurumların borçlarının (servet vergisinin matrahını hesaplayabilmek açısından) düşülmesi gerekiyor. Ancak bu haliyle bile bankalarda mevduat biçiminde tutulan servetin ortalama % 58'inin 1 milyon TL ve üzerinde olduğu anlaşılıyor.

Bir habere göre ise yurt içinde ve dışında yerleşik Türkiyeli milyonerlerin toplam sayısı geçen yıl ağustos ayının sonu itibarıyla (son 8 ayda 69 bin 13 kişi artarak) 294 bin 454 oldu.⁶²

3 Trilyon lira tutarında DİBS ve borsa

Kuşkusuz servet sadece mevduatlarla sınırlı değil. Hazine kâğıtları olarak da adlandırılan DİBS stok tutarı (22 Ocak 2021 itibarıyla) 1 trilyon TL'nin (145 milyar dolar) biraz üzerinde.⁶³

Son olarak, Borsa İstanbul'da (BİST) işlem gören şirketlerin toplam piyasa değeri (28 Ocak 2021 itibarıyla) yaklaşık 1, 98 trilyon TL (279 milyar dolar) olarak hesaplanıyor.⁶⁴

Servet dağılımının adaletsizliğine ilişkin veriler ortada iken, ülkede finansal servetleri vergilendirecek bir servet vergisi önerisi konuşulmadığı gibi, bu servetlerin daha da büyütülmesini sağlamaya yarayan bir uygulamanın, Gelir Vergisi Kanunu Geçici 67. Maddesinde yer alan vergisel kolaylıkların, 2025 yılına kadar devam ettirilmesine karar verildi. Buna karşılık, Özel İletişim Vergisi oranı üçte bir oranında yükselttilerek, halkın üzerindeki verginin yükü daha da ağırlaştırıldı.

“Değerli Konut Vergisi” gerçek bir servet vergisi değil

Bu arada, yasası geçen yıl çıkartılan Değerli Konutlar Vergisi'nin Uygulama Genel Tebliği 15 Ocak 2021 tarihinde yayınlandı.⁶⁵ Bir tür servet vergisi gibi de tanıtılan bu vergi, matrah büyüklüğü ortalama 6,5 milyon TL olan toplam 25 bin konutu ilgilendiriyor ve bu vergiden bu yıl 350 milyon TL, 2022'de 389 milyon TL ve 2023 yılında 423 milyon TL gelir bekleniyor.

Verginin konusunu Türkiye sınırları içinde bulunan ve bina vergi değeri 2021 yılı için 5.250.000 TL'yi aşan mesken nitelikli taşınmazlar oluşturuyor. Mesken niteliğinde tek taşınmazı bulunanlar,

⁶¹ Agb.

⁶² <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2020/10/04/turkiyede-milyoner-sayisinda-buyuk-artis> (4 Ekim 2020).

⁶³ T.C. Merkez Bankası, Menkul Kıymet İstatistikleri, <https://www.tcmb.gov.tr> (1 Şubat 2021).

⁶⁴ <https://www.ekonomist.com.tr/borsa/borsa-sirketlerinin-piyasa-degeri> (28 Ocak 2021)

⁶⁵ Hazine ve Maliye Bakanlığı, Değerli Konutlar Vergisi Uygulama Genel Tebliği, **Resmi Gazete 15 Ocak 2021, Sayı 31365.**

taşınmazın değeri her ne olursa olsun bu vergiden muaf tutuluyor. Ayrıca asıl faaliyet konusu bina inşası olanlar, ilk satışa, devir ve temlike konu edemedikleri konutları için vergiden muaf tutuluyor (ancak bu konutların kiralanması veya sair suretle kullanılması halinde verginin mükellefi oluyorlar).

Verginin matrahının belediyelerce tespit edilen emlak vergisine tabi değer olduğu bu vergi, üç basamaklı olmak üzere artan oranlı olarak uygulanacak. Buna göre vergi (2021 yılı için);

5.250.000 TL ile 7.875.000 TL arasında olan konutlarda (bu tutar dâhil), 5.250.000 TL’yi aşan kısmı için (% 0,3); 10.500.000 TL’ye kadar olanlarda (bu tutar dâhil) bunun 7.875.000 TL’si için 7.875 TL, fazlası için (% 0,6) ve 10.500.000 TL’den fazla olan konutlarda bunun 10.500.000 TL’si için 23.625 TL, fazlası için (% 0,10) olarak uygulanacak.

Bu vergi ihtiyaç duyulan vergi gelirini yaratma konusunda yetersiz bir vergi olduğu gibi, inşaat-emlak rantından elde edilen servetin vergilendirilmesini de hedeflemiyor.

Çünkü örneğin bir zengin müteahhidin ya da inşaat şirketinin 100 adet ve 5.250.000 TL’nin altında değeri olan emlaki varsa bunlardan vergi alınmayacak. Böylece sanki “emlak rantı üzerinden alınan bir vergi” imiş gibi bir algı yaratılsa da bu düzenleme ile mevcut birikim rejiminin kazananlarından biri konumundaki büyük inşaatçılar, emlak zenginleri korunmuş oluyorlar.

Ayrıca bu verginin gelirlerinden yerel yönetimlere herhangi bir pay verilmeyecek olması da bu verginin yerel yönetimleri güçlendiren değil, daha da zayıflatan, merkezileşmeyi artırmaya hizmet edecek bir vergi olduğunu gösteriyor.

V. Kamu Finansmanında Yeni Perspektif İhtiyacı Ve Servet Vergisi

“Eski ölüyor, ancak yeni henüz doğabilmiş değil” tespiti kamu finansmanı açısından da geçerli bir tespit. Covid-19 Salgını deneyiminden faydalanarak kapitalizme özgü geleneksel vergileme, kamu borçlanması, emisyon ya da kamu fiyatlaması gibi kamu finansmanı biçimlerini masaya yatırmak zorundayız.

Yeni bir kolektif finansman perspektifi

Yani yeni bir kamu finansmanı ya da kolektif (sosyal) finansman perspektifine ihtiyacımız var. Böyle bir ihtiyaç belirlemesinin ilk çıkarımı bir bütün olarak vergi sisteminde ve vergi politikalarında radikal değişiklikler yapılmaksızın, tek başına bir servet vergisi uygulamasıyla (niyet ne kadar iyi olursa olsun) insanlığın ve doğanın karşı karşıya bulunduğu sorunları çözebilmenin mümkün olamayacağıdır. Kaldı ki ne kadar etkin olursa olsun, en radikal vergi reformu dahi sistemik sorunları çözme konusunda yeterli olmayacaktır.

Kısaca sırasıyla; vergileme konusunda yeni bir perspektife ihtiyacımızın var. Ayrıca ülkeyi çevreleyen küresel bir ekonomi var ve bu ekonomi uluslararası finans kapitalin emrine girmiş durumda, bu da bizleri yeni ekonomik krizler, eşitsizlikler ve sosyal çöküşlerle karşı karşıya bırakabilir. Bu gidişatı durdurabilmenin (son tahlilde) kapitalizme son vermekle mümkün olabileceğinin bilincinde olmalıyız.

Diğer yandan bugünden, sistem içi radikal reform önerilerini gündeme getirmemiz ve bunların gerçekleşmesi için mücadele vermemiz de gerekiyor. Bu reformlar öncelikle finansman modelleri

ile ilgili olmalı. Yani köklü bir biçimde yeni bir kolektif (sosyal) finansman perspektifi oluşturmalı, buna uygun para ve kredilendirme modelleri ve vergi sistemleri tasarlamalı ve servet vergisi gibi vergileri böyle daha büyük bir çerçevede tasarlmalıyız.

Neo-liberalizmin, neden olduğu ekonomik, toplumsal, siyasal felaketlerin sonucunda giderek gözden düşmesinin, konjonktür olarak, bize yeni para, finans ve vergi sistemlerinin hayata geçirilmesi, böylece ekonominin ve ekosistemin demokratikleştirilmesi ve sürdürülebilir kılınabilmesi için önemli imkanlar sunduğunun da bilincinde olmak gerekiyor.

Maliye politikaları insan ve doğa haklarına hizmet etmeli

Bu bağlamda, öncelikle, kolektif finansman ve maliye politikaları ile insan ve doğa hakları arasında bağ kurmak durumundayız. Hem kamu parası hem kredi/finans, hem de de vergileri içeren mali sistemleri ve politikaları tasarlarken, uygularken, izlerken ve değerlendirirken bir çatı olarak temel insan hakları ilkelerini ve doğanın korunmasını esas almalıyız.

Yani para, finans ve vergi sistemleri temel hakların gerekliliklerine göre yeniden tasarlamalı ve uygulanmalı. Oysa bugün bunun tersi yapılıyor. Bu sistemler ve politikalar böyle hakların hayata geçirilebilmesi amacının birer aracı olarak kurgulanmalı, uluslararası insan hakları beyannamesinin ilke ve yükümlülüklerine tabi tutulmalı. Devlet bütçeleri de temel hak ve özgürlüklerin önlenmesi ya da sınırlandırılması için değil, bunların hayata geçirilmesi ve daha da genişletilmesi ve güçlendirilmesi için kullanılacak araçlar olarak görülmeli.⁶⁶

Toplumsal ihtiyaçları, istikrarı, barışı, insan ve doğa haklarını gözetken bir vergileme

Bu bağlamda, örnek vermek gerekirse, maliye politikalarının üç işlevinden sırasıyla; “yeniden bölüşüm işlevine” uygun olarak, vergiler mükelleflerinin gerçek anlamda ödeme gücüne göre alınmalı. Vergi sistemi yeterli kaynağı sosyal ihtiyaçlar için harekete geçirirken, eşitsizlikleri azaltmaya yardımcı olmalı. Kamu harcamaları herkes için gerekli olan ‘yaşamın temel ekonomisini’ ve bunun araçlarını sunmalı.

“Tahsis işlevi” açısından kamu kaynaklarının nereye tahsis edileceği konusunda insan ve doğa haklarının garanti edilmesi belirleyici olmalı. “İstikrar sağlama işlevi” ile ilgili olarak maliye politikası, insan ve doğa üzerinde olumsuz etki yaratan iktisadi döngüleri yumuşatabilmeli, iktisadi krizleri önleyebilmeli. İnsan ve doğa hakları perspektifinden, istikrar işlevi aynı zamanda toplumsal istikrar ve barışın sağlanması olarak da anlaşılmalı. Devletler doğayı gözetken yeşil yatırımlar ve eğitim ve sağlık alt yapısını güçlendiren yatırımlarla istihdam yaratmalı, güçlü sosyal koruma programlarını fonlayarak insanları kriz ve döngülere karşı korumalı.

Kerala Kooperatif Bankacılığı: Yeni kolektif finansmanın başarılı örneği

Kolektif finansman modelini bir örnekle kısaca açıklayalım. Hindistan merkezi devleti “Hindutva Faşizmi” olarak da adlandırılan bir otoriter devlet biçimi örneği sergilese de ülkenin federatif yapısı

⁶⁶ Grazielle David, Pedro Rossi, Sergio Chaparro, “Human rights and fiscal policy: a necessary link”, <https://www.worldeconomicsassociation.org> (8 September 2020).

altında Kerala gibi⁶⁷ bazı yerel yönetimlerde kooperatif bankacılığı biçimindeki kolektif finansmanın ve üretim örgütlenmesinin en çarpıcı örneklerine rastlayabilmek mümkün.

'Kerala Yerel Yönetim Bölgesi'nin 11 binden fazla kooperatifi mevcut. Bu kooperatiflerdeki çalışan işçilerin sendikalaşma oranı oldukça yüksek ve kolektif finansman ve yerel yönetimler desteğiyle bu kooperatifler son derece başarılı bir biçimde faaliyetlerini sürdürüyorlar. Örneğin Kerala'da son 20 yıldan bu yana 'Aile Refahı Programı' (Kudumbashree) başarılı bir biçimde uygulanıyor. Bu programın sayıları 4,3 milyonu bulan yoksul kadın katılımcısı var ve bu kadınlar 275 bin komşu kolektifte örgütlenmiş durumdadır. Bu şekilde tarım sektöründe yaklaşık 320 bin kadının hayatını kazandığı ileri sürülüyor.

Uygulamada, bu kadınlar küçük gruplar halinde kendilerine en yakın kooperatiflere ait arazileri seçiyorlar ve bu arazilerde pirinç, meyve ve sebze yetiştiriyorlar. Makine, tohum ve teknik eğitim desteğinin yanı sıra, gübre ve toprak kiralamasında kullanılmak üzere sayıları 980'i bulan ve 1 milyar doları aşkın mevduata sahip bulunan kooperatif banka şubesinden çok düşük faizli kredi kullanabiliyorlar. Kendi geçimleri için üretim yaptıkları gibi, üretimlerinin fazlasını pazarlarda satıp para kazanıyorlar.

Böyle bir 'dayanışma ekonomisi'nin ardında önemli politik bir irade mevcut: Bölgedeki sol partilerin ve toplumsal hareketlerin koalisyonu konumundaki Sol Demokratik Cephe. Şu anda yerel devleti yöneten bu güç, merkezi Modi Hükümeti'nin koymuş olduğu mali kısıtları aşabilmek, Kerala'nın mevcut kooperatif bankalarını daha da güçlendirebilmek ve 1,647 adet Ziraat Kooperatifi Kredi Topluluğu'na hizmet verebilmek için çok daha büyük bir kooperatif bankası kurmayı hedefliyor. Bu banka ayrıca çok daha yoksullara temel, yaratıcı ve karşılanabilir bankacılık hizmetleri de sunmayı planlıyor.⁶⁸

Şu ana kadar Bölgedeki sol partiler, işçi sendikaları ve toplumsal hareketler, başarılı bir biçimde kooperatiflerin, sosyal koruma programlarının ve işçi haklarının korunarak devamını sağlayabildiler.

Neo-liberalizmin bütün tehditlerine rağmen işçi kooperatifleri başarılı oluyorlar. Birçok kooperatif, finansman ağı, yerel yönetimler, üretici piyasaları aracılığıyla birbiriyle bağlantılı durumda. Dayanışma ekonomisini geliştirmek için bir hareket altında birleştiler. Kurdukları Uralungal Emek Sözleşme Kooperatif Topluluğu (ULCSS) Asya'nın en büyük yapı kooperatifi ve 3 bin işçi ortağı var. Elde edilen kâr işçiler arasında dağıtılıyor ve işçi ücretlerinin dışarıya göre % 30 daha yüksek olduğu ileri sürülüyor. Yerel yönetimden alınan işler toplam işlerin yarısından fazlasını oluştururken, yerel yönetimler ayrıca makine alımı için düşük faizli kredi sunuyor. ULCSS toplumsal sorumluluk da üstleniyor. Örneğin 2018 yılında yaşanan sel felaketinde 300 gönüllüyü mobilize ederek sadece dört günde bin ev yaptırarak, Kudumbashreli kadınlar 100 bin evi

⁶⁷ Benny Kuruvilla, "Kerala'a web of cooperatives: Advancing teh solidarity economy", Public Finance for the Future We Want, Amsterdam: Transnational Institute et al, (June 2019), s. 78-92, <https://longreads.tn.org> (9 Şubat 2021).

⁶⁸ Agm.

temizleyerek ve 1 milyon dolar bağışta bulunarak çok büyük bir dayanışma gösterdiler (bu bağış Bill ve Melinda Gates Vakfı’ndan yapılan bağışların iki katı düzeyinde).⁶⁹

Kolektif finansman modeli olarak “sosyal varlık fonu” / “yurttaş varlık fonu”

Finansman alanında böyle orta ve uzun vadeli dönüşümler hedeflenirken, aynı zamanda, bugünden dayanışma fonu biçiminde bir ‘sosyal varlık fonu’ kurulabilir ve ihtiyaç duyulan temel kamusal hizmetler bu fon tarafından finanse edilebilir. Bu fonun finansman kaynağını Covid-19 ile birlikte ortaya çıkan kazançların vergilendirilmesi anlamına da gelecek olan ve bir tür servet vergisi öncülü niteliğindeki bir ‘dayanışma vergisi’ oluşturabilir.

Böyle bir vergi sosyalist bir politika aracı olmadığı gibi, emek sömürsünü de tamamıyla ortadan kaldıracak bir araç değildir. Sadece Covid-19 ile birlikte ülke ekonomisinde ortaya çıkan devasa finansal deliği kapatma konusunda geçici bir çözüm olabilir.⁷⁰

Daha ileri ve kalıcı bir seçenek olarak, yurttaşların ortak mülkiyetine ait bir ‘yurttaş varlık fonu’ kurulabilir. Bu fon yatırımlarını, oranı yükseltilmiş kurumlar vergisi ve servet vergisinden sağlayacağı vergi gelirleriyle finanse edebilir. Böyle bir fon aracılığıyla, gelir eşitliğini sağlayacak ve gelecek kuşakları gözetebilecek sosyal harcamalar finanse edilebilir. Artan oranlı bir vergileme ile finanse edilmiş bir ‘yurttaş varlık fonu’, kalıcı bir yatırım fonu olarak, kamusal, bireysel ve kurumsal varlıklardan daha fazla toplumsal değer yaratmanın ilerici ve kapsayıcı bir yoludur. Devletten özerk bir biçimde doğrudan yurttaşlar tarafından ve şeffaf bir biçimde açıkça belirtilmiş hedefler doğrultusunda yönetilebilir.⁷¹

Topluluk mülkiyeti, kooperatifler ve dayanışma ekonomileri

Bu ve benzeri sosyal fonlar kooperatif ve dayanışma ekonomileri için bir temel oluşturabilirler. Böylece işçi, çiftçi, konut, tüketici, gıda gibi her türden kooperatif ve komün ile yerel ekonomiler ayağa kaldırılabilir, kooperatif bankalar kurulabilir, iklim yıkımına karşı yeşil projeler hayata geçirilebilir.

Kısaca, piyasacı kâr maksimizasyonu ve merkezi devlet koordinasyonuna dayanan eski işletme modelleri miadını dolduruyor. Yöneten sınıfların Covid-19 Salgını, ekonomik kriz ve iklim yıkımı karşısında şu ana kadar sunduğu seçenekler ise çıkmaza girmiş durumda. Yani yönetenler iklim krizi ve Covid-19’un neden olduğu sorunlarla artık baş edemiyor, ulus devletlerse faturayı çalışan sınıflara keserken, giderek daha da otoriterleşiyorlar.

Bu nedenle, emek ve demokrasi savunucularının, kadın hareketlerinin, doğa dostu hareketlerin süratle, radikal alternatif ekonomik modelleri ve bunları hayata geçirebilecek yeni kolektif finansman ve üretim-dağıtım stratejilerini geliştirmesi ve bunları tüm toplumla buluşturması gerekiyor.

⁶⁹ Agm.

⁷⁰ <https://morningstaronline.co.uk/article/f/one-trillion-reasons-windfall-tax> (28 December 2020).

⁷¹ Lansley, S. and McCann, D., ‘Citizens’ Wealth Funds: A powerful new economic and social instrument’, in *Public Finance*, agk, s. 47-61, <https://longreads.tn.org> (9 Şubat 2021).

Merkezi otoriteden özerk topluluklar doğrudan demokrasiyi deneyimledikçe çok daha iyi yönetilebilirler. Böyle bir demokrasi aynı zamanda çalışma hayatında ve işyerlerinde de uygulanmak zorundadır. Eğer sorunu çalışan sınıflar kendi perspektiflerinden çözmezlerse her şeyin sermayedarların istediği biçimlerde sonuçlanması kaçınılmazdır.⁷²

Bu bağlamda topluluk-işçi mülkiyetine dayalı yerel demokrasiyi merkezine alan yeni düşüncelerin ve pratiklerin incelenmesi son derece yararlı olabilir. Bunlardan biri topluluk mülkiyetine dayalı sistemlerin hem ideologlarından hem de ABD'deki uygulayıcılarından olan Gar Alperovitz'in topluluk mülkiyeti ile ilgili çalışmaları ve önerileri.

Alperovitz'e göre, günümüzde bir topluluğun sadece % 55- 60'ı artık ücretli işçi konumunda çalışırken, kalanı kadınlar, ücretsiz bakım işçileri, gençler, yaşlılar, hasta ve engellilerden oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bugünün işçi, çiftçi, tüketici kooperatifleri, semt şirketleri, toprak-arazi vakıfları, belediyelerin enerji ve geniş band sistemleri gibi topluluk ve işçi mülkiyeti karması niteliğindeki uygulamaları, İsrail Kibutzları, komün-izm, Rus tarımsal örgütlenmeleri (kolektif komünal yapılar) ve Paris Komünü gibi tarihteki alternatif topluluk yapılanmalarının bugünkü karşılığıdır.⁷³

Topluluk mülkiyetini esas alan dayanışma ekonomilerinin başka örnekleri de mevcuttur. Örneğin, İspanya'da 1959 yılında Caja Laboral Popular adlı bir işçi bankası kuruldu. Bu banka Mondragon kentindeki kooperatiflerin gelişimini finansal olarak destekledi ve sonrasında bu model tüm Bask ülkesine kadar yayıldı. Çin'deki müthiş gelişmenin ardındaki faktör sanıldığı gibi doğrudan yabancı sermaye yatırımları değil, 1980'lerden bu yana kır ve kentlerde kurulmuş olan kredi kooperatifleridir. Çünkü bunlar yerel yönetimlere ait kasaba ve köylerdeki girişimlere büyük miktarda kredi verdiler. Vietnam da Çin modelini izledi ve 2017 yılında 1000'den fazla Halk Kredi Fonu'nu kurdu. Bu şekilde 2,8 milyon insan sisteme katılırken, 63 kent ve diğer yönetim biriminin 56'sı bu ağa dâhil oldu. Bu fonlar Vietnam'daki kırsal sanayileşme ve KOBİ gelişiminin temelini oluşturdu.⁷⁴ Cleveland Kooperatifi (ABD) ise ticari bir işçi kooperatifi niteliğindeki; hastane çamaşırhanesi olan, güneş enerjisi panelleri kurulumu ve diğer ekolojik projelere sahip bir kolektif zenginlik kooperatifidir. Güvenli istihdam, ortaklaşma ve işçiler arasında kâr paylaşımı sağlamaktadır. Keza Birleşik Krallık'taki Preston kooperatifi (bugün zor durumda olsa da), 2013 yılından bu yana 138 milyon dolarlık gelir ve 4 bin kişiye yaşam ücretli istihdam sağladı, yerel hastaneler ve eğitim kurumları işletti. Böyle kooperatif örgütlenmelerinin ortak noktası toplum için faydalı mal ve hizmetler üretmeleridir.⁷⁵

⁷² Antony McMullen, "The pandemic we have to have", <https://probonoaustralia.com.au> (2 June 2020).

⁷³ Michaela Collord, "The old ideas are collapsing": an interview with Gar Alperovitz, <https://www.opendemocracy.net> (5 June 2020).

⁷⁴ Milford Bateman, "Towards community-owned and controlled finance for local economic development", in *Public Finance*, agk, s. 62-78, <https://longreads.tn.org> (9 Şubat 2021).

⁷⁵ McMullen, agm.

Sonuç:

Vergi Sisteminde Radikal Değişikliklere İhtiyaç Var!

Kuşkusuz para, finans/kredi sistemine ilişkin olarak yukarıdaki alternatifi tamamlar nitelikte bir radikal bir vergi sistemi değişikliği ve buna uygun politikalar da gerekiyor. Bu bağlamda, Türkiye’de, öncelikle Gelir Vergisi tarifesinin dik artan oranlı bir biçimde düzenlenerek, yani hem gelir dilimlerinin sayısının artırılması (örneğin 6-7 basamağa çıkartılması), hem de bunlara denk düşen oranların giderek büyüyen bir biçimde yükseltilmesi (% 60’a kadar), tarifinin ilk dilimine denk düşen oranın düşürülmesi ve yaşanılabilir bir ücret düzeyinin vergi dışı tutulması gereklidir.

Tarife böyle belirlenirken, sermaye geliri elde edenlere sağlanan cömert muafiyet, istisna ve indirimlere de son verilmelidir. Bu yolla hem faiz, kâr payı ve yüksek düzeyde kira geliri elde edenlerin daha yüksek oranda vergilendirilerek yeni kaynak yaratılması, hem de çalışan sınıfların ve halkın üzerindeki dolaysız vergilerin yükünün azaltılması mümkün olabilir. Benzer bir biçimde Kurumlar Vergisi oranı % 35’e yükseltilmeli, gerekirse büyük ve küçük işletmeler için iki farklı vergi oranı uygulanmalı, ancak bu verginin kapsamındaki muafiyet ve istisnalar, indirimler asgaride tutularak vergi kayıpları önlenmeli ve vergi cennetlerine kaçışı önleyecek önlemler alınmalıdır.

Bu noktada kuşkusuz uluslararası bir düzenlemeye de ihtiyaç var. Azgelişmiş ülkelerin aşağıya doğru vergi yarışı anlamında, yıkıcı vergi rekabetine zorlanmalarını ve bu vergiden yeterince gelir sağlayabilmeleri için uluslararası düzeyde bir asgari kurumlar vergisi uygulaması gereklidir.⁷⁶

Artan oranlı ve kalıcı bir servet vergisi

Son olarak, artan oranlı, kalıcı bir servet vergisi, hem Covid-19’un neden olduğu (başta aşı üretimi olmak üzere) sağlık ve eğitimle ilgili olarak ortaya çıkan ek hizmetlerin gerektirdiği finansmanı sağlayabilecek, hem derin yoksulluğa karşı halkı korumak için gerekli olan “Temel Gelir Güvencesi” gibi bir programı finanse edebilecek, hem de gelir ve servet dağılımı eşitsizliklerini azaltmaya yardımcı olabilecek bir içerikte tasarlanmalıdır.

Çünkü servet vergisi vergilemede adaletini sağlama konusunda en doğrudan etkiye sahip bir vergidir. Bu vergi ile ciddi düzeyde vergi geliri sağlanabildiği gibi, servet dağılımını eşitleyici bir etki de yaratmak mümkündür. Teknik olarak uygulanmasının önünde herhangi bir engel yoktur, böyle bir verginin uygulanması sadece ekonomi politik bir tercih konusudur.⁷⁷

Bir başka deyimle, böyle bir vergi; hem, özellikle de Covid-19 ile iyice artan, toplumsal ihtiyaçlar için gerçek bir kamusal finansman kaynağı oluşturacak, hem de yeniden bölüşüm aracı olarak kullanılarak yoksulluk ve gelir adaletsizliğinin azaltılmasına hizmet edebilecek türden bir vergidir. Aynı zamanda servetin belli ellerde yığılmasını önleyerek demokrasideki aşınmayı önleyebilecek özelliklere sahip bir araçtır.

⁷⁶ Séverine Picard, “Fair corporate taxation: why and how international tax rules need to be changed”, **European Economic, Employment and Social Policy (ETUI) Policy Brief No.14/2020**.

⁷⁷ Emmanuel Saez, Gabriel Zucman, “Progressive Wealth Taxation”, **BPEA Conference Drafts**, September 5–6, 2019), s. 49.

Servet vergisinin konusunun ve matrahının belirlenmesi

Artan oranlı servet vergisi (genel olarak) hem finansal, hem de finansal olmayan servetleri kapsayacak bir biçimde, belli bir miktardaki net servet muafiyet eşiğinin üzerindeki finansal servetlerden başlamak üzere, % 1'den başlayan ve giderek % 10'a kadar çıkan oranlarda tasarlanarak uygulanabilir. Verginin konusunu oluşturan servet; piyasa fiyatlarıyla, borçlar düşüldükten sonraki net finansal ve finansal olmayan servettir. Banka mevduatları, devlet bono ve tahvilleri, borsadaki paylar, özel emeklilik fonlarının getirileri, sermaye şirketlerindeki hisseler, kâr payları, adi ortaklıklardaki paylar, patentler gibi entelektüel mülkiyet haklarının getirileri, emlak, gayrimenkul, bina, rezidans, arazi-arsa, makine, ekipman, gibi fiziki servet unsurları da servetin konusuna dahil edilebilir.

Gelecekte elde edilmesi beklenen ücret gelirleri, emeklilik ödemeleri ya da devlet yardımları bu verginin konusunun dışında bırakılırken, vakıflar gibi kâr amacı gütmeyen kuruluşlara ait maddi varlıklar da servetin konusuna dâhil edilmelidir. Bu vakıflara ait varlıklar şeffaf bir biçimde ortaya konulabilmeli, resmî kurumlar arası bilgi paylaşımı ve üçüncü taraflara raporlama sağlanabilmelidir.

Net servetin bulunabilmesi için matrahtan indirilmesi gereken borçlar ise uzun vadeli konut kredilerine ait borçlar, ticari kredilerden ve tüketici kredilerinden doğan borçlar (otomobil kredisi, kredi kartı borcu gibi) ve öğrencilerin öğrenim kredisi borçları gibi borçlardır. Böyle bir verginin matrahı net finansal ve finansal olmayan servetlerden borçların düşülmesinden sonraki kalan kısımdır. Yani bireyin ya da ailenin servetidir ve belli bir muafiyet eşiğinden sonra hesaplanır. Ancak borçlar düşülürken muafiyet sınırına dikkat edilmeli, vergi matrahı servetin piyasa değerleriyle uyumlu olmalı, yani varlığın gerçek piyasa değerini yansıtmalı ve artan oranlı olarak düzenlenmelidir.

Vergi tasarlanırken; eğer hali hazırda ülkede geniş tabanlı bir gelir vergisi uygulaması mevcutsa, muafiyet eşiği yüksek tutularak yalnızca en zenginler (verginin oranı da sermaye kaçışlarına neden olmayacak biçimde belirlenerek) vergilendirilmelidir. Geniş tabanlı gelir vergisi yoksa muafiyet sınırı düşük tutulabilir. Eğer tüm vergi sistemi progresif hale getirilmek isteniyorsa ve net servet vergisi geniş tabanlı gelir vergisi ve /veya servet transferi üzerinden alınan vergilere tamamlayıcı olarak alınıyorsa, vergi artan oranlı olarak tasarlanmalıdır.⁷⁸

Ancak, servet vergileri yapıları gereği politik zorluklara ve engellemelere çok açık vergiler olduğundan, bu müdahaleleri asgaride tutabilmek için muafiyet eşiği yeterince yüksek tutulmalı, likidite sorunu yaşayanlar için vergi taksitli olarak ödenebilmelidir. Buna karşılık matrahı erozyona uğratabilecek işlemlere izin verilmemeli, vergi kaçırmaya karşı sert önlemler alınmalı, özellikle de sermaye hareketlerini kontrol altına alacak, böylece vergi sonrasında servetlerin yurt dışına çıkartılmasını önleyecek yasal düzenlemeler mutlaka yapılmalıdır.

Son olarak, böyle bir vergi topluma sunulurken, toplumun servete bakışı dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda, amaç en tepedeki zenginleri vergilendirmek olmasına rağmen, verginin mükellefi

⁷⁸ OECD Tax Policy Studies, The Role and Design of Net Wealth Taxes in the OECD, No. 26, <https://www.oecd.org> (12 April 2018).

olamayacak düzeyde düşük servet sahiplerinin ya da sıradan insanların tepkilerini yumuşatacak önlemler alınmalı, verginin tasarlanmasının öncesinde bu yönde kamuoyu araştırması yapılmalıdır.

Bu konuda (2019 Aralık-2020 Haziran tarihleri arasında) Birleşik Krallık'ta bir grup akademisyenin sahada yürüttükleri bir çalışmanın bulguları son derece yol gösterici ve uyarıcı olabilir. Buna göre⁷⁹:

- Halk, vergi sisteminin işleyişini tam olarak kavrayamasa da, vergiden kaçınma ve vergi kaçırmadan nefret etmektedir. Bu nedenle de servet vergisi savunulurken zenginlerin bu tutumları ön plana çıkartılmalıdır.

- İnsanlar kemer sıkmadan bıkmış durumdadır. Ayrıca Covid-19 Salgınının kamusal hizmetlere olan ihtiyacı artırdığına inanıyorlar. Bu bağlamda kamu parasının harcanma şekli ile ilgili endişeleri olsa da halk topluma dönük iyi nitelikli kamusal hizmet sunulabilmesi için daha yüksek oranda vergi alınmasını destekliyorlar.

- Halk z% 74 oranında enginlerin daha fazla vergi vermesini doğru buluyor. Muhafazakâr Parti seçmenleri dahi, % 46 gibi azımsanamayacak bir oranda, Covid-19'dan sonra daha yüksek vergi alınması gerektiğine inanıyor.

Fransa'da halkın % 76'sı, Kanada'da % 79'u, ABD'de % 64'ü servetin vergilendirilmesi gerektiğine inanıyor. Kanadalı muhafazakârların % 64'ünün ve ABD'li muhafazakârların % 54'ünün servet vergisi alınmasını destekliyor olması böyle bir verginin hayata geçirilebilmesini kolaylaştırmaktadır.⁸⁰

Diğer yandan Birleşik Krallık'taki çalışmanın uyarıcı nitelikte başka bulguları da söz konusu olduğundan servet vergisi tasarlanırken bunlara özellikle dikkat edilmelidir. Örnek olarak, insanlar büyük çoğunlukla, bir yandan topluma katkıda bulunmayan, servetlerini vergi cennetlerinde tutan zenginlere tepki gösterirken, diğer yandan servet sahibi olmayı etik olarak doğru buluyorlar. Çünkü kendi çocuklarının gelecekte sıkıntı çekmesini istemiyorlar.

Ancak, özellikle hiç serveti olmayanlara, servetten kalıtsal olarak kötü bir şeymiş gibi söz etmemek gerekiyor zira bu insanlar zenginlere imreniyorlar. Bu nedenle de servet vergisinden sağlanacak gelirlerin gelecekte hiç kimsenin sıkıntı çekmeyeceği, herkesin sosyal güvenliğinin tam olarak sağlanabileceği bir toplumsal düzenin kurulmasında kullanılacağı, bu bağlamda kamu harcamaları ve vergilerin insani gelişimi ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasını önceleyen bir toplum yaratmada ne denli önemli olduğu vurgusu yapılmalıdır. Yani insanların kendilerini tam güvende hissedebilecekleri bir toplum ve buna uygun sosyal güvenlik sisteminin kurulmasında hem kamu harcamalarının, hem de servet vergileri gibi vergilerin çok önemli bir rol oynayacağı, bu yüzden de servet biriktirme ihtiyacının azalacağı bir toplumsal dönüşümün mümkün olabileceği ısrarla anlatılmalıdır.

⁷⁹ Tax Justice UK, Talking tax: How to win support for taxing wealth, <https://www.taxjustice.uk> (September 2020).

⁸⁰ <https://wid.world/news-article/newsletter-february-2021> (12 Şubat 2021).

Servet vergisi ile ilgili her şeyi halkın anlayabileceği basitlikte, yalın bir dille açıklamak gereklidir. İnsanların vergiler konusundaki bilgileri kısıtlı olsa da uygun bir dil kullanıldığında ve uygun metaforlar seçildiğinde, servetin vergilendirilmesinin haklı gerekçeleri rahatlıkla izah edilebilir.

Tarihte büyük savaşların ve krizlerin sosyal refah sistemlerinin önünü de açabildiklerini hatırlamak gerekmektedir. Covid-19 Salgını da mevcut sistemin defolarını su yüzüne çıkardı, statükonun bozulmasına ve değişimin başlamasına neden oldu. Bugün “evrensel temel gelirin” dünyanın birçok ülkesinde yüksek sesle dillendiriliyor olması ve bunu da finanse etmeye dönük temel araçlardan biri olarak servet vergilerinin gündeme getirilmesi tesadüf değildir. Yani Salgın sonrasında toplumu neyin beklediği asıl olarak toplumun sürece aktif bir biçimde müdahil edip onu yönlendirmemize, örgütlü bir mücadele yürütmesine bağlıdır.

Özetle, bugün artık daha cesur ve radikal olmak gerekiyor. Radikal olmak ise insanları umutsuzluğa inandırmaktan değil, umudu mümkün kılmaktan geçiyor.⁸¹ Mevcut üretim ve bölüşüm tarzının adaletsizliklerini teşhir etmek yetmiyor, ona karşı halkın önüne yeni, ayağı yere basan seçeneklerle çıkmak ve bu seçenekleri de umutlu bir dil ile topluma sunmak gerekiyor. Kolektif bir kamu finansmanının bir aracı olarak servet vergisi bu radikal seçeneklerden biridir.

Kaynakça

3 Şubat 2021 Tarihli 3490 ve 3491 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararları, <https://www.resmigazete.gov.tr> (6 Şubat 2021).

2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 2020.

2021 Yılı Merkezi Yönetim Bütçesi ve 2021 Yılı Sağlık Bakanlığı Bütçesi.

Alberola, Enrique., Arslan, Yavuz., Cheng, Gong and Moessner, Richhild. “The fiscal response to the Covid-19 crisis in advanced and emerging market economies”, www.bis.org (17 June 2020).

Anderson, Julia., Bergamini, Enrico., Brekelmans, Sybrand., Cameron, Aliénor., Darvas, Zsolt., Domínguez Jiménez, Marta., Lenaerts, Klaas., Midões, Catarina. “The fiscal response to the economic fallout from the coronavirus”, <https://www.bruegel.org> (24 November 2020).

Aramonte, Sirio. “Mind the buybacks, beware of the leverage”, *BIS Quarterly Review* (September 2020), <https://www.bis.org> (14 September 2020).

Bayar, Ayşe Aylın., Günçavdı, Öner., Levent, Haluk. Covid-19 Salgınının Türkiye’de Gelir Dağılımına Etkisi ve Mevcut Politika Seçenekleri, İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü (İstanbul) Politika Raporu (Nisan 2020-007).

Bateman, Milford. “Towards community-owned and controlled finance for local economic development”, in *Public Finance*, <https://longreads.tn.org> (9 Şubat 2021).

BDDK, Mevduat- türler itibarıyla, dönem 2020/11 <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık> (1 Şubat 2021).

⁸¹ Raymond Williams, *Resources of Hope, Culture, Democracy, Socialism*, Verso Books, 1989, s.118.

Camille Landais, Emmanuel Saez, Gabriel Zucman, "A progressive European wealth tax to fund the European COVID response", <https://voxeu.org/article/progressive-european-wealth-tax-fund-european-covid-response> (3 April 2020).

Chandrasekhar, C. P. and Ghosh, Jayati. "Covid Debt and the Tax Paradigm", <https://www.networkideas.org> (20 October 2020).

Collord, Michaela. "The old ideas are collapsing": an interview with Gar Alperovitz, <https://www.opendemocracy.net> (5 June 2020).

"Covid: Argentina passes tax on wealthy to pay for virus measures", <https://www.bbc.com/news> (5 December 2020).

Credit Suisse, Research Institute, Global Wealth Databook 2019 (October 2019).

Credit Suisse Research Institute, Global wealth report 2020 (October 2020), <https://www.credit-suisse.com> (5 December 2020).

Derin Yoksulluk Ağı, "Pandemide Derin Yoksullukla M¼cadele, Kasım 2020", DYA-Pandemide-Derin-Yoksullukla-M¼cadelelerinoyoksullukagi.org (13 Ocak 2021).

DİSK-AR, "Salgın günlerinde asgari ücret gerçeği araştırması", <http://disk.org.tr/2020/12>.

DİSK-AR, "Covid-19 döneminde Türkiye'de dolar milyarderlerinin serveti 15 milyar dolar arttı", <http://arastirma.disk.org.tr> (7 Nisan 2021).

Durmuş Mustafa, "Son IMF raporundaki Türkiye gerçeği", <https://mustafadurmusblog.blogspot.com> (28 Haziran 2020).

Elliott, Larry and Stewart, Heather. "IMF: higher taxes for rich will cut inequality without hitting growth", <https://www.theguardian.com> (11 October 2017).

Gale, William G. "Saez and Zucman Say Everything You Thought You Knew About Tax Policy Is Wrong", <https://www.taxpolicycenter.org/taxvox> (23 October 2019).

Gelir İdaresi Başkanlığı, 6802 Sayılı Gider Vergisi Kanunu, Madde 39, <https://www.gib.gov.tr/gibmevzuat> (2 Şubat 2021).

Ghosh, Jayati. Understanding Global Inequality in the 21st Century, <http://www.networkideas.org> (20 July 2019).

Grazielle David, Pedro Rossi, Sergio Chaparro, "Human rights and fiscal policy: a necessary link", <https://www.worldeconomicsassociation.org> (8 September 2020).

Hazine ve Maliye Bakanlığı, Değerli Konutlar Vergisi Uygulama Genel Tebliği, Resmî Gazete 15 Ocak 2021, Sayı 31365.

Hickel, Jason "We can't have billionaires and stop climate change", <https://thecorrespondent.com> (9 October 2020).

Hope, David and Limberg, Julian, "The economic consequences of major tax cuts for the rich", International Inequalities Institute Working Papers (55) LSE, London, UK, 2020.

<https://morningstaronline.co.uk/article/f/one-trillion-reasons-windfall-tax> (28 December 2020).

<https://ailevecalisma.gov.tr> (18 Nisan 2021).

<https://wid.world/news-article/newsletter-february-2021> (12 Şubat 2021).

<https://www.marketwatch.com/story/why-a-surtax-on-multimillionaires-income-is-better-than-a-wealth-tax> (9 November 2019).

<https://www.washingtonpost.com/world/2020/12/29/coronavirus-2020-the-big-one-who-pandemics>.

<https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-01-06/tax-code-changes-wealth-taxes-considered-from-california-to-german> (6 January 2021).

<https://www.bloombergquint.com/business/musk-close-to-surpassing-bezos-as-world-s-richest-person> (6 January 2021).

<https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-10-08/top-50-richest-people-in-the-us-are-worth-as-much-as-poorest-165-million> (8 October 2020).

<https://www.bloomberght.com/ozel-iletisim-vergisi-yuzde-10-a-yukseltildi> (30 Ocak 2021).

<https://www.oxfam.org/en/press-releases/new-global-index-shows-catastrophic-failure-tackle-inequality-left-majority-worlds> (8 October 2020).

<https://www.oxfam.org/en/press-releases/new-global-index-shows-cat>

<https://americansfortaxfairness.org> (8 Aralık 2020).

<https://www.mcknsey.com/ndustres/public-sector/our-nsghts/the-10-trllon-dollar-rescue-how-governments-can-delver-mpact> (5 June 2020).

<https://www.commondreams.org/news/2021/01/02/amid-warnings-surgng-worldwide-poverty-planets-500-richest-people-added-18-trillion>.

<https://evonomics.com/why-billionaires-destroy-democracy-and-capitalism> (26 November 2020).

<https://www.ekonomist.com.tr/borsa/borsa-sirketlerinin-piyasa-degeri> (28 Ocak 2021)

<https://www.gazeteduvar.com.tr> kurtlerin-yuzde-632si-aclik-sinirinda-kadinlarin-yuzde-871'i-issiz (7 Mart 2020).

<http://www.turkis.org.tr/MART-2021-ACLİK-VE-YOKSULLUK-SINIRI> (26 Mart 2021).

<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2020/10/04/turkiyede-milyoner-sayisinda-buyuk-artis> (4 Ekim 2020).

ICRICT, The global pandemic, sustainable economic recovery and international taxation (May 2020).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul İstatistik Ofisi, “İstanbul'da Kent Yoksulluğu Araştırması, Mayıs 2020”, <https://istatistik.istanbul/bulten> (21 Mayıs 2020).

Kuruvilla, Benny. “Kerela’a web of cooperatives: Advancing teh solidarity economy”, *Public Finance for the Future We Want*, Amsterdam: Transnational Institute et al, (June 2019), <https://longreads.tn.org> (9 Şubat 2021).

Lansley, S. and McCann, D., ‘Citizens’ Wealth Funds: A powerful new economic and social instrument’, in *Public Finance*, <https://longreads.tn.org> (9 Şubat 2021).

Li, Huaqun., Smith, Karl. “Analysis of Sen. Warren and Sen. Sanders’ Wealth Tax Plans”, <https://files.taxfoundation.org> (January 2020).

McMullen, Antony. “The pandemic we have to have”, <https://probonoaustralia.com.au> (2 June 2020).

OECD Tax Policy Studies, *The Role and Design of Net Wealth Taxes in the OECD*, No. 26, <https://www.oecd.org> (12 April 2018).

Patnaik, Prabhat. “The protracted crisis of capitalism”, <https://mronline.org> (8 September 2020).

Picard, Séverine. “Fair corporate taxation: why and how international tax rules need to be changed”, *European Economic, Employment and Social Policy (ETUI) Policy Brief No.14/2020*.

Piketty, Thomas. *Capital in the Twenty-First Century* (translated by Arthur Goldhammer), The Belknap Press of Harvard University Press, 2014.

Porter, Eduardo. “Tax Cuts, Sold as Fuel for Growth, Widen Gap Between Rich and Poor”, <https://www.nytimes.com> (3 October 2017).

Rasmus, Jack. “Why tax cuts don’t and won’t create jobs?”, *Working In These Times*, <http://brechtforum.org> (6 December 2010).

Roberts, Michael. “Debt disaster with no escape”, <https://thenextrecession.wordpress.com> (12 October 2020).

Saez, Emmanuel., Zucman, Gabriel. *The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay*, W.W. Norton & Company, Inc., 2019.

Saez, Emmanuel Gabriel Zucman, “Progressive Wealth Taxation”, *BPEA Conference Drafts*, September 5–6, 2019).

Tax Justice UK, *Talking tax: How to win support for taxing wealth*, <https://www.taxjustice.uk> (September 2020).

T.C. Merkez Bankası, *Menkul Kıymet İstatistikleri*, <https://www.tcmb.gov.tr> (1 Şubat 2021).

The World Bank, “Global Action Urgently Needed to Halt Historic Threats to Poverty Reduction”, <https://www.worldbank.org> (7 October 2020).

Williams, Raymond. *Resources of Hope, Culture, Democracy, Socialism*, Verso Books, 1989.

Wolff, Richard D. "Why Taxing the Rich Makes Sense?", <http://mrzine.monthlyreview.org> (2 March 2011).

Araştırma Makalesi

Stajyer Öğrencilerin Emek Süreçleri: Meslek Liseleri Üzerine Niteliksel Bir Araştırma

Labour Processes of Internship Students: A Qualitative Research on Vocational High Schools

Sebiha KABLAY¹

Öz

Staj, meslek liselerinde öğrencilerin becerisini arttırmak amacıyla yapılan bir eğitim türüdür. Staj süreci, bazı okul tiplerinde öğrencilerin haklar açısından değil ama iş görme açısından işçileşmesine neden olmaktadır. Bu çalışmada, meslek lisesi öğrencilerinin staj süreçleri incelenmiştir. Bu amaçla 12 meslek lisesi mezunu, 8 de meslek lisesi öğretmeni olmak üzere toplam 20 katılımcıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu araştırmanın sonucunda bazı okul tiplerinde öğrencilerin ve velilerin okulu öğrencinin bir meslek öğrenmesi ve işe girmesi için tercih ettiği bulunmuştur. Ancak diğer meslek lisesi okullarının tercihinde genellikle öğrencinin yerleştirme sınavından düşük puan alması etkili olmaktadır. Temel amaç öğrencinin lise diploması almasıdır. Öğrencinin bir meslek edinmesi amacı bulunmamaktadır. Diğer bir sonuç ise öğrencilerin staj sürecinin okul türüne göre farklılaşmasıdır. Öğrencilerin staj süreleri, zamanları, staj yapılacak kurumun bulunması, staj kontrolleri, stajda yapılan işler farklılaşmaktadır. Bazı okul türlerinde staj sürecindeki öğrencinin bir işçi gibi çalışması söz konusudur. Diğer bazı okul türlerinde ise staj geçilmesi gereken bir ders türüdür. Mesleki eğitim pahalı bir eğitim türü olup bu alanda çalışmak istemeyen öğrencilerin mesleki eğitime yönlendirilmesi ekonomik değildir. Öğrencilerin hayatını etkileyecek bu tercihte öğrencinin yetenek ve beklentilerinin ön planda olması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Stajyer, meslek lisesi, mesleki eğitim, stajyer emeği.

Jel Kodları: J240, J620, J440

Abstract

Internship is a type of education that aims to increase the skills of students in vocational high school. The intership process causes students to be laboring force in some types of school not in terms of rights but in terms of working. In this study, the internship processes of vocational high school students were examined. For this purpose, a quanlitative study was conducted with a total of 20 participants, including 12 vocational high school graduates and 8 vocational high school teachers. As a result of this study, it was found that in some school types, students and parents preferred the school for the student to learn a vocation and get a job. However, the student's low score in the placement exam is generally effective in the choosing other vocational high schools. Student' getting a high school diploma is the main purpose. There is no aim of the student acquire a profession. Another result is that the internship process of the students differs according to the type of school. Students' internship periods, times, finding the institution, internship checks, Works to be done during internship process are different. In some school types, the student in the internship process works like a worker. In some other school types, internship is a type of course that must be passed. Vocational education is an expensive type od education and it is not economical to direct students to vocational education who don't want to work in this field. Students' abilities and expectations should be at the forefront in this choice, which will affect the lives of the students.

Keywords: Internship, vocational high school, vocational education, intership labour.

Jel Codes: J240, J620, J440

¹ Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Ünye İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, sebihakablay@odu.edu.tr.
ORCID ID:0000-0003-1292-684X

1. Giriş

Meslek edinmek belki de eğitimin en önemli sebepleri arasında gelmektedir. Özellikle düşük gelirli aileler için çocuğunun bir meslek sahibi olması ve kısa sürede iş edinerek gelir getirici bir işte çalışması hem “kendi hayatını kurtarması” hem de aileye destek olması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle aileler çocuklarını küçük yaşlarda mesleki eğitim alabilecekleri kuruluşlara yerleştirmektedirler. Bazen ailelerin yoksulluğu, bazen babanın çalışmaya zorlaması veya yaşanan yerde başka eğitim olanağının olmaması mesleki eğitimin (çıraklık ya da meslek lisesi öğrencisi) bir gerekçesi olmaktadır (Erder ve Lordoğlu, 1993: 69). Diğer yandan mesleki eğitim, devlet-sermaye ilişkilerinin neoliberal politikalar çerçevesinde yeniden yapılandırılmasının da bir parçasıdır. Üretim ilişkilerinin değişimi ve küresel rekabet, işgücünün bu rekabet koşullarına uygun eğitilmesini, vasıflandırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede mesleki eğitime ilişkin yapılan düzenlemeler küresel rekabette pay sahibi olabilmek için gerekli görülmektedir (Pınar, 2017). Gelişmiş ülkeler arasında yer alması istenen Türkiye için elindeki en önemli kaynağın genç ve dinamik bir yapıya sahip olan insan gücü olduğu, mesleki eğitimin insan gücünün rekabette avantaj sağlamasında önemli olduğu, bu yapılırken öğrencilerin kişisel yeteneklerine göre yönlendirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir (Bıncı ve Arı, 2004).

Mesleki eğitim orta öğretimde çıraklık merkezlerinde ya da bilinen adıyla meslek liselerinde gerçekleştirilmektedir. Mesleğin öğrenilmesi öğrencilerin alacağı teorik eğitimin yanı sıra beceri eğitimi denilen öğrencilerin teoride öğrendiklerini uygulamaya aktardığı staj süreçlerinde gerçekleşmektedir. “*Staj genellikle öğrencilerin eğitimde edindikleri teorik bilgilerin dışında bir takım mesleki bilgi, görgü, beceri, tutum ve davranışları geliştirmeleri, çalışma hayatına alışmaları amacıyla yapılan ve eğitimi tamamlayan bir faaliyet*” tir (Kablay, 2019: 15). Meslek liselerinde yapılan staj, lisenin türüne göre farklı sınıflarda başlamakta, kimi zaman sadece eğitim-öğretim döneminde yapılırken kimi zaman da eğitim öğretimin olmadığı yaz döneminde gerçekleştirilmektedir. Öğrencinin not ortalamasında ve mezuniyetinde staj notu önemli yer tutmaktadır. Öğrencinin mesleğe ilişkin becerilerini geliştirmesi ve mezun olduktan sonra bu mesleği yapabilmesi için staj süreci büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bu sürecin iyi planlanması, öğrencilerin staj yapacağı işletme veya kurumların iyi seçilmesi, öğrencinin staj sürecinde takibinin yapılması ve bu süreçte usta öğreticiler veya öğretmenler ya da işletme/kurum çalışanları tarafından iyi yetiştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca öğrenciler işletme veya kurumlarda bir çalışma gerçekleştirdiği için onların haklarının gözetilmesi, risklere karşı korunması ve önlemlerin alınması sağlanmalı; fiziksel, ruhsal ve akademik gelişimlerine uygun olmayan bir staj süreci geçirmeleri engellenmelidir.

Staj sürecinde amaç; öğrencilerin örgün eğitimde edindikleri bilgiyi sahaya uygulanması ve seçtikleri mesleğin becerilerini kazanmak olup staj bir çalışma biçimi değildir ve stajyerler de işçi sayılmaz. İşçi olmamaları onların işçilerin sahip olduğu hak ve borçlara da sahip olmadığı anlamına gelir. Ancak bazı meslek lisesi türlerinde staj süreci beceri eğitiminin ötesinde bir mal ve hizmet üretme sürecine dönüşmektedir. Bu lise türlerine endüstri meslek liselerini, turizm ve otelcilik meslek liselerini ve sağlık meslek liselerini örnek olarak verebiliriz. Hatta okullardaki atölyelerde ya da okulların otel veya restoranlarında elde edilen gelir ciddi bir döner sermaye yaratmaktadır (Kablay, 2019). Örneğin; ülkemizde Covid-19 pandemisinin yaşandığı Mart 2020- Mayıs 2021 döneminde Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) Okulları ağırlıklı olarak uzaktan eğitime devam etmiş olmasına karşın özellikle pandemi sürecinde gereksinimi artan “maske, eldiven, yüz siperliği, dezenfektan, tek kullanımlık önlük ve tulum” gibi malzemelerin üretiminde meslek liseleri büyük katkı sağlamıştır (Kablay, 2021: 24). Ayrıca MEB’in verilerine göre alt yapı açısından güçlü olan

İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Konya, Tekirdağ, Mersin, Muğla ve Hatay illerindeki meslek liselerinde AR-GE merkezleri kurulmuş çeşitli cihazların üretimi de yapılmıştır. Bu cihazlar; cerrahi maske cihazı, N95 maske cihazı, solunum cihazı, video laringoskop cihazı, hava filtrasyon cihazı, yoğun bakım yatağı, numune alma ünitesi gibi cihazlardır. Ekim 2020’ye kadar genellikle uzaktan eğitimin uygulandığı dönemde mesleki ve teknik liselerde 60 milyon cerrahi maske (adet), 6 milyon litre yüzey dezenfektanı, 1 milyon yüz koruyucu siperlik ve tek kullanımlık önlük/tulum, 800 bin litre el dezenfektanı, 35 bin tek kullanımlık çatal-bıçak, 30 bin litre kolonya, 15 bin de N95 maske üretilmiştir (MEB, 2020: 40, 43; Kablay, 2021).

Stajyerler aslında ister kamu kurumlarında isterse de özel işletmelerde çalışsın üretim sürecinin önemli elemanları haline gelmiştir. Kimi zaman işletmeler tarafından stajyer çalıştırmak işçi sayısını azaltmak anlamına gelmekte, işveren emek maliyetlerini düşürmektedir. Stajyerler eğitim amacıyla işletmelerde bulunduğu ve asıl amaçları iş görmek olmadığından işverene maliyetleri düşüktür. İşveren stajyer yerine işçi istihdam ettiğinde daha fazla ücret ve sigorta primi ödemek, işçilerle kimi zaman toplu pazarlığa oturmak ve daha ileri haklar vermek zorunda kalacaktır (Kablay, 2018). Oysa stajyerler işçi olmadığından bu ödemeleri yapmak zorunda kalmadığı gibi devletten çeşitli teşvik ödemeleri de almaktadır. Stajyerlerin ucuz işgücü olarak görülmesi aslında onları işçileştirmekte ve beraberinde bir sömürü de yaratmaktadır². Meslek liselerinde düşük ücretle çalışabilecek “itaatkâr” işgücü olarak yetiştirilen gençler iş piyasası için yetiştirilmektedir (Aksoy, 2017: 77).

Bu çalışmada meslek liselerindeki staj süreçleri, öğrencilerin süreçte yaşadığı sorunlar yapılan bir alan araştırması verileri ile desteklenmektedir.

2. Stajyer Kavramı

Stajyer kavramı çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Çelik vd. (2019: 94) kavramı “*bir işyerinde yapılan işleri izleyerek bilgisini geliştirmek için işveren yanında çalışan kişi*” olarak tanımlamaktadırlar. Stajyer kavramı bir mesleğe ilişkin teorik bilgisi olan ancak bu bilgiyi geliştirmek için alanda pratik çalışmada bulunan kişiler için kullanılmaktadır (Kablay; 2019). Stajyerler hakkında 3008 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu³ (MEK) hükümleri uygulanır. Stajyerler işçi sayılmadığından 4857 sayılı İş Kanunu⁴ ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu’nun⁵ işçilere uygulanan hükümlerine tabi değildirler. MEK stajı “*Yükseköğretim Kurulunca, yükseköğretim kurumlarında verilmekte olan her düzeydeki alana özgü olarak belirlenen teorik ve uygulamalı dersler dışında, öğrencilerin öğrenim programlarıyla kazandırılması öngörülen mesleki bilgi, beceri, tutum ve davranışlarını geliştirmeleri, sektörü tanımaları, iş hayatına uyumları, gerçek üretim ve hizmet ortamında yetişmeleri amacıyla işletmede yaptıkları mesleki çalışma*” (MEK md. 3/1) olarak tanımlamaktadır⁶.

Yasa tanımında sadece yükseköğretim kurumlarındaki öğrencilerden stajyer olarak söz etse de orta öğretim kurumlarında beceri eğitimi çerçevesinde kurum ve işletmelerde yapılan çalışma da staj olarak kabul edilmektedir. Mesleki ve teknik liselerde öğrenciler gönüllü ya da zorunlu staj uygulamasına katılmaktadırlar. MEK “*mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumları öğrencilerinin beceri eğitimlerini işletmelerde, teorik eğitimlerini ise mesleki ve teknik eğitim okul ve*

² Stajyerlerin işçileşme süreci için Kablay’ın (2019) “Stajyer mi İşçi mi?” adlı makalesine bakılabilir.

³ Kabul tarihi 05/6/1986, 19/06/1986 tarih ve 19139 sayılı Resmî Gazete.

⁴ Kabul tarihi 22/5/2003, 10/6/2003 tarih ve 25134 sayılı Resmî Gazete.

⁵ Kabul tarihi 11/01/2011, 04/02/2011 tarih ve 27836 sayılı Resmî Gazete.

⁶ Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumlarındaki staj süreci konu edinilmemektedir.

kurumlarında veya işletme veya kurumlarca tesis edilen eğitim kurumlarında” yapılan eğitimi “İşletmelerde Mesleki Eğitim” olarak tanımlamaktadır (md.3/h). Bu öğrencilerin yaptıkları etkinlik de bir staj uygulamasıdır. Çünkü teorik bilgiyi okullarında almakta, sahaya ilişkin bilgi, beceri, tutum ve davranışlarını geliştirmek için ise işyerlerine uygulamaya çıkmaktadırlar. Diğer yandan bu uygulamaların çoğunluğu zorunlu olup mesleki eğitimin bir parçasıdır (Kablay, 2019).

Stajyerlik çıraklıktan farklıdır. Çıraklıkta bir meslek ya da sanatı öğrenmek ve vasıflı işçi olma amacı varken; stajyerler var olan mesleki bilgisini, uygulamaya katılarak işyerinde geliştirme amacı taşırlar (Süzek, 2019; Çelik vd. 2018). Aslında stajyerler, çıraklar ve işçiler bir işverenin (kamu ya da özel) işyerinde birlikte bulunurken hukuksal açıdan birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. İşçilerin iş görme faaliyetinin amacı bu faaliyet karşılığında bir ücret edinmektir. Oysa stajyerler bu çalışmayı gelir elde etmek için değil, mesleğin gerektirdiği bilgi ve tecrübeyi arttırmak amacıyla yürütürler. İşveren ile kurdukları iş ilişkisinde de stajyerinin yararı ön plandadır (Çelik vd., 2019; Kablay, 2019). Tablo 1 işçi ve stajyerler arasındaki temel farklılıkları göstermektedir.

Tablo 1: İşçi ve Stajyerlerin Yasal Durum Karşılaştırması

ÖZELLİKLER	İŞÇİ	STAJYER
Amaç	İş görme Mal ya da hizmet üretimi	Eğitim ile bilgi, görgü, beceriyi artırma 10'dan fazla işçi çalıştıran yerde stajyer almak zorunlu (işçi sayısının %5'i)
Sözleşme	İş sözleşmesi	İş sözleşmesi ile çalışmaz
Yasal Düzenleme	4857 sayılı İş Kanunu	3308 sayılı Meslek Eğitim Kanunu
Ödeme	Ücret Asgari ücret	Sosyal ücret Asgari ücretin yüzde otuzu, bazı durumlarda yüzde altmışı Devlet desteği= 20'den az işçi olan işyerinde 2/3, 20'den fazla işçi varsa 1/3)
Çalışma Süresi	Tam zamanlı ya da kısmi zamanlı	Okul döneminde haftada 2-3 gün Yaz döneminde 36/40 iş günü ya da 4,5- 6 ay
Sosyal Güvence	Uzun vadeli sigorta kolları Kısa vadeli sigorta kolları GSS	Kısmi sigortalılar İKMH Sigortası, GSS (Primler asgari ücretin %50'si üzerinden ödeniyor)

	İşsizlik sigortası	
--	--------------------	--

Kaynak: Kablay (2019: 18).

Yasaya göre on ve daha fazla personel çalıştıran işletmelerin, personel sayısının yüzde beşinden az olmayacak şekilde "mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumu öğrencilerine staj ve tamamlayıcı eğitim yaptırır... Mesleki eğitim kapsamına alınıp alınmadığına bakılmaksızın ondan az personel çalıştıran işletmeler de mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumları öğrencilerine ...beceri eğitimi, staj ve tamamlayıcı eğitim yaptırır". Personel sayısının belirlenmesinde Ocak ayı, mevsimlik işlerin yapıldığı işletmelerde ise Temmuz ayı personel sayısı dikkate alınır (MEK md.18). 2010 yılından sonra genel liseler Anadolu Lisesine dönüştürülmüş ve yapılan Liselere Geçiş Sınavı ile ortaöğretimdeki mesleki ve teknik liselerin⁷ sayısı arttırılmıştır. Genel liselerin sayısının azaltılması sınavda daha düşük puan alan öğrencileri meslek liselerine ve açık liseye yöneltmiştir (Akçasoy, 2019). Bu durum meslek lisesinde okumak istemeyen öğrencilerin de meslek liselerine girmesine neden olmuştur. Meslek lisesine gitmek istemeyen öğrencinin açık liseye gitmesi gerekmektedir. Bu durum sosyo-ekonomik durumu iyi olmadığı için özel okula gidemeyen öğrenciler açısından meslek liselerini zorunluluk haline getirmiştir (Kablay, 2019). Meslek edinmek için bu liseleri tercih edenlerle, zorunlu olarak bu liseleri tercih edenler aynı eğitimi almakta bu durum kaynakların etkisiz kullanılması anlamına gelmektedir. Çünkü öğrencilerin uygulama eğitimlerinin okullarda yapılabilmesi, okullarda pek çok yatırımı gerekli kılmaktadır. Mezun olduktan sonra mesleğini yapmayacak kişilere bu eğitimi zorunlu tutmak ekonomik değildir.

MEB'in (2020: 25-26) verilerine göre ülkede 55 alanda 203 dalda mesleki eğitim verilmekte olup mesleki teknik eğitimin ortaöğretimdeki payı %34'tür. 3591 adet Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Kurumu bulunmakta olup bunun %9,02'si (324) Mesleki Eğitim Merkezi (çıraklık), %21,75'i (781) Çok Programlı Anadolu Lisesi iken %69,23'ü (2486) Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesidir. 2486 Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinin ise 631'i Özel Meslek Lisesi, 33'ü ise Organize Sanayi Bölgelerinde (OSB) açılan meslek liseleridir. Meslek liseleri artık sermayenin de dikkatini çekmektedir. Mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarında eğitime devam eden öğrenci sayısı 1.421.704 olup, 127.963 öğrenci mesleki eğitim merkezlerinde, 1.293.741 öğrenci ise Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde eğitim almaktadır. Öğrencilerin %60,94'ü erkek, %39,06'sı ise kız öğrencidir.

MEB'e (2018) göre mesleki ve teknik eğitimin amacı "*sosyal ve ekonomik sektörler ile işbirliği içinde ulusal ve uluslararası mesleki yeterliliğe, meslek ahlakına ve mesleki değerlere sahip, yenilikçi, girişimci, üretken, ekonomiye değer katan ehil iş gücü yetiştirmek*"tir. Bu amaçlara ulaşmak için mesleki ve teknik eğitimin öncelikleri aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır:

- Gereksinimlere göre nitelikli işgücü yetiştirmek,
- Katılımcı (özellikle paydaşların katılımı) bir anlayışla bu eğitimi yönetmek,

⁷ Bu çalışmada mesleki ve teknik liseler için meslek lisesi kavramı tercih edilmiştir.

- Mezun duruma gelenleri üretime katılacak şekilde yetiştirmek,
- Verilen eğitimi sürekli geliştirmek ve kalitesini yükseltmek,
- Piyasanın gereksinimlerine göre modüler öğretim programları hazırlamak,
- Verimlilik ve rekabet edebilirliği arttırmak için eğitimin sosyal ve sektörel olarak entegre edilmesi,
- Bireylere mesleğe ilişkin bilgi, beceri sağlamanın yanında değişime uyum sağlayabilmesi için yetkinlikler kazandırmak,
- Bilgi ve iletişim teknolojileri konusunda üst düzey beceri kazandırmak,
- Ahilik anlayışına uygun iş ahlakı edindirmek,
- İnsan odaklı kalkınmada etkili olmak,
- Dijital dönüşüme uygun yeni iş alanlarının oluşturularak istihdamı arttırmak için girişimcilik anlayışı kazandırmaktır.

Meslek liselerinin en önemli özelliklerinden birisi de bazı liselerin kendi döner sermayesini üretme kapasitesine sahip olmasıdır. MEB 2017-2018 verilerine göre Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinin %25,24'ü döner sermaye geliri elde etmektedir. En fazla döner sermaye sırasıyla Ankara, İstanbul ve Antalya'daki okullarda yaratılmıştır. En yüksek gelir elde eden okullar ise Batman, Ankara ve Samsun'dadır. 2017 verilerine göre döner sermaye geliri olan 50 okulun toplam döner sermaye geliri 104.238.266'dır. Geliri en yüksek olan alanlar Konaklama ve Seyahat Hizmetleri Alanı (gelir 48.083.913TL), Mobilya ve İç Mekan Tasarımı Alanı (gelir 48.082.494 TL), Yiyecek İçecek Hizmetleri Alanı (gelir 47.870.085 TL) olup en fazla döner sermaye üreten okullar Turizm ve Otelcilik Meslek Liseleridir. (MEB, 2018: 40). Okulların üretim sürecinde hem öğrenciler hem de öğretmenler yer almaktadır.

Mesleki ve teknik eğitimde öğrencilerin okul tercihlerinde toplumsal cinsiyete göre bir dağılım görülmektedir. Erkek öğrencilerin %90'ı "Metal Teknolojisi, Metalürji, Tesisat Teknolojisi ve İklimlendirme, Motorlu Araçlar Teknolojisi, Elektrik-Elektronik Teknolojisi, Uçak Bakım, Mobilya ve İç Mekan Tasarımı, Gemi Yapımı, Makine Teknolojisi, Endüstriyel Otomasyon Teknolojileri, Raylı Sistemler Teknolojisi, Denizcilik ve Tarım" alanlarında mesleki eğitim almayı tercih ederken; kız öğrencilerin %90'ı "Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, El Sanatları Teknolojisi, Aile ve Tüketici Hizmetleri, Hasta ve Yaşlı Hizmetleri, Güzellik ve Saç Bakım Hizmetleri, Giyim Üretim Teknolojisi ve Grafik ve Fotoğraf" alanlarında eğitim almıştır (MEB, 2018).

3. Stajyerlerin Emek Piyasasındaki Durumuna İlişkin Bir Araştırma

Meslek lisesinde okuyup bir meslek edinmek amacıyla teorik eğitim alan öğrencilerin beceri eğitimleri, eğitim aldıkları alana göre kamu kurum ve kuruluşlarında ya da özel işletmelerde yapılmaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma meslek liselerinde eğitim gören ve gerek eğitim döneminde gerekse yaz tatillerinde staj faaliyetinde bulunarak emek piyasasında yer alan stajyerlerin çalışma koşullarını ve staj süreçlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada stajyerlerin staj süreçleri, staj yapılacak kuruluşun belirlenmesi, çalışma koşulları, iş güvenliği, stajyerlerin kontrolü, ücret sistemi, işyerlerinde düzenlemelere uygun olarak çalıştırılıp çalıştırılmadığı, staj sürecinde yaşadıkları sorunları tespit etmek temel amaçtır. İkincil amaç da meslek liselerinde okuyan öğrencilerin bu liseleri seçme nedenleri ve mezuniyet sonrası istihdama katılma düşünceleri ve durumlarını incelemektir.

3.2. Araştırmanın yöntemi

Çalışmada stajyerlerin emek piyasasındaki durumlarını anlamak için nitel araştırma yöntemi ile bir alan araştırması yapılmıştır. Sandelowski’ye göre (1996’dan aktaran Gönç Savran, 2012) nitel araştırmalar insanların dünyayı nasıl anladığını, yorumladığını, deneyimlediğini ve ürettiğini anlamayı amaçlamakta olup toplumsal olgulara ilişkin daha derin bilgi edinmeyi amaçlayan “neden, nasıl, ne kadar” gibi sorulara yanıt arayan araştırmalardır. Bu çalışmada özellikle meslek lisesi öğrencilerinin staj süreçlerini nasıl algıladıklarını, bu süreçte yaşadıkları sorunları, liseleri gerçekten meslek edinmek amacıyla mı tercih ettiklerini öğrenmek amaçlandığından nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

Alandaki sorunları daha iyi kavrayabilmek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Endüstri Meslek Lisesi (EML), Turizm ve Otelcilik Meslek Lisesi (TOML) ve Sağlık Meslek Lisesi (SML) öğrencileri oluşturmaktadır. Kota örneklem seçim tekniği tercih edilmiştir. İlk kota meslek lisesi türlerine göre oluşturulmuştur. Meslek lisesi türlerinin çok fazla olması nedeniyle mal ve hizmet üretim süreçlerinde daha yoğun bir staj dönemi geçiren Endüstri Meslek Lisesinde özellikle Mobilya ve İç Mekân Tasarımı Bölümleri ile Turizm ve Otelcilik Meslek Lisesi öğrencileri ve öğretmenleri görüşme kapsamına alınmıştır. Ayrıca uzun bir geçmişe sahip olan ve hemşire yetiştiren programlarda son yıllarda yapılan isim değişikliği ile artık hemşire değil, hemşire yardımcısı yetiştirilmesi nedeniyle bunun eğitim sürecine, istihdama katılıma etkilerini incelemek amacıyla Sağlık Meslek Liseleri de kapsama dahil edilmiştir. Emek süreçlerini ve sorunları daha iyi kavrayabilmek amacıyla görüşmeler stajyerlik süresini bitiren meslek lisesi mezunları ile yapılmıştır. Bu tercihin üç nedeni bulunmaktadır. İlk okul ile bağlantının kalmaması nedeniyle not, mezuniyet gibi konularda tedirginlik duyulmasını engellemek, ikincisi; görüşme yapılan kişilerin staj sürecini ve istihdam olanaklarını daha iyi değerlendirmesi için bu süreci bitirmiş olmasının gerekmesi, üçüncüsü ise 18 yaşını bitirmiş kişilerle görüşme yapma isteğidir. Çalışmada öğrencilerin yanı sıra öğretmenlerle de görüşmeler yapılmıştır. Bunun nedeni ise öğretmenlerin yasal prosedürleri bilmesi, öğrencilerin staj süreçlerini takip etmesi, alanda olan değişikliklere ve sorunlara hâkim olmasıdır.

Görüşmeciler seçilirken ikinci kota tercih edilmiştir. Büyük ve küçük merkezlerde özellikle staj yerinin belirlenmesinde, staj süreçlerinde sorunların farklılaşabileceği düşünülerek hem ilçe hem de il merkezlerindeki meslek lisesi mezunları ve öğretmenlerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan kişiler Ankara, İzmir, İstanbul, Ordu, Samsun ve Trabzon il ve ilçelerinde yaşamaktadırlar. Ancak öğretmen ve bazı mezunların yaşadıkları şehrin belirtilmemesi isteği nedeniyle Tablo 2’de görüşmecilerin yaşadıkları il belirtilmemiştir. Yarı yapılandırılmış soru formundaki sorular araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Soru formunda meslek lisesini tercih nedenleri, staj sürecine ilişkin bilgiler, yaşanan sorunlar, mezunların aldıkları eğitime uygun şekilde istihdama yönelme durumlarına ilişkin sorular bulunmaktadır. Çalışmanın örneklemini; 12 meslek lisesi mezunu ve 8 meslek lisesi öğretmeni olmak üzere toplam 20 kişi oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan öğretmenlerin bazılarının meslek lisesi mezunu olması eski staj uygulamaları ile yeni uygulamaları karşılaştırma açısından yarar sağlamıştır. Görüşmeler 2019 yılı Mart- Aralık aylarında gerçekleştirilmiştir.

Alan araştırması 2020 yılı öncesi gerçekleştirildiği, niteliksel bir çalışma olduğu, az sayıda kişi ile görüşüldüğü, görüşmecilerin hepsinin 18 yaşından büyük bireyler olduğu ve gönüllülük çerçevesinde yapıldığı için etik kurul belgesi alınmamış ancak çalışmada etik kurallara uyulmuştur.

Mezun durumdaki kişilerle görüşülmüş olup bu kişilerle okul dışı mekanlarda görüşmelerde bulunduğu için okuldan izin almaya gerek bulunmamaktadır. Öğretmenlerin de görüşmeleri okul dışı mekanlarda yapılmış olup sadece Turizm ve Otelcilik Meslek Lisesinden iki öğretmenle okul müdürünün izni ile okulda görüşme gerçekleştirilmiş, atölyeler gezilmiştir. Görüşmecilerden isim soyisim gibi kişisel bilgiler istenmemiş, istedikleri zaman görüşmeden ayırabilecekleri belirtilmiş, görüşmeyi kabul edenlerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler esnasında herhangi bir sorun yaşayan veya görüşmeyi terk etmek isteyen kimse olmamıştır. Görüşmelerde ses kayıt cihazı tercih edilmiştir. Ancak ses kaydı alınmasını istemeyenlerle görüşmeler not tutarak yapılmıştır.

Tablo 2: Görüşmecilerin Sosyo-demografik Özellikleri

Görüşmeci No-İsim ⁸ ve Grubu	Meslek Lisesi Türü	Cinsiyet	Yaş	Hizmet Yılı	Eğitim
1-Seher ML Mezunu	Sağlık Meslek Lisesi Radyoloji	Kadın	24	-	Lise
2- Yağmur ML Mezunu	Sağlık Meslek Lisesi Hemşirelik	Kadın	22	2	Lise
3- Güneş ML Mezunu	Sağlık Meslek Lisesi Hemşirelik	Kadın	22	-	Lise
4- Sıla ML Mezunu	Sağlık Meslek Lisesi Hemşirelik	Kadın	26	5	Üniversite
5- Fatma ML Mezunu	Ticaret Lisesi	Kadın	21	-	Lise
6- Rüzgar ML Mezunu	Endüstri Meslek Lisesi	Erkek	21	4	Lise
7- Doruk ML Mezunu	Endüstri Meslek Lisesi	Erkek	22	-	Üniversite
8- Ahmet ML Mezunu	Endüstri Meslek Lisesi	Erkek	21	-	Lise
9- Menekşe ML Mezunu	Turizm ve Otelcilik Meslek Lisesi	Kadın	20	2	Lise
10- Ali ML Mezunu	Turizm ve Otelcilik Meslek Lisesi	Erkek	22	4	Lise
11- Mehmet ML Mezunu	Turizm ve Otelcilik Meslek Lisesi	Erkek	21	3	Lise
12- Emre ML Mezunu	Turizm ve Otelcilik Meslek Lisesi	Erkek	21	3	Lise
13- Kadriye Öğretmen	Turizm ve Otelcilik ML	Kadın	44	21 yıl 2 yıldır bu okulda	Üniversite ML çıkışlı
14- Ayşe Öğretmen	Turizm ve Otelcilik ML	Kadın	441	21 yıl 7 yıldır bu okulda	Üniversite ML çıkışlı
15- Toprak Öğretmen	Turizm ve Otelcilik ML	Erkek	444	21 yıl 10 yıldır bu okulda	Üniversite ML çıkışlı

⁸ Görüşmecilerin kimlik bilgilerinin gizli tutulması nedeniyle farklı isimler kullanılmıştır.

16- Bulut Öğretmen	Turizm ve Otelcilik ML	Erkek	46	24 yıl 15 yıldır bu okulda	Üniversite ML çıkışlı
17- Başak Öğretmen	Sağlık Meslek Lisesi Yardımcı Hemşirelik	Kadın	36	9 yıl 3 yıldır bu okulda	Üniversite
18- Bahar Öğretmen	Sağlık Meslek Lisesi Yardımcı Hemşirelik	Kadın	46	24 yıldır 5 yıldır bu okulda	Üniversite ML çıkışlı
19- Bora Öğretmen	Endüstri Meslek Lisesi (Mobilya...)	Erkek	49	28 yıl 9 yıldır bu okulda	Üniversite ML çıkışlı
20- Mert Öğretmen	Endüstri Meslek Lisesi (Mobilya...)	Erkek	42	20 yıl 3 yıldır bu okulda	Üniversite

Derinlemesine görüşmelerin yapıldığı 12 meslek lisesi mezunu ve 8 meslek lisesi öğretmenin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 2'de görülmektedir. Görüşmeye katılan mezunların tamamının yaşları 20-26 yaş arasında olup, mezunlardan 6'sı kadın, 6'sı da erkektir. Mezunlardan 4'ü Sağlık Meslek Lisesi, 1'i Ticaret Lisesi, 3'ü Endüstri Meslek Lisesi, 4'ü de Turizm ve Otelcilik Meslek Lisesi mezunudur. Mezunlardan 7'si okudukları bölümle alakalı bir işte çalışmış, içlerinden birisi mesleği bırakmıştır. 5 mezun alanla ilgili hiçbir işte çalışmamıştır. Mezunlardan 2'si üniversiteyi bitirmiş olup, 4'ü halen üniversite öğrenimine devam etmektedir. Görüşme yapılan öğretmenlerden 4'ü Turizm ve Otelcilik Meslek Lisesi, 2'si Sağlık Meslek Lisesi, 2'si de Endüstri Meslek Lisesi öğretmenidir. Öğretmenlerin 6'sı meslek lisesi kökenlidir. Öğretmenlerin tamamı 36-49 yaş aralığında olup, meslekteki hizmet yılları da 9 ile 28 yıl arasındadır. Öğretmenler meslek liselerindeki işleyişi, eski ve yeni uygulamaları bilecek kadar uzun bir süredir bu mesleği yapmaktadırlar.

3.3. Bölüm seçme nedenleri ve gelecek beklentisi

Meslek liselerinin kuruluş amacı ortaöğretimdeki öğrencilere bir mesleğin gerektirdiği bilgi ve becerileri kazandırmaktır. Dolayısıyla öğrencilerin kaydoldukları alandaki mesleği öğrenmek amacıyla bu liseleri tercih etmiş olması gerekmektedir. Öğrenci ve öğretmenlerle yapılan görüşmelerde meslek liselerinin türüne, öğrencilerin sosyoekonomik durumuna göre bölüm seçme nedenlerinin farklılaştığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin liselere geçiş sınavında düşük puan alması nedeniyle mecburen bu liselere kayıt yaptırdığı tespit edilmiştir. Bölümü isteyerek tercih edenlerin oranının az olduğu öğretmenlerle yapılan görüşmelerde de dile getirilmiştir. Bu durum öğrencilerin mezuniyet sonrası istihdam alanı olarak eğitim aldıkları alanı seçmemesine neden olmaktadır. Görüşme yapılan bir teknik lise, bir de endüstri meslek lisesi mezunu puan nedeniyle bölümü seçtiğini, eğer zorunlu olmasaydı düz lisede okumak istediğini belirtmiştir. Okulunu isteyerek seçtiğini söyleyen bir mezun (Rüzgar, yaş 21) mobilya ve ahşap işlerini sevdiğini, bölümü bu nedenle seçtiğini belirtmiştir.

Sağlık Meslek Liseleri içinse hem isteyerek bu liseyi seçme hem de ailenin iş bulma kolaylığı nedeniyle bu liseyi istemesi öne çıkmaktadır. Ancak görüşme yapılan mezunlardan üçü de hemşire unvanına sahip olup Sağlık Meslek Liselerindeki hemşire yardımcılığı unvanı veren bölümleri okumamışlardır. Buna rağmen görüşme yapılan Sağlık Meslek Lisesi öğrencilerinden sadece birisi şu anda mesleğini yapmakta olup ayrıca üniversitede de aynı bölümde eğitim almıştır. Bu kişi:

"Küçüklüğümde beri hep hemşire olmak istiyordum. Bu yüzden Sağlık Meslek Lisesine gittim. Oradan mezun olunca üniversitede de aynı bölümü tercih ettim. Beş yıldır da bu

mesleği yapıyorum. Mesleğimi seviyorum. Bu bölümü severek tercih ettim. Evet, işte yaşadığımız birçok sorun var ama bu işi bırakmayı hiç düşünmedim” şeklinde düşüncelerini belirtmiştir (Sıla, yaş 26).

Bölümü isteyerek tercih ettiğini söyleyen, mezuniyet sonrası iki yıl da çalışan görüşmeci ise:

“Ben mesleği çok istiyordum. Ben yatılı da olsa okuyacağım dedim. Çok da mutlu oldum. Sonrasında bu işi de yaptım. Ama daha güncel bir bölümde okumak istedim, başka bir bölümü tercih ettim. Özelde çalışırken mesleğin çok vicdanlı yapılmadığını düşünerek mesleği bıraktım. Bir daha da yapamam” (Yağmur, yaş 22) diyerek alanda çalışmak istemediğini ifade etmiştir.

Diğer mezunların ise durumu biraz farklıdır. Mezunlardan biri radyoloji birisi de hemşirelik bölümü mezunudur. Bölümü tercih nedeni iş bulma kolaylığı olduğunu söyleyen görüşmeci:

*“Yaş büyüyünce, diğer bölümlerin puanı yüksek olunca sağlık alanına yöneldim. Şehir dışı bir yere de gitmek istemedim. İş olanağı olabilir diye de tercih ettim. Ama devlet kadro açmadı. Şu anda başka alanda üniversite eğitimi alıyorum. İlk zamanlar alan değiştirdiğim için çok üzüldüm. O alanda yüksek lisans da yapmak isterdim ama o alanla uyuşturabileceğim bir sosyal bilim alanında okuyorum şu anda. **‘Olanak çıksa şu anda sağlık alanında çalışmak ister miydin?’** Özel sektörde istemezdim. Çünkü suistimallere açık bir bölüm bizim bölümümüz. Ve de riskli. Oradaki çalışanlara izinleri tam verilmiyor, çalışma saatleri çok değişken. Tabiri caizse özel sektör sizin etinizden, sütünüzden yararlanıyor” (Seher, yaş 24).*

“Ailem tarafından yönlendirildim. Aslında Fen Lisesi ya da Anadolu Lisesi istiyordum. Bırakmak için okulda özellikle başarısız oldum. Derslerim zayıf geldi ama almadılar okuldan. Hemşirelik aslında isteyerek yapılması gereken bir meslek. Ben hiç istemedim. O yüzden mezun olunca çalışmak da istemedim. Üniversite sınavına girip başka bölümde okumaya başladım. İleriki dönemde de hemşirelik yapmayı düşünmüyorum” (Güneş, yaş 22) şeklinde konuşan mezun aslında bu tür liselerde öğrenci istemeden eğitim aldığına gelecek dönemde bu mesleği yapmayacağına iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Teknik liselerde de istemeden bölümü tercih etme durumu yaygındır. Özellikle son yıllarda normal liselerin sayısının azaltılması öğrenciler için meslek liselerini bir zorunluluk haline getirmiştir. Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi Mezunu öğrencilerle yapılan görüşmelerde öğrencilerden sadece birisinin bölümü isteyerek tercih ettiği ve şu anda da alanda çalıştığı öğrenilmiştir. *“Bölümü ben istedim. Ahşap işlerine merakım vardı. Diğer Matematik gibi dersler ilgimi çekmiyordu. Liseden mezun olup çalışmak istiyordum. Mobilya bölümünü tercih ettim. Şimdi de Siteler’de⁹ çalışıyorum. Biraz yorucu ama işimi seviyorum” (Rüzgar, yaş 21).* Görüşmecilerden biri bölümü istemeden seçtiğini sonra başka bir alanda Meslek Yüksek Okulunu bitirdiğini ifade etmiştir (Doruk, yaş 22).

Turizm ve Otelcilik Meslek Liselerinde ise durum daha olumludur. Bölümü tercih eden öğrenciler bilinçli olarak tercih etmekte, hatta kendi akrabalarının çocuklarını da bu liseye kayıt yaptıрма yönünde motive etmektedirler. Turizm ve Otelcilik Meslek Lisesi öğretmenleri ile yapılan görüşmelerde öğrencilerin arasında çok sayıda akraba olduğu, sosyoekonomik durumu kötü olan

⁹ Ankara’da mobilya üretiminin yaygın yapıldığı bir semt.

bireyler için erken yaşta hem ekonomik gelir elde etmenin hem de iş bulma kolaylığının bu okulları tercihi arttırdığı ifade edilmiştir. Ancak az da olsa bu liselerde de isteyerek tercih yapmayan öğrenciler vardır ve bunlar özellikle istihdamın mevsimlik olması dolayısıyla belli bir süre sonra alan değiştirme isteğinde olmaktadır. Görüşme gerçekleştirilen dört mezun da bölümü isteyerek seçtiğini alanda çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Ancak görüşmecilerden kadın olan "Bölümü iş bulma kolaylığı nedeniyle seçtim. Ama çalışma şartları çok ağır. Evlenince ya da çocuk sahibi olunca bu işi yapmak istemiyorum" Menekşe, yaş 20) şeklinde düşüncelerini dile getirerek geçici bir dönem için mesleğini yapacağını ifade etmiştir.

Öğretmenler Turizm ve Otelcilik Liselerini genellikle öğrencilerin isteyerek tercih ettiğini belirtmiştir. Öğrenciler "meslek lisesini neden tercih ediyorlar, puanı yetmediği için mi yoksa istedikleri için mi" sorusuna Turizm ve Otelcilik Lisesi öğretmenlerinin verdiği yanıtlar şu şekildedir: "Puanı yetmediği için diyemeyiz çünkü şehrin dışında bir okul, geliş gidişi zor, servis ücreti gerektiriyor. Dolayısıyla çocuk burayı tanıyarak geliyor. Öğrencilere neden tercih ettiğini sorduğumuzda 'duydum burayı ondan geliyorum, iş bulma olanağının, geleceğinin olduğunu' söylüyorlar. Yani iş bulmaları kolay olduğu için tercih ediyorlar" (Kadriye, yaş 44), "İş bulma kolaylığının yanı sıra tanıdık vasıtasıyla gelenler de oluyor. Bir bakıyorsunuz öğrencilerin soyadları tutuyor. Kardeşlerden gelenler, kuzenlerden gelenler çok oluyor" (Toprak, yaş 44).

Sağlık Meslek Liselerinde programın adının değişmesi bu liselerin geçmişte olduğu gibi isteyerek tercih edilmesinin önüne geçmektedir. Bu lisedeki öğretmenlerin ikisi de öğrencilerin genellikle okulu isteyerek seçmediğini, puan nedeniyle okula yerleştiğini belirtmiştir. Bu okuldaki öğretmenlerden biri:

"Genelde aileleri tercih ediyor. Anadolu Liselerinin sayısı azaltıldığı için Sağlık Meslek Liselerini mecburen tercih eden öğrenciler de var. Mesela diyor ki 'ben Anadolu Lisesine gitmek istiyordum, puanım yetmedi. Puanım burayı tuttu. O yüzden geldim. İstiyor muyum? Hayır istemiyorum.' O yüzden biz de derslerde bu öğrencileri adapte etmek için çok zorlanıyoruz. Bitirdikten sonra zaten sağlık alanında çalışmak istemiyorsa gerçekten de adaptasyon konusunda sıkıntı çekiyor" şeklinde durumu özetlemiştir (Başak, yaş 36).

Teknik veya Endüstri Meslek Liselerinde ise bölüm tercihlerinde çok az öğrencinin isteyerek bölümü tercih ettiği, bazı alanları tercihin fazla olduğu, ama genelde diğer liselere yerleşemediği için öğrencilerin bu okulları tercih ettiği öğretmenler ve öğrenciler tarafından ifade edilmiştir. Bir öğretmen "Buraya gelen öğrencilerin çoğu diğer okullara yerleşemediği için zorunlu tercih yapıyor. Aslında meslek öğrenilen okulların gönüllü tercih edilmesi gerek. Çünkü bu okullar aslında maliyet açısından pahalı okullar. Atölyelerin kurulması, makineler alınması gerekiyor. Bu işi yapmayacak kişilere bu işi öğretmeye ve sevdirmeye çalışıyoruz" ifadesi ile istenmeden bölümün seçilmesinin yarattığı sorunları ifade etmiştir (Bora, yaş 49).

3.4.Eğitim süreci ve staja ilişkin durum

Mesleki lisesi öğrencileri teorik eğitimleri okul ve kurumlarında, işletmelerde; beceri eğitimlerini ise işletmelerde almaktadırlar. Anadolu Meslek Programı öğrencileri 12. sınıfta üç gün beceri eğitimi almaktadır. Staj ise MEB (2018) tarafından Anadolu teknik programındaki öğrencilerin "ilgi, beceri, tutum ve davranışlarını geliştirmelerini, iş hayatına uyumlarını, gerçek üretim ve hizmet ortamında yetişmelerini ve okulda olmayan tesis, araç-gereci tanımlarını sağlamak amacıyla 40 iş günü işletmelerde uygulama eğitimi gördüğü mesleki eğitim" olarak

tanımlanmaktadır. Öğrenciler ayrıca kardeş okul, uluslararası ikili anlaşma ve protokoller ile projeler kapsamında yurtdışında da bu olanaklardan faydalanabilmektedir.

Okuldaki eğitim modüllerinin kimler tarafından hazırlandığı ve güncellendiğine ilişkin öğretmenler genellikle MEB’in modülleri güncellediğini belirtmiş en ayrıntılı bilgi Turizm ve Otelcilik Meslek Lisesi öğretmeninden gelmiştir “*Ben geçen yıl modüllerin güncellenmesi, yapılandırılmasıyla ilgili kursa gittim İstanbul’da. Kursta modüllerdeki eksiklikleri, alandan çıkartılmasını istediğimiz şeyleri çıkartıp modülleri güncelledik. Biz de sürece katılıyoruz*”. (Ayşe, yaş 41).

Öğrencilere ve öğretmenlere staj sürecine ilişkin staj yerinin kim tarafından ayarlandığı, staja kaçınıcı sınıfta ne kadar süre ile çıkıldığı, teorik ve uygulama eğitimlerinin içeriği, staj notlarının nasıl verildiği, stajda ne tür işler yapıldığına ilişkin sorular yöneltilmiştir.

Turizm Otelcilik Meslek Lisesi öğretmenleri eğitim sürecine ilişkin şu bilgileri vermiştir:

“Yiyecek içecek bölümüne yeni gelmiş öğrencilerimize öncelikle beslenme dersi, arkasından da yiyeceklerin özellikleri, yiyeceklerin içerisinde olan maddelerin özellikleri, vücut için yararları, dolayısıyla da yaş grupları ve özel durumlara göre örneğin hamilelik, diyabet hastalıklarında kişilerin yemesi gereken yiyeceklerin türleri ve buna göre menü planlamaya kadar eğitim veriyoruz. Bu süreçte kullanacakları araç gereçler, bunların özellikleri, kullanım şekillerine kadar tüm aşamaları uygulamaya geçmeden önce teorik aşamada biz veriyoruz... Pratik eğitimde çocuk tamamen sahada bu işi yapacak şekilde uygulama öğreniyor. Burada öğrenci ön planda. Öğrenci herhangi bir konuyu ürün olarak ortaya nasıl çıkarabileceğine bakıyor... ürünü hazırlıyor, sunum olarak da ilk bize gösteriyor” (Kadriye, yaş 44). Diğer öğretmen de “*Uygulamalar; Türk mutfağı, dünya mutfağı, kokteyl uygulamaları alkolsüz, dersin içeriğinde ne varsa onu öğretiyoruz. Peçete katlamadan, yemek hazırlamaya kadar*” (Ayşe, yaş 41) şeklinde işin her aşamasını öğrettiklerini ifade etmiştir.

“Sektörde ortaya çıkarılacak ürün hayatta yer alıyor mu, mutfağa girebilecek ürün mü, buna önem veriliyor eğitimde. Zaman zaman yöresel ürünler konusunda da önem veriliyor. Gittiğimiz yerdeki mutfaklarda da incelemeler yapıyoruz. Teorik eğitimlerimiz de aslında hep pratiğe dönük oluyor. Gezi inceleme sonuçlarından çok yararlanıyoruz eğitimlerde” (Toprak, yaş 44).

Turizm ve Otelcilik Bölümü öğrencileri okuldaki eğitimlerde genelde uygulamaya dönük eğitimler verildiğini, sunumdan ürün hazırlamaya, ürünün özelliklerinden kullanılan malzemelere kadar ilk eğitimi okulda aldıklarını ve staja çıkarken temel bilgilerle donandıklarını ifade etmişlerdir.

Sağlık Meslek Lisesi öğretmeni ise eğitimin içeriğine ilişkin “*Pratikte Meslek Esasları dersini daha öne çıkarıyoruz. Teoride de Anatomi, Enfeksiyon Hastalıkları, Aseptik Uygulamalar üzerinde yoğun olarak duruyoruz*” (Bahar, yaş 46) şeklinde bilgi vermiştir.

Endüstri Meslek Lisesi öğretmenleri ise hem genel kültür derslerinin hem de alana ilişkin derslerin müfredatta yer aldığını ama alan derslerinin ağırlığının ve kredilerinin daha fazla olduğunu söyleyerek, staj sürecindeki eğitime ilişkin bilgi vermişlerdir.

“10. sınıftan itibaren meslek dersleri ağırlıklıdır. 11. sınıfta da meslek dersleri ağırlıkta. 10 ve 11.sınıfta atölye çalışmaları var. 12. sınıf zaten çoğunlukla stajda geçiyor. 36 hafta,

haftada 3 gün, günlük en az 8 saattir staj süresi. Bazı işletmeler öğrenciyi Cumartesi de çalıştırmak istiyor. O bizim dışımızda. Kendi aralarında anlaşılıyorlar. Öğrencilere bunun için farklı bir ücret veriliyor. Dersler var ama çok az son sınıfta. 3 gün staj 2 gün teorik ders görüyorlar. Bu 2 günde genel kültür de var meslek dersi de var. Bu meslek dersleri bizim bölümde genelde çizim üzerine. Bilgisayar veya manuel proje çizme ile ilgili. Bizim bölümlerde yaz stajı yok. Stajda branşları ile ilgili işletmelere gidiyorlar. Atölyelere gidenler de var, fabrikalara gidenler de. Buldukları yerde işyeri bunlara ne kadar görev verirse onu yapıyorlar ama kapasitelerine göre görev veriyorlar...Kalfa statüsünde bir iş vermiyorlar...Öğrenciyi şu işi yapma, bu iş yap gibi bir yönlendirmemiz yok. En büyük yönlendirmemiz işyerinin kurallarına talimatlarına uyun. İşyerindekiler bu konuda zaten tecrübeliler...Staj yerinin belirlenmesinde biz öğrenciyi yönlendiriyoruz. Bulamazlarsa biz yardımcı oluyoruz. Daha önce öğrencilerimizin staj yaptığı işletmelerin adreslerini verip gidin görüşün diyoruz, anlaşmayı kendilerine bırakıyoruz. Çoğunluğuna velilerinizle gidin görüşün diyoruz. Okul-öğrenci ve işyeri arasında bir sözleşme yapılıyor. Orada kimlik bilgileri, bir sürü hükümler var, işletmenin bilgileri var, vergi kimlik bilgileri, hesap numarası bilgileri var. Öğrencinin ve işletmenin sorumlulukları sözleşmede yer alıyor. Stajda kontrol için işletmelere gidiyoruz. Ortalama iki haftada bir kontrole gidiyoruz. İşletmelerde Beceri Eğitimi diye ders sayılıyor bu zaten. Belli bir saat yazılıyor ders programında. O süre içinde işyerlerine gidiyoruz...Stajda yaptıklarına ilişkin staj dosyası tutup, yaptıkları işin resmini çekiyorlar. Bir dönemde en az 8 tane işin teknik resmini çizmeleri gerekiyor. O resim üzerinden sorumlu usta öğretici öğrencilere not veriyor. Dönem bitince biz okulda bir sınav daha yapıyoruz beceri ile ilgili. O sınavın sonucu ile dosyadan gelen notun belli yüzdelerini alarak nota karar veriyoruz. Atölye uygulama notu belirlenmiş oluyor. Ustalar genelde yüksek not veriyorlar. Çok gerçekçi değil notlar. İşyerine gittiğimizde işverene de öğrenciyi de sorular soruyoruz. İyi davranıyorlar mı, ne iş yapıyorsun, ücretin veriliyor mu diye. Olumsuzluk varsa çözmeye çalışıyoruz bir işyerinde sayı fazla olunca işe gitmeme gibi durumları olabiliyor. Ay sonunda işyerinden puantaj alıyoruz. Gelmediği gün devamsız yazılıyor. Devletin katkısı ona göre kesiliyor. Devlet kesiyor ama işyeri kesmiyor.” (Bora, yaş 49).

Aslında öğrencilerin staj yerinin öğrenci tarafından belirlenmesi öğrencilerin bazen staj yeri bulamamasına veya çok uğraşmasına (Kablay, 2021), bazen de bölümleriyle ilgisiz yerlerde staj yapmalarına neden olmaktadır (Düzgün ve Alikoç, 2020). Staj yerlerinin okullar tarafından ayarlanması çoğu zaman öğrencilerin güvensiz yerlerde staj yapmasını engellemekte onları korumaktadır (Kablay, 2021). İki Endüstri Meslek Lisesi ve bir Ticaret Lisesi öğrencisi staj yerlerini kendilerinin ayarladığını, süreçte biraz zorlandıklarını ifade etmişler, EML mezunları işyerlerinde aldıkları eğitime uygun işler yaptıklarını ifade ederken Ticaret Lisesi mezunu, staj sürecinin çok da verimli geçmediğini şu sözlerle ifa etmiştir: “İşyerini zor buldum. Staj yaparken de aslında bana ihtiyaçları olmadığı için sürekli ayak işi yaptım. Çay da demledim, başka yerlere evrak da getirip götürdüm. Doğru düzgün teknik resim filan çizmedim. Neticede zaten okulu da isteyerek seçmemiştim. Stajda da bu düşüncenin ne kadar doğru olduğunu anladım ve bu alanda çalışmamaya kesin olarak karar verdim” (Fatma, yaş 21).

Staj yerinin kim tarafından ayarlandığı, stajda ne tür işler yapıldığına ilişkin soruya Sağlık Meslek Lisesi Mezunu bir görüşmecinin yanıtı şu şekildedir:

“Staj yerini okul ayarlıyordu. Yaz stajının yerini kişiler kendileri ayarlıyordu. Benim memleketim İzmir olduğu için yaz stajımı orada yaptım. Stajda kendi bölümümle ilgili işleri yaptım. Hastanede bizi koruyorlardı zaten. Orada kan alma, damar yolu açma, makinelerin kalibrasyonu işlerini yapıyorduk. Başlangıçta pahalı cihazlar olduğu için bu işleri şeflerle yapıyorduk. Öğrenince kendimiz yapmaya başladık. Stajda çok tehlikeli bulaşa neden olabilecek işler vardı. İlaç ya da vücut sıvısı nedeniyle. Bunlarla ilgili çalışırken çok dikkat etmemiz gerekiyordu. Güçlü farmastotik ilaçları hazırlarken çok dikkatli olmamız gerekiyordu. **Bunları uygularken ne gibi kişisel koruyucu donanımlar kullanıyordunuz**’. Özel giysilerimiz, kurşun önlüklerimiz, kalın eldivenlerimiz vardı. Bizi koruyorlardı. Onların aldığı önlemleri biz de alıyorduk. Bizlere de dozimetre veriyorlardı. Stajda kendi hastanemizde basit spanç yapma gibi işler yapmıyorduk ama başka bölümlere gidince bize bu tür işler yaptırılmaya çalışılıyordu. Getir götür pek fazla yapmadık. Okul özel okuldu ve öğrenciler de cevval olduğundan bize yaptıramadılar ama saf tipler yapmış olabilir. Öğrenci sayısını okul belirliyordu. Staja giderken yolu kendimiz karşılıyorduk. Öğrenci kimliklerimizle hastane yemekhanesinde yemek yiyebiliyorduk. Ödemiyorduk ücret” (Görüşmeci 1, SML Mezunu).

“Staj yerini okul ayarlıyordu. Staj dersine göre yeri belirliyorlardı. İlk stajımı toplum sağlığı merkezinde yaptım. Bir de büyük bir hastanede 4. sınıf stajımı yerine getirdim. 3. sınıfta sadece acilde çalıştım ama 4. sınıfta 3 ay arayla bölüm değiştirdik. Kadın Doğum, Hematoloji, Yoğun Bakım, Acil Serviste çalıştım. Hastanenin (Trabzon) eğitim hemşiresi yerlerimizi belirliyordu. Staj notunu servis sorumlusu veriyordu. Biz staj defterine sadece gün içinde yaptığımız girişimleri yazıyorduk. Gördüğümüz ilaçları yazıyorduk. Sonra her ay toplanıp o ay gördüğümüz ilaçları, etkilerini, yan etkilerini tartışıyorduk. Onları farmakoloji için ezberliyorduk. İnvaziv (girişimsel) işlemlerde neler yaptığımızı öğreniyorlardı. Stajda acilde çalışırken enjeksiyon yaptım, kan aldım, damar yolu açtım. Hatta sütur (dikiş) bile attım. Acildeki servis hemşiresi benim hevesimi görünce beni ayrıca eğitmişti. Ama tüm öğrenciler her işlemleri yapabiliyordu. Pansuman da yapıyorduk. Ama ben bebeğe kafadan damaryolu bile açtım. Başımda hemşire durdu işlemleri yaptım. İlaç uygulaması da yapıyorduk yalnız başımıza. İlaçları aslında bizim hazırlamamız gerekirken biz hazırlıyorduk. Çay demleyip, kantinden simit almak gibi ayak işleri de yapıyorduk. 3. sınıfta spanç yapıyorduk, kan numunesi getir götürü yapıyorduk. Hasta bakımı da yapıyorduk. Ama servisine göre değişiyordu. Tanımıyorlarsa çok fazla ayak işi yapıyorduk. Sadece tansiyon alabiliyorduk. Özellikle işleri yaptırmıyorlardı. Okul dönemi stajları daha ağırdı. Daha büyük hastanede çalışıyorduk. İşe yarar 3 stajyer olurduk. Diğerleri kaçardı. Odalarda uyuyan stajyerler bile vardı. Notlara bunu yansıtıyorlardı ama öğrenciyi hiç stajdan bırakmıyorlardı” (Yağmur, yaş 22).

Başka bir mezun da:

“Staj yerini okul ayarlıyordu. Bulduğumuz ilçenin devlet hastanesine gidiyorduk. Bulduğum yerde tek hastane vardı. Her ay staj yeri değişiyordu. Hastane içindeki tüm bölümlerde çalıştım. Notlar uygulama dersine ekleniyordu. Hocalarımız bize hasta incelemesi yaptırıp staj defterimize 6-7 tane hasta yazdırıyorlardı ve sorular soruyorlardı. Hoca(lar) servise gelip hastaya bakıyor, doğruluğu teyit edince ona göre not veriyorlardı. 11. sınıftayken ilaç veriyorduk hastalara yalnız başımıza, ama damar yolu açmamıza izin yoktu. 12 sınıflar damaryolu açıp pansuman yapıyorduk. Getir götür işlerinin hepsini biz

yapıyorduk aslında servis dışına çıkmamız yasak olmasına rağmen. Başka bir hastaneye gittiğimde yaz stajında hemşirelerle birlikte kendi işlerimizi yaptık. Hemşire sayısı da öğrenci sayısı da yeterliydi. (Güneş, yaş 22).

Staja kaçınıcı sınıfta başlıyordunuz sorusuna öğrencilerden değişik yanıtlar gelmiştir. Bir mezun "3. sınıfta başlıyoruz staja. 3. sınıfta haftanın 2 günü, 4. sınıfta haftanın 3 günü staj yapıyorduk. Tüm gün yapıyorduk. Yaz stajımız da vardı. Sabah 8, akşam 16'ya kadar yapıyorduk" (Yağmur, yaş 22) derken başka bir mezun, "Biz stajda akşam 15.30'a kadar kalıp sonra okula geçiyorduk. Orada da iki ders yapıyorduk. 3. sınıfta 2 gün, 4. sınıfta 3 gün staj yapıyorduk. Yaz stajımız da 36 işgünüydü. Hem 3. sınıf hem de 4. sınıfta yaz stajımız vardı. Yani mezun olmadan önce yaz stajı yapmış oluyorduk" şeklinde yanıt vermiştir (Güneş, yaş 22).

Staj süresi ve sürecine ilişkin SML öğretmeni:

"Artık hemşire yardımcılığı olduğu için mezuniyet unvanı, sadece 12. sınıfta staja gidiyorlar. 2 dönem haftada 3 gün staja çıkıyorlar. Yaz stajı da artık uygulanmıyor, kaldırıldı. Yardımcılığa döndüğü için staj günlerini ve sürelerini azalttılar. Dönem biter bitmez beceri eğitimi sınavına giriyorlar, kazanan diploma almaya hak kazanıyor. Eskiden önce beceri eğitimi sınavı yapıp sonra yaz stajı uyguluyor ve sonrasında mezun ediyorduk öğrenciyi. Artık sistem değişti. Beceri eğitimi sorularını biz hazırlıyoruz. Bir kısmı sözlü, bir kısmı da uygulamalı olarak yapılıyor. Genelde geçiyorlar. Staj yerinin ayarlanmasında küçük yer olduğu için sorun olmuyor. Öğrencimiz de az. Tek Sağlık Meslek Lisesi var, iki hastane var o yüzden sorun olmuyor" demiş, öğretmene okuldaki pratik eğitimin nasıl verildiği, malzeme durumu sorulmuştur. Öğretmen "Malzemelerimiz yeterli değil. Okulumuz küçük bir okul olduğundan malzemede sıkıntımız var. Ara ara bütçe geliyor okula. Ondan acil ne alabilirsek, hangi maketlere, hangi malzemelere ihtiyaç var, meslek dersleri öğretmenleri topluyor ve acil ihtiyaç listesi hazırlıyor ve para neye yeterse onu alıyoruz" demiştir (Görüşmeci 17, Öğretmen SML).

TOML öğretmenleri staj süresine ilişkin olarak genelde İl Milli Eğitim Müdürlüğünün takvimine göre belirlenen 4,5 ay ile 6 ay arasında bir staj süresinden söz etmişlerdir.

"Nisan ayında derslerimiz biter, Ekim ayında başlar. Yaklaşık 6 aylık bir süre staj oluyor. Her il bu staj sürelerinin başlangıç ve bitişini kendisi belirliyor...yayınlıyor... Staj 10. sınıfta başlıyor, 11. sınıf, 12. sınıfları kapsıyor. 11. sınıfta öğrenci staja gidiyor, döndüğünde 12. sınıf olmuş oluyor. Nisan'a kadar yine derslerini alıyor. Bizde yoğunlaştırılmış bir staj dönemimiz var... 6 aylık bir staj sürecimiz var...12.sınıfı bitirince de mezun oluyor öğrenci... Diğer meslek liselerindeki yaz stajı uygulaması bizde normal staj sürecidir. Okulun otelinde de Nisan-Ekim ayları dışında usta öğreticilerimiz çalışmaya devam ediyor" (Görüşmeci 13, Öğretmen TOML).

Staj süresinin uzun olması ve öğrencilerin o bölgede kalması nedeniyle öğrencilere dinlenme süresi verilip verilmediği sorulmuş, tüm öğretmenler öğrencilerin günlük 8 saat çalıştığını ve haftada bir gün de hafta tatilleri olduğunu, işletmelerde imza kontrolü yapıldığını ve devamsızlık yapan öğrencilerin işletmeler tarafından okula bildirildiğini söylemişlerdir.

Bölümde çalışanlar staj sürecinde yardımcı oluyor muydu sorusuna SML mezunu (Seher, yaş 24) şu şekilde yanıt vermiştir:

“Çok farklı kişiler vardı. Bazıları gerçekten de işi öğretip bizi yönlendiriyorlardı. Bazıları da kâğıdı poşet dosyaya koyarken bile doğru koyacak mı diye bizi izlediği için mobing gibi hissettim. Bazı öğrencileri tutuyorlar, onları yönlendiriyorlardı. Başka bir görevli ise herkes her işi yapabilir deyip yapmayan öğrencilere de uygulama yaptırıyordu. Staj notlarını bölüm şefi veriyordu. Hocalarımız da bizi izleyip rapor yazıyordu. Okulda da sorular soruyorlardı. Çekimi zor olan işlemleri özellikle soruyorlardı yaptınız mı diye. Stajda staj dosyası dolduruyorduk. İlk giren hastanın ne olduğunu, hastaya yaptığımız işlemleri yazıyorduk. Teoride öğrendiklerimiz üzerinden yorum yapıyorduk. Yaz stajı sonrası bu defteri hocalarımız kontrol ediyordu. Okul döneminde sadece imza atıyorduk, defter doldurmadık. Kartlarımız da girişte çıkışta basıyorduk”. Öğrencilerin staj sürecinde temel denetimi işyerindeki kişiler tarafından yürütülmektedir.

Staj süreçleri nasıl daha iyileştirilebilir sorusuna SML mezunu (Seher, yaş 24) “Staj gerekli. Çünkü alana çıktığında kabiliyetlerin daha fazla geliyor. Bir de kendi okulunuzun hastanesinde değil de diğer yerlerde stajyerlerin daha bilgili olduğunu düşünülebilirler. Bazıları da öğrenciye güvenmek istemiyor. Alandan kişilerin işte çalıştırılması önemli. Onlar da uygulamayı stajda öğreniyorlar. Alaylılar çok bilgili değiller”. Diğer bir görüşmeci ise “Stajda bize iyi davrananlar da kötü davrananlar da vardı. Bazı tembel çalışanlar biz her işi yaptığımız ve sorumluları onlara kızdığı için bize kötü davranıyorlardı. Kendilerine çay getirtiyorlardı. Mobing yapıyorlardı. Kahvaltı yaparken bizi çağırıyorlardı” diyerek staj uygulamalarında zaman zaman baskıya maruz kaldıklarını ifade etmiştir (Güneş, yaş 22).

Mobilyacılık bölümünde okuyan bir mezun ise “Stajda iyi bir işletmede çalıştım. Bana pek çok iş yaptırıldılar. Ben de zaten bu meslekte devam etmek istediğim için bir şeyler öğrenmeye çalışıyordum. Beni sevmişlerdi. Bazen hafta sonu da çağırıp bana karşılığında harçlık veriyorlardı. Kötü davranışla karşılaşmadım. İş olunca beraberce geç saate kadar kalıyorduk. Ama hakkımı hep verdiler” diyerek staj süresinin dışında da işyerinde çalıştığını ifade etmiştir (Rüzgar, yaş 21).

Endüstri Meslek Lisesi ve Turizm ve Otelcilik Meslek Liselerinde okulların atölyelerinde veya işletmelerinde üretim yapıldığı için okulların döner sermaye geliri vardır. Okulların bünyesindeki atölye ve işletmelerde öğrenciler beceri eğitimi yapmaktadır. Bu nedenle okullardaki üretim sürecine ilişkin sorular sorulmuştur. Öğrenciler okulun otelinde çalıştıklarını ve bunun karşılığında bir miktar ücret aldıklarını, bunun değişkenlik gösterdiğini ifade etmişlerdir. Mobilyacılık Bölümü öğrencileri de okulun atölyesinde bazen sipariş üzerine bazı ürünler ürettiklerini, bunun karşılığında ücret verildiğini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin açıklamaları şu şekildedir: “Bizim okulumuzda bulunan otelimiz bir işletme olarak görülüyor ve öğrencilerimizi de dışarıdaki staj yerlerine nasıl yerleştiriyorsak staj yeri olarak oteldeki bölümlere yerleştiriyoruz. Tıpkı diğer işletmelerde yapılan uygulamalar; soğuk, sıcak, ara sıcaklar, ana yemekler diğer işletmelerde olduğu gibi burada da aynı şekilde öğreticiler eşliğinde uygulanıyor. Konaklama bölümündeki öğrencilerimiz de kat hizmetlerinde, ön büroda stajlarını yapmış oluyorlar” (Kadriye, yaş 44).

Bir öğretmen de süreci şu şekilde özetlemiştir:

“Usta öğretici denilen ve yine bizim mezun öğrencilerimizden aldığımız kişiler var bu otellerde. Sektörde çalışıyor bunlar. Her bölümün başında birer iki kişi çalışıyor. 10. sınıftan 12. sınıfa kadar her sene 2 hafta uygulama otelinde öğrencilerimiz kendi alanında çalışıyor. Buradaki çalışmasına göre staj notu veriyoruz. Öğrenci ben uygulama otelinde

çalışacağım, buradaki şefleri göreceğim diyor. Bunların içinden biz seçiyoruz ve yaz döneminde nasıl Antalya'ya staja gidiliyorsa burada da seçtiğimiz 5-6 öğrenci staja kalıyor. Uygulama otelinde parça başı sisteminin getirdiği karın %30'undan az olmamak üzere belli bir pay veriliyor. Döner sermayeden maliyetler düşüldükten sonra en az üçte biri öğrenciye verilmek zorunda. Eğitim öğretim döneminde bu ödeme yapılıyor. Staj döneminde de asgari ücretin %60'ı veriliyor. Bunu işveren veriyor. Öğrencilere çalıştığı yerde müşteriler tarafından bahşiş de veriliyor. Ödeme banka üzerinden yapılıyor. Elden ödeme yok” (Toprak, yaş 44).

Okullardaki üretim süresinin yoğun olduğu bölümlerden birisi de mobilya ve iç mekân tasarımı yapan bölümdür. Bu bölümdeki öğretmen süreci şu şekilde aktarmıştır:

“Atölyede 10. sınıfta takım kullanmaya yönelik eğitim veriliyor. Oradan çıkan ürünler kullanılabilir ürünler değil. Numune, örnek birleştirmeler, konstrüksiyonlar, el aletlerini kullanıp ellerinin alışması için yaptıkları işler. 11. sınıfta biraz daha ürüne dönük eğitimler oluyor”, ‘okul bundan gelir elde ediyor mu?’ Gelir olmuyor. O ürünleri satmıyoruz. Okulun ihtiyaçları yapılıyor. ‘Kamu kurumlarına filan sipariş üzerine ürün üretmiyor musunuz?’ O şekilde döner sermayeden MEB ya da İl Milli Eğitim Müdürlüklerinden sipariş gelirse herhangi bir donatı siparişinde öğrenciler de katkıda bulunuyor, ayrıca ücret de alıyorlar. Ücretin miktarı değişken. Herhangi bir üründe işçilik oranı var. Bu işçiliğin belli bir yüzdesi öğrenciye, belli bir yüzdesi çalışan personele, belli bir yüzdesi idari personele, belli bir yüzdesi de idari işletmeye bölünüyor. Yönetmeliğe göre belirleniyor. Üretim var ama sipariş varsa. Sipariş aramıyoruz. Aslında bu döner sermaye işinde öğrenci daha iyi yetişiyor. Yönetmelikte de gerçek üretimin içerisinde çalışma koşulu yerine getirilmiş oluyor” (Bora, yaş 49).

3.5. Çalışma koşulları ve ücret

Meslek lisesi türüne göre öğrencilerin çalışma koşulları ve ücreti farklılaşmaktadır. Stajyerlerin ücreti asgari ücretin yüzde otuzu olup, Turizm ve Otelcilik Meslek Liselerinde ise asgari ücretin yüzde altmışı kadardır. Ancak bu işçilerin iş görme karşılığı aldıkları ücret değil bir nevi sosyal ücret niteliğindedir. Diğer yandan okullarda atölye veya işletme varsa buralarda döner sermaye geliri yaratılmakta bu gelirden öğrencilere de pay verilmektedir (Kablay, 2019).

Stajdaki çalışma koşullarına ilişkin sorulan soruya öğrencilerin verdiği yanıtlar bazı alanlarda uygulamaların benzer olduğunu, bazı alanlarda ise farklılaştığını göstermektedir. Öğrencilere staj süresi, çalışma süresi, yapılan işler hakkında sorular sorulmuştur. Alınan yanıt:

“Staj başlamadan da hocalarımız bizi uyum sağlayalım diye hastaneye götürüyordu. Ama ilk yıl kesinlikle staja çıkmadık. Teorik eğitimi tamamladıktan sonra staja çıktık. Yaz stajı yaptık. Herkes yapmak zorundaydı ama belli ortalamayı tutturana yaz stajına çıkıyordu. Yoksa sonraki yılı bekliyordu...Değişik bölümlere değişik gruplar staja gidiyordu. Haftanın en az 3 günü hastanede oluyorduk. Geri kalan zamanda okulda teorik eğitim alıyorduk. Yaz stajı standarttı. Ama kış döneminde öğrenci sayısı fazla, staj yapılan yer sayısı az olunca süreler değişiklik gösterebiliyordu. Büyük şehirde (İzmir) aslında staj yaptım ama staj yeri bazen sorun oluyordu. Okulda staja yönelik eğitim de veriliyordu. Hocalarımız hastanede bizimle de çalışıyordu. Dolayısıyla anlattıkları ile uyguladıklarımız uyuşuyordu. (Seher, yaş 24).

Staj yerlerinin ayarlanmasına ilişkin soruya öğretmenin verdiği yanıt: “*Örneğin Antalya ’dan örnek veriyorum...Otel 15 öğrenci istedi... protokol imzalanıyor. 5 otelle anlaşıldı örneğin. Kaç öğrenci alıyor. 60 öğrenci alıyor. Bunun anlaşmasını okul yapar...Yakın çevrelerdeki yerleştirmelerde; yakın ilçelerde öğrenci oturuyorsa yakın yerdeki işletmeye yerleştiriliyor. Nedeni hem yol yakın olsun hem de mezun olduğunda iş bulabilmesi açısından avantaj sağlıyor*” (Kadriye, yaş 44).

Günlük staj süresi maksimum 8 saattir. Stajda bazı işyerlerinde yemek kurum/işletme tarafından verilirken bazılarında karşılanmamaktadır. TOML öğrencileri otellerde konaklayarak çalıştıklarından yemek, barınma gibi giderleri işverence karşılanmaktadır. Bu turizm merkezlerinde işverenler stajyerleri 8 saatten uzun çalıştırabilmektedir. Fazla çalıştırmalara ilişkin ücret de verilmektedir. Ancak özellikle bu öğrenciler stajdan ziyade iş görmekte ve işçileşmektedirler (Kablay, 2019; Kablay, 2021).

Öğrencilerin stajdaki çalışma sürelerine ilişkin TOML öğretmenlerinin verdiği yanıtlar şu şekildedir: “*8 saat günlük staj yapılıyor...’fazla çalışma yapılıp yapılmadığı sorulduğunda’ imzalanan protokollerde (işletmenin müdürü ile okul yönetimi arasında) öğrencilerin çalışma süreleri belirleniyor. Hiç sürenin aşıldığına dair tatil bölgelerinde şikâyet almadık. Zaten oteller bu işi profesyonel olarak yapıyor ve sürekli Türkiye ’nin dört yanından stajyer öğrencilere staj yaptırıyorlar. Bu sistemi oturtmuşlar artık*” (Kadriye, yaş 44).

Stajlarda öğrencilere ayak işi diye tabir edilen; getir götür, temizlik, çay demleme, getirme işlemleri yaptırılmaktadır (Kablay, 2019). Ayak işlerinin yanı sıra stajyerlerin normalde sorumluluğunda olmayan, hatta yapmaması gereken bazı işlerin kimi zaman gözetim dahilinde olmadan stajyerlere yaptırıldığı öğrenilmiştir. Örneğin SML’de artık yardımcı eleman yetiştirildiğinden invaziv girişim yetkisi olmayan ve bunun eğitimi verilmeyen stajyerlere bölüm çalışanları tarafından bu işlerin öğretilerek yaptırıldığı öğrenilmiştir. Bir mezun acilde çalıştığı bir dönemde sütur (dikiş) attığını dahi söylemiştir. Öğrencilerin tek başına ilaç uygulaması da yasak olmasına rağmen çoğu zaman bölümlerde yeterli eleman olmamasından dolayı servislerin tüm takip işleri (tansiyon, nabız, ateş ölçme) ve ilaç uygulamalarının öğrencilere bırakıldığı staj uygulamaları vardır. Bu durum hem öğrenciler hem de hastalar açısından risk yaratmaktadır.

Stajda en sık yaşanan sorunlara ilişkin bir öğretmenin verdiği yanıt:

“*Çocuk alanında çalıştırılmayabiliyor. Örneğin tek bir yerde çalıştırılıyor. Oysa biz rotasyon istiyoruz... konaklama alanında eğitim alan öğrencilerimiz meydan diye tabir edilen genel alanların temizliğinde çalıştırılıyor. Halbuki biz başta öğrencilerin konuşmamızda bir ay meydanda çalışmışsa, bir ay ofis temizliğinde, ondan sonraki ay odalarda çalışmalarını yönünde istekte bulunuyoruz. Zorlamayla son 15 gün-20 gün bu yapılıyor. Çünkü bunlar(a) ucuz işgücü olarak, her işi yaptırabileceğimiz insan gözüyle bakılıyor. Otelcilikte şu anda Kırgızistan’dan, ya da Kafkas ülkelerinden dünya kadar işçi geliyor. Bazı otellerde Suriyeli işçiler de var. Personel sıkıntısı çekildiği için bu ülkelerden bile işçi çalıştırılıyor ve öğrencilere de işçi gibi davranılıyor. Bir de bu sektörde şu düşünce var; biz size öğrenci yetiştiriyoruz, istediğimiz gibi bu öğrencileri şekillendirme şansına da sahibiz... Öğrencilerin bu işi sevmemelerine de neden olabiliyorlar. Oysa öğrenciler bu işi sevseler bu işe devam edecekler. Bir de işlerin çoğunda 7 ay otel açıksa, 5 ay kapalı. İşletmelerin çoğu sınırlı zaman aralığında çalışıyor, hizmeti depo edemezsiniz. Bugün 1000 odanız varsa, yarın 2000 oda satamazsınız. Dolayısıyla en kısa zamanda, en çok kar elde edilmek isteniyor. Bundan dolayı da çalışanlara verdikleri ücret az. Mevsimlik çalıştığı için*

işçi bulamıyorlar. Belli bir zamandan sonra mezun öğrencilerimiz de, kendi işçileri de düzenli bir iş bulduktan sonra bu sektörden kaçıyor. Başka işi seçiyor...ülke için turizm önemliyse, dolayısıyla burada çalışanlara, öğrenciler de dahil olmak üzere bu insanlara, hak edilen değeri vermek zorunda, hem Bakanlık hem de işletmeler” (Toprak, yaş 44).

Başka bir TOML öğretmeni ise (Ayşe, yaş 41) işletmelerin hepsinin aynı kefeye konulamayacağını mesleği sevdiren işletmeler de olduğunu, öğrencilerin bu işletmelerde birkaç sene çalışıp arabasını bile aldığını belirtmiştir.

TOML’de okuyan öğrencilerin özellikle ailelerinden uzak bir yerde staj yapması ve korumasız olması nedeniyle psikolojik ya da cinsel tacize, şiddete uğrayıp uğramadığı sorulmuştur. TOML mezunları psikolojik olarak özellikle mutfak bölümlerinde ve kat hizmetlerinde bazen sıkıntı yaşadıklarını belirtmişler, cinsel tacize uğradığını söyleyen mezun olmamıştır. Öğretmenlerin konuya ilişkin düşünceleri şöyledir:

“Antalya’daki işletmelerde cinsel taciz olayına hiç rastlamıyoruz. Ben de meslek lisesi öğrencisiydim, bu tip sorunlar görmedim. Ama mesela ben de öğrenciyken mutfakta çalışmak hiç istemezdim. Çünkü mutfaktaki ustalar inanılmaz küfürlü konuşuyorlardı. Şimdi onun da biraz kırıldığını görüyorum. Öyle ustalar yok mu? Var ama sayıları azaldı. Eğitim seviyesi arttıkça bu tip sorunlar azaldı. Eskisi gibi baraka türü yerlerde kalınmıyor artık. Yerine göre klimalı 2-3 yatağın olduğu odalarda kalınıyor. Şartlar da düzeldi. Daha düzgün alanlarda kalıyorlar.” (Bulut, yaş 46). Diğer bir öğretmen de “Ben bu okula geldiğimde çok atıl lojman vardı. Ama her geçen gün şartlar düzeldi. Biz de işletmelere öğrencileri gönderirken şartlarına bakıyoruz, işletme seçiyoruz. Bizim öğrencilerimizi özellikle istiyorlar. Karadeniz çocuğunu (Ünye), kırsal bölge çocuklarını saygılı diye özellikle istiyorlar. Antalya’daki yereldeki okulun öğrencisini istemiyor saygısız diye. Aile terbiyesi görmüş diye. Biz de öğrencilerimizi staja hazırlıyoruz. Ne durumda nasıl davranacaklarını da öğretiyoruz” (Ayşe, yaş 41).

Ender ve Lordoğlu’nun (1993: 50) çıraklar üzerine yaptıkları araştırma da işverenlerin çırak (örneğimizde stajyer) seçerken önem verdikleri konuların başında öğrencinin tavır ve davranışları gelmektedir. Geleneksel şekilde ister çırak olsun, isterse de stajyer olsun “saygı, terbiye ve sadakat” beklentisi üst düzeydedir. Yağcı ve arkadaşlarının (2021) seyahat acentesi sahibi ve yöneticileri ile yaptıkları çalışmada da benzer şekilde stajyerlerin gelişime açık olması, “söz dinlemesi, takım çalışmasına uyumlu ve güler yüzlü olması” istenmektedir. İşverenler itaatkâr stajyerleri tercih etmektedir. TOML öğretmenin de belirttiği gibi küçük yerleşim yerlerindeki öğrenciler daha saygılı ve itaatkar oldukları için tercih edilebilmektedir.

Öğrencilerin otellerin hizmetlerinden faydalanıp faydalanamadıkları sorulmuş, öğrenciler genellikle otelin hizmetlerinden faydalanamadıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerden biri “Hocam, çoğu zaman yatağın yüzünü zor görüyoruz, ne hizmeti? Ama neyse ki konakladığımız odalar iyiydi” (Ali, yaş 22) şeklinde konuşmuştur. Bir öğretmen ise “Havuzdan yararlanma gibi hizmetlerden faydalanmayı çok göremiyoruz, ama bazen tekne turlarına götürebiliyorlar. Kendileri halk plajına gidiyorlar. Bazı işletmeler de ayın personeli seçtiği kişiye oteli bir gün müşteri gibi kullanma ödülü verebiliyorlar. Hepsi değil ama. Çok iyi çalıştığın için bir gün bizim müşterimiz ol diyor” bu uygulamanın nadir olduğunu ifade etmiştir (Bulut, yaş 46). Başka bir öğretmen ise “Buradaki bir işletme de mutlaka öğrencilerin doğum gününü kutluyor. Bu da öğrenciyi motive ediyor, işletmede aile olma hissini veriyor. Tartışma gibi şeyler olabiliyor ama o

durumda biz araya giriyoruz. İşletmelerde şiddet olayı ile karşılaşmıyoruz” diyerek işletmelerle öğrenciler arasındaki ilişkilerin genelde iyi olduğunu ifade etmiştir (Kadriye, yaş 44).

Tablo 1’de de görüldüğü gibi öğrencilerin ücreti asgari ücretin %30’undan az olamaz (MEB, 2018). Ancak bu ücret sosyal ücret niteliği taşımaktadır. TOML öğrencilerine ise asgari ücretin en az %60’ı kadar ücret ödenmektedir. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi döner sermayesi olan okullarda yapılan işe göre bir miktar katkı payı alınabilmektedir.

Öğrencilerin ücret ve diğer ödemeler veya haklar konusunda verdiği yanıtlar: “*Stajda ücret aldık. Ücretimiz sadece yaz stajında verildi. Okul döneminde ücret almadık. Çünkü o ders olarak gözükiyordu*” (Seher, yaş 24)”. Bir diğer görüşmeci (Yağmur, yaş 22) “*Stajda bize yemek veriyorlardı ama yol ücretini kendimiz karşılıyorduk*” derken bir diğeri de (Güneş, yaş 22) “*Hepimize yemek vermiyorlardı. Bir dönem bir gruba, diğer dönem diğer gruba yemek veriliyordu. Yemek verilmeyenler kendisi yemek olayını çözüyordu. Ücret asgari ücretin %30’u ya da ¼’ü kadardı. Ama düzenli yatmıyordu. 3-4 ayda bir veriyorlardı. Biz sürekli ne zaman vereceksiniz diye gidip gelip soruyorduk. Yattığında da 3 aylık yatıyordu ama 50 lirasını, 100 lirasını keserek yatırıyorlardı.*” demiştir. Bu durum kamu kurumlarında bile yemek konusunda ortak bir davranışın sergilenmediğini göstermektedir.

Ücretinin bir dönem verilmediği için mezuniyet sonrası dava açtığını söyleyen bir mezun da olmuştur: “*Bizde 3. sınıfta hastanenin döner sermayesi yok diye ücret vermediler. Sigortalamız yatırıldı. 4. sınıfta vermeye başladılar. Aylık olarak bankadan çekiyorduk. Sonra mezun olunca öğrenciler imza toplayarak staj ücreti vermedikleri döneme ilişkin dava açtık. Dava ile toplu olarak iki bin küsur lira ücretimi aldım. Mezuniyetten 2 yıl sonra aldım*” (Yağmur, yaş 22).

Öğretmenlerin ücret ve diğer ödemelere ilişkin açıklamaları:

*“Sözleşmede asgari ücretin 1/3’ünden az olmamak üzere hüküm var. Bu miktardan yüksek verenler de var. Büyük işletmeler, işi iyi olan atölyeler veriyor. Geçen yıl örneğin alt tavan 450 lira idi. 1000 lira alan öğrenci de vardı. Parayı elden veriyorlar. Devletin stajyerler için işletmelere teşvikleri var. Dolayısıyla işletmenin cebinden çok az para çıkmış oluyor. Hem de işçi yerini tutmasa da öğrenciler de hayli çalışıyor. **Ücretin verilmediğine dair şikâyet olursa bunu nasıl çözüyorsunuz?**” “İşyeri ile biz konuşuyoruz, okul idaresini devreye sokuyoruz. Daha da ödemezse işyerini değiştirmesini istiyoruz... Herhangi bir yere hiç şikâyette bulunmadık. Ama bunlar çok münferit. Çok az kişide bazen gecikme oluyor”* (Bora, yaş 49).

SML öğretmeni ise “*Staj için ödeme yapılıyor. 500 küsur lira. Tam tutarını bilmiyorum, ama asgari ücretin %30’u kadar bir ödeme yapılıyor. Ödemeyi staja gittikleri hastane yapıyor. Ödeme öğrencilerin banka hesaplarına yatıyor*” (Bahar, yaş 46).

Stajda öğrencilerin kontrolünün nasıl sağlandığına ilişkin soruya öğretmenlerin verdiği yanıtlar:

“Biz de uzak yerlerde de olsa gideriz. Koordinatör müdür yardımcımız var, o ayarlamaları yapıyor. Bu süreçte ayda bir, 15 günde bir görevlendirildik. Sonra öğretmen sayımızda azalma oldu. Ayda bir ya da 3 haftada bir gibi gidiyoruz. Zaten...yanımızdaymış gibi öğrenciyi sürekli arıyoruz. Aynı şekilde işletme yetkililerini de arıyoruz...Herhangi bir problemleri olduğunda whatsuptan mesaj atıyorlar. Bize ulaşıldığı gibi, biz de yetkililerle

irtibatı sağlayıp orada sorunu çözüyoruz. Öğrencimiz orada da kendini güvende hissediyor. Biz otele gittiğimizde, bekçiden, restoran şefine kadar herkesle iletişime geçip bilgi alıyoruz. Hepsinin telefon numarası bizde kayıtlı. Staj sürecinde disiplin suçu işlerse bunu da değerlendiriyoruz" (Toprak, yaş 44).

"Örneğin gece öğrencimiz mesaj atmış, ailesinde sorun varmış. Ertesi gün işletme yetkilisi ile görüşüp öğrenciye izin aldık. Dört beş okula öğrenci gönderiyorsak örneğin bir haftalığına öğretmen gönderiyoruz. O civarda öğrencilerin olduğu her otelde en az 24 saat kalıyor ve izliyor. Barınma, pansiyon, çalışması, oradaki arkadaşları ile ilişkiler, gece pansiyona giriş saati konusunda bekçi ile konuşuyoruz. Çalışma saatlerine bakıyoruz. Öğrencilerin müdürleriyle sorunları var mı, hasta olduğunda izin veriliyor mu bunlara bakıyoruz. Öğrencilerin yanındayız ama bir yandan da işletmede öğrenci sorun yaratıyor mu, gece geliş gidiş, arkadaşlarıyla uyumu nasıl buna da bakıyoruz. Meslekte nasıl, ilerliyor mu, bundan bir şey olur mu ona da bakıyoruz" (Toprak, yaş 44).

Sağlık Meslek Lisesi öğretmeninin soruya verdiği yanıt:

"Koordinatör öğretmen olduğumuz için haftada bir gün gidip yoklama alıyoruz. Onun dışında kontrol hastane personeline. Hastaneye gittiğimizde sorumlular ile görüşüyoruz, bir sıkıntı var mı yok mu soruyoruz. Öğrenciler hastaneye gittiğinde hastane kendi kontrolü için imza attırıyor ama biz okul olarak artık imza takibi yapmıyoruz, o eskidendi. Staj defterleri var, onları kontrol edip imzalıyoruz. Vaka takdimi de artık yapılmıyor" (Bahar, yaş 46).

Staj sürecinin değerlendirilmesi, notlandırılmasına ilişkin öğretmenlerin verdiği yanıtlar, değerlendirme konusunda işyeri çalışanlarının etkili olduğunu göstermektedir.

"Staj bitiğinde öğrenciyi okulda uygulamaya sınavına alıyoruz. Bir de işletmelerde öğrencilerin yaptıkları rapor ediliyor. Onlar imzalıyor staj defterini. Buradaki sınavdaki notun %80'inin alıyoruz, bir de işletme ayrıca not veriyor. Onun da %20'sini alıyoruz. Öğretmenin daha önceki yıllardaki değerlendirmesi gibi birçok kriter bir araya geliyor. Staj notu e-okulda ders notlarının arasında gözüküyor. Bu not çok önemli. Örneğin öğrencinin beceri notu 90, diğer notları 45-50 bile olsa teşekkür, taktir alabiliyor. Çünkü kredisi var (yüksek)" (Toprak, yaş 44). Başka bir TOML öğretmeni ise *"Staj notlarının kredisi yüksek olduğundan okulda haylaz olan öğrenci bile işletmede çok iyi çalışıyor. Beceri eğitiminde en haylaz öğrenciden bile çok güzel geri bildirimler geliyor"* (Kadriye, yaş 44).

3.6. İş güvenliği

Demirdağ ve diğerlerinin (2018) bir devlet hastanesinde öğrencilerin, kesici delici alet yaralanmalarında bir yıl içinde yaralanma sıklığına ilişkin yaptıkları çalışmada; yıl içinde gerçekleşen 30 kesici-delici alet yaralanmasına maruz kalanların %10'unun hekim, %23,33'ünün hemşire, %3,33'ünün sağlık teknisyeni, %13,33'ünün temizlik personeli ve %50'sinin ise stajyer hemşireler olduğu belirlenmiştir. Yaralanmalar; öğrencilerin kan alırken kesici-delici alet kutusunu yanlarında götürmemeleri (3 olay), dikkatsizlik ve bilgi eksikliği (10 olay), hastanın ajite olması (2 olay) gibi nedenlerle gerçekleşmiştir. Yaralanmaların %93,3'ü iğne ucu yaralanması olup iş güvenliği açısından daha da sorunlu olan durum yaralanmaya neden olan iğnelerin %96,6'sının

kontamine (kullanılmış) iğne olmasıdır. Üstelik bu yaralanmaların %10'u kan yolu ile bulaşan hastalığa sahip hastalarda kullanılan aletlerle gerçekleşmiştir. Literatürde de tıbbi bilgi ve deneyimlerin az olmasının yaralanmalara neden olduğu belirtilmektedir. Bu durum iş güvenliği açısından özellikle de riskli iş ve işyerlerine gidenlerin eğitimlerinin daha da önemli olacağını ortaya koymaktadır. Kurallara uyulmaması; stajyerlerin yaralanmasına, kalıcı bir hastalığa yakalanmasına, hatta ölümüne bile neden olma olasılığı taşımaktadır. Mert'in (2018) yaptığı bir araştırmada ise stajyer hemşirelerde tecrübesizlikten kaynaklı stresin yoğun olduğu, hemşirelere göre hastaya zarar verme durumundan daha fazla strese girdiği tespit edilmiştir. Stajyer hemşirelerde stres yaratan en önemli olaylar invaziv girişim (%31,1), yanlış tedavi veya uygulama (%17,8), acil tıbbi müdahale durumu (%17,8) olarak tespit edilmiştir. Stajyerlerin teorik bilgilerinin iyi olması ve iş güvenliği ile ilgili bilgilerle donanarak staja çıkmaları durumunda bu stresin de azalacağı ileri sürülebilir. Bu çalışmada yapılan görüşmelerde de SML stajyerlerinin bu tip olaylarla karşılaştıkları, hatalı uygulamalar yapabildikleri tespit edilmiştir. Bu nedenle staj öncesi iş güvenliği eğitiminin verilmesinin yanı sıra riskli uygulamalarda stajyerlerin yalnız bırakılmaması da gerekmektedir. Polat ve diğerlerinin (2016) turizm eğitimi alan öğrenciler üzerinde yaptıkları bir araştırmada da öğrencilerin mesleki eğitimde en çok önem verdikleri konular iş kazaları ve cinsel taciz olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin staj süreçlerinde her iki anlamda da güvenliklerinin sağlanması gerekmektedir.

Meslek liselerinde farklı alanlarda eğitim alan öğrencilerin staj esnasında karşılaştıkları iş riskleri de farklılaşmaktadır. SML'de kan ve kan ürünlerinden bulaş, kesici-delici alet ayarlanmaları, röntgen ışınları, hasta ve yakınlarından şiddet görme başlıca riskler olarak karşımıza çıkarken; EML'de bölüme göre elektrik çarpması, kesici-delici alet yaralanmaları, düşmeler, el-ayak yaralanmaları ön plana geçmektedir. TOML'de ise yiyecek-içeceğe bağlı zehirlenmeler, mutfak çalışmalarında kesici alet yaralanmaları, temizlik malzemelerine bağlı alerjiler, ağır taşımaya bağlı kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları, ıslak zeminde düşmeler riskler arasında yer almaktadır.

Son yıllarda stajyerlerin iş güvenliğine ilişkin iki önemli gelişme bulunmaktadır. Bunlardan ilki staja çıkmadan önce verilen iş sağlığı ve güvenliği eğitimidir. Diğer ise stajyerlerin İş Kazası ve Meslek Hastalıkları (İKM) Sigortası kapsamına alınmış olmasıdır. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası¹⁰ tüm işyerlerini kapsama almasının yanı sıra çırak ve stajyerler dahil tüm çalışanları da kapsama almıştır (md. 2/1). Tüm işyerindeki sağlık ve güvenliği sağlamak işverenin görevidir (md. 4/1). Dolayısıyla işyerlerinde stajyerlerin sağlık ve güvenliğinde de sorumludur. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu¹¹ da 3308 sayılı MEK kapsamında mesleki eğitim gören öğrencileri İKM sigortası ile hastalık sigortası kapsamına almıştır (md. 5/1-b). Dolayısıyla bu öğrencilerin yaptıkları çalışmalar uzun vadeli sigorta kolları kapsamında değildir.

Yapılan görüşmelerde iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin verilen eğitimlerde bir standart olmadığı tespit edilmiştir. Bazı liselerde bir ders olarak bu eğitim verilirken bazı liselerde ise seminer olarak verilmektedir. Eğitimde standart genel bilgilerin yanı sıra alanda karşılaşılabilecek riskler de yer alabilmektedir.

Öğrencilerin bir kısmı iş güvenliğine ilişkin eğitim aldığını söylerken, alınan eğitimin niteliğinin neredeyse tüm okullarda farklı olduğu belirlenmiştir. Örneğin; bir mezun iş güvenliğini ders olarak

¹⁰ Kabul tarihi 20/6/2012, 30/06/2012 tarih ve 28339 sayılı Resmî Gazete

¹¹ Kabul tarihi 31/5/2006, 16/6/2006 tarih ve 26200 sayılı Resmî Gazete

gördüğünü, sertifika eğitimi almadığını söylerken (Seher, yaş 24); bir diğeri böyle bir ders almadığını, sadece hocaların staj öncesi öğrencileri toplayıp iğne uçları vb. konuda seminer gibi ders verdiğini söylemiş (Yağmur, yaş 22), bir diğeri ise bunu bir ders olarak ikinci sınıfta aldığını ve staj döneminde dikkatli olmasını sağladığını belirtmiştir (Güneş, yaş 22).

Öğretmenlerin iş güvenliği eğitimi ile iş kazalarına ve korunma yöntemlerine ilişkin verdikleri yanıtlar ise birbirine benzemektedir. Bir öğretmenin konuya ilişkin verdiği yanıt:

*“Staja çıkmadan önce 4 saat iş sağlığı ve iş güvenliği semineri veriyoruz. Eğitimi iş sağlığı güvenliği belgesi olan varsa onlar, yoksa bu sertifikaya sahip öğretmenler veriyor. Her sene yüz yüze hem velilere hem de öğrencilere bir seminer veriliyor. Sonra da bu semineri aldıklarına dair imza alıp, belge veriyoruz onlara. Konular genel, mesleğe yönelik değil. Takıldıkları noktalarda ustalarına soru sormaları isteniyor. İKMH Sigortasını 10. sınıftan itibaren okul yaptırıyor. Basit yaralanmalı kazalar oldu. İşveren hastaneye götürülüyor. Birisinde hastane polisi iş kazası formu doldurmamış. Normalde dolduruluyor, okula da gönderiliyor. 3 işgününde Sosyal Güvenlik Kurumuna (SGK) gönderiyoruz. Atölyede olursa kaza aynı şekilde rapor tutulup SGK'ye göndeririz. Atölyede koruyucu ekipman olarak gözlük, eldiven, maskemiz var. Vernik vs. attığında maske kullanıyorlar. Bu malzemeleri okul bütçesinden alıyor. MEB göndermiyor. Eğer yapılan iş döner sermaye işi ise alınacak malzemelerin altına bunlar da yazılıp, çalışan öğrencilere malzemeler dağıtılıyor. Ayakkabı yok. Aktif olarak biz de çalışıyoruz. **Vernik, tiner gibi maddeler kullanıyorsunuz. Bunlara ilişkin bir bağımlılık sorunu oldu mu, bu malzemeleri nasıl saklıyorsunuz?**’ Hiç bağımlılık sorunuyla karşılaşmadım. Bu malzemeleri kilitli odalarda saklıyoruz. İhtiyaç olunca da kendimiz çıkarıyoruz. Öğrenciye anahtar vermiyoruz ve uygulamayı açık havada yapıyoruz. Yağmur yağınca ya yapmıyoruz ya da kapıyı açıyoruz. Her gün vernik kullanmıyoruz. **Toza vb malzemeye karşı öğrencilerde hastalık gelişen oldu mu hiç?**” Alerjisi olan oldu. Velileri ile görüşüp bölüm değiştirmelerini önerdik. Okula girişte bir sağlık raporu alınıyor ama genelde sorunlu olmuyor sağlık raporları” (Bora, yaş 49).*

TOML öğretmeni konuya ilişkin şu bilgiyi vermiştir:

“İş sağlığı ve güvenliği (İSG) ile ilgili bir uzman getiriliyor. Tüm staja gidecek öğrencilerimiz 10. sınıfta staja başlamadan önce...atölyelerde bıçak gibi çeşitli aletleri kullanacakları için derslerin başladığı ilk anda...İSG uzmanı gelip konferans salonumuzda öğrencilere toplu bir eğitim veriyor. Bu eğitimin süresi en az 8 saattir...Bu eğitimin sonunda sınav yapılmıyor, ama iş güvenliği eğitimine ilişkin sertifikaları veriliyor...” (Kadriye, yaş 44). Diğer bir öğretmen ise (Ayşe, yaş 41) C sınıfı iş güvenliği sertifikasına sahip olduğunu ve bu eğitimi zaman zaman kendisinin de verdiğini ifade etmiştir. SML öğretmeni ise (Başak, yaş 36) okulda iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin bir eğitim verilmediğini, 9. sınıfta Mesleki Gelişim Dersi olduğunu ve bir ünite şeklinde konunun anlatıldığını belirtmiştir.

Öğrenci ve öğretmenlere öğrencilere İKMH Sigortası yapıp yapılmadığı, yapıldıysa kimin tarafından yapıldığı ve iş kazası durumunda ne yapıldığı sorulmuştur.

Öğrencilerin konuya ilişkin ifadeleri şu şekildedir: “Staja çıkarken İKMH sigortamız okul tarafından yapıldı. Kaza ve hastalık geçirmedi. Bulaş olmadı. Ama bir arkadaşımız kan alırken

turnikeyi yanlış sırada açtığı için hastanın biraz fazla kanamasına yol açtı, ama sorun çıkmadı. Hasta şiddetine maruz kalmadık" (Seher, yaş 24). Görüldüğü gibi işlemi yaparken öğrencinin yanında kimsenin olmaması yanlış uygulamaya neden olmuştur.

Bir diğer SML mezunu (Yağmur, yaş 22):

"Kırım Kongolu bir hasta gelmişti. Bizi yaklaştırmadılar. Genel cerrah, enfeksiyon hastalıkları uzmanı çağrıldı. Hastayı izole ettiler. Hastanın kenenin gömülü olduğu yeri deriyle beraber kestiler, o bölge mosmordu. Ama hastayı ilk biz karşılamıştık. Eldivenimiz vardı. Hastalık öğrenilince maske, bone, eldiven, önlük giyildi. En yaygın olarak eldiven kullanıyorduk" demıştır. Bir diğer öğrenci de (Güneş, yaş 22) "Çalışırken hiç elime iğne batması yaşamadım. Ama bulaşıcı bir grip türü olmuştum. Beni hiçbir yere sokmadılar. İğne batması yaşayan bir arkadaşımız oldu. Dikkatli olmadığı için hocalarımız onun staj notunu düşürdüler. Ama iş kazası tutanağı tutulmadı. Takibi yapıldı. Bir de öğrenciye bebeğe vermesi için enjektöre çekip şurup vermişler o da enjektörde diye damardan yapmış. Büyük olay oldu. Bebeği Ankara'ya gönderdiler neyse ki bir şey olmadı" demıştır.

Bu örnekte de özellikle ilaç uygulamalarında öğrencinin yalnız bırakılmasının ciddi problemlere yol açabileceği görülmektedir. Aynı soruya öğretmenlerin verdiği yanıtlar da benzeşmektedir.

"Öğrencilere İKMH sigortasını okul yapıyor...Geçen sene başımıza geldi. Öğrencinin ayağı ıslak zeminde kaydı düştü. Zaman zaman öğrencilerimizin ergenliğine bağlı hareketlerinden, işletmedeki o andaki çalışma yoğunluğundan kaynaklanabiliyor. Çalışma süresi içinde olan her şey iş kazası olarak geçiyor. Dolayısıyla işletme öğrencinin iş kazası bildirimini yapıyor. Bununla ilgili zaten imzalanan protokolde otelde bu işle ilgili bir sorumlu belirleniyor. İş kazası olunca bütün evrakları dolduruyor, okula bildiriyor. Yatarak tedavi gerektiğinde de işletme gerekli ayarlamaları yaparak öğrenciyi ailesinin yanına gönderiyor. Şu ana kadar bu konuda hiçbir problem yaşamadık" (Kadriye, yaş 44). Başka bir TOML öğretmeni ise duruma ilişkin şu açıklamayı yapmıştır: "Çalıştığı yere göre değişiyor. Mutfak alanıysa eldiven kullanıyor. Ayakkabısına dikkat ediyor. Mutfak alanında hijyen açısından eldiven, bone, maske ve ayakkabıların özellikle sabo tarzı terlik olmasına, giyindiği kıyafetlerin uygun olmasına özen gösteriliyor. İş kıyafetlerini işletme veriyor ayakkabısına kadar. Kıyafet vermeyen olursa öğrencilerin okulda kullandığı kıyafetler var, bunları kullanıyorlar. Biz kendimiz de atölyelerimizde uygulamalar esnasında bu tür kıyafetleri ve araç gereci kullanma zorunluluğu getiriyoruz" (Bora, yaş 49).

SML öğretmeni (Başak, yaş 36) bir sözleşme olduğunu, bu sözleşmeyi okul, hastane ve öğrenci velisinin imzaladığını, İKMH sigortasının okul tarafından yapıldığını, iş kazasına uğrayan öğrenci görmediğini, bu tip olayların büyük şehirlerde çok yaşandığını ve hastanede iş güvenliği ile ilgili kişinin böyle bir durumda devreye girerek süreci yürüttüğünü ifade etmiştir.

3.7. Mezuniyet sonrası istihdam olanakları

Mesleki ve teknik eğitim alan bireyler mezuniyet sonrası eğitim gördükleri alanda "teknisyen" sıfatı ile istihdam olanağına sahiptirler. Ancak işsizlik rakamlarının yüksek olması bu mezunları da etkilemektedir. Mezunlar kendi alanlarında yükseköğretime devam etmek istediklerinde ek puan verilmektedir. Diğer yandan bu liselere zorunlu olarak liseye giriş puanları düşük olduğu için giren mezunların alanda iş bulma talepleri de azdır. Bir bölümü üniversitede başka alana kaymakta, bir

bölümü ise güvenceli olarak nitelendirdikleri güvenlik görevliliği, polislik, uzman askerlik, kargo, market işleri gibi alanları tercih etmektedirler. Aslında meslek lisesinde okumak bir mesleği öğrenmek amacıyla değil lise mezunu olmak için gerçekleştirilmiş olmaktadır (Kablay, 2019). Ayrıca bazı meslek liselerinden mezun olanlar için henüz iş olanağı da sağlanmamaktadır. Örneğin son yıllarda SML’den mezun olanların hemşire unvanı alamıyor oluşu, hemşire yardımcısı olması ve henüz ne kamuda ne de özel sektörde böyle bir istihdam alanının olmaması mezunları umutsuz bırakmaktadır. MEB (2018) verilerine göre de mesleki ve teknik lise mezunlarının %47,1’i alınan eğitimin iş hayatlarına katkı sağlamadığını düşünmektedir. Her ne kadar mesleki ve teknik lise mezunlarının istihdam oranı genel lise mezunlarının istihdam oranına göre yüksek olsa da meslek lisesi mezunlarının eğitim gördüğü alanda çalışmaması bu algının gelişmesinde önemli bir etkidir.

İstihdamdaki duruma ilişkin bir EML öğretmenin ifadesi aslında alandaki temel sorunu göstermektedir.

“Çoğu mesleklerini yapmıyor. %95’i yapmıyor. Daha kolay işlere yöneliyorlar. Mesela güvenlik. Kamuyu da özeli de güvenlik için tercih ediyorlar. Kargo taşımacılığı, polis, uzman çavuş, tozsuz, talaşsız, gürültüsüz, temiz işleri tercih ediyorlar. Ücret düşünmüyorlar. Çünkü orada asgari ücrete çalışıyorlar. Oysa mesleklerini devam ettirseler daha yüksek ücret alırlar.” ‘O zaman neden meslek lisesini tercih ediyorlar.’ Çoğu isteyerek gelmiyor. %95’i istemeyerek geliyor. Puanı başka okulu tutmadığı için geliyor. Zorunlu olarak aile buraya gönderiyor. Fazla tercihleri kalmıyor. Aslında çoğunun okumakta gözü yok. Bazılarında aslında çok güzel yetenek var. Bazıları da 4+4 yüzünden sistemde kalmak zorunda kalıyor. Çok iyi esnaf olabilirler, usta olabilirler, servis elemanı olabilirler, ama eğitim sistemi buna izin vermiyor. Onlar da diploma sahibi olmak için meslek lisesine geliyor. Üniversiteye girenler var. Dördüncü sınıfta 200 öğrencimiz varsa bunlardan en az 10 öğrenci 4 yıllık üniversiteye girebiliyor. Bir o kadarı da 2 yıllıklara giriyor. O zaman yaklaşık %10’u üniversiteye giriyor. Genelde okulun olduğu bölgeden diğer liselere yerleşemeyenler bu okullara geliyor” (Bora, yaş 49).

Bir TOML öğretmeni, öğrenciler çalışmak isterse iş bulabildiklerini ifade etmiştir.

“Yüzde 50-60’ı staj yaptıkları işyerlerine yöneliyorlar. Orası olmasa orada 30 kişi tanıyor. Oradaki şefle iletişimde oluyor. O şef işi bırakıp başka işletmeye giderken beraber çalıştığı stajyerlerden de eleman götürebiliyor. Birden fazla işletmesi olan oluyor. Çalışmak isteyen öğrencilere iş var. İşletmeler okula gelip kendilerini tanıtıyorlar. Eleman ihtiyaçları olduğunda bize soruyorlar. İşletmede staj yapan öğrencileri yerleştirebiliyorlar. Alanda çalışmak istemeyenler düşük oranlarda polis, asker olmak isteyebiliyor. Ama öğrencilerimizin çoğunluğu alanda çalışıyor” (Toprak, yaş 44).

Mevsimlik bir iş, 6 aylık sürenin dışında burada çalışanlar ne yapıyor sorusuna *“Aslında Mart’ın sonundan Kasım’ın sonu Aralık’a kadar da sürüyor. 6 ay değil yaklaşık 9 ay gibi çalışılıyor. Bu yıl (2019) Antalya’daki görüşmelerde kış sezonunda da çalışma projeleri olduğundan söz edildi. Alanda olmayanlar polis, uzman çavuş olmak isteyen oluyor ama bunun oranı çok düşük, yüzde on civarında. Askere gidiyor, orada aşçı olarak çalışıp kalabiliyor. Aslında yine kendi mesleğini yapıyor”* demiştir (Bulut, yaş 46). Bu durum meslek lisesi alanına göre istihdamdaki durumun değiştiğini göstermektedir.

“Hemşire ve ATT (Acil Tıp Teknisyeni) yetiştirmediğimiz için artık sahada böyle çalışabilecekleri bir alan yok. İstihdam durumu üç yıldır düştü. Atama yok, özel hastanelerde çalışabilecekleri böyle bir birim yok. O yüzden çocuklar üniversiteye yöneliyorlar ve üniversitede bölüm değiştiriyorlar genelde. Öğretmenlik, İngilizce Bölümlerini seçiyorlar, sağlık alanından en çok Paramedik Bölümünü, Ameliyathane Teknisyenliği, Diyalizi seçiyorlar. Genelde başka bölüm seçtikleri ve alanda çalışmadıkları için meslek lisesinde verilen eğitim de boşa gitmiş oluyor. Programın adı değişince aslında derslerin içerikleri de hafifletildi. Eskisi kadar yoğun bir eğitim verilmiyor” Başak, yaş 36) diyerek SML’deki durumu aktarmıştır öğretmen.

Görüşmecilere meslek liselerine ilişkin en önemli sorun ve alana ilişkin çözüm önerileri sorulmuştur. Öğrencilerin yanıtları genellikle istihdam olanağının sağlanması ile okul yerleştirme uygulamasının değiştirilmesi yönünde olmuştur. Tercih ve yerleştirme sisteminin değiştirilmesi görüşmecilerden birisinin de ifade ettiği gibi “hayatlarının azaba çevrilmesini önleyecektir” (Fatma, yaş 21). Özellikle tercihi dışında meslek lisesine yerleştirilen öğrenciler düz liseye gitmek istemektedirler.

Öğretmenler en önemli sorun ve çözüm önerisine ilişkin daha ayrıntılı görüş bildirmiştir. EML öğretmeni (Görüşmeci 19):

“Meslek lisesi eğitimi çok pahalı bir eğitim. Eğitim sistemi içerisinde en pahalısı. Çünkü dönem başında metrekep metrekep bir sürü kereste alıyoruz, dönemin sonunda bunların hepsi odun oluyor. Elektrik harcıyoruz, makine kullanıyoruz, makineler köreliyor. Başka ekipmanlar kullanılıyor. Diğer bölümlerin ekipmanları çok pahalı. Bunlar öğrenci alışsın diye ha bire yok ediliyor. Dolayısıyla meslek liselerine öğrenci alınırken sınavla alınsa daha iyi olur. Ben öyle okumuştum ve ben okurken 30 kişilik sınıftan 20’si üniversiteye gitti. Diğer 10’u da muhtemelen iyi bir esnaf olmuştur. Oysa şimdi tam tersi. Zorla öğrenci getiriliyor ve bunlar eğitime çalışılıyor. Sonuçta 100 kişiden 5 kişi işini ya yapıyor ya yapmıyor. Disiplin yönetmeliği çok gevşek. Yaptırım yok. Sınıfta bırakma yok. Çok esnek. Dolayısıyla zayıf bir sistem. Sınavla olsa, isteyen seçse ülke bütçesine de yük olmaz. Bütçeye inanılmaz bir yük. Oysa diğer Anadolu Liselerinde sadece sınıf, sıra, elektrik ve öğretmen maaşı var. Bizde bunun yanı sıra, makineler var, bunlar elektrik harcıyor, bunların bıçakları köreliyor, arızalanıyor, kullanılan hammadde var. Ve bunların çoğu iş sürecinin sonunda kullanılacak durumda olmuyor. Harcanıyor. Sene başında temrinlik (alıştırma) ödeneği altında bir ödenek gelir ve buradan ihtiyaç duyulan malzemeler alınır. Mesleği seçmeyecek öğrenci için gereksiz bir yatırım” (Bora, yaş 49) şeklinde aslında konuyu özetlemiştir.

“Devletimizin bakanlıklarımızın turizm sektöründe belgesi olup işyeri açan A’dan Z’ye hepsinde çalışacak personelin belli bir diplomasının olması, kriteri taşıyor olması gerek. Okullu olanları yerleştirmeleri gerek. Ucuza olsun diye işi bilmeyenler işe yerleştiriliyor” (Kadriye, yaş 44) diyen bir öğretmen alanda eğitim almamış kişilerin çalıştırılmasının çok önemli bir sorun olduğunu ifade etmiştir.

“Derslerin içeriği için oluşturulan MEGEP¹² modülünde yer alan dersleri aldığını gösteren sertifika ile işyerine işe girilebilmesi gerekiyor. Örneğin pastacılık için işe başvurduğunda,

¹² Mesleki Eğitim ve Öğretim Sistemini Güçlendirme Projesi. Ayrıntılı bilgi için Bolat’a (2017) bakınız.

pastacılığın yapılabilmesi için gereken kriterlerin aranması gerekiyor, bu transkript sistemi gibi bir şey olmalı. Örneğin denetimlerde Turizm Otelcilik mezunu olmayan veya meslek yüksek okulu mezunu olmayanlara ceza verilmesi ve mezunların bu alanlarda çalıştırılması gerekiyor. Bundan 8-10 sene önce bunlar konuşuldu ama hayata geçirilemedi. Böyle bir uygulama olsa o zaman pastacılar sıraya girer mezun öğrenciyi işe almak için" (Toprak, yaş 44).

"Öğrencilerin staj süreci emeklilik süresinden sayılmıyor. Bu öğrenciler çok gezmek tozmak istedikleri bir çağda gelip çalışıyorlar. Zaten o paraya ihtiyacı olan öğrenciler buraya geliyor. Kesinlikle bu sürenin emekliliğe sayılması gerek" (Ayşe, yaş 41). "Kanunda genellikle eşitlik esastır. Siz bu insanları genç işçi olarak değerlendiriyorsanız, o zaman işçinin de sahip olduğu hakları...vermelisiniz. Üretime katkıda bulunan öğrenciler yıpranıyorlar. Üniversiteyi bitiren insanlar yaklaşık 26 yaşında işe başlıyor. Arada 6-7 yıllık bir fark var. Çocuğun aleyhine neden işletiliyor bu? 2 yıllık hizmet veriyorsa bunun sayılması gerekir. Bu öğrenciler çok yoğun çalışıyor (Bulut, yaş 46). "Bizler de meslek lisesi çıkışlı olduğumuz için çocukları çok daha iyi anlıyoruz. Çok yoğun çalışıp bunun eğitim sayılması ve emeklilik süresinde dikkate alınmaması çok hakkaniyete uygun değil" (Bulut, yaş 46) şeklindeki ifadeler aslında staj döneminde ağır bir çalışma yapıldığına ve bu sürenin uzun vadeli sigorta kolları açısından da sayılması gerektiğine dikkat çekmektedir.

"Hemşirelik olsa öneri getireyim ama hemşire yardımcılığı, ebe yardımcılığı, sağlık bakım teknisyenliği olduğu için çocuklar da müfredat dolayısıyla çok fazla bir şey öğrenmiyor. Stajda yapabildikleri iş sınırlı. Ve zaten bunu gerçek hayatta bir meslek olarak devam ettiremedikleri için yeterli midir değil midir bunu değerlendirmek birazcık zor olur. Dolayısıyla bu yeni bölümlerle SML'de ısrar etmek doğru değil. Ama eski bölümlere dönülse, hemşire, ATT yetiştirilse çok güzel devam edilebilir. Ama şu hali ile devam etmesi çok uygun değil. Eskiden istihdam edilmeleri daha kolaydı. Stajda daha çok işlem yapıp, daha aktif çalışıyorlardı. Şu anda biz girişimsel işlemleri öğretmediğimiz için öğrencilere, stajda biraz etkisiz eleman kalıyorlar. Staj yaptıkları yerlerde girişimsel işlem yapmalarına ilişkin talep oluyor ama biz bu eğitimin müfredatta olmadığını buna yetkileri olmadığını söylüyoruz. Öğrencileri de girişimsel işlem yapmama konusunda uyarıyoruz. Stajda tansiyon ölçme, ateş nabız ölçme gibi hafif işleri yapıyorlar. Biraz o süreyi doldurmuş oluyorlar. Evrak dolduruyorlar, hasta getirip götürüyorlar. Rutin işler. Derslerin içeriği ile paralel" (Başak, yaş 36) şeklinde konuşan SML öğretmeni ise eskiden mezun olduğunda ve çalışma istendiğinde en azından iş piyasasına girebilen öğrenciler varken şimdi unvanın değiştirilmesi ile iş piyasasına girme olanağı dahi olmayan mezunlar yetiştirildiğine dikkat çekmiştir.

4. Sonuç

Mesleki eğitimde staj önemli bir işlev görmektedir. Öğrencilerin mesleğe alıştırılması ve mesleğe ilişkin becerilerin geliştirilmesi staj sürecinde gerçekleştirilmekte, ayrıca işletme veya kurumlarda yapılan staj nedeniyle öğrenciler iş piyasasını da tanımaktadırlar. Mesleki eğitim, yapılan yatırım nedeniyle pahalı bir eğitimidir. Mesleki eğitim bir meslek öğrenmek amacıyla verildiğinden ekonomik olarak etkili olabilmesi için mezunların bu mesleği yapmayı istemesi son derece önemlidir. Ancak yapılan çalışma göstermiştir ki meslek liselerini tercih edenlerin büyük bölümü

bu mesleği yapmak istediği için değil, okul yerleştirme puanı düşük olduğu için bu okullara gelmektedirler. Bu yerleştirme biçimi ekonomik olmadığı gibi, aynı şekilde istemediği bir bölümde okumak zorunda bırakılan öğrenci açısından doğru da değildir. Eğer amaç istihdam için ara eleman yetiştirmek ise bu alanda çalışmayacak kişilere bu eğitimin üstelik de zorla verilmeye çalışılması uygun değildir. Meslek liseleri içinde Turizm ve Otelcilik Meslek Liselerinin durumu farklılaşmaktadır. Bu bölümlere öğrenciler iş bulma, meslek öğrenme amacıyla gelmekte, mezun olduklarında da kolayca iş bulabilmektedirler. Ancak çalışma koşullarının zorluğu ve genellikle işin mevsimlik olması nedeniyle bir süre sonra iş değiştirme istekleri ortaya çıkabilmektedir.

Staj sürecinde en önemli sorun alanlarından birisi öğrencilerin kontrolünün genelde çalışılan kuruma bırakılmasıdır. Öğretmenler belirli aralıklarla okullara gidip kontrol yapmaktadırlar. Staj yapılan kurumda kontrol görevinin yerine getirecek görevlilerin bazen stajyerleri tek başına yapmaması gereken işlerde tek başına bırakması önemli sorunlara neden olabilmektedir. SML’de ilaç uygulamaları, damar yolu açma gibi stajyerlerin yapmaması gereken işlerin kimi zaman da kontrolü sağlanmadan yaptırılması sakıncalıdır. Diğer yandan öğrenciler staj sürecinde “ayak işi” diye tabir edilen işlerde de kullanılmakta, bazı kurumlarda bu işler sadece belli stajyerlere yaptırılarak bir yıldırma politikasına dönüşebilmektedir. Bu durum stajyerlerin bu anlamda da korunması gerektiğine işaret etmektedir. İş riskleri açısından olduğu kadar stajyerlerin psikolojik gelişimleri açısından da bu süreçte yalnız bırakılmamaları gerekmektedir.

Stajyerlerin ücret ve sosyal güvenliklerine ilişkin düzenlemeler mevcuttur. Kısa vadeli sigorta kollarından olan İKMH sigortaları okulları tarafından yapılmakta olup bu kişiler işçi olmadığından uzun vadeli sigorta kollarına tabi değildirler. Ancak özellikle TOML açısından çok uzun süren bir staj ve emek süreci olduğundan hem öğretmenler hem de öğrenciler açısından bu durum eleştirilmekte, bu süreçteki çalışmaların emeklilikte dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir.

Öğrencilerin büyük çoğunluğunun bu okulları isteyerek seçmemesi istihdam kararlarında da etkili olmakta, öğrencilerin bir bölümü üniversitede başka alanı tercih etmekte ya da başka işlere yönelmektedirler. Asıl amaç bir lise diplomasının alınmasıdır. Sadece diploma almak amacıyla yapılan bu eğitimin pahalı okullar olan meslek liselerinde yapılması uygun değildir. Bu gibi öğrencilerin lise mezunu olması için normal lise eğitimi veren okulların sayısının artırılması, zorunlu tercihin önüne geçilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akçasoy, İ. 2019. Öğrenciler milli eğitim bakanlığı eliyle nasıl işçileştiriliyor. *Çalışma Ortamı Dergisi*, 161. 23-25.
- Aksoy, H.H., 2017. Meslek lisesi öğrencilerinin işletmelerde beceri eğitimi: okul destekli çocuk işçiliği. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*. Ekim 2016-Mart 2017. 62-63. 74-82.
- Bıncı, H. Ve Arı, N. 2004. Mesleki ve teknik eğitimde arayışlar. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24 (3). 383-396.
- Bolat, Y., 2017. *Türkiye’de Mesleki ve Teknik Eğitimin Mevcut Durumu ve Farklı Ülke Karşılaştırmaları*. Ankara: PEGEM Akademi.
- Çelik, N., Caniklioğlu, N. ve Canbolat, T., 2019. *İş Hukuku Dersleri*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Demirdağ, H., Yılmaz, M. ve Gündüz, O., 2018. Bir devlet hastanesinde kesici delici alet yaralanmalarında öğrencilerin yaralanma sıklığı ve kök neden analizi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 34 (2), 23-29.

Düzgün, U., Alikoç, S. 2020 (02709). Meslek liseliye uzaktan eğitim sanayi demek. <https://www.evrensel.net/haber/412982/meslek-liseliye-uzaktan-egitisanayi-demek>.

Erder, S. ve Lordoğlu K. 1993. *Geleneksel Çıraklıktan Çocuk Emeline Bir Alan Araştırması*. İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.

Gönç Savran, T., 2012. Nicel ve nitel araştırmalarda kullanılan araştırma teknikleri. *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Ed. T. Gönç Savran. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Kablay, S., 2018. Yaşama verilen değerlerin bileşik göstergesi çerçevesinde ülkemizdeki çalışma hakkı açısından durum. *Gürhan Fişek'in İzinde Ortak Emek Ortak Eylem*. Ankara: Siyasal Kitabevi. 451-478.

Kablay, S., 2019. Stajyer mi işçi mi? *Çalışma Ortamı Dergisi*, 162, 15-19.

Kablay, S., 2021. Covid-19 stajyerlere uğramaz mı? *Çalışma Ortamı Dergisi*, 167, 21-26.

Mert, İ. S., 2018. Hemşire ve stajyer hemşirelerde en fazla stres yaratan olayların nitel araştırma yöntemiyle incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (67), 1043-1059.

Pınar, E. 2017. Mesleki eğitim politikalarına devlet-sermaye ilişkileri açısından bakmak. *Eğitim Bilim Toplum*, 15 (58). 38-59.

Polat, E., Çalışkan, S. ve Met, Ö. L., 2016. Çalışma yeri tercihlerinde işletmelerin iş etiği uygulamalarının önem derecesi: ortaöğretim düzeyinde turizm eğitimi alan öğrenciler üzerine bir araştırma. *Balıkesir University The Journal of Social Institute*. 19 (36-1). 525-543.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. 2018. Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Görünümü, *Eğitim Analiz ve Değerlendirme Raporları Serisi*. Eğitim ve Değerlendirme Raporları Serisi No: 1

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. 2020. *Covid-19 Salgını Sürecinde Mesleki ve Teknik Eğitim*.

Süzek, S., 2019. *İş Hukuku*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Yağcı, K., Efendi, M. Ve Akçay, S. 2021. Satajyerler; seyahat işletmesi sahipleri ve yöneticileri bakış açısıyla. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), 1244-1259.

Yasalar

3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu: 19/06/1986 tarih ve 19199 sayılı Resmî Gazete.

4857 Sayılı İş Kanunu: 10/06/2003 tarih ve 25134 sayılı Resmî Gazete.

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu: 16/06/2006 tarih ve 26200 sayılı Resmî Gazete.

6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu: 04/02/2011 tarih ve 27836 sayılı Resmî Gazete.

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu: 30/06/2012 tarih ve 28339 sayılı Resmî Gazete.

Araştırma Makalesi

Turizm Sektörü Üzerine Bir İnceleme: Pandemiden Yansımalar
An Investigation on The Tourism Sector: Reflections from The Pandemic

Sinem Gözde BEŞBALLI¹

Öz

Türkiye’de turizm sektörü, hizmet sektörünün önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu nedenle turizm sektöründeki gelişmeler, ülke ekonomisi açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Pandemi ve pandeminin yarattığı düzenleme gereksinimleri hizmet sektörünü oldukça etkilemiştir. Turizm sektörü ise bu gelişmelerden en fazla etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Bunun nedeni, turizm sektörünün pandemiden hem doğrudan hem de ulaşım imkanlarının daralması ile birlikte dolaylı olarak etkilenmesidir. Dolayısıyla, bunun ülke ekonomisine etkileri de olumsuzdur. Bu çalışmanın amacı, COVID-19 pandemisinin ülke ekonomisine etkisini, turizm sektörü özelinde değerlendirmektir. Çalışmada, COVID-19 pandemisinin ortaya çıkışının ardından yaşanan gelişmeler ile birlikte Türkiye’nin turizm sektöründe meydana getirdiği değişimler 2021 yılı ilk çeyreğini de kapsayan güncel veriler kullanılarak tablo analiz ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, turizm sektöründe ertelenmiş talebin sonradan yerine konması mümkün olmadığından, bu sektör yüksek maliyetlerle kriz sonrası döneme girecek ve hızlı bir toparlanma beklense bile kriz öncesi trendini yakalaması oldukça zaman alacaktır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Pandemi, Salgın, Türkiye, Turizm

Jel Kodları: E00, L83, Z31

Abstract

The tourism sector in Turkey constitutes an important part of the service sector. Therefore, developments in the tourism sector have important consequences for the country’s economy. The pandemic and the regulatory requirements caused by the pandemic have greatly affected the service industry. The tourism sector is one of the leading sectors most affected by these developments. The reason for this is the fact that the tourism sector is affected by the pandemic both directly and indirectly due to the narrowing of transportation facilities. Therefore, the impact of this situation on the country’s economy are also negative. The aim of this study is to evaluate the impacts of the COVID-19 pandemic on the country’s economy within the tourism sector. In the study, the developments after the outbreak of the COVID-19 pandemic, as well as the changes in Turkey’s tourism sector, are examined via financial statement analysis using the current data covering the first quarter of 2021. According to the findings, since it is not possible to replace the lagged demand in the tourism sector, this sector would enter the post-crisis period with high costs and it would take a long time to catch up with the pre-crisis trend even if a rapid recovery is expected.

Keywords: COVID-19, Pandemic, Epidemic, Turkey, Tourism

Jel Codes: J240, J620, J440

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sinemgozde@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2367-7252

1. Giriş

COVID-19 (Yeni Koronavirüs Hastalığı), ilk olarak Çin’in Vuhan şehrinde 2019 yılı sonunda tespit edilmiş ve sonraki birkaç ay içerisinde bütün dünyaya yayılarak bütün ülkeleri etkisi altına almıştır. COVID-19, ülkemizde de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilmiştir. COVID-19 pandemisinin birçok sektör üzerinde etkisi olmuştur. Bu sektörler arasında eğitim, sağlık, turizm, tarım, inşaat, gıda, perakende, ulaşım ve taşımacılık, tekstil ve konfeksiyon, otomotiv, madencilik, enerji ve dayanıklı tüketim malları yer almaktadır.

COVID-19 pandemisi ile birlikte ülkeler arasında seyahat kısıtlamaları getirilmiş, sınırlar kapatılmış ve izolasyon ve karantina uygulamaları başlatılmıştır. Bu durum 2020 yılı başından itibaren tüm dünyada turizm amaçlı seyahatlerin azalmasına ve hatta giderek turizm faaliyetlerinin durmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, salgının tüm dünyaya yayılması ile birlikte faaliyeti gerileyen sektörlerin başında turizm sektörü yer almıştır (TÜRMOB, 2020b: 55).

Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2019 yılı verilerine göre Türkiye, 50 milyonun üzerinde ziyaretçinin giriş yaptığı ve yaklaşık 35 milyar \$ turizm geliri sağlayan bir ülke olarak, COVID-19 pandemisi ile birlikte, sektördeki durmanın sonuçlarını en derinden yaşayan ülkelerden biri olmuştur.

Turizm faaliyetlerinin durması, otel, lokanta, gıda, perakende, eğlence, ulaşım, kültür ve bunun gibi turizme bağlı faaliyet kollarında da daralmaya yol açmıştır. Özellikle seyahat kısıtlayıcı önlemler nedeniyle başta hava yolu taşımacılığı olmak üzere tüm ulaşım sektörü bundan en fazla etkilenen sektörler arasına girmiştir (TÜRMOB, 2020a: 35).

Turizm sektörü, cari dengeye katkı ve döviz geliri sağlaması bakımından Türkiye için önemli bir sektördür. Ödemeler dengesi açısından bakıldığında turizm, gelen ziyaretçilere mal ve hizmet satışı yapılarak ülkeye döviz kazandırıldığı için görünmeyen ihracat olarak nitelendirilmektedir. Bu görünmeyen ihracat, tüketicinin ihracata konu olan mal ve hizmete gelmesi ve yol masrafının olmaması nedeniyle başka ülkelere yapılan mal ve hizmet ihracatından farklılık göstermektedir. Turizm sektöründe az miktarda ithalat ile kısa sürede döviz geliri elde edebilme imkânının bulunması ve ihracat olanağı olmayan bazı ürünler için ülkenin doğal, tarihi ve kültürel değerlerinin turistler aracılığıyla dış pazar oluşturmasıyla ülkeyi döviz kaynağı haline getirmesi bu farklılıklar arasında yer almaktadır (Şen ve Şit, 2015: 31). Bunun yanı sıra turizm sektörü, Dünya Turizm Örgütü’nün (UNWTO) 2018 yılı verilerine göre, Türkiye’de yarattığı yaklaşık 1,6 milyon istihdam ile ekonomiye en fazla katkı sağlayan sektörlerin başında gelmektedir. Bu nedenle COVID-19 pandemisi nedeniyle turizm faaliyetlerinin durması bu sektördeki istihdamı da oldukça etkilemiştir.

Literatürde COVID-19 pandemisinin turizm sektörüne ve/veya turizme bağlı faaliyet kollarına olan etkilerini inceleyen çalışmalar mevcuttur. Demir vd. (2021), COVID-19 sürecinde tüketicilerin otel seçimini etkileyen faktörleri anket yöntemi ile araştırmışlardır. Tesisin COVID-19 tedbirlerinin, özelliklerinin, insan yoğunluğunun ve hizmet uygulamasının tüketicilerin tatil satın alma sürecinde otel seçim kararını etkilediği; hizmet tercihlerinin ise etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada, pandemi sürecinde tüketicilerin tatillerine ilişkin konaklama tesisi ve çevresine yönelik tedbirlerin önemi vurgulanmıştır.

Eşitti (2021), COVID-19 sürecinde Türkiye iç pazarının turizme yönelik talebini ve turizm işletmesi yöneticilerinin COVID-19 süreci ve sonrasına ilişkin iç pazara ve turizme yönelik bakış açılarını anket yöntemi ile araştırmıştır. “Tüm seyahat kısıtlamalarının 15 Haziranda kaldırıldığını

varsayarsak ne kadar kısa sürede uçuş içeren bir yurt içi seyahate çıkardınız?” sorusuna 650 yerli katılımcının %31,5’inin “hemen” tatile çıkmaya hazır olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, iç pazarın turizm talebi göz önüne alınarak turizm işletmesi yöneticilerinin iç pazara gereken önemi vermesi ve fiyatların iç pazarın yararlanabileceği şekilde revize edilmesi gerektiği önerilmiştir. Ayrıca turizm işletmesi yöneticilerinin kriz ortamı geçince de otel fiyatlarının hemen artırılmasının doğru olmadığını ve iç pazara gereken değer verilmesi gerektiğini belirttikleri görülmüştür.

Etyemez ve Kemer (2021), Nevşehir’deki turistik restoranların COVID-19 salgınından nasıl etkilendiklerini anket yöntemi ile araştırmışlardır. Yapılan analizler sonucunda COVID-19 salgınının turistik restoran işletme ve işletmecilerini maddi ve manevi açıdan etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmaya katılan turistik restoran işletmecileri, restoranların COVID-19 sürecini en az hasarla atlatabilmesi ve ileriki süreçte devamlılığını sağlayabilmesi için turistik restoranlara devlet desteğinin sağlanması, kredi imkânlarının sunulması, kiraların ertelenmesi konularında yardımcı olunması gerektiği önerilerinde bulunmuşlardır.

Acar (2020), COVID-19 salgınının turizm faaliyetleri üzerindeki güncel ve gelecek dönemlerdeki muhtemel etkilerini araştırmıştır. DSÖ’nün resmi web sitesindeki veriler ve talimatlar doküman analizi yöntemi ile incelenmiştir. 31 Aralık 2019 ile 10 Mart 2020 tarihleri arasında hükümetlerin tedbir niteliğinde uyguladığı ülkelere giriş-çıkış yasakları, salgının tespit edildiği bölgelerde uygulanan karantinalar, iptal edilen uluslararası çapta spor ve sanat etkinlikleri ile kongreler ve seyahat kısıtlamaları gibi turizm sektörünü doğrudan etkileyen özel önlemler ile ilgili veriler çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Ayrıca UNWTO’nun bu konuya ilişkin rapor ve uyarılarına da çalışmada yer verilmiştir. COVID-19 salgınının ülke ekonomileri üzerindeki etkilerinin uzun süre hissedilebilecek türden zararlar oluşturacağı ve turizm sektörünün de bu zararlardan doğrudan olumsuz yönde etkileneceği sonucuna ulaşılmıştır.

Alaeddinoğlu ve Rol (2020), öncelikle salgınlar ve turizm arasındaki ilişkiyi incelemiş, daha sonra COVID-19 salgınının turizm sektörü üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Normal şartlarda, tüketicilerin seyahat kararı almalarında ekonomik ve sosyal tercihlerinin ön planda olduğu, ancak salgın dönemlerinde psikolojik tercihlerin belirginleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir deyişle, salgın dönemlerinde insanların tatil anlayışlarının büyük ölçüde değiştiği tespit edilmiştir. Ayrıca salgın dönemlerinde, insanların tatil tercihlerinde, kat ettikleri mesafede ve tatile çıkma iradelerinde önemli farklılaşmanın görüldüğü de çalışmanın bir başka sonucudur. Salgının etkilerinin derin ve uzun dönemli olacağı, bu nedenle turizmin yeniden yapılandırılmasının gerekli olduğu düşüncesine yer verilen çalışmada, başta kriz yönetimi olmak üzere, kullanılan teknolojik uygulamalar, yeni kurallar ve alınacak önlem paketlerinin sürecin başarılmasında önemli olduğu vurgulanmıştır. Yazarlara göre, COVID-19 salgını, turizmde birçok şeyin yeniden tanımlanmasına ve dengelerin yeniden kurulmasına, daha sorumlu ve etik kuralların bütünüyle uygulandığı bir turizm anlayışının yaratılmasına katkı sağlayabilecektir.

Atay (2020), COVID-19 salgınının turizm sektörüne etkilerini incelemiştir. Ekonomisi turizme bağlı ülkeler ve destinasyonlar için salgının çok ciddi ekonomik ve sosyal etkilere neden olacağı, ayrıca dolaylı olarak turizme bağımlı birçok sektörün de var olduğu dikkate alındığında, salgının çarpan etkisinin turizme bağımlı destinasyonlarda diğerlerinden çok daha şiddetli hissedilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Aydın ve Doğan (2020), COVID-19 salgınının turistik tüketicilerin değişen karar ve davranışları ile salgının ardından Türkiye’nin turizm sektöründeki değişimleri incelemişler ve gelecek ile ilgili öngörülerde bulunmuşlardır. Salgının, hem genel tüketici hem de turistik tüketici davranışlarında

kalıcı değişim ve dönüşümleri tetikleyeceği ve turistik tüketicilere yeni alışkanlıklar kazandıracığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bahar ve İlal (2020), COVID-19 salgınının turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkilerini kavramsal olarak incelemişlerdir. Çalışmada öncelikle daha önce yaşanmış olan krizlerin turizme etkileri üzerinde durulmuş ve daha sonra COVID-19 salgınının turizme yönelik olası etkileri ekonomik verilerle değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında kontrollü ve sağlıklı turizm kavramı ortaya konmuştur. Salgının yol açacağı talep şoklarının turizm sektöründe istihdam ve gelir kayıplarına neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Büyük ve Can (2020), COVID-19 salgınının Türkiye'nin turizm sektörüne etkisini seyahat ve konaklama endüstrisi bağlamında istatistiki veriler ile analiz etmişlerdir. Çalışmada, 2020 yılı Haziran ayı itibariyle gelinen mevcut durum ortaya konulmuş, turizm sektörünün 2020 yılı Haziran ayı sonrasında ve salgın sonrası dönemde yeniden toparlanmasına yönelik öneriler değerlendirilerek çeşitli öneriler geliştirilmiştir.

Çıtak ve Çalış (2020), COVID-19 salgınının Türkiye için önemli bir döviz geliri sağlayan turizm sektörüne olan finansal etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada, salgından en çok etkilenen sektörlerin başında turizm sektörünün geldiği vurgulanmış; sürece uyum sağlamanın, süreç ile ilgili önlemler alınmasının ve bu önlemlere ayak uydurabilmenin uzun bir zamanı gerektirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca sektörde maliyetler önceki dönemlere nazaran daha fazla artacağından bu sektörü finansal açıdan zor günlerin beklediği sonucuna ulaşılmıştır.

Demir vd. (2020), COVID-19 salgınının Türkiye'nin turizm sektörü üzerindeki öncüllerini, etkilerini ve sonuçlarını değerlendirmişlerdir. Araştırmayı turizm alanındaki havayolu işletmeleri, otel işletmeleri, tur operatörleri ve seyahat acentaları, yat ve tekne işletmeleri, yiyecek-içecek işletmelerinin üst düzey yöneticileri/sahipleri ile gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Yazarlar görüşme sorularını salgın öncesi, salgın süreci ve salgın sonrası değerlendirmeleri içerecek şekilde üç ana grupta toplamış ve sonuçta ulaşılan bulguları bu üç grup dahilinde yorumlamıştır.

Karadeniz vd. (2020), otel yöneticilerinin COVID-19 salgınının turizm sektörü üzerindeki makro düzeydeki etkilerine ilişkin düşüncelerini ve otel işletmelerine yönelik mikro düzeydeki beklentilerini ve önerilerini anket yöntemi ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda salgının turizm sektörü üzerindeki en büyük etkilerinin yüksek gelir ve istihdam kaybı olacağı tespit edilmiştir. Ayrıca otel işletmelerinin en çok Sağlık Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlanan genelgeler doğrultusunda önlemler aldıkları ve çalışanlarına salgın ile ilgili eğitim verdikleri görülmüştür. Salgının yayılması ihtimaline karşı otel işletmelerinin bir kısmının alternatif plana sahip olmadıkları saptanmıştır. İşletmelerin devletten özellikle vergi indirim ve kısa çalışma ödeneği gibi destekler bekledikleri tespit edilmiştir. Otel yöneticileri tarafından en sık yapılan öneri ise, güvenli ülke imajına yönelik pazarlama çalışmalarının yapılması ve nitelikli işgücünün korunmasıdır.

Kıvılcım (2020), COVID-19 salgınıyla ilgili genel bilgilere yer vermiş, salgının turizm sektörüne etkilerini ele almış ve salgın sonrası turizm sektöründe meydana gelebilecek muhtemel değişimler ve yenilikler hakkında öngörülerde bulunmuştur. Turizm sektöründe artık yeni bir dönemin başlayacağı, temassız dijital işlemlerin, sosyal mesafeli turların ve izole tatillerin ön planda olacağı ifade edilmiştir.

Türker (2020), COVID-19 salgınının turizm sektörü üzerindeki olası etkilerini incelemiştir. Araştırma evreni, Türkiye’de turizm alanında eğitim veren öğretim üyelerinden oluşmaktadır. Çalışmada, COVID-19 salgınının turist davranışları, dünya ve Türkiye turizmi üzerine olası etkileri, salgın sonrası olası tüketici talepleri ve turizm işletmelerinin uygulaması gereken stratejileri kapsayan 5 sorudan oluşan açık uçlu soru formu kullanılmıştır. Analiz sonucunda ortaya çıkan temel kavramlar; daha çok hijyen ve güven talebi, sosyal mesafe, kitle turizmi yerine bireysel turizm, doğa turizmi, yeni standartlar ve dijitalleşmedir. Salgın sonrası turistlerin turizm işletmelerinden olası beklentileri hakkında 6 tema altında toplanmış 24 kod tespit edilmiştir.

Yenişehirlioğlu ve Salha (2020), COVID-19 salgınının Türkiye’nin iç turizmine olan etkilerini incelemişlerdir. Düzenli ekonomik gelire sahip olup, her yıl düzenli olarak tatil yapan kişilerle yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile görüşülerek veriler toplanmış ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmanın sonucunda, yerel turistlerin “çoğunlukla” rezervasyonlarını iptal ettikleri ve 3-6 ay arası bir süreç içerisinde tatil amaçlı herhangi bir harekette bulunmayacakları saptanmıştır. Katılımcılar aşı ya da benzeri bir çözümün halen var olmadığını, yaşanabilecek ikinci bir dalganın farkında olduklarını belirtmişlerdir. 2020 yılının yaz aylarında tatil yapmak istemediklerini, tatil yapacak kişilerin ise mümkünse insanların çok az, sosyal mesafenin yüksek olduğu, yazlık, bungalow, yayla gibi seçenekleri değerlendirecekleri tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, COVID-19 pandemisinin ülke ekonomisine etkisini, turizm sektörü özelinde değerlendirmektir. Çalışmada, COVID-19 pandemisinin ortaya çıkışının ardından yaşanan gelişmeler ile birlikte Türkiye’nin turizm sektöründe meydana getirdiği değişimler 2021 yılı ilk çeyreğini de kapsayan güncel veriler kullanılarak tablo analiz ile incelenmiştir.

2. COVID-19 Salgınının Türkiye’nin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri

Tablo 1’de yıllara göre ülkemize gelen ziyaretçi sayıları ve ziyaretçi sayısı değişim oranları yer almaktadır. Yurtdışı ikametli vatandaş ziyaretçi sayısı 2003 yılı itibariyle hesaplanmaya başlamıştır. Bundan önceki yıllara ait yurtdışı ikametli vatandaş ziyaretçi sayısı bulunmadığından veriler 2003 yılından başlamaktadır. Ayrıca COVID-19 nedeniyle sınır kapılarında anket yapılamadığından 2020 yılı 2. çeyreğe (Nisan-Mayıs-Haziran) ilişkin veri yayımlanamamıştır. Bu nedenle 2020 yılına ait veriler 1., 3. ve 4. çeyrekleri kapsamaktadır.

Tablo 1. Yıllara Göre Ülkemize Gelen Ziyaretçi Sayıları ve Değişim Oranları

Yıllar	Yabancı Ziyaretçi Sayısı	Değişim Oranı (%)	Yurtdışı İkametli Vatandaş Ziyaretçi Sayısı	Değişim Oranı (%)	Toplam Ziyaretçi Sayısı	Değişim Oranı (%)
2003	14 029 558	5,8	2 434 065	-	16 463 623	-
2004	17 516 908	24,9	3 236 826	33,0	20 753 734	26,1
2005	21 124 886	20,6	3 920 256	21,1	25 045 142	20,7
2006	19 819 833	-6,2	4 104 190	4,7	23 924 023	-4,5
2007	23 340 911	17,8	3 898 719	-5,0	27 239 630	13,9
2008	26 336 677	12,8	4 801 097	23,2	31 137 774	14,3
2009	27 077 114	2,8	4 682 702	-2,5	31 759 816	2,0
2010	28 632 204	5,7	4 365 104	-6,8	32 997 308	3,9
2011	31 456 076	9,9	5 312 963	21,7	36 769 039	11,4
2012	31 782 832	1,0	5 932 393	11,7	37 715 225	2,6
2013	34 910 098	9,8	4 950 673	-16,6	39 860 771	5,7
2014	36 837 900	5,5	4 789 346	-3,3	41 627 246	4,4
2015	36 244 632	-1,6	4 869 437	1,7	41 114 069	-1,2
2016	25 352 213	-30,1	5 554 467	14,1	30 906 680	-24,8
2017	32 410 034	27,8	5 559 790	0,1	37 969 824	22,9
2018	39 488 401	21,8	6 624 191	19,2	46 112 592	21,5
2019	45 058 286	14,1	6 688 913	1,0	51 747 199	12,2
2020	12 734 213	-71,7	3 236 988	-51,6	15 971 201	-69,1

Kaynak: TÜİK, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 1'e göre, turizm sektörü, 2016 yılına kadar büyüme performansı göstermiş ve darbe girişiminin olduğu 2016 yılında bu performansını kaybetmiştir. Ülkemize gelen ziyaretçi sayısı 2016 yılından sonra yeniden toparlanma eğilimine girmiştir. Ancak 2020 yılında yaşanan COVID-19 pandemisi ile birlikte ülkemize gelen ziyaretçi sayısında büyük bir düşüş olmuştur. Bu durum ziyaretçi sayısı değişim oranlarından da görülmektedir. 2016 yılından sonra toparlanma eğiliminde olan ziyaretçi sayısı değişim oranlarında 2020 yılında büyük bir azalma yaşanmıştır. 2020 yılında yabancı ziyaretçi sayısı bir önceki yıla göre %71,7 azalarak 12734213, yurtdışı ikametli vatandaş ziyaretçi sayısı bir önceki yıla göre %51,6 azalarak 3236988 ve toplam ziyaretçi sayısı bir önceki yıla göre %69,1 azalarak 15971201 olarak gerçekleşmiştir.

Ülkemize gelen yabancı ziyaretçilerin, yurtdışı ikametli vatandaş ziyaretçilerin ve ikisinin toplamı olan toplam ziyaretçilerin yıllara ve aylara göre dağılımları sırasıyla Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 2. Ülkemize Gelen Yabancı Ziyaretçilerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı

Aylar	Yıllar			Değişim Oranı (%)	
	2019	2020	2021	2020/2019	2021/2020
Ocak	1 539 496	1 787 435	509 787	16,1	-71,5
Şubat	1 670 238	1 733 112	537 976	3,8	-69,0
Mart	2 232 358	718 097	905 323	-67,8	26,1
Nisan	3 293 176	24 238		-99,3	
Mayıs	4 022 254	29 829		-99,3	
Haziran	5 318 984	214 768		-96,0	
Temmuz	6 617 380	932 927		-85,9	
Ağustos	6 307 508	1 814 701		-71,2	
Eylül	5 426 818	2 203 482		-59,4	
Ekim	4 291 574	1 742 303		-59,4	
Kasım	2 190 622	833 991		-61,9	
Aralık	2 147 878	699 330		-67,4	
Yıllık Toplam	45 058 286	12 734 213		-71,7	
1. Çeyrek Toplam	5 442 092	4 238 644	1 953 086	-22,1	-53,9

Kaynak: TÜİK, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 2’ye göre, 2020 yılı Ocak ayında 1787435 ve Şubat ayında 1733112 olan ülkemize gelen yabancı ziyaretçi sayısı Mart ayında 718097 kişiye gerilemiştir. 2020 yılı Nisan ayında ise ülkemize gelen yabancı ziyaretçi sayısı bir önceki yılın aynı ayına göre %99,3 azalarak 24238 olmuştur. Dolayısıyla, yabancı ziyaretçi girişi neredeyse durmuştur. 2021 yılı Ocak ayında ülkemize gelen yabancı ziyaretçi sayısı geçen yılın aynı ayına göre %71,5 azalarak 509787, Şubat ayında geçen yılın aynı ayına göre %69,0 azalarak 537976 ve Mart ayında geçen yılın aynı ayına göre %26,1 artarak 905323 olmuştur. 2021 yılının ilk çeyreğinde ülkemize gelen yabancı ziyaretçi sayısı geçen yılın aynı dönemine göre %53,9 azalarak 1953086 olarak gerçekleşmiştir. 2019 ve 2020 yılları ile karşılaştırıldığında, 2021 yılının ilk çeyreğinde ülkemize gelen yabancı ziyaretçi sayısında büyük bir düşüş yaşandığı görülmektedir.

Tablo 3. Ülkemize Gelen Yurtdışı İkametli Vatandaş Ziyaretçilerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı

Aylar	Yıllar			Değişim Oranı (%)	
	2019	2020	2021	2020/2019	2021/2020
Ocak	460 146	499 575	217 514	8,6	-56,5
Şubat	443 671	463 341	226 338	4,4	-51,2
Mart	513 801	250 440	293 048	-51,3	17,0
Nisan	516 643	-		-	
Mayıs	489 766	-		-	
Haziran	650 997	-		-	
Temmuz	796 507	448 877		-43,6	
Ağustos	708 822	377 550		-46,7	
Eylül	555 971	330 894		-40,5	
Ekim	526 427	301 698		-42,7	
Kasım	502 529	270 843		-46,1	
Aralık	523 633	291 566		-44,3	
Yıllık Toplam	6 688 913	3 234 784		-51,6	
1. Çeyrek Toplam	1 417 618	1 213 356	736 900	-14,4	-39,3

Kaynak: TÜİK, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 3'e göre, 2020 yılı Ocak ayında 499575 ve Şubat ayında 463341 olan ülkemize gelen yurtdışı ikametli vatandaş ziyaretçi sayısı Mart ayında 250440 kişiye gerilemiştir. 2021 yılı Ocak ayında ülkemize gelen yurtdışı ikametli vatandaş ziyaretçi sayısı geçen yılın aynı ayına göre %56,5 azalarak 217514, Şubat ayında geçen yılın aynı ayına göre %51,2 azalarak 226338 ve Mart ayında geçen yılın aynı ayına göre %17,0 artarak 293048 olmuştur. 2021 yılının ilk çeyreğinde ülkemize gelen yurtdışı ikametli vatandaş ziyaretçi sayısı geçen yılın aynı dönemine göre %39,3 azalarak 736900 olarak gerçekleşmiştir. 2019 ve 2020 yılları ile karşılaştırıldığında, 2021 yılının ilk çeyreğinde ülkemize gelen yurtdışı ikametli vatandaş ziyaretçi sayısında büyük bir düşüş yaşandığı görülmektedir.

Tablo 4. Ülkemize Gelen Toplam Ziyaretçilerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı

Aylar	Yıllar			Değişim Oranı (%)	
	2019	2020	2021	2020/2019	2021/2020
Ocak	1 999 642	2 287 010	727 301	14,4	-68,2
Şubat	2 113 909	2 196 453	764 314	3,9	-65,2
Mart	2 746 159	968 537	1 198 371	-64,7	23,7
Nisan	3 809 819	24 238		-99,4	
Mayıs	4 512 020	29 829		-99,3	
Haziran	5 969 981	214 768		-96,4	
Temmuz	7 413 887	1 381 804		-81,4	
Ağustos	7 016 330	2 192 251		-68,8	
Eylül	5 982 789	2 534 376		-57,6	
Ekim	4 818 001	2 044 001		-57,6	
Kasım	2 693 151	1 104 834		-59,0	
Aralık	2 671 511	990 896		-62,9	
Yıllık Toplam	51 747 199	15 968 997		-69,1	
1. Çeyrek Toplam	6 859 710	5 452 000	2 689 986	-20,5	-50,7

Kaynak: TÜİK, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 4’e göre, 2020 yılı Ocak ayında 2287010 ve Şubat ayında 2196453 olan ülkemize gelen toplam ziyaretçi sayısı Mart ayında 968537 kişiye gerilemiştir. 2021 yılı Ocak ayında ülkemize gelen toplam ziyaretçi sayısı geçen yılın aynı ayına göre %68,2 azalarak 727301, Şubat ayında geçen yılın aynı ayına göre %65,2 azalarak 764314 ve Mart ayında geçen yılın aynı ayına göre %23,7 artarak 1198371 olmuştur. 2021 yılının ilk çeyreğinde ülkemize gelen toplam ziyaretçi sayısı geçen yılın aynı dönemine göre %50,7 azalarak 2689986 olarak gerçekleşmiştir. 2019 ve 2020 yılları ile karşılaştırıldığında, 2021 yılının ilk çeyreğinde ülkemize gelen toplam ziyaretçi sayısında büyük bir düşüş yaşandığı görülmektedir.

Tablo 5’te yıllara göre turizm geliri, kişi başı ortalama harcama ve toplam turizm gelirinin GSYH içindeki payı yer almaktadır. Toplam turizm geliri, yabancı ziyaretçilerin ve yurtdışı ikametli vatandaş ziyaretçilerin gelirleri ile GSM ve marina hizmet harcamaları toplamından oluşmaktadır.

Tablo 5. Yıllara Göre Turizm Geliri, Ortalama Harcama ve Toplam Turizm Gelirinin GSYH İçindeki Payı

Yıllar	Yabancı Ziyaretçi		Yurtdışı İkametli Vatandaş Ziyaretçi		GSM+Marina Hizmet Harcamaları (1000\$)	Toplam Turizm Geliri (1000\$)	Değişim (%)	Ortalama Harcama (\$)	Değişim (%)	Toplam Turizm Gelirinin GSYH İçindeki Payı (%)
	Turizm Geliri (1000\$)	Ortalama Harcama (\$)		Ortalama Harcama (\$)						
2003	10 141 116	740	3 600 411	1 384	113 339	13 854 866	-	850	-	4,4
2004	13 061 118	759	3 862 552	1 262	152 937	17 076 607	23,3	843	-0,8	4,2
2005	15 725 813	766	4 374 383	1 214	221 915	20 322 111	19,0	842	-0,1	4,1
2006	13 918 757	722	4 463 614	1 153	211 580	18 593 951	-8,5	803	-4,6	3,4
2007	15 936 347	692	4 703 850	1 121	302 303	20 942 500	12,6	770	-4,1	3,1
2008	19 612 296	742	5 418 439	1 191	384 332	25 415 067	21,4	820	6,5	3,3
2009	19 063 702	697	5 690 629	1 222	310 150	25 064 482	-1,4	783	-4,5	3,9
2010	19 110 003	670	5 558 366	1 231	262 627	24 930 997	-0,5	755	-3,6	3,2
2011	22 222 454	709	5 638 484	1 168	254 753	28 115 692	12,8	778	3,1	3,4
2012	22 410 365	715	6 354 379	1 241	242 260	29 007 003	3,2	795	2,2	3,3
2013	25 322 291	749	6 760 180	1 252	226 520	32 308 991	11,4	824	3,7	3,4
2014	27 778 026	775	6 289 260	1 130	238 617	34 305 903	6,2	828	0,5	3,7
2015	25 438 923	715	5 843 074	970	182 781	31 464 777	-8,3	756	-8,7	3,7
2016	15 991 381	633	5 964 853	978	151 206	22 107 440	-29,7	705	-6,7	2,6
2017	20 222 971	630	5 908 752	903	151 933	26 283 656	18,9	681	-3,4	3,1
2018	24 028 311	617	5 345 472	801	139 142	29 512 926	12,3	647	-5,0	3,8
2019	28 704 946	642	5 688 271	796	127 116	34 520 332	17,0	666	2,9	4,6
2020	9 097 118	716	2 886 859	926	75 343	12 059 320	-65,1	762	14,4	-

Kaynak: TÜİK, TCMB, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 5'e göre, 2016 yılındaki darbe girişimi ile birlikte düşüş yaşanan toplam turizm gelirlerinde bu yıldan sonra gelen yabancı ziyaretçi sayısındaki artış ile birlikte toparlanma yaşanmıştır. Ancak COVID-19 pandemisi ile birlikte toplam turizm geliri 2020 yılında bir önceki yıla göre %65,1 azarak 12,1 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Kişi başı ortalama harcamaya bakıldığında, yurtdışı ikametli vatandaş ziyaretçilerin ortalama harcamalarının yabancı ziyaretçilere göre daha fazla olduğu görülmektedir. 2020 yılında kişi başı ortalama harcama bir önceki yıla göre %14,4 artarak 762 \$ olmuştur. Ancak önceki yıllarda 850 \$'a kadar çıkan ortalama harcamanın son yıllarda düşük düzeyde seyrettiği görülmektedir. Bu gelişme, gelen ziyaretçi kalitesinde iyileşme

sağlanmadığını, harcama gücü yüksek ziyaretçi sayısında artış olmadığını göstermektedir. Toplam turizm gelirinin GSYH içindeki payı ise yıllar itibariyle çok fazla değişmemiştir.

Tablo 6’da yıllara ve aylara göre toplam turizm geliri ve kişi başı ortalama harcama yer almaktadır.

Tablo 6. Yıllara ve Aylara Göre Toplam Turizm Geliri (1000 \$) ve Ortalama Harcama

Aylar	Yıllar			Değişim Oranı (%)		Ortalama Harcama (\$)			Değişim Oranı (%)	
	2019	2020	2021	2020/2019	2021/2020	2019	2020	2021	2020/2019	2021/2020
Ocak	1 585 517	1 834 008	794 908	15,7	-56,7	712	725	958	1,8	32,1
Şubat	1 359 194	1 479 447	672 063	8,9	-54,6	699	721	924	3,3	28,2
Mart	1 684 968	787 750	985 242	-53,3	25,1	681	745	944	9,4	26,7
Nisan	1 996 446	-		-		611	-		-	
Mayıs	2 639 675	-		-		626	-		-	
Haziran	3 337 843	-		-		633	-		-	
Temmuz	4 384 887	561 409		-87,2		654	722		10,4	
Ağustos	5 244 124	1 622 303		-69,1		642	740		15,3	
Eylül	4 402 111	1 860 644		-57,7		653	706		8,1	
Ekim	4 101 484	2 054 889		-49,9		754	873		15,8	
Kasım	2 138 195	1 051 951		-50,8		711	833		17,2	
Aralık	1 645 890	806 918		-51,0		686	836		21,9	
Yıllık Toplam	34 520 332	12 059 320		-65,1		666	762		14,4	
1. Çeyrek Toplam	4 629 679	4 101 205	2 452 213	-11,4	-40,2	697	727	943	4,3	29,7

Kaynak: TÜİK, TCMB, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 6’ya göre, 2020 yılı Ocak ayında 1,8 milyar \$ ve Şubat ayında 1,5 milyar \$ olan toplam turizm geliri, Mart ayında bir önceki yılın aynı ayına göre %53,3 azalarak 788 milyon \$ olmuştur. Toplam turizm gelirleri, Temmuz ayından Kasım ayına kadar artmış yılın son iki ayında ise azalmıştır. 2021 yılı Ocak ayında toplam turizm geliri geçen yılın aynı ayına göre %56,7 azalarak 795 milyon \$, Şubat ayında geçen yılın aynı ayına göre %54,6 azalarak 672 milyon \$ ve Mart ayında geçen yılın aynı ayına göre %25,1 artarak 985 milyon \$ olmuştur. 2021 yılının ilk çeyreğinde toplam turizm geliri geçen yılın aynı dönemine göre %40,2 azalarak 2,5 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 2019 ve 2020 yılları ile karşılaştırıldığında, 2021 yılının ilk çeyreğinde toplam turizm gelirinde büyük bir düşüş yaşandığı görülmektedir. 2020 yılı Ocak ayında 725 \$ ve Şubat ayında 721 \$ olan kişi başı ortalama harcama, Mart ayında bir önceki yılın aynı ayına göre %9,4 artarak 745 \$ olmuştur. 2021 yılı Ocak ayında kişi başı ortalama harcama geçen yılın aynı ayına göre %32,1 artarak 958 \$, Şubat ayında geçen yılın aynı ayına göre %28,2 artarak 924 \$ ve Mart ayında geçen yılın aynı ayına göre %26,7 artarak 944 \$ olmuştur. 2021 yılının ilk çeyreğinde kişi başı ortalama harcama geçen yılın aynı dönemine göre %29,7 artarak 943 \$ olarak gerçekleşmiştir.

2019 ve 2020 yılları ile karşılaştırıldığında, 2021 yılının ilk çeyreğinde kişi başı ortalama harcamada artış yaşandığı görülmektedir.

Tablo 7’de yıllara göre Türkiye’de ikamet eden ve yurt dışını ziyaret eden vatandaş sayısı, turizm gideri ve kişi başı ortalama harcama yer almaktadır.

Tablo 7. Yıllara Göre Türkiye’de İkamet Eden ve Yurt Dışını Ziyaret Eden Vatandaş Sayısı, Turizm Gideri ve Ortalama Harcama

Yıllar	Türkiye’de İkamet Eden Yurtdışını Ziyaret Eden Vatandaş Sayısı	Değişim Oranı (%)	Turizm Gideri (1000\$)	Değişim Oranı (%)	Ortalama Harcama (\$)	Değişim Oranı (%)
2003	3 414 844	-	2 424 827	-	710	-
2004	3 844 494	12,6	2 954 459	21,8	768	8,2
2005	4 124 829	7,3	3 394 602	14,9	823	7,2
2006	4 063 180	-1,5	3 270 947	-3,6	805	-2,2
2007	4 956 069	22,0	4 043 283	23,6	816	1,4
2008	4 892 717	-1,3	4 266 197	5,5	872	6,9
2009	5 561 355	13,7	5 090 440	19,3	915	4,9
2010	6 557 233	17,9	5 874 520	15,4	896	-2,1
2011	6 281 972	-4,2	5 531 486	-5,8	881	-1,7
2012	5 802 950	-7,6	4 593 390	-17,0	792	-10,1
2013	7 525 869	29,7	5 253 565	14,4	698	-11,9
2014	7 982 264	6,1	5 470 481	4,1	685	-1,9
2015	8 750 851	9,6	5 698 423	4,2	651	-5,0
2016	7 891 909	-9,8	5 049 793	-11,4	640	-1,7
2017	8 886 916	12,6	5 137 244	1,7	578	-9,7
2018	8 383 432	-5,7	4 896 310	-4,7	584	1,0
2019	9 650 512	15,1	4 403 670	-10,1	456	-21,9
2020	2 242 864	-76,8	1 104 545	-74,9	492	7,9

Kaynak: TÜİK, TCMB, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 7’ye göre, Türkiye’de ikamet eden ve yurt dışını ziyaret eden vatandaş sayısında 2020 yılında yaşanan COVID-19 pandemisi ile birlikte büyük bir düşüş yaşanmıştır. 2020 yılında Türkiye’de ikamet eden ve yurt dışını ziyaret eden vatandaş sayısı bir önceki yıla göre %76,8 azalarak 2242864 olarak gerçekleşmiştir. Turizm gideri, 2020 yılında bir önceki yıla göre %74,9 azalarak 4,4 milyar \$’dan 1,1 milyar \$’a gerilemiştir. Kişi başı ortalama harcama ise, 2020 yılında bir önceki yıla göre %7,9 artarak 492 \$ olmuştur. Ancak önceki yıllarda 915 \$’a kadar çıkan kişi başı ortalama harcamanın son yıllarda düşük düzeyde seyrettiği görülmektedir. Bu gelişme, tıpkı ülkemize gelen ziyaretçilerde olduğu gibi ülkemizden giden ziyaretçilerin de kalitesinde iyileşme sağlanmadığını ve harcama gücü yüksek ziyaretçi sayısında artış olmadığını göstermektedir.

Tablo 8’de yıllara ve aylara göre turizm gideri ve ortalama harcama yer almaktadır.

Tablo 8. Yıllara ve Aylara Göre Turizm Gideri (1000 \$) ve Ortalama Harcama

Aylar	Yıllar			Değişim Oranı (%)		Ortalama Harcama (\$)			Değişim Oranı (%)	
	2019	2020	2021	2020/2019	2021/2020	2019	2020	2021	2020/2019	2021/2020
Ocak	346 164	329 981	68 374	-4,7	-79,3	527	442	834	-16,1	88,7
Şubat	335 060	304 375	71 379	-9,1	-76,5	520	454	827	-12,7	82,2
Mart	385 483	159 135	96 670	-58,7	-39,2	537	488	863	-9,1	76,9
Nisan	336 498	-		-		447	-		-	
Mayıs	319 832	-		-		441	-		-	
Haziran	426 213	-		-		441	-		-	
Temmuz	450 387	48 739		-89,2		405	618		52,6	
Ağustos	431 527	41 149		-90,5		422	621		47,2	
Eylül	349 050	36 192		-89,6		428	623		45,6	
Ekim	352 170	64 677		-81,6		456	623		36,6	
Kasım	332 883	56 335		-83,1		459	610		32,9	
Aralık	338 404	63 962		-81,1		456	641		40,6	
Yıllık Toplam	4 403 670	1 104 545		-74,9		456	492		7,9	
1. Çeyrek Toplam	1 066 707	793 491	236 423	-25,6	-70,2	529	455	840	-14,0	84,6

Kaynak: TÜİK, TCMB, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 8'e göre, 2020 yılı Ocak ayında 330 milyon \$ ve Şubat ayında 304 milyon \$ olan turizm gideri, Mart ayında bir önceki yılın aynı ayına göre %58,7 azalarak 159 milyon \$ olmuştur. 2021 yılı Ocak ayında turizm gideri geçen yılın aynı ayına göre %79,3 azalarak 68 milyon \$, Şubat ayında geçen yılın aynı ayına göre %76,5 azalarak yaklaşık 71 milyon \$ ve Mart ayında geçen yılın aynı ayına göre %39,2 azalarak 97 milyon \$ olmuştur. 2021 yılının ilk çeyreğinde turizm gideri geçen yılın aynı dönemine göre %70,2 azalarak 236 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 2019 ve 2020 yılları ile karşılaştırıldığında, 2021 yılının ilk çeyreğinde turizm giderinde büyük bir düşüş yaşandığı görülmektedir. 2020 yılı Ocak ayında 442 \$ ve Şubat ayında 454 \$ olan kişi başı ortalama harcama, Mart ayında bir önceki yılın aynı ayına göre %9,1 azalarak 488 \$ olmuştur. 2021 yılı Ocak ayında kişi başı ortalama harcama geçen yılın aynı ayına göre %88,7 artarak 834 \$, Şubat ayında geçen yılın aynı ayına göre %82,2 artarak 827 \$ ve Mart ayında geçen yılın aynı ayına göre %76,9 artarak 863 \$ olmuştur. 2021 yılının ilk çeyreğinde kişi başı ortalama harcama geçen yılın aynı dönemine göre %84,6 artarak 840 \$ olarak gerçekleşmiştir. 2019 ve 2020 yılları ile karşılaştırıldığında, 2021 yılının ilk çeyreğinde kişi başı ortalama harcamada artış yaşandığı görülmektedir.

Tablo 9'da yıllara göre turizm gelir-gider dengesi ve kişi başı ortalama harcama arasındaki farklar toplulaştırılmış şekilde verilmiştir.

Tablo 9. Yıllara Göre Turizm Gelir-Gider Dengesi ve Ortalama Harcama Farkı

Yıllar	Toplam Turizm Geliri (1000\$)	Ortalama Harcama (\$)	Turizm Gideri (1000\$)	Ortalama Harcama (\$)	Gelir-Gider Dengesi (1000\$)	Ortalama Harcama Farkı (\$)
2003	13 854 866	850	2 424 827	710	11 430 039	140
2004	17 076 607	843	2 954 459	768	14 122 148	75
2005	20 322 111	842	3 394 602	823	16 927 509	19
2006	18 593 951	803	3 270 947	805	15 323 004	-2
2007	20 942 500	770	4 043 283	816	16 899 217	-46
2008	25 415 067	820	4 266 197	872	21 148 870	-52
2009	25 064 482	783	5 090 440	915	19 974 042	-132
2010	24 930 997	755	5 874 520	896	19 056 477	-141
2011	28 115 692	778	5 531 486	881	22 584 206	-103
2012	29 007 003	795	4 593 390	792	24 413 613	3
2013	32 308 991	824	5 253 565	698	27 055 426	126
2014	34 305 903	828	5 470 481	685	28 835 422	143
2015	31 464 777	756	5 698 423	651	25 766 354	105
2016	22 107 440	705	5 049 793	640	17 057 647	65
2017	26 283 656	681	5 137 244	578	21 146 412	103
2018	29 512 926	647	4 896 310	584	24 616 616	63
2019	34 520 332	666	4 403 670	456	30 116 662	210
2020	12 059 320	762	1 104 545	492	10 954 775	270

Kaynak: TÜİK, TCMB, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Tablo 9'a göre, Türkiye'nin turizm gelirleri turizm giderlerinin sürekli üzerindedir. Dolayısıyla turizm gelir-gider dengesi pozitifdir. Ancak 2019 yılında 30,1 milyar \$'a çıkan fark, 2020 yılında 11 milyar \$'a gerilemiştir. Ülkemize gelen toplam ziyaretçilerin kişi başı ortalama harcamaları ile Türkiye'de ikamet eden ve yurt dışını ziyaret eden vatandaşlarımızın kişi başı ortalama harcamaları arasındaki farkın 2012 yılından itibaren sürekli pozitif olduğu görülmektedir.

3. Sonuç ve Öneriler

Turizm sektörü, cari dengeye katkı ve döviz geliri sağlaması bakımından Türkiye için önemli bir sektördür. COVID-19 pandemisi, tüm dünyada turizm faaliyetlerini değiştirmiş ve Türkiye de bu gelişmelerden etkilenmiştir. Yaşanan bu gelişmeler, sektörden sağlanan döviz gelirlerinin ve sektörün cari dengeye katkısının çok sınırlı kalacağını göstermiştir.

Tüm dünyada turizm hareketlerinin 2020 yılı başından itibaren neredeyse durması, 2020 yılının turizm açısından kayıp bir yıl olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Turizm faaliyetlerinin ve turizme bağlı faaliyetlerin yeniden başlaması durumunda bile kişisel gelirlerdeki azalma nedeniyle turizm talebi eski seviyesinde gerçekleşmeyebilecektir. Bunun nedeni, talebi gerçeğe dönüştürecek unsurun gelir olmasıdır. COVID-19 pandemisi döneminde büyük bir kesim gelir kaybına uğramıştır. Ayrıca toplumun büyük bir kesiminde geleceğe yönelik kaygıdan dolayı tasarrufa yönelik algıların değişmiş olma olasılığı yüksektir. Özellikle ülkeler arası turizmin ve turizme bağlı faaliyetlerin 2021 yılı içinde çok fazla hareketlenmeyeceği tahminleri yapılmaktadır. Bu sektörlerde ertelenmiş talebin sonradan yerine konması mümkün olmadığından, bu sektörler yüksek maliyetlerle kriz sonrası döneme girecekler ve hızlı bir toparlanma beklense bile kriz öncesi trendlerini yakalamaları oldukça zaman alacaktır.

Turizm faaliyetlerinin COVID-19 salgını öncesi döneme dönebilmesi için bu salgını önleyebilecek tıbbi gelişmelerin olması gerekmektedir. Turizm hareketlerinin eski düzeyine gelebilmesi için

dünya nüfusunun büyük bir kısmının aşılması ya da kesin tedavi yöntemlerinin bulunması ve dolayısıyla bulaş riskinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Salgın bittikten sonra bile insanların tatile çıkmaya eğilimlerinin ne düzeyde seyredeceği öngörülememektedir.

COVID-19 salgınının neden olduğu ekonomik krizin üstesinden gelebilmek için ülkeler önlem paketleri açıklamışlardır. Türkiye 100 milyar TL’lik bir önlem paketi açıklamıştır. Bu paketin büyüklüğü milli gelirin %2’si kadardır. Paketin esası ise, doğrudan gelir aktarmak şeklinde değil, mevcut durumda ortaya çıkan yükümlülüklerin bir kısmının ötelenmesi şeklinde olmuştur. Bu nedenle açıklanan paketin son derece yetersiz olduğunu söylemek mümkündür. Turizm sektörüne yönelik ek bir önlem paketine ihtiyaç duyulmaktadır. Her şeyden önce turizm sektöründe istihdam edilen kişilere yönelik destek sağlanması gerekmektedir. Özellikle istihdama yönelik alınacak önlemler ve devletin turizm sektörüne müdahale etmesi, bu sektörde istihdam edilen kişilerin sektöre olan güvenini de olumlu yönde etkileyecektir.

Kaynakça

- Acar, Y. (2020). “Yeni Koronavirüs (COVID-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi”, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21.
- Alaeddinoğlu, F. ve Rol, S. (2020). “Covid-19 Pandemisi ve Turizm Üzerindeki Etkileri”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayı, 233-258.
- Atay, L. (2020). “COVID-19 Salgını ve Turizm Etkileri”, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17(1), 168-172.
- Aydın, B. ve Doğan, M. (2020). “Yeni Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Turistik Tüketici Davranışları ve Türkiye Turizmi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi”, *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 93-115.
- Bahar, O. ve İlal, N. Ç. (2020). “Coronavirüsün (Covid-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Ekonomik Etkileri”, *International Journal of Social Sciences and Educational Research*, 6(1), 125-139.
- Büyük, Ö. ve Can, E. (2020). “COVID-19 Salgınının Türk Turizmine Etkisi: Seyahat ve Konaklama Endüstrileri Üzerine Değerlendirme”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 23(2), 312-331.
- Çıtak, N. ve Çalış, Y. E. (2020). “Covid-19 Salgınının Turizm Sektörü Üzerine Olan Finansal Etkileri”, *DA Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi*, 3(2), 110-132.
- Demir, M.; Demir, Ş. Ş.; Ergen, F. D. ve Dalgıç, A. (2021). “Covid-19 Sürecinde Tüketicilerin Otel Seçimini Etkileyen Faktörler”, *International Journal of Social Sciences and Educational Research*, 7(1), 82-94.
- Demir, M.; Günaydın, Y. ve Demir, Ş. Ş. (2020). “Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Türkiye’de Turizm Üzerindeki Öncülleri, Etkileri ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 80-107.
- Eşitti, B. B. (2021). “Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde İç Turizmin Talepleri ve Turizm İşletmeleri Yöneticilerinin İç Turizme Yönelik Bakış Açılarının İncelenmesi”, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 260-280.
- Etyemez, S. ve Kemer, E. (2021). “Covid 19 Salgınının Turistik Restoranlara Etkisi Üzerine Nitel Bir Çalışma”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 493-503.

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, <https://www.egm.gov.tr/>

Karadeniz, E.; Beyaz, F. S. Ünlübulduk, S. N. ve Kayhan, E. (2020). “Covid-19 Salgınının Turizm Sektörüne Etkilerinin ve Uygulanan Stratejilerin Değerlendirilmesi: Otel Yöneticileri Üzerinde Bir Araştırma”, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 3116-3136.

Kıvılcım, B. (2020). “Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Salgınının Turizm Sektörüne Muhtemel Etkileri”, *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 17-17.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://www.ktb.gov.tr/>

Şen, A. ve Şit, M. (2015). “Turizm Gelirlerinin Türkiye Ekonomisindeki Rolü ve Önemi”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8), 30-45.

TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr/>

TÜİK, <https://www.tuik.gov.tr/>

Türker, G. Ö. (2020). “Covid-19 Salgını Turizm Sektörünü Nasıl Etkiler? Turizm Akademisyenleri Perspektifinden Bir Değerlendirme”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(2), 207-224.

TÜRMOB (2020a). Korona Salgınının Türkiye Ekonomisine Etkisi Değerlendirmeler ve Öneriler Raporu. TÜRMOB Yayınları-503, Nisan 2020.

TÜRMOB (2020b). Türkiye’de Korona Salgınının Sektörlere Etkileri. TÜRMOB Yayınları-504, Haziran 2020.

UNWTO, <https://www.unwto.org/tourism-employment>

Yenişehirlioğlu, E. ve Salha, H. (2020). “Covid 19 Pandemisinin Türkiye İç Turizmine Yansımaları: Değişen Talep Üzerine Bir Araştırma”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19(37), 355-368.